

De sociale staat van Nederland 2011

De sociale staat van Nederland 2011

Redactie:

Rob Bijl
Jeroen Boelhouwer
Mariëlle Cloin
Evert Pommer

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, november 2011

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het sCP verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het sCP te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2011
sCP-publicatie 2011-39
Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag
Figuren: Mantext, Moerkapelle
Omslagontwerp: Bureau StijlZorg, Utrecht
Illustratie omslag en deeltitels: © Ien van Laanen, Amsterdam

ISBN 978 90 377 0558 4
ISSN 1570-3606
NUR 740

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau
Parnassusplein 5
2511 VX Den Haag
Telefoon (070) 340 70 00
Fax (070) 340 70 44
Website: www.scp.nl
E-mail: info@scp.nl

De auteurs van sCP-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord	9
1 Hoe gaat het met de Nederlandse bevolking? <i>Rob Bijl</i>	13
1.1 Feitelijke situatie én subjectieve waardering	14
1.2 Waardoor wordt de leefsituatie van mensen bepaald?	15
1.3 De centrale thema's in dit rapport	19
Literatuur	20
2 Bevolking, economie en overheid <i>Evert Pommer</i>	23
2.1 De leefsituatie in maatschappelijk perspectief	23
2.2 Sociaaldemografische ontwikkelingen	24
2.3 Economische ontwikkelingen	32
2.4 Ontwikkelingen in de publieke dienstverlening	41
2.5 De herverdeling van inkomen	46
2.6 Samenvatting	50
Noten	52
Literatuur	52
3 De publieke opinie <i>Paul Dekker en Josje den Ridder</i>	55
3.1 Nederland in Europees perspectief	56
3.2 De stemming in het land	59
3.3 Vertrouwen	60
3.4 Maatschappelijke problemen	63
3.5 Politieke prioriteiten en voorkeuren	65
3.6 Opvattingen over politiek en overheid	68
3.7 Een kloof tussen lager- en hogeropgeleiden?	70
3.8 Tot slot	74
Noten	74
Literatuur	75
4 Zorgen voor elkaar <i>Mariëlle Cloin, Freek Bucx, Alice de Boer en Debbie Oudijk</i>	79
4.1 Wie zorgt er voor wie?	79
4.2 Ouders zorgen voor hun kind(eren)	80
4.3 Werkende ouders en de combinatie van arbeid en zorg	84
4.4 Steun van ouders aan jongvolwassen kinderen	87

4.5	De zorg voor ouderen	88
4.6	Zorgen voor elkaar onder druk?	95
	Noten	96
	Literatuur	96
5	Onderwijs	101
	<i>Ria Vogels en Monique Turkenburg</i>	
5.1	Onderwijsbeleid: werken aan de basis en de top	101
5.2	Gerealiseerd opleidingsniveau van de bevolking	102
5.3	Bevolking en ouders over de kwaliteit van het onderwijs	106
5.4	'De basis op orde'	107
5.5	Passend Onderwijs	111
5.6	'De lat omhoog'	114
5.7	Sleutelen aan de basis en aan de top	119
	Noten	120
	Literatuur	121
6	Inkomen en werk	125
	<i>Stella Hoff, Arjan Soede en Maroesjka Versantvoort</i>	
6.1	Inkomen	126
6.2	Arbeidsmarktontwikkelingen	133
6.3	Voorzieningen op het terrein van inkomen en werk	143
6.4	Oordelen van de bevolking over inkomen en uitkeringen	149
6.5	Tot slot	152
	Noten	152
	Literatuur	153
7	Gezondheid, preventie en zorg	159
	<i>Johan Polder en Fons van der Lucht (RIVM)</i>	
7.1	Van gezond naar beter	159
7.2	Levensverwachting	161
7.3	Meer ziekte, meer gezondheid	163
7.4	Ziekten en beperkingen	165
7.5	Leefstijl en omgeving als oorzaken van ziekte	170
7.6	Preventie en gezondheidszorg	173
7.7	Maatschappelijke baten van gezondheid en gezondheidszorg	180
7.8	Slotsom: van een gezond naar een beter Nederland	181
	Literatuur	182
8	Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid	185
	<i>Pepijn van Houwelingen, Joep de Hart en Paul Dekker</i>	
8.1	Participatie en eigen verantwoordelijkheid	185
8.2	Participatie in internationaal perspectief	186

8.3	Ontwikkelingen in de sociale en politieke participatie	189
8.4	Verscheidenheid in de bevolking	198
8.5	Slot	204
	Noten	205
	Literatuur	206
9	Vrijtijdsbesteding <i>Nathalie Sonck, Andries van den Broek, Annet Tiessen-Raaphorst en Desirée Verbeek</i>	211
9.1	Ombuigingen in vrijetijdsbeleid	211
9.2	Cultuur	212
9.3	Media	215
9.4	Sport	217
9.5	Openluchtrecreatie	220
9.6	Nederlandse vrijetijdsbesteding Europees vergeleken	222
9.7	Schuilt achter de grotere deelname een inhaalslag onder laagopgeleiden?	223
9.8	Bevindingen en beleid	225
	Noot	226
	Literatuur	226
10	Dagelijkse mobiliteit <i>Marjolijn van der Klis, Lotte Vermeij en Frans Knol</i>	231
10.1	Beleidsdoelen	231
10.2	Mobiliteitsgedrag	232
10.3	Vervoermiddelen	238
10.4	Waardering van vervoer	243
10.5	Mobiliteit van autobezitters en autoloze huishoudens	244
10.6	Verkeersveiligheid	249
10.7	Slotbeschouwing	252
	Noten	253
	Literatuur	254
11	Sociale veiligheid <i>Lonneke van Noije</i>	259
11.1	Veiligheid voor vrijheid	259
11.2	Omvang en ontwikkeling van de criminaliteit	260
11.3	Geweld tegen mensen met een publieke taak, huiselijk geweld en discriminatie	264
11.4	Verdachten en slachtoffers	269
11.5	De bestrijding van de criminaliteit	271
11.6	De zorg voor het slachtoffer	274
11.7	Beleving van veiligheid door de bevolking	275

11.8	Daadkracht in het duister	277
	Noten	279
	Literatuur	279
12	Wonen en woonomgeving	283
	<i>Jeanet Kullberg en Michiel Ras</i>	
12.1	Beleidsdoelen	283
12.2	Hoe woont de bevolking?	284
12.3	Subjectief: hoe tevreden is men met de woonsituatie?	291
12.4	Betaalbaarheid van het wonen	294
12.5	Slotbeschouwing	300
	Noten	301
	Literatuur	302
13	Leefsituatie, geluk en kwaliteit van leven	307
	<i>Jeroen Boelhouwer</i>	
13.1	Sturen op geluk; de overheid als geluksmachine of pechdemper	307
13.2	Objectieve kwaliteit van leven: de leefsituatie-index	309
13.3	De leefsituatie was in 2010 beter dan in 1999	310
13.4	Inkomen is belangrijker dan opleiding voor de leefsituatie	316
13.5	Sociale netwerk van belang voor de leefsituatie	318
13.6	Subjectieve kwaliteit van leven: geluk en tevredenheid	320
13.7	Kwaliteit van leven in Europees perspectief	324
13.8	Slotbeschouwing	329
	Noten	329
	Literatuur	330
14	Slotbeschouwing: donkere wolken op komst?	335
	<i>Rob Bijl</i>	
14.1	Het gaat nog steeds goed met de Nederlanders	335
14.2	Kwetsbare groepen: sociale ongelijkheid in Nederland hardnekkig	338
14.3	Donkere wolken stapelen zich op	344
	Literatuur	346
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	347

Voorwoord

Dit is de zesde aflevering van De sociale staat van Nederland (SSN), een tweemaaljaarlijks rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) dat op verzoek van de Tweede Kamer wordt opgesteld. Het beschrijft en analyseert de leefsituatie van de Nederlandse bevolking en van verschillende groepen daaruit aan de hand van kerncijfers over zaken als onderwijs, arbeid, inkomen, gezondheid, vrijetijdsbesteding, maatschappelijke participatie, veiligheid, huisvesting en woonomgeving. Ook het oordeel van de burgers wordt beschreven. Hoe waarderen zij hun bestaan, hoe tevredenheid zijn zij met hun leven in het algemeen, of met specifieke aspecten van hun leefsituatie? Om de huidige sociale situatie te kunnen beoordelen, worden vergelijkingen gemaakt met de ontwikkelingen in de afgelopen tien jaar en met de landen om ons heen.

De SSN past in een lange en internationale traditie van onderzoek waarin door gebruik te maken van sociale indicatoren getracht wordt op een eenduidige manier veranderingen van levensomstandigheden door de tijd heen te volgen. De beschikbaarheid – en omvattendheid – van statistische gegevens neemt toe, en daarmee de mogelijkheid maatschappelijke ontwikkelingen in de totale bevolking in beeld te brengen.

Deze Sociale staat van Nederland (SSN) verschijnt op een moment waarop er in Europa een economische crisis is van ongekende omvang. Deze crisis is in de loop van 2008 ontstaan en het lijkt erop dat de directe gevolgen voor de leefsituatie van de meeste burgers pas nu zichtbaar beginnen te worden. Hoewel het kan verbazen dat de crisis tot nog toe weinig invloed heeft gehad op de leefsituatie van de meeste burgers (zoals zal blijken in deze SSN), is dat wel verklaarbaar. Economische veranderingen werken immers vertraagd door in de leefsituatie van mensen. Wie zijn baan verliest stopt bijvoorbeeld niet direct en automatisch met sporten of met vrijwilligerswerk en hoeft ook niet direct zijn huis uit. Over het algemeen krijgen eerst bedrijven te maken met de gevolgen van een economische neergang (minder omzet en winst), vervolgens komt de overheid aan de beurt (minder inkomsten, hogere (werkloosheids)lasten), en daarna pas de burger (via bezuinigingen).

In deze editie van de Sociale Staat van Nederland is nauwkeuriger gekeken naar mogelijke kwetsbare groepen die minder dan anderen delen in de welvaart en het welzijn van Nederland. Nederland kent nog veel verschillen en ongelijkheden in de mogelijkheden van burgers om deel te nemen aan die welvaart en om hun individuele ambities en belangen te realiseren. Soms zijn deze verschillen gewenst of getolereerd, maar soms resulteren zij in als onnodig en ongerechtvaardigd beschouwde ongelijke kansen en uitkomsten.

Opleidingsniveau blijkt een sterke voorspeller te zijn voor de (verschillen in) leefsituatie van mensen. Dat geldt zowel voor de hardere kant in de maatschappij (arbeidsmarktpositie, onderwijskansen, woonsituatie) als ook voor de belevings- en opiniekant (vertrouwen, geluk). Toegang hebben tot en gebruik kunnen maken van de verschillende vormen van sociaal, cultureel en financieel kapitaal zijn bepalend voor de kwaliteit van leven. Tussen mensen met een hoge opleiding en degenen met een lager

onderwijsniveau bestaan er wat dat betreft aanzienlijke verschillen. Deze verschillen, in een aantal gevallen mag zelfs wel van een kloof worden gesproken, blijken door de jaren heen hardnekkig te blijven bestaan. Juist nu er door de verslechterde economische vooruitzichten er op vele maatschappelijke domeinen bezuinigd zal gaan worden, is extra aandacht geboden voor die groepen die nu al in minder gunstige omstandigheden verkeren. In veel gevallen zullen zij met het cumulatieve effect van een hele reeks bezuinigingen geconfronteerd worden.

Wij danken de collega's van het RIVM voor het samenstellen van het hoofdstuk over Gezondheid, preventie en zorg.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur SCP

1

Hoe gaat het met de
Nederlandse bevolking?

1 Hoe gaat het met de Nederlandse bevolking?

Rob Bijl

Hoe gaat het met de Nederlandse bevolking? Dat is de centrale vraag in *De sociale staat van Nederland 2011*. In dit boek beschrijven we voor belangrijke levensgebieden hoe Nederland en de Nederlanders er nu voor staan en welke veranderingen in de leefsituatie zich de afgelopen tien jaar hebben voorgedaan. Deze Sociale staat van Nederland (SSN) verschijnt op een moment waarop er een economische crisis in Europa is van ongekende omvang. Deze crisis is in de loop van 2008 ontstaan en het lijkt erop dat de directe gevolgen voor de leefsituatie van de meeste burgers pas nu zichtbaar beginnen te worden. Hoewel het kan verbazen dat de crisis tot nog toe weinig invloed heeft gehad op de leefsituatie van de meeste burgers (zoals zal blijken in deze SSN), is dat wel verklaarbaar. Economische veranderingen werken immers vertraagd door in de leefsituatie van mensen. Wie zijn baan verliest stopt bijvoorbeeld niet direct en automatisch met sporten of met vrijwilligerswerk en hoeft ook niet direct zijn huis uit. Over het algemeen krijgen eerst bedrijven te maken met de gevolgen van een economische neergang (minder omzet en winst), vervolgens komt de overheid aan de beurt (minder inkomsten, hogere (werkloosheids)lasten), en daarna pas de burger (via bezuinigingen). De gevolgen van de bezuinigingsmaatregelen van het kabinet-Rutte zullen pas vanaf 2012 in de samenleving te merken zijn. Er hangen donkere wolken boven ons land. Tot nu toe heeft Nederland de crisis goed doorstaan, beter zelfs dan de meeste andere Europese landen. Dat dreigt echter te gaan veranderen.

De SSN bestrijkt vele maatschappelijke domeinen: onderwijs, publieke opinie, inkomen en werk, gezondheid, preventie en zorg, maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid, vrijetijdsbesteding, mobiliteit, sociale veiligheid, en wonen en woonomgeving. Door deze uiteenlopende thema's in samenhang te beschrijven, door ze te plaatsen in de economische en demografische ontwikkelingen in de samenleving en door de trends in de tijd weer te geven, komen we tot een beeld van de leefsituatie van de Nederlandse bevolking. Ook besteden we aandacht aan afzonderlijke groepen. De mogelijkheden, kansen en preferenties die mensen hebben voor de inrichting van hun leven verschillen immers en zijn gerelateerd aan hun leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, mate van (in)validiteit, etnische herkomst en financiële positie. In deze editie van de Sociale staat van Nederland hebben we nauwkeuriger gekeken naar mogelijke kwetsbare groepen die minder dan anderen delen in de welvaart en het welzijn van Nederland. Opleidingsniveau blijkt een sterke voorspeller te zijn van (verschillen in) de leefsituatie van mensen. Dat geldt voor zowel de hardere sectoren in de maatschappij (arbeidsmarktpositie, onderwijskansen, woonsituatie) als de beleevings- en opiniekant (vertrouwen, geluk e.d.). Toegang hebben tot en gebruik kunnen maken van de verschillende vormen van sociaal, cultureel en financieel kapitaal zijn bepalend voor de kwaliteit van leven. De SSN beoogt de sociale werkelijkheid in Nederland te beschrijven en is niet opgezet als een beleidsevaluatie. Wel kunnen wij, op grond van registratiegegevens en onderzoeksresultaten, voor de verschillende maatschappelijke terreinen vaststellen of

de daar geformuleerde beleidsdoelstellingen gehaald zijn of naar alle waarschijnlijkheid gehaald kunnen worden. Of het overheidsbeleid daarbij ook een bepalende rol heeft gespeeld, in positieve of negatieve zin, kunnen wij lang niet altijd bepalen. Daarvoor is een andere onderzoeksaanpak vereist. In de diverse hoofdstukken geven we voor het betreffende maatschappelijke terrein de plannen en voornemens – voor zover aanwezig – uit het Regeerakkoord van het huidige vvd-cda-kabinet aan. Veel maatregelen die in het Regeerakkoord worden genoemd hebben – als zij worden geïmplementeerd – consequenties voor de leefsituatie van (groepen) burgers. En omdat veel overheidsbeleid tegenwoordig Europees beleid is, geven we bij de diverse thema's aan hoe Nederland scoort in vergelijking met zijn Europese burens.

De ssN past in een lange en internationale traditie van onderzoek waarin, door gebruik te maken van sociale indicatoren, getracht wordt op een eenduidige manier de levensomstandigheden en de kwaliteit van leven van burgers door de tijd te volgen heen en de ontwikkelingen daarin te duiden. De beschikbaarheid en omvattendheid van statistische gegevens nemen toe, en daarmee de mogelijkheid om maatschappelijke ontwikkelingen in de totale bevolking in beeld te brengen. In diverse Europese landen heeft de overheid sociaal beleid met doelstellingen geformuleerd, onder meer op het gebied van armoede en sociale uitsluiting, levensomstandigheden, sociale zekerheid en gelijke kansen voor mannen en vrouwen. De ontwikkelingen hierin worden nauwlettend gevolgd. In de statistische informatiesystemen in de diverse Europese landen en in die van internationale en supranationale organisaties als de Europese Unie en de oecd is *social reporting* inmiddels een vanzelfsprekende activiteit. Er zijn in Europa niet veel landen meer die niet een of andere vorm van regelmatige sociale monitoring op nationaal niveau kennen. Enkele van de meest bekende rapportages zoals de Britse Social trends, de Italiaanse Rapporti sulla situazione sociale del Paese, de Franse Données sociales, het Duitse Daten Report, en niet te vergeten het Sociaal en Cultureel Rapport van het scp, worden al vele jaren gepubliceerd. Van meer recente datum zijn omvattende sociale rapporten in landen als Polen, Hongarije, Spanje en Zwitserland.

1.1 Feitelijke situatie én subjectieve waardering

Onder 'de leefsituatie' verstaan wij: de kwaliteit van leven, uitgedrukt in termen van welvaart en welzijn. De kwaliteit van leven verwijst in eerste instantie naar de objectieve levensstandaard en komt tot uitdrukking in de wijze waarop mensen wonen, werken, recreëren, sociaal participeren, consumeren en zich verplaatsen. Zij is niet alleen afhankelijk van algemene maatschappelijke, economische en demografische ontwikkelingen, maar ook van allerlei hulpbronnen waarover de burger zelf in meerdere of mindere mate beschikt. Voorbeelden van dergelijke hulpbronnen zijn een adequate opleiding, een inkomen en een sociaal netwerk. De kwaliteit van leven heeft ook een subjectieve kant. Het oordeel van mensen over hun leven, hun tevredenheid met hun leven in het algemeen of met specifieke aspecten daarvan maakt eveneens deel uit van hun kwaliteit van leven. Hoe waarderen zij hun gezondheid, hun werk, hun vriendenkring? Hoe prettig voelen zij zich in de Nederlandse samenleving? Vaak zullen de objectieve situatie en de subjectieve waardering parallel lopen: een goede opleiding,

een daarbij passende baan en een goed inkomen dragen bij aan een als positief ervaren leven. Ondanks de positieve aspecten kunnen als negatief ervaren omstandigheden de algemene waardering echter doen dalen. Tot dergelijke omstandigheden behoren de angst dat het economisch slechter zal gaan of, zoals bij ouderen en migranten en hun kinderen wel geconstateerd wordt, het gevoel dat men niet echt (meer) bij de Nederlandse samenleving hoort of erdoor geaccepteerd wordt. Dergelijke percepties en ervaringen kunnen de kwaliteit van leven van burgers doen verslechteren.

In eerdere edities van de SSN kwam nog een ander aspect van de subjectieve beleving naar voren. Burgers hebben vaak tegengestelde oordelen over enerzijds de Nederlandse samenleving, de tevredenheid daarmee en het vertrouwen in de overheid, en anderzijds het eigen persoonlijke leven. De tevredenheid met het eigen leven en het gevoel gelukkig te zijn scoorde de afgelopen jaren hoger dan het oordeel over de Nederlandse samenleving als geheel. Deze tegenstelling kan ertoe leiden dat mensen hun persoonlijke leven afschermen van de ‘boze buitenwereld’ en een eigen veilige haven creëren. In deze SSN gaan wij opnieuw na of deze spanning nog steeds aanwezig is.

1.2 Waardoor wordt de leefsituatie van mensen bepaald?

De leefsituatie van mensen is uiteraard geen statisch gegeven, en voor onderzoekers en beleidsmakers zijn juist de veranderingen interessant. De leefsituatie is de resultante van de wijze waarop mensen hun plek in de samenleving weten te realiseren. De leefsituatie verwijst naar het willen en kunnen deelnemen aan maatschappelijke activiteiten. Dit laatste is relevant voor drie maatschappelijke domeinen: het politieke, het sociaal-economische en het sociaal-culturele. In het politieke domein wordt de leefsituatie bepaald door zeggenschap en politieke invloed van burgers, en door hun vertrouwen in de overheid en maatschappelijke instituties als politie, justitie en de media. In het sociaal-economische domein kunnen we denken aan het participeren op de arbeidsmarkt, het verwerven van een inkomen, het verkrijgen van goede woonruimte en het beschikken over voldoende financiële ruimte om prettig te kunnen leven. In het sociaal-culturele domein ten slotte wordt de leefsituatie beïnvloed door uiteenlopende zaken als het volgen – en succesvol afronden – van onderwijs, het deelnemen aan culturele of sportactiviteiten, het (willen) accepteren en respecteren van normen en waarden, en het aangaan en onderhouden van sociale contacten.

In hoeverre individuen en groepen erin slagen sociaal-economisch, sociaal-cultureel en politiek te participeren wordt bepaald door een ingewikkeld samenspel van individugebonden en maatschappelijke factoren, die elkaar kunnen versterken of tegenwerken. Ook kunnen er grote verschillen zijn in de snelheid waarmee verschillende groepen burgers erin slagen hun leefsituatie op een van de domeinen te verbeteren. Die verschillen kunnen te maken hebben met exogene factoren, zoals ongunstige macro-economische ontwikkelingen, maar ook met individuele omstandigheden en gedragingen (bv. niet afgemaakte opleiding, drugs- en drankgebruik) die mede bepalen of en hoe de leefsituatie verbetert of verslechtert.

Persoonsgebonden factoren en maatschappelijke context

Persoonsgebonden factoren bepalen in sterke mate de leefsituatie van mensen. Het zijn aangeboren eigenschappen en omstandigheden die stabiel of weinig veranderlijk zijn. Dergelijke predisponerende factoren kunnen van groot direct belang zijn voor de ontwikkeling van iemands leefsituatie en de kansen en mogelijkheden die hij of zij in het leven krijgt. Hun invloed kan ook indirect zijn: zij kunnen er bijvoorbeeld voor zorgen dat bepaalde hulpbronnen niet of moeilijk toegankelijk zijn (denk aan leeftijdsdiscriminatie op de arbeidsmarkt). Zo worden allochtonen nauwelijks toegelaten in bepaalde sociale netwerken en kunnen gehandicapten niet gemakkelijk een opleiding vinden die in overeenstemming is met hun capaciteiten.

Als belangrijke persoonsgebonden factoren noemen we leeftijd, sekse, seksuele voorkeur, sociale status van de ouders, etnisch-culturele achtergrond en (aangeboren of vroeg verworven) lichamelijke, psychische en verstandelijke eigenschappen en beperkingen. Aan sommige van deze persoonsgebonden factoren kunnen we geen aandacht schenken in de SSN, omdat er geen gegevens beschikbaar zijn. We rapporteren over de meest gangbare factoren als leeftijd, sekse, etnische herkomst en huishoudensamenstelling. Leeftijd is uiteraard wel veranderlijk – we worden vanzelf ouder – maar iedere levensfase brengt specifieke mogelijkheden en onmogelijkheden met zich mee om vorm en inhoud aan de eigen leefsituatie te geven. Een jongvolwassene die aan het begin van zijn of haar werkzame leven staat, zal een andere invulling aan het leven willen en kunnen geven dan een 75-jarige. Voor de samenstelling van het huishouden geldt iets soortgelijks. Mensen die alleen wonen, hebben andere mogelijkheden om hun leven in te richten dan mensen die een gezin met kinderen hebben.

Hetzelfde kan gezegd worden van de persoonlijkheid en de uiterlijke verschijning van mensen. Bepaalde persoonlijkheidskenmerken, uiterlijke kenmerken en zelfbeeld helpen mensen bij het realiseren van een goede leefsituatie en geluk of staan hen daarbij juist in de weg (Walburg 2008). Helaas ontbreken over dit type kenmerken empirische gegevens.

Met een zwakke gezondheid of met beperkte intellectuele en cognitieve vaardigheden is het moeilijker te participeren in de samenleving en een goed leven op te bouwen. Daarbij moet opgemerkt worden dat (on)gezondheid niet alleen een predisponerende factor is, maar ook deel uitmaakt van iemands leefsituatie en kwaliteit van leven. Het is dus zowel een verklarende factor als een uitkomst.

Onder de *maatschappelijke context* verstaan we relevante ontwikkelingen op het niveau van de samenleving: economische cycli, demografische veranderingen en de publieke opinie. Dit zijn fenomenen die zich bijna autonoom voordoen en niet of nauwelijks direct beleidsmatig zijn te beïnvloeden.

De *macro-economische ontwikkelingen* zijn van grote invloed op zowel het leven van individuele burgers als de ontwikkelings- en investeringsmogelijkheden van de samenleving als geheel of van de overheid als representant van die samenleving. Een economische recessie leidt tot werkloosheid, beperking in de financiële mogelijkheden van veel mensen en een groeiende aanslag op de collectieve middelen. De kredietcrisis en de economische crisis die daarop volgde, tonen dit weer zonneklaar aan.

Ook *demografische ontwikkelingen* spelen direct of indirect een rol in de leefsituatie van de burgers. Vergrijzing, ontgroening en verkleuring van de samenleving zijn, naast veranderingen in de omvang van de bevolking, het gemiddelde aantal kinderen per gezin en de gemiddelde leeftijd waarop vrouwen hun kinderen krijgen, processen die doorwerken in de arbeidsmarkt, het onderwijs, de huisvesting en het stelsel van sociale zekerheid.

De *publieke opinie* ten slotte is de som van waarderingen en percepties van burgers ten aanzien van de samenleving, groepen medeburgers, en de overheid en de politiek. De publieke opinie en het opinieklimaat, dat wil zeggen de waargenomen publieke opinie, zijn van invloed op de kwaliteit van leven – of de beperkingen daarin. Overigens is het niet onaannemelijk dat de omgekeerde relatie zich eveneens voordoet: door veranderingen in de leefsituatie van mensen kan de publieke opinie veranderen. Zo blijkt uit meerdere studies dat als de economie aantrekt en er meer werkgelegenheid ontstaat, de opvattingen over etnische minderheden positiever zijn dan in economisch slechte tijden. Dit komt doordat in economisch zwaar weer er meer gevreesd wordt voor verlies van de eigen werkzekerheid en het eigen welbevinden; gaat het economisch goed dan zwakt dit negatieve oordeel over etnische minderheden af.

Hulpbronnen en overheidsbeleid

Bij het maken van keuzes in het leven maken mensen gebruik van diverse soorten *hulpbronnen*. Dit zijn de verschillende vormen van kapitaal waarover mensen beschikken en die zij in de loop van hun leven hebben opgebouwd. Binnen de maatschappelijke context van economische en demografische omstandigheden en de publieke opinie, zoals hiervoor geschetst, kunnen mensen nog altijd zeer uiteenlopende keuzes maken in hun leven door het voor hen beschikbare kapitaal te benutten. Ons uitgangspunt is dat het kunnen, willen en mogen beschikken over uiteenlopende hulpbronnen een flink deel van de verklaring biedt voor het gedrag van mensen en voor de mate waarin zij succesvol zijn op belangrijke levensgebieden. Toegang hebben tot en gebruik kunnen maken van de verschillende vormen van kapitaal is bepalend voor hun kwaliteit van leven.

Bij 'kapitaal' denken we natuurlijk allereerst aan *financieel kapitaal* – dat uiteraard een prijs is, maar geen noodzakelijke voorwaarde om een goede kwaliteit van leven te realiseren. Hoewel een minimale financiële basis nodig is om goed te kunnen leven en een tekort daaraan de kwaliteit van leven fundamenteel aantast, is het omgekeerd niet zo dat het bezitten van steeds meer geld automatisch samengaat met een steeds hogere kwaliteit van leven. Te weinig geld maakt ongelukkig, steeds meer geld maakt niet per se gelukkiger. In dit rapport laten we zien in hoeverre er verschillen in leefsituatie zijn tussen bevolkingsgroepen met verschillende inkomensniveaus.

Menselijk kapitaal, ofwel de kennis en vaardigheden van mensen, is een vorm van kapitaal die vooral afhankelijk is van opleiding en onderwijs. De veronderstelling luidt dat hoe meer individuele kennis en vaardigheden mensen bezitten, des te groter de kans is dat zij succesvol zijn in allerlei domeinen van de samenleving. Daarnaast bestaat relevant menselijk kapitaal ook uit wat mensen meebrengen aan persoonlijke eigenschappen, zoals emotionele en sociale intelligentie.

Opleidingsniveau blijkt een sterke voorspeller te zijn van (verschillen in) de leefsituatie van mensen. Dat geldt voor zowel de hardere sectoren in de maatschappij (zoals arbeidsmarktpositie en woonsituatie) als de belevings- en opiniekant (vertrouwen, geluk e.d.). In deze editie besteden we, meer dan in voorgaande jaren, aandacht aan ongelijkheid tussen burgers met verschillende opleidingsniveaus wat betreft hun kwaliteit van leven en leefsituatie.

De notie van *sociaal kapitaal* wordt gebruikt om te benadrukken dat de aan- of afwezigheid van sociale netwerken voor een belangrijk deel kan verklaren waarom er verschillen zijn in economische en maatschappelijke ontwikkeling tussen (groepen) mensen. Het centrale idee is dat sociale netwerken waarde hebben, maar ook in waarde kunnen verschillen. Interactie in familieverbanden, werkrelaties, verenigingsleven, vrijwilligersorganisaties enzovoort maakt het mensen mogelijk een samenleving op te bouwen, zich met elkaar te verbinden en bij elkaar betrokken te voelen. Een belangrijke gedachte bij het gebruik van het begrip ‘sociaal kapitaal’ is dat mensen op de korte of lange termijn veel voordeel kunnen hebben van het gevoel erbij te horen en te kunnen rekenen op vertrouwen en tolerantie (Field 2003; Portes 1998). Door gebruik te maken van en te kunnen vertrouwen op het eigen sociale netwerk en daarin actief te investeren kunnen mensen doelen in het leven bereiken die zij anders niet bereikt hadden. In deze ssn laten we de notie van sociaal kapitaal vooral terugkomen in de hoofdstukken waarin we rapporteren over de verschillen in leefsituatie naar type huishouden en in het hoofdstuk over sociale participatie.

Met *cultureel kapitaal* bedoelen we de kennis en de vaardigheden om het eigen leven in te richten op een sociaal acceptabele manier. Hiertoe behoort het besef van ‘hoe het hoort’ in de omgang met andere mensen, zoals buurtgenoten en collega’s. Ook het ontwikkelen van culturele bagage door zich het culturele erfgoed van een samenleving eigen te maken is er onderdeel van. In het hoofdstuk over vrijetijdsbesteding komt deze invulling van cultureel kapitaal volop aan de orde. Onder ‘cultureel kapitaal’ wordt tevens verstaan iemands levensvisie of religie en de bijbehorende normen en waarden. In het hoofdstuk over sociale participatie gaan we na of religie een factor van betekenis is voor die participatie.

Ons uitgangspunt dat het kunnen, willen en mogen beschikken over hulpbronnen (vormen van kapitaal) belangrijk is om een goede leefsituatie te realiseren, heeft nog enige toevoeging. Voor veel mensen is het hebben van een gezin, een aantrekkelijke baan of een interessant netwerk van kennissen en vrienden op zich al belangrijk. Het beschikken over deze hulpbronnen is dus voor velen al een waarde op zich, nog afgezien van het feit dat deze hulpbronnen kunnen bijdragen aan een betere leefsituatie qua gezondheid, woonsituatie of veiligheid. Het onderscheid tussen hulpbronnen en leefsituatie is dus niet altijd scherp en wordt in dit rapport vooral om analytische redenen gemaakt.

De *overheid* speelt voor de burgers een belangrijke rol bij het verbeteren van hun leefsituatie. Via allerlei collectieve voorzieningen vergroot zij niet alleen de totale hoeveelheid van de verschillende vormen van kapitaal, zij beoogt ook dat kapitaal goed te spreiden over de verschillende bevolkingsgroepen. Het onderwijs is hiervan een duidelijk voorbeeld. De overheid zorgt voor een onderwijssysteem, waardoor het burgers

mogelijk gemaakt wordt zich te ontwikkelen en kennis en vaardigheden op te doen (*menselijk kapitaal* te ontwikkelen), waarmee zij vervolgens een plek op de arbeidsmarkt kunnen verwerven. Door een toegankelijk onderwijssysteem in stand te houden zorgt de overheid ervoor dat de totale hoeveelheid *menselijk kapitaal* in de samenleving groter wordt en garandeert zij spreiding van het kapitaal: het onderwijsstelsel is zo ingericht dat in principe ieder kind er zonder veel belemmeringen gebruik van kan maken. Er zijn ook vele financiële regelingen en subsidies die tot doel hebben burgers te ondersteunen op het gebied van wonen, zorg en gezondheid. Dergelijke voorzieningen hebben als functie de burgers (beter) toe te rusten voor een volwaardige participatie in de samenleving. Bovendien is het ook in het belang van de samenleving als geheel dat de burgers in goede gezondheid verkeren, aangenaam wonen en financiële armlag hebben.

1.3 De centrale thema's in dit rapport

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) kent een lange traditie van rapporteren over sociale trends en leefsituatie. De keuze van maatschappelijke terreinen en indicatoren in deze SSN is dan ook in hoge mate gebaseerd op eerder verricht empirisch onderzoek. In dat onderzoek speelden overigens ook beleidsmatige overwegingen een rol bij de selectie van onderwerpen en indicatoren. De taak van het SCP – het onderkennen en monitoren van maatschappelijke ontwikkelingen die relevant zijn voor het welzijn van de Nederlandse bevolking – is terug te vinden in de onderwerpkeuze van het onderzoek. Thema's ten aanzien van de sociale participatie en sociale cohesie, die door diverse kabinetten zijn opgepakt, vormen sinds jaar en dag een belangrijk onderdeel van het SCP-onderzoek.

De maatschappelijke terreinen die in deze rapportage geanalyseerd worden, zijn: onderwijs, inkomen en werk, gezondheid, preventie en zorg, maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid, vrijetijdsbesteding, mobiliteit, sociale veiligheid, en wonen en woonomgeving.

In alle hoofdstukken wordt aangegeven – uiteraard voor zover daarover gegevens beschikbaar zijn – hoe Nederland presteert in vergelijking met de Europese bureaus. Centraal in ieder hoofdstuk staan de trendmatige ontwikkelingen in het afgelopen decennium (het laatste waarnemingsjaar in de beschikbare databestanden minus circa tien jaar). Waar relevant en mogelijk hebben we een uitsplitsing gemaakt naar kenmerken als huishoudenssamenstelling, inkomensklasse of leeftijdsgroep). In deze editie besteden we, meer dan in voorgaande jaren, aandacht aan ongelijkheid tussen burgers met verschillende opleidingsniveaus wat betreft hun kwaliteit van leven en leefsituatie. Voorafgaand aan deze rapportages per domein wordt de maatschappelijke context op macroniveau geschetst. In hoofdstuk 2 beschrijven we de demografische, economische en beleidsmatige ontwikkelingen in het afgelopen decennium, en in hoofdstuk 3 komt het opinieklimaat aan bod.

Aparte vermelding verdient hoofdstuk 4 (Zorgen voor elkaar), dat laat zien op welke wijze Nederlanders voor elkaar zorgen in de verschillende fasen van hun leven en in hoeverre daarin veranderingen zijn gekomen. De zorg begint al in de kindertijd als ouders voor hun kinderen zorgen. Maar ook op andere momenten in het leven, op momenten dat

steun nodig is, doen mensen een beroep op elkaar voor zorg of zijn zij zelfs op anderen aangewezen. Ouders zorgen voor hun kinderen, kinderen zorgen voor hun ouders, grootouders zorgen voor hun kleinkinderen, burens steunen elkaar, ouderen zorgen voor hun zieke partner. In hoofdstuk 4 laten we zien hoe omvangrijk al die zorg is, welke knelpunten daarbij kunnen voorkomen en welke rol de professionele zorg speelt. Hoofdstuk 13 gaat niet in op één bepaald maatschappelijk terrein, maar toont de ontwikkeling van de leefsituatie op geaggregeerd niveau, aan de hand van een leefsituatie-index. Deze index integreert acht indicatoren van de leefsituatie: gezondheid, wonen, sociale participatie, sportbeoefening, bezit van duurzame consumptiegoederen, mobiliteit, vrijetijdsactiviteiten en vakantie. Met behulp van deze index is in één getal het niveau van de leefsituatie weer te geven en kan getoond worden welke bevolkingsgroepen er de laatste jaren op vooruit of achteruit zijn gegaan. In het beschouwende slothoofdstuk vindt een kanteling van perspectief plaats ten opzichte van de eerdere hoofdstukken. Behalve op de belangrijkste en meest in het oog springende ontwikkelingen in de samenleving richten wij ons daar op de zaken die goed respectievelijk slecht blijken te gaan en kijken we alvast naar de toekomst. Welke kant gaat het op met de kwaliteit van leven in Nederland?

Literatuur

Field, J. (2003). *Social capital*. Londen: Routledge.

Portes, A. (1998). Social capital: its origins and applications in modern sociology. In: *Annual Review of Sociology*, jg. 24, p. 1-24.

Walburg, J.A. (2008). *Mentaal vermogen. Investeren in geluk*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam Uitgevers.

2

Bevolking, economie
en overheid

2 Bevolking, economie en overheid

Evert Pommer

-
- De Nederlandse bevolking kent met 0,5% per jaar in internationaal verband een gematigde groei. Deze groei komt vooral voort uit natuurlijke aanwas. De aangroei door nettomigratie is gering.
 - Het aandeel migranten in de bevolking is toegenomen van ruim 17% in 1999 tot bijna 21% in 2011. De stijging komt vooral door de toestroom van migranten van niet-westerse (3 procentpunten) en Oost-Europese herkomst (1 procentpunt).
 - Het verschil tussen het laagste en hoogste gemiddelde beschikbare inkomen van huishoudens komt in de periode 1999-2011 uit op 7,5%. De jaarlijkse beweging in de gemiddelde koopkracht van huishoudens is beperkt.
 - Nederland is de best presterende economie op het Europese continent. Nederland scoorde in 2010 met 35.600 euro het hoogst op het bbp per inwoner en het laagst op de misère-index. Het niveau van zowel werkloosheid, inflatie als begrotingstekort behoort tot de laagste in Europa.
 - De overheidsuitgaven voor publieke diensten zijn als percentage van het bbp gestegen van 23% in 1999 naar 28% in 2009. Deze groei is niet alleen het gevolg van toegenomen dienstverlening maar ook van toegenomen kostprijzen.
 - Het profijt van de overheid komt vooral terecht bij de lage en hoge inkomens; de middeninkomens profiteren minder dan gemiddeld. Zo ontvangt de laagste welvaartsgroep 9800 euro van de overheid door het gebruik van publieke voorzieningen, de middelste welvaartsgroep 7900 euro en de hoogste welvaartsgroep 8500 euro.
-

2.1 De leefsituatie in maatschappelijk perspectief

De leefsituatie van burgers wordt mede bepaald door nationale en internationale ontwikkelingen die buiten de invloedssfeer van de burger zelf liggen. We hebben het dan over demografische en economische ontwikkelingen, migratieprocessen en ontwikkelingen in de overheidsuitgaven.

Demografische ontwikkelingen als vergrijzing en verkleuring van de bevolking en verdunning van huishoudens hebben gevolgen voor de leefsituatie in de domeinen gezondheid, participatie, recreatie, mobiliteit en wonen. De economische groei, maar de laatste tijd vooral het uitblijven hiervan, heeft grote invloed op de ontwikkeling van de werkgelegenheid en de koopkracht van huishoudens. De overheid is via de belastinginkomsten en eigen inkomsten uit bedrijfsmatige deelnemingen (aardgas) zelf ook afhankelijk van de economische ontwikkeling en zal het niveau van de publieke voorzieningen daar mede op afstemmen. Het niveau van deze voorzieningen beïnvloedt in het hier gehanteerde leefsituatiemodel de beschikbaarheid van individuele hulpbronnen en daarmee ook indirect de leefsituatie van burgers.

Veranderingen in de koopkracht van personen en huishoudens werken door in verschillende aspecten van de levenssituatie. Zo heeft de koopkrachtontwikkeling invloed op de vakanties die mensen kunnen houden, op de woning die ze kunnen kopen of huren, op de afstanden die ze met de trein of auto kunnen afleggen, op de sport die ze kunnen beoefenen en op de culturele voorstellingen die zij kunnen bijwonen. Ook de overheidsuitgaven bepalen de ruimte waarbinnen mensen hun levenssituatie kunnen inrichten, en daarmee ook veranderingen in deze uitgaven. Denk aan de recente beperkingen van de uitgaven voor kinderopvang, kunst en cultuur, de publieke omroep, de begeleiding en het persoonsgebonden budget in de langdurige zorg, het verzekeringspakket en de zorgtoeslag in de gezondheidszorg, de landschapontwikkeling en het gemeentefonds.

2.2 Sociaaldemografische ontwikkelingen

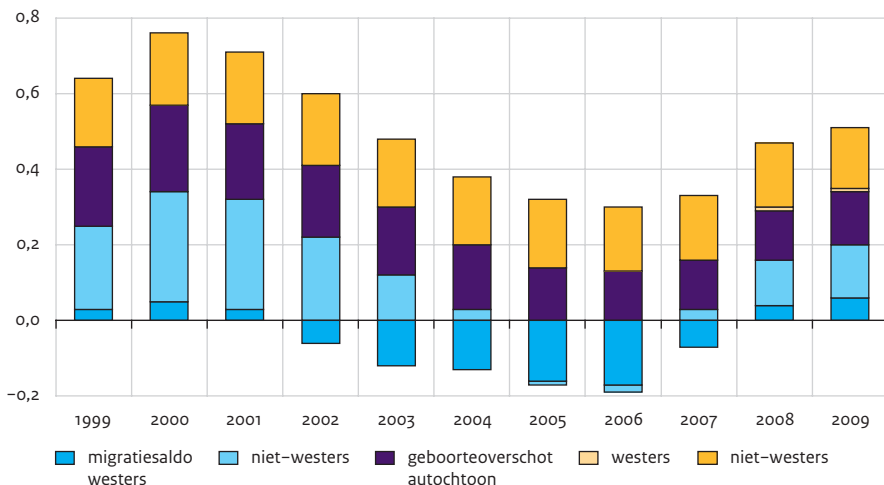
Bevolkingsontwikkeling

In 2011 telde Nederland 16,7 miljoen inwoners, bijna 1 miljoen meer dan in 1999. De bevolkingsgroei is niet regelmatig geweest. Er zijn drie groeiperiodes te onderscheiden: een lichte groei met 0,6% per jaar in de periode 1999-2004, een afvlakkende groei met 0,2% per jaar in de periode 2004-2008 en weer een lichte groei met 0,5% per jaar vanaf 2008 tot heden. De oorzaak van de zeer beperkte groei van de bevolking in de periode 2004-2008 is gelegen in een sterke afname van de immigratie van niet-westerse migranten en een lichte toename van de emigratie van dezelfde bevolkingsgroep. Nederland wordt ook gekenmerkt door een voortgaande vergrijzing van de bevolking, die een impuls heeft gekregen door de sterk toegenomen levensverwachting (zie hoofdstuk 7). Het aandeel 65-plussers is gestegen van circa 13,5% in 2000 naar 15,5% tien jaar later. Voorts treedt gezinsverdunding op: het aantal huishoudens nam met 0,8% per jaar duidelijk sneller toe dan het aantal personen. Ook bij huishoudens nemen we een afvlakkende groei waar in de periode 2004-2008, maar deze afvlakking is veel minder groot dan bij personen. Dit komt vooral door de groei van het aantal alleenstaanden door echtscheiding en vergrijzing. Het aantal kinderen per gezin met kinderen (gemiddeld 1,8) draagt met een daling van 0,1% per jaar nauwelijks bij aan de verdunding van huishoudens.

De invloed van de migratiestromen op de jaarlijkse bevolkingsgroei is beduidend groter dan die van de ontwikkelingen in geboorte en sterfte van de bevolking zelf (zie figuur 2.1).

Figuur 2.1

Netto migratiesaldi en geboorteoverschot als percentage van de bevolking naar herkomst, 1999-2009 (in procenten)^a

a Westers is inclusief autochtoon.

Bron: CBS (StatLine) SCP-bewerking

De drie bovenste balkjes in de figuur geven het geboorteoverschot van autochtone Nederlanders, westerse (nauwelijks zichtbaar) en niet-westerse migranten weer. De onderste twee balken geven het migratiesaldo van westerse en niet-westerse migranten weer. Het geboorteoverschot is door de jaren heen betrekkelijk stabiel, voor zowel autochtone Nederlanders als migranten. Wel is het niet-westerse aandeel in het geboorteoverschot gegroeid van 46% in 1999 naar 54% in 2009. Dit komt doordat het toenemende aandeel niet-westerse vrouwen ook een hogere vruchtbaarheid heeft dan autochtone vrouwen, maar deze vruchtbaarheid daalt en komt steeds meer in de buurt te liggen van die van autochtone vrouwen.

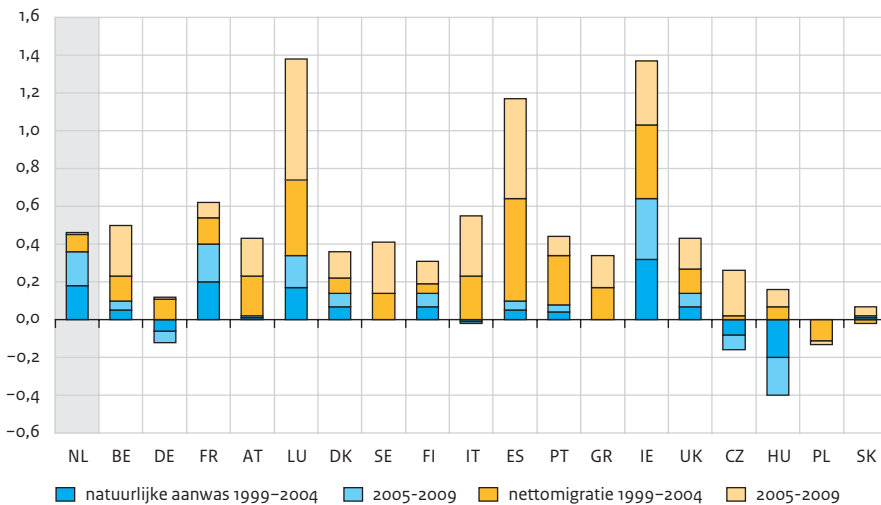
Het migratieoverschot heeft het karakter van een slingerbeweging. In de periode 1999-2003 kende Nederland een migratieoverschot van vooral niet-westerse migranten dat circa 0,25% bedroeg van de totale bevolkingsomvang. Door het aangescherpte immigratiebeleid is het aantal niet-westerse immigranten gehalveerd en is de emigratie van niet-westerse immigranten iets toegenomen. Doordat tegelijkertijd de westerse emigratie iets is toegenomen is het migratiesaldo in 2004 negatief geworden en verder gedaald naar -0,2% in 2006. Daarna loopt zowel de westerse als de niet-westerse immigratie weer op, waardoor in 2008 weer een licht positief migratiesaldo is gerealiseerd dat in 2009 verder is gestegen naar 0,2% van de totale bevolkingsomvang. In de beschouwde periode hebben zich per jaar gemiddeld 49.000 niet-westerse migranten in Nederland gevestigd en hebben 28.000 niet-westerse migranten Nederland weer verlaten.

Gemiddeld komt het vestigingsoverschot van niet-westerse migranten dus uit op 21.000 personen per jaar, hetgeen overeenkomt met 0,13% van de totale bevolking. Deze groei komt niet van de traditionele groepen als Turken en Marokkanen, want hun migratie heeft inmiddels bijna het nulpunt bereikt. Zo vestigden zich in de periode 2005-2010 per saldo slechts 220 Marokkaanse migranten gemiddeld per jaar in Nederland en slechts 770 Turkse migranten.

De Nederlandse bevolking kent met 0,5% per jaar in internationaal verband (met 0,4%) een gemiddelde groei (figuur 2.2). Bovendien wordt deze groei voornamelijk door natuurlijke aanwas tot stand gebracht. Bij de overige landen speelt het migratieoverschot een veel grotere rol, vooral bij de Mediterrane landen maar ook in landen als België, Oostenrijk, Zweden, Ierland en het Verenigd Koninkrijk. Nederland vormt met Frankrijk en Ierland een van de weinige landen waar de bevolkingsgroei nog in belangrijke mate door natuurlijke aanwas tot stand komt. In Duitsland is de bevolkingsgroei tot staan gebracht en zorgt de migratie er nog voor dat de bevolking niet krimpt. Hetzelfde geldt voor Tsjechië, maar in Hongarije lukt dat zelfs niet. De achterblijvende natuurlijke aanwas hangt vooral samen met een dalende (sociale) vruchtbaarheid van de bevolking.

Figuur 2.2

Gemiddelde jaarlijkse groei van de bevolking, 1999-2009 (in procenten)

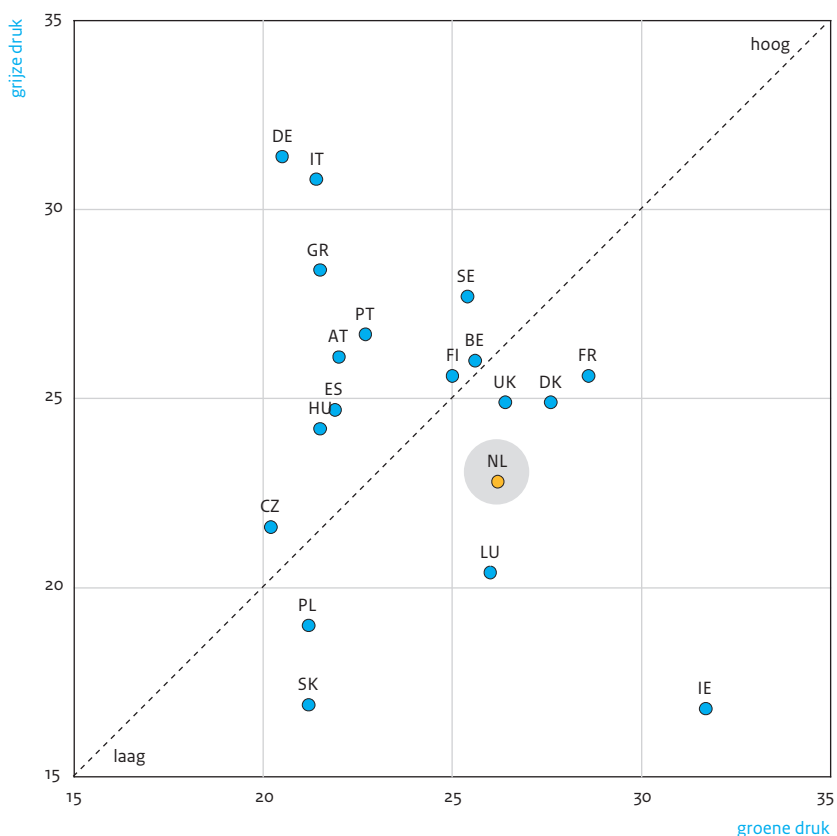
Bron: Europese Commissie (Eurostat)

De leefsituatie van de bevolking is mede afhankelijk van de leeftjidsverdeling van de bevolking. Leeftijd is na inkomen en opleiding de derde factor in de verklaring van verschillen in leefsituatie tussen burgers (zie hoofdstuk 13). Maar leeftijd is niet alleen direct van invloed op de leefsituatie, maar ook indirect via de vraag naar

publieke voorzieningen. Jongeren gebruiken vooral onderwijsvoorzieningen en gezinsuitkeringen, ouderen vooral zorgvoorzieningen en pensioenuitkeringen. Deze voorzieningen leggen een groot beslag op de publieke uitgaven. De groene en grijze druk, uitgedrukt als de verhouding tussen het aantal 0-14-jarigen respectievelijk 65-plussers ten opzichte van de potentiële beroepsbevolking, vormen dus een belangrijke indicator voor het beroep op publieke voorzieningen.

Figuur 2.3

Aantal 0-14-jarigen (groene druk) en 65-plussers (grijze druk) als percentage van de 15-64-jarigen, 2010 (in procenten)

Bron: Europese Commissie (Eurostat)

Nederland wordt in internationaal verband gekenmerkt door een relatief hoge groene en relatief lage grijze druk (figuur 2.3). Van de negentien landen in de grafiek hebben slechts vier een hogere groene druk en eveneens vier een lagere grijze druk. Er zijn geen landen waarin zowel de groene als de grijze druk hoog is, maar wel landen waarin vooral

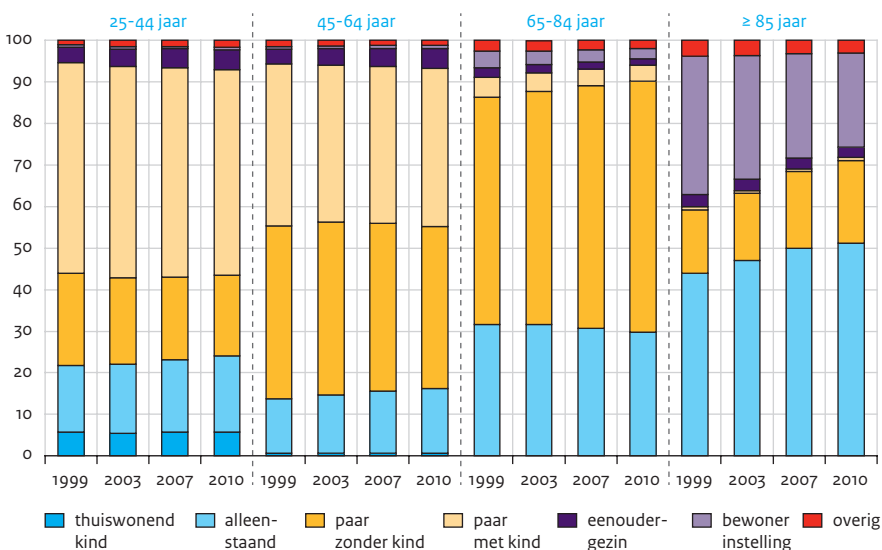
de groene druk hoog is (Ierland) of juist de grijze druk (Duitsland en Italië). Hoge groene en grijze druk wijzen op een relatief hoge druk op de overheidsuitgaven vanwege onderwijsuitgaven respectievelijk zorg- en pensioenuitgaven.

Huishoudenssamenstelling

De huishoudenssamenstelling heeft eveneens invloed op de leefsituatie van burgers. Vooral eenoudergezinnen en alleenstaanden scoren matig (SCP 2009: 365). Dit zijn bevolkingsgroepen die in de loop van de tijd een steeds groter aandeel hebben gekregen in de bevolking, zij het niet in alle leeftijdsgroepen (figuur 2.4). Het aandeel alleenstaanden is in de beschouwde periode toegenomen van ruim 18% naar ruim 20%, maar deze stijging zien we, door de gestegen levensverwachting, niet bij de 65-84-jarigen maar vooral bij de 85-plussers. Het aandeel eenoudergezinnen stijgt vooral in de lagere leeftijdsgroepen (van 3,4% in 1999 naar 4,1% in 2010). Verder zien we een voortgaande daling van het aandeel gezinnen en een opmerkelijke daling van het aandeel bewoners van instellingen als gevolg van de extramuralisering van de zorg.

Figuur 2.4

Verdeling van personen over huishoudenstypen, 1999-2010 (in procenten)

Bron: CBS (StatLine)

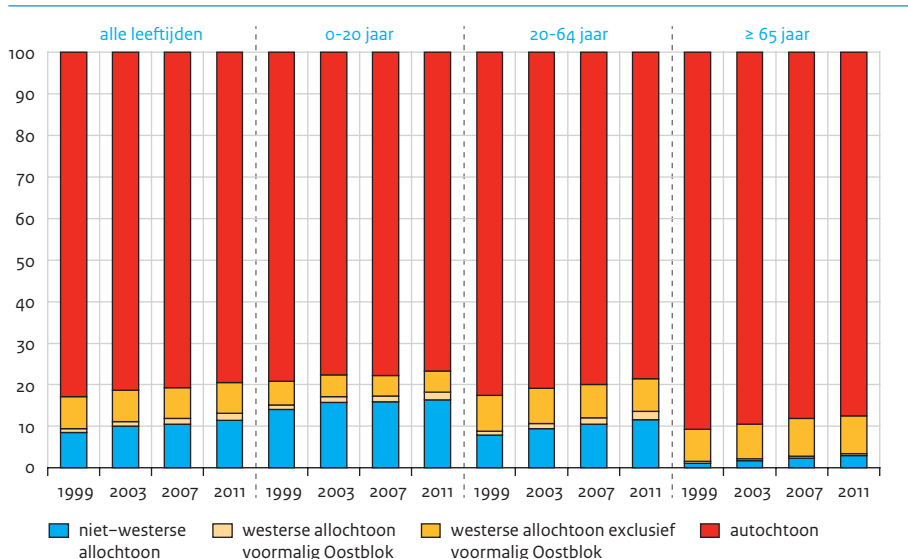
Migranten

De leefsituatie van migranten, met name van niet-westerse herkomst, is doorgaans veel slechter dan die van de gemiddelde Nederlander. Het aandeel migranten van zowel de eerste als de tweede generatie in de Nederlandse bevolking is toegenomen van 17,1% in 1999 tot 20,6% in 2011 (zie figuur 2.5). Deze stijging wordt vooral veroorzaakt door de

groei van het aantal niet-westerse migranten (van 8,5% naar 11,4%), maar ook de migranten uit het voormalige Oostblok hebben hieraan bijgedragen (van 0,9% naar 1,8%). Niet-westerse migranten vormen onder de 65-plussers met een aandeel van 3% nog een duidelijke minderheid, maar dit aandeel is wel verdrievoudigd in de waargenomen periode.

Figuur 2.5

Aandeel personen naar herkomst (in procenten)

Bron: CBS (StatLine)

Van de traditionele EU-landen hebben Oostenrijk, Ierland, Spanje en Zweden in hun bevolking veel in het buitenland geboren migranten van zowel westerse als niet-westerse afkomst (OECD datasource 2008). Dit aantal ligt in deze landen rond de 15% van de bevolking. Relatief lage aantallen migranten, tussen de 4% en 7%, treffen we aan in landen als Finland, Portugal en Denemarken. Nederland neemt met ruim 10% een middenpositie in.

Stedelijke concentraties

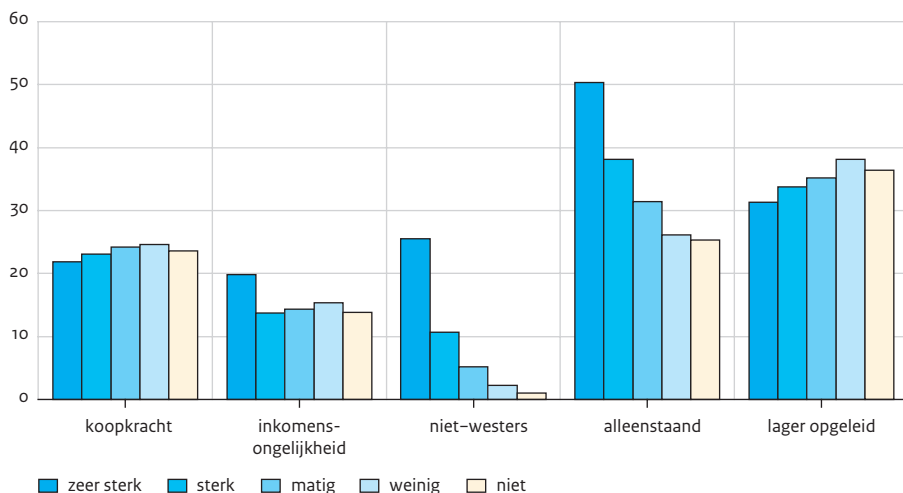
Nederland is in belangrijke mate een stedelijke samenleving. Ongeveer de helft van de bevolking woont in een sterk stedelijk gebied en slechts eenderde deel van de bevolking woont in een weinig stedelijk gebied. De stad biedt niet alleen allerlei vormen van sociale, culturele en economische bedrijvigheid maar wordt ook gekenmerkt door een grote heterogeniteit van wijken. In de zeer stedelijke gebieden is 26% van de bevolking van niet-westerse herkomst (figuur 2.6). Naarmate de stedelijkheid minder wordt, neemt ook het aandeel personen van niet-westerse herkomst af. In de meer landelijke gebieden is

slechts 2% van de bevolking van niet-westerse herkomst. Deze verschillen naar herkomst zijn in de loop der jaren iets toegenomen: personen van niet-westerse herkomst hebben zich in toenemende mate in de stedelijke gebieden gevestigd. Onderscheiden we de bevolking nog verder naar leeftijd dan valt op dat vooral de jongere bevolking in de grote steden van niet-westerse herkomst is. Zo is 53% van de Amsterdamse en Rotterdamse jongeren (0-17 jaar) van niet-westerse herkomst, 46% van de Haagse jongeren en 34% van de Utrechtse jongeren. Opmerkelijk is dat deze aandelen in drie van de vier grote steden de afgelopen tien jaar zijn gedaald. Alleen in Rotterdam is het aandeel niet-westerse jongeren licht toegenomen. De daling van het aandeel jongeren in de drie genoemde steden hangt samen met de sterke afname van eerstegeneratiejongeren en de lichte groei van zogenaamde derdegeneratiejongeren, die als autochtoon in de statistieken worden opgenomen.¹

De samenstelling van de bevolking naar stedelijkheid van het gebied verschilt verder ook sterk naar huishoudenssamenstelling. In de sterk stedelijke gebieden is het aandeel alleenstaanden (50%) twee keer zo groot als in de meer landelijke gebieden (25%). Verder valt op dat vooral de grote steden gekenmerkt worden door een grotere inkomensongelijkheid. In de grote steden zijn de middeninkomens blijkbaar ondervertegenwoordigd. De verschillen naar opleidingsniveau zijn niet zo groot, evenmin als de verschillen naar koopkracht van de huishoudens.

Figuur 2.6

Enkele bevolkingskarakteristieken naar stedelijkheid, 2009 (in procenten)

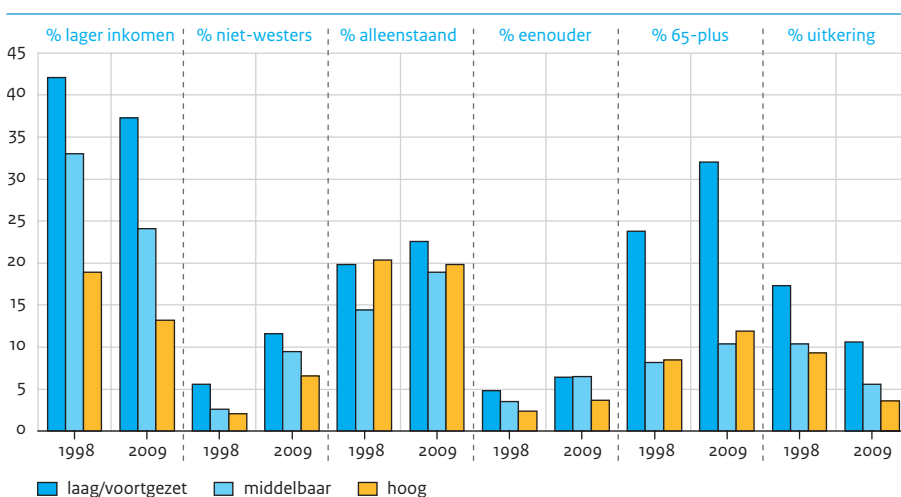
Bron: CBS (StatLine) (koopkracht, inkomensongelijkheid); vrom (Woon'og) scp-bewerking

Opleidingsniveaus

Het opleidingsniveau is de belangrijkste factor voor de verklaring van verschillen in leef-situatie (SCP 2009: 369). Zo treffen we onder de lageropgeleide personen vooral ouderen, lagere inkomens, uitkeringsontvangers en niet-westerse migranten aan (figuur 2.7). Het aandeel 65-plussers onder de lageropgeleiden is met bijna een derde in 2009 aanzienlijk hoger dan bij de middelbaar en hogeropgeleiden. Dit komt door de instroom van steeds hoger opgeleide jongeren in de bevolking. Ook naar inkomensniveau zijn de verschillen groot: terwijl in heel Nederland in 2009 circa een kwart van de huishoudens tot de lagere inkomensgroep behoort, is dit bij lageropgeleiden ruim een derde en bij hogeropgeleiden circa een achtste. Ook het aantal uitkeringsontvangers (exclusief pensioen) is bij lageropgeleiden in 2009 aanzienlijk hoger dan bij hoogopgeleiden. Ten slotte treffen we onder de lageropgeleiden ook meer personen van niet-westerse herkomst aan dan onder de hogeropgeleiden. Naar huishoudenssamenstelling zijn de verschillen gering.

Figuur 2.7

Enkele bevolkingskarakteristieken naar opleidingsniveau, 1998 en 2009 (in procenten)^a

a Niet-westers in 1998 betreft alleen Surinamers, Antillianen, Turken en Marokkanen; lager inkomen: een inkomen dat 1,5 maal zo groot is als de lage-inkomensgrens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).

Bron: VROM (WBO'98, Woon'09) SCP-bewerking

In de grafiek zijn ook de corresponderende verschillen voor het jaar 1998 opgenomen. Het beeld voor 1998 is op veel punten vergelijkbaar met dat voor 2009. De meeste verschillen zijn niveauverschillen die samenhangen met de toenemende welvaart (inkomen) en de herziening van de sociale zekerheid (uitkeringen). Bij de verschillen naar migratietype (percentage niet-westers) past de kanttekening dat in 1998 alleen de vier traditionele groepen (van Surinaamse, Antilliaanse, Turkse en Marokkaanse herkomst)

konden worden onderscheiden. De meest opmerkelijke verschuiving is het feit dat de groep lageropgeleiden als gevolg van de vergrijzing en de instroom van hogeropgeleide jongeren steeds meer uit 65-plussers bestaat.

2.3 Economische ontwikkelingen

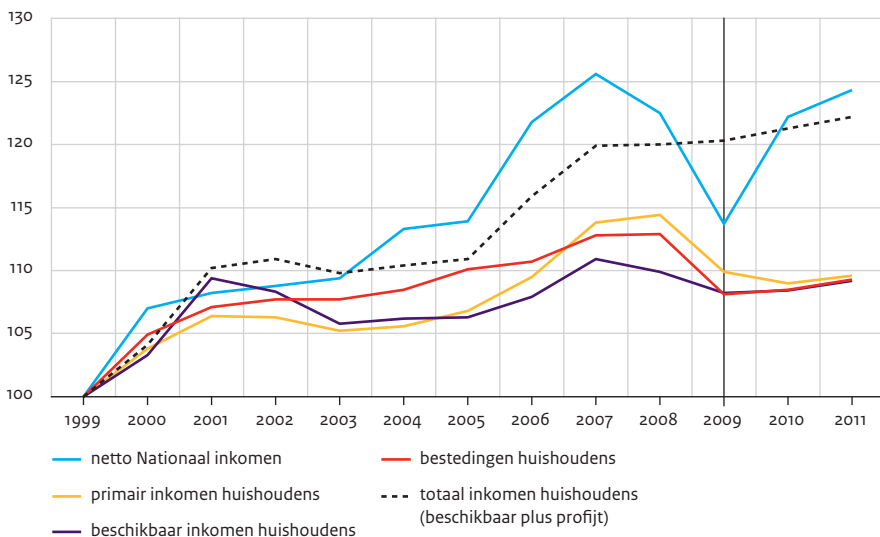
Het inkomen waarover huishoudens beschikken is een belangrijke determinant voor de kwaliteit van de leefsituatie. De ontwikkeling van dit inkomen is niet alleen afhankelijk van de ontwikkeling van kwaliteiten en prestaties van betrokkenen zelf, maar ook van de economische groei. Deze groei wordt doorgaans afgemeten aan de volumeontwikkeling van het bruto binnenlands product (bbp). De economie is volgens deze maatstaf tussen 1999 en 2009 met gemiddeld 2,2% per jaar gegroeid, maar is door de economische crisis in 2009 met 3,5% gedaald. De groei is bepaald niet gelijkmatig geweest. Naast de terugval in 2009 worden de jaren 2002 en 2003 gekenmerkt door economische stilstand. Deze ontwikkeling wordt ook weerspiegeld in de leefsituatie-index, die tussen 2002 en 2004 nagenoeg stabiel is gebleven maar in de overige jaren licht is verbeterd. De Nederlandse economie heeft de crisis in verhouding tot veel andere landen opmerkelijk goed doorstaan en realiseert vanaf 2010 weer groeicijfers die in de buurt van de 2% komen. Dit betekent dat de welvaart in 2011 weer op het niveau van 2008 zal uitkomen.

Het nationale inkomen

Het nationale inkomen vormt met verrekening van de afschrijvingen de geldelijke tegenwaarde van de nationale productie. Het nationale inkomen is, gecorrigeerd voor de inflatie, in de periode 1999-2009 met 2,3% per jaar nagenoeg gelijk gestegen met de nationale productie. De scherpe daling van het nationale inkomen in 2009 houdt mede verband met een door de crisis veroorzaakte sterke daling van het saldo van de uit het buitenland ontvangen primaire inkomens (lonen, rentebetalingen, dividenden en ingehouden winsten). Van het nationale inkomen kwam in 2009 bijna 76% in handen van huishoudens, bijna 14% in handen van de overheid en ruim 10% in handen van bedrijven. Huishoudens betalen uit het verdiende inkomen premies en belastingen, maar ontvangen ook sociale uitkeringen en pensioenuitkeringen. Aldus resulteert het vrij beschikbare inkomen van huishoudens, dat momenteel ruim de helft beslaat van het nationale inkomen.

Figuur 2.8

De ontwikkeling van reële nationale inkomens, 1999-2011 (in indexcijfers, 1999 = 100; 2010 en 2011 zijn geraamd)

Bron: CBS (StatLine, Nationale rekeningen); CPB (2010) SCP-bewerking

Het beschikbare nationale inkomen geeft geen volledig beeld van de welvaart van huishoudens omdat zij ook nog overheidsdiensten afnemen door gebruik te maken van voorzieningen op het gebied van zorg, onderwijs, cultuur, vervoer en wonen. Deze leiden tot 'profijt van de overheid'. Tellen we dit profijt van de overheid op bij het vrij beschikbare inkomen dan leggen huishoudens beslag op bijna 77% van het nationale inkomen. Dit bedrag is net zo hoog als het totale primaire inkomen waarover huishoudens beschikken. Dit betekent dat wat huishoudens in het bruto-nettotraject per saldo aan belastingen kwijt zijn aan de overheid weer geheel terugbetaald wordt in de vorm van allerlei voorzieningen waarvan burgers gebruikmaken.

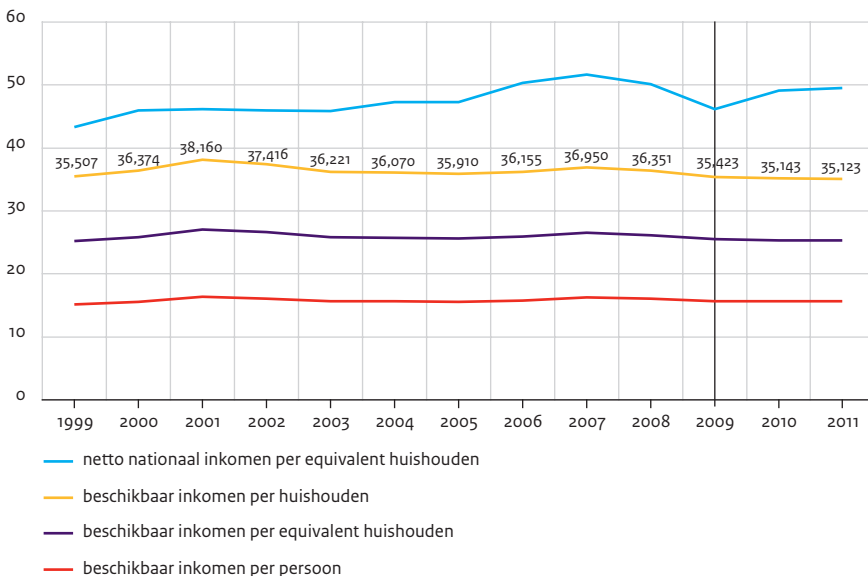
De ontwikkeling van de welvaartspositie van huishoudens zien we terug in de lijn in figuur 2.8 die het totale inkomen van huishoudens weergeeft plus het profijt dat huishoudens hebben van publieke diensten. Dit totale inkomen is in de periode 1999-2009 sneller gestegen dan het vrij beschikbare inkomen. Hierdoor neemt de groei van het beschikbare inkomen van huishoudens toe van 0,8% per jaar naar 1,9% per jaar als we ook het profijt van de overheid meerekenen. Per saldo betekent dit echter wel dat het vrij beschikbare inkomen van huishoudens sinds 1999 bijna 6 procentpunten is achtergebleven op de ontwikkeling van het nationale inkomen.

Door de bevolkingsgroei en de huishoudensgroei wordt de spoeling van het (voor inflatie gecorrigeerde) beschikbare inkomen dunner. De bevolking is in de beschouwde periode met 0,5% per jaar gegroeid en het aantal huishoudens met 0,8% per jaar.

Daardoor is het beschikbare inkomen per hoofd van de bevolking in de periode 1999-2009 met slechts 0,3% per jaar gestegen en is de groei per huishouden zelfs nihil geweest (zie figuur 2.9). Dit betekent dat van de groei van het beschikbare inkomen met 0,8% per jaar 0,5 procentpunt opgaat aan de bevolkingsgroei en 0,3 procentpunt aan de groei van het aantal huishoudens.

Figuur 2.9

De ontwikkeling van inkomens, 1999-2011 (in prijzen van 2009, x 1000 euro; 2010 en 2011 zijn geraamd)

Bron: CBS (StatLine, Nationale rekeningen); CPB (2010) SCP-bewerking

De koopkracht van het huishoudensinkomen hangt onder meer af van de omvang en samenstelling van het huishouden. Het aantal huishoudens is in de loop der jaren weliswaar toegenomen, maar het gemiddelde aantal leden is door de groei van het aantal alleenstaanden en eenoudergezinnen afgenomen. Per huishouden zijn dus steeds minder monden te voeden. Een gemiddeld huishouden blijkt in 2009 met circa 1,5% minder inkomen toe te kunnen dan in 1999 om hetzelfde welvaartsniveau te bereiken. Daardoor is de koopkracht van huishoudens in de waargenomen periode toch met 0,1% per jaar gestegen (zie de lijn van 'beschikbaar inkomen per equivalent huishouden' in figuur 2.9). Al met al is de variatie in het inkomen van huishoudens zeer beperkt in de beschouwde periode.

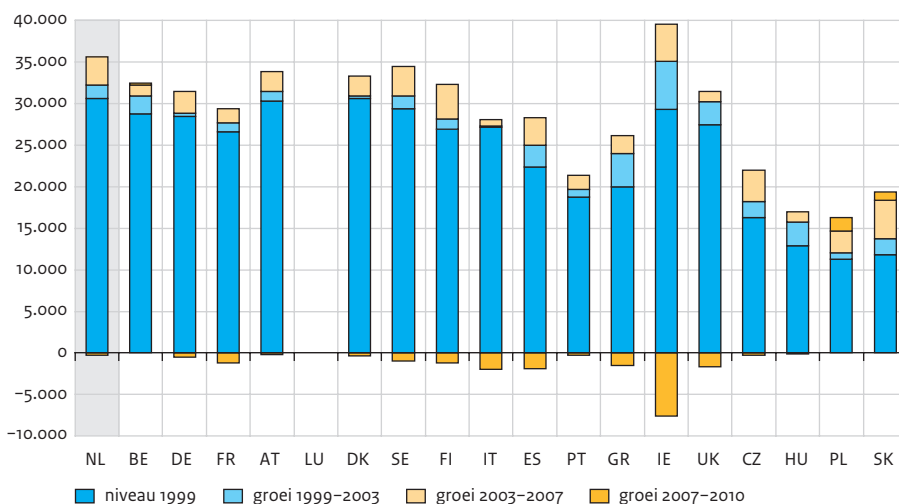
Het Nationale vermogen kwam in 2010 uit op 3790 miljard euro, hetgeen een factor 7,7 keer het Nationale inkomen bedraagt (CBS StatLine). Ongeveer 68% van dit

vermogen, 2560 miljard euro, is in handen van huishoudens. Dit vermogen is opgebouwd uit bezittingen en schulden. De bezittingen van huishoudens bestaan uit opgebouwde pensioenvoorzieningen (40% van het vermogen), huizenbezit (30%), grond onder deze huizen (25%) en overige bezittingen (35%). Dit telt op tot 130%, hetgeen betekent dat huishoudens nog een bedrag van 780 miljard euro (30%) aan schulden hebben uitstaan. Deze schulden zijn overwegend van hypothecaire aard.

Nederland scoort in Europees verband op economisch gebied zeer goed. De verschillen in welvaart tussen landen worden doorgaans uitgedrukt in het bruto binnenlands product (bbp) per inwoner. Daarbij wordt het bbp gecorrigeerd voor verschillen in koopkracht tussen landen en geldontwaarding in de loop der tijd.

Figuur 2.10

Groei van het bruto binnenlands product (bbp) per inwoner in negentien Europese landen, 1999-2010 (in Nederlandse euro's en constante koopkracht)^a

a Luxemburg ontbreekt omdat de inkomens gemiddeld zeer hoog zijn en doorgaans niet door Luxemburgers zelf worden verdiend.

Bron: Europese Commissie (Eurostat) SCP-bewerking

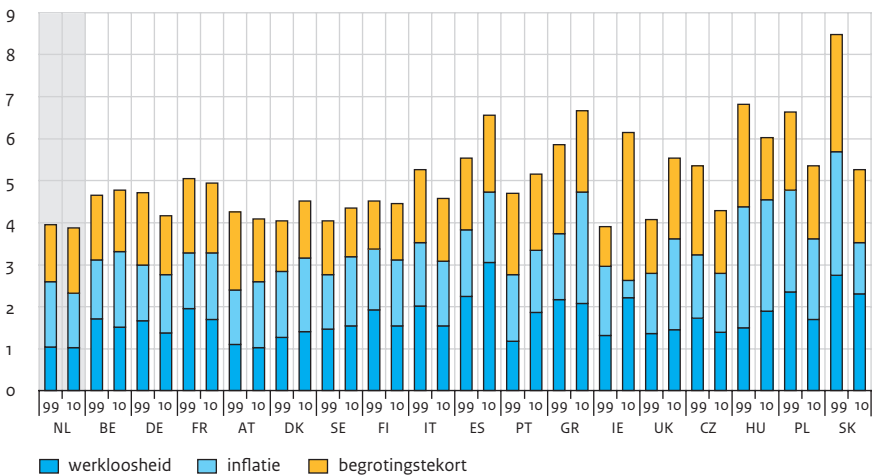
In 1999 lag het bbp per inwoner in de Noord- en Midden-Europese landen tussen de 26.600 (Frankrijk) en 30.600 euro (Denemarken en Nederland) per inwoner (onderste reeks in figuur 2.10, exclusief Luxemburg). Van de Zuid-Europese landen kon alleen Italië het Noord- en Midden-Europese spoor volgen. In de periode 1999-2003 hebben de meeste landen een gunstige economische wind gehad. Nederland bleef in deze periode echter wat achter, maar heeft deze schade daarna weer helemaal ingehaald en voert de bbp-karavaan met een bedrag van 33.400 euro per inwoner in 2010 duidelijk aan, op afstand

gevolgd door Oostenrijk, Denemarken en België. Deze positie heeft Nederland te danken aan een relatief gunstige economische ontwikkeling in de periode 2003-2007 en het relatief gunstig doorstaan van de economische crisis die zich hierna voltrok. Opvallend is dat enkele landen die voor de crisis betrekkelijk goed presteerden (Ierland, Spanje en het Verenigd Koninkrijk) de crisis slecht hebben doorstaan. Alleen in Italië zijn de economische prestaties negatief in de beschouwde periode.

Behalve aan de groei van de productie kan de welvaart van een land ook worden afgemeten aan de mate waarin het erin slaagt om de werkloosheid, de geldontwaarding en het begrotingstekort van de overheid binnen de perken te houden. Deze indicatoren kunnen worden opgeteld tot een 'misère-index', met een gemiddeld rapportcijfer van 5 op een schaal van 0-10 (figuur 2.11). Hoe hoger het rapportcijfer, hoe slechter de prestaties.

Figuur 2.11

Het niveau van enkele belangrijke economische indicatoren in achttien Europese landen, 1999 en 2010 (misère-index)

Bron: OEC D (Economic outlook 2010)

In 2010 had Nederland de laagste score op de 'misère-index'. Zowel het niveau van de werkloosheid als dat van de inflatie behoort tot de laagste in de Europese landen. Ook het begrotingstekort blijft behoorlijk binnen de perken, maar hierop scoort Nederland iets onder het gemiddelde. De gunstige misèrescore van Nederland werd in 2010 benaderd door Oostenrijk en Denemarken. Slechte scores treffen we aan bij Griekenland (vooral door de hoge inflatie), Spanje (vooral door de hoge werkloosheid) en Ierland (vooral door een hoog begrotingstekort). Ook de situatie in Hongarije is door de hoge inflatie zorgwekkend.

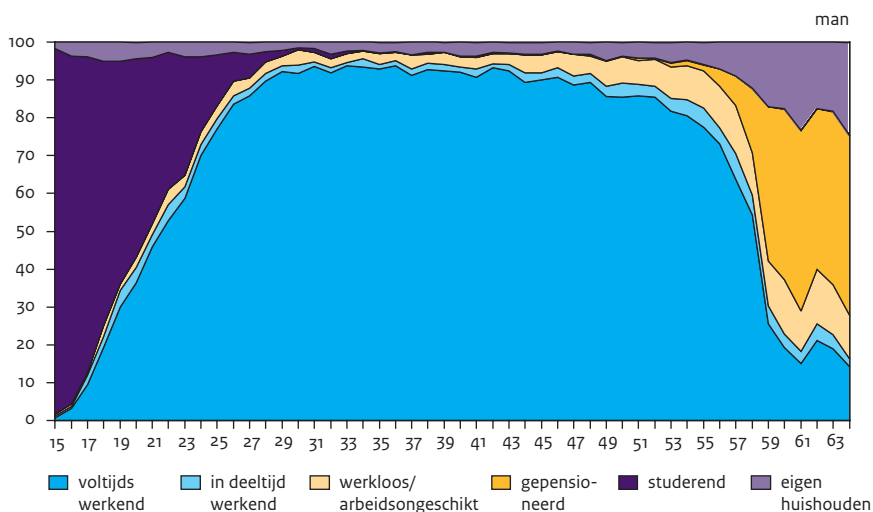
De ontwikkeling tussen 1999 en 2010 betreft alleen relatieve verschillen omdat in beide jaren van dezelfde schaal is uitgegaan (met een gemiddelde van 5). Uit deze vergelijking blijkt dat Nederland, net als bij het bbp, goed en stabiel heeft gepresteerd. In 1999 werd de lijst nog aangevoerd door Ierland, maar dat land heeft door hogere werkloosheid en vooral een sterk toegenomen begrotingstekort een grote prestatieval gemaakt en een hoge score op de misère-index gekregen. Sterk gestegen op de misère-index zijn verder Spanje, Griekenland en het Verenigd Koninkrijk. Een gunstigere score is bereikt door de Oost-Europese landen, Italië en Duitsland.

Activiteitenprofiel

Gedurende de levensloop verandert het patroon van dagelijkse bezigheden sterk. Dit heeft te maken met algemene gebeurtenissen die nu eenmaal eigen zijn aan het menselijk leven, maar ook met specifieke gebeurtenissen die te maken hebben met allerlei beslissingen die mensen gedurende hun leven nemen. Deze gebeurtenissen zijn niet gelijkmatig over de levensloop gespreid. Sommige gebeurtenissen vinden vooral plaats aan het begin (studeren, uit huis gaan, samenwonen, gaan werken), andere in het midden van de levensloop (gezin stichten, scheiden) of juist aan het eind van de levensloop (pensioering, verlies partner). Niet iedereen maakt dezelfde levensgebeurtenissen mee en ook niet iedereen maakt vergelijkbare gebeurtenissen in dezelfde levensfase mee.

Figuur 2.12

Het levensloopprofiel van mannen naar leeftijd en belangrijkste activiteit, 2008 (in procenten)

Bron: CBS (EBB'08) SCP-bewerking

Eerder in dit hoofdstuk is het levensloopprofiel naar samenlevingsvorm weergegeven (figuur 2.4). Hier wordt het gemiddelde levensloopprofiel naar sociaaleconomische

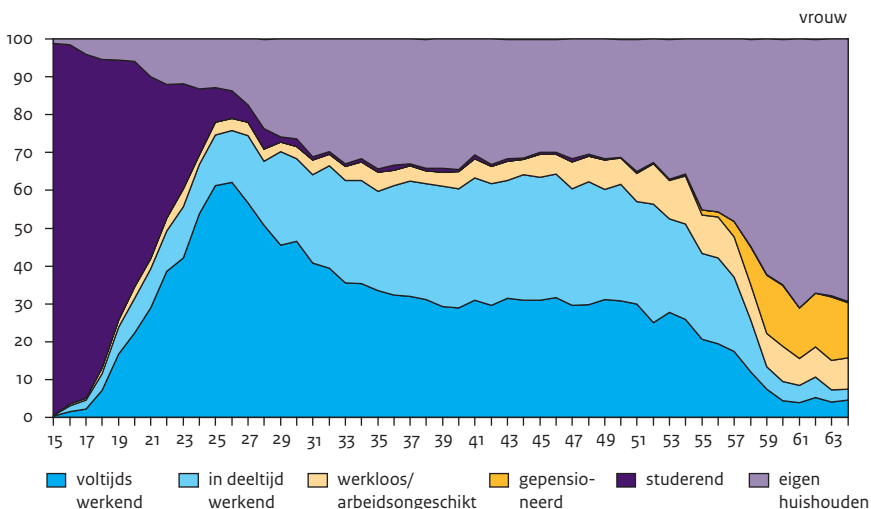
activiteit voor mannen en vrouwen in beeld gebracht. Deze levensloopprofielen zijn opgesteld op basis van de sociaaleconomische categorie waartoe deelnemers aan de Enquête beroepsbevolking (EBB) zich rekenen. Zij konden kiezen uit werkend, werkloos, arbeidsongeschikt, gepensioneerd, studierend of werkzaam in eigen huishouden. Het hier getoonde profiel is steeds een gemiddelde. Individuele levenslopen kunnen uiteraard sterk afwijken van het beeld van de gemiddelde levensloop dat hier wordt gepresenteerd.

De verschillen tussen mannen en vrouwen in activiteitenprofiel zijn groot. Mannen stappen na de afronding van hun opleiding al vrij vroeg in een arbeidsvol bestaan (figuur 2.12). Op 24-jarige leeftijd was in 2008 al bijna driekwart van de mannen beroepsmatig werkzaam, en dat aandeel komt op 30-jarige leeftijd tot een maximum van ruim 93%. Dit hoge aandeel wordt lang volgehouden, hoewel werkloosheid en arbeidsongeschiktheid langzaam maar zeker aan het beroepsmatig bestaan gaan knagen. Deze vorm van ongewenste arbeidsloosheid steeg in 2008 van een kleine 3% op 40-jarige via 7% op 50-jarige naar ruim 12% op 60-jarige leeftijd. Maar op die leeftijd verlaten mannen vooral via pensionering de arbeidsmarkt. Het gevolg van dit uittredingsproces is dat op 60-jarige leeftijd nog slechts een kwart van de mannen werkzaam is. Rond de leeftijd van 60 jaar treedt dus een scherpe overgang op van een actieve naar een inactieve levensloop.

Bij vrouwen komt de oriëntatie op een werkzaam leven in 2008 alleen bij het betreden van de arbeidsmarkt, rond het vijfentwintigste levensjaar, rond de 75% uit. Vervolgens daalt het aandeel werkende vrouwen gestaag naar 60% rond het vijfendertigste levensjaar, waarna dit aandeel stabiel blijft tot het vijftigste levensjaar (figuur 2.13). Daarna treedt hetzelfde proces op als bij mannen, zij het dat vooral werken in eigen huishouden en pensionering de weg naar inactiviteit inleiden. Deze formulering suggereert dat hier sprake is van een leeftijdseffect, maar dit is slechts ten dele het geval. Ook cohorteffecten bepalen het beeld: vrouwen in hogere leeftijdsgroepen betraden in vroegere tijden in mindere getale de arbeidsmarkt en deze cohorten schuiven door in de levensloop. Opvallend is voorts het hoge aandeel in deeltijd werkende vrouwen. Deze vormen op middelbare leeftijd de helft van de vrouwelijke arbeidsdeelname. Op jongere leeftijd werken vrouwen vooral in voltijd. De komst van kinderen is voornamelijk verantwoordelijk voor de toename van deeltijdwerk bij vrouwen.

Figuur 2.13

Het levensloopprofiel van vrouwen naar leeftijd en belangrijkste activiteit, 2008 (in procenten)

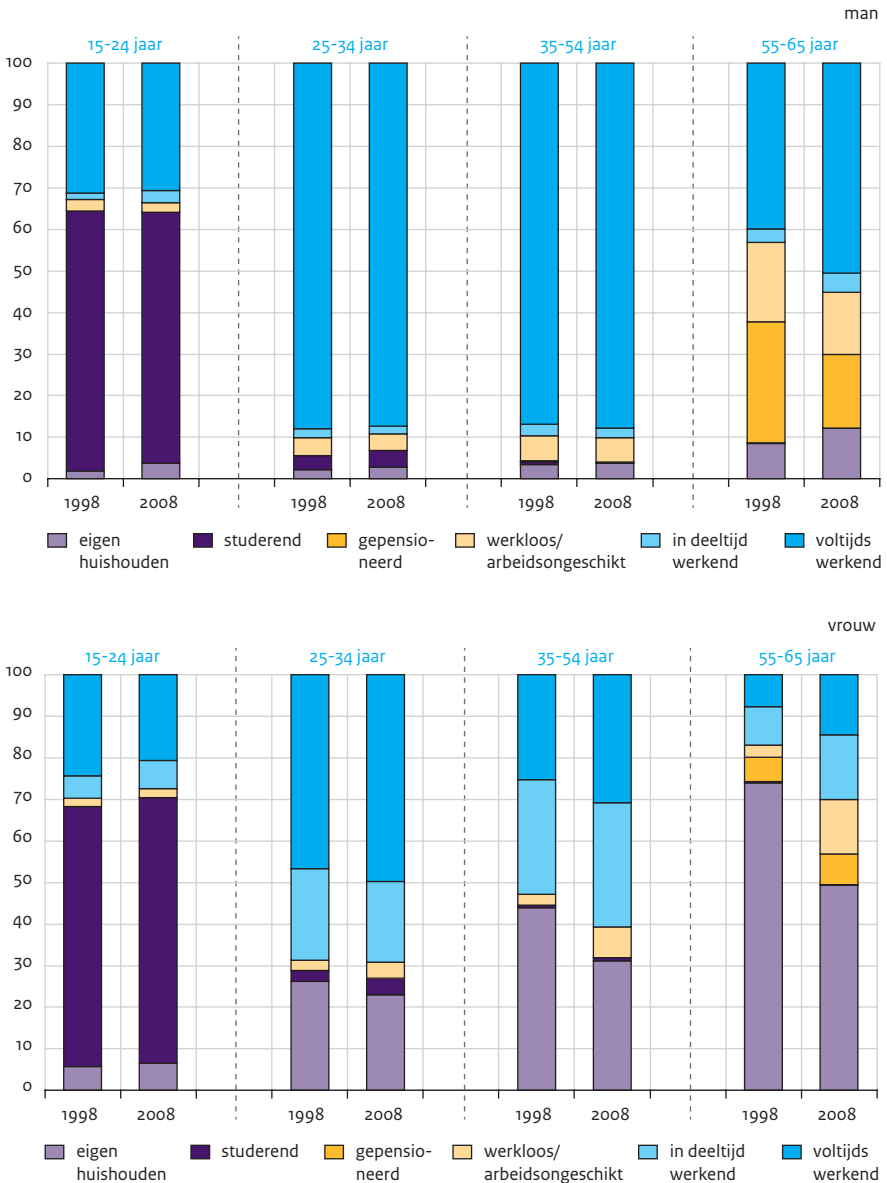

Bron: CBS (EBB'08) SCP-bewerking

Het activiteitenprofiel is in de loop van de tijd wel veranderd, vooral bij vrouwen (zie figuur 2.14). Bij mannen is er tussen 1998 en 2008 weinig veranderd in het economische levensloopprofiel. Wel zien we vanaf het vijfenvijftigste levensjaar de arbeidsdeelname sterk toenemen ten koste van pensionering. In 1998 werkte nog slechts 43% van de 55-64-jarige mannen, maar tien jaar later was dit opgelopen naar 55%. Bij vrouwen valt vooral de toename van betaald werk op. Deze toename is vooral merkbaar bij de hogere leeftijdsgroepen. Zo is het aandeel werkende vrouwen van 55-64 jaar gestegen van 17% in 1998 naar 30% in 2008. Deze groei is niet alleen in deeltijd- maar ook in voltijdbanen gerealiseerd.

Figuur 2.14

Verandering in het activiteitenprofiel van mannen (links) en vrouwen (rechts) naar leeftijdsgroep (in procentpunten)

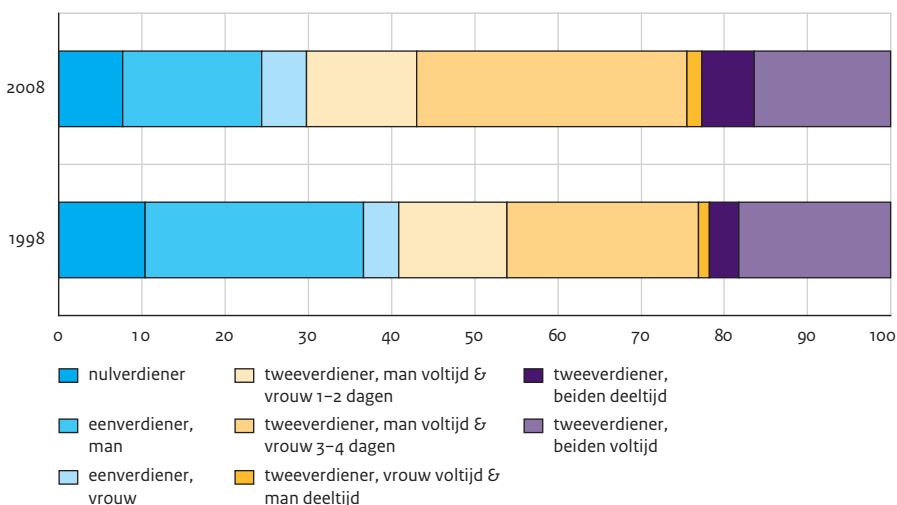

Bron: CBS (EBB '98, '01 en '08) SCP-bewerking

Doordat steeds meer vrouwen zijn gaan werken en zij betaalde arbeid combineren met de zorg voor kinderen is een rijk scala van verdienertypen ontstaan (figuur 2.15). Vooral het aantal eenverdieners is gedaald, ten gunste van het aantal anderhalfverdieners. Vooral het model waarbij de man een voltijd baan heeft en de vrouw een royale deeltijd baan heeft de markt veroverd: van 23% in 1998 naar 33% in 2008. Bij de overige verdienertypen is het beeld betrekkelijk stabiel.

Figuur 2.15

Het aandeel van eenverdieners en tweeverdieners onder paren^a op basis van hun arbeidsdeelname, 1998 en 2008 (in procenten)

a Heteroparen waarvan beide partners 15 tot 65 jaar zijn. Geenverdieners zijn personen zonder betaalde baan.

Bron: CBS (EBB) SCP-bewerking

2.4 Ontwikkelingen in de publieke dienstverlening

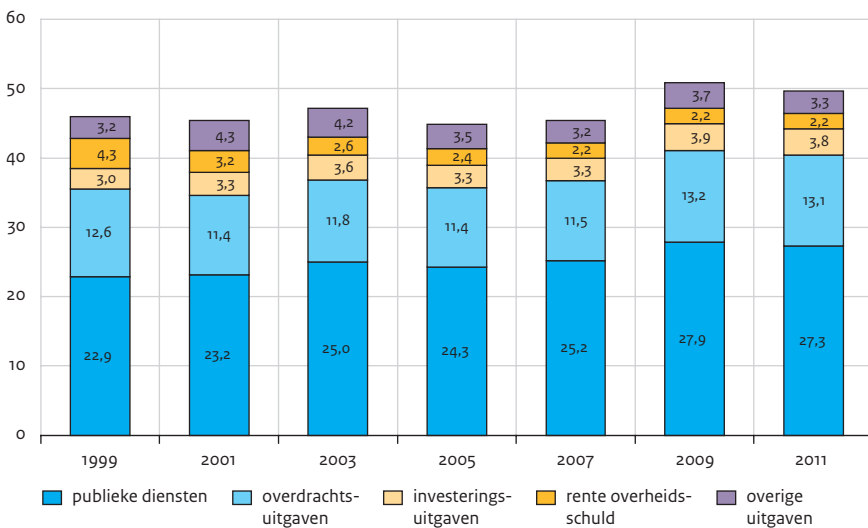
De overheid moet niet alleen bijdragen aan een evenwichtige economische ontwikkeling en voldoende betaalde arbeid voor de bevolking (stabilisatiefunctie), maar moet ook bestaanszekerheid bieden voor degenen die daar zelf niet in kunnen voorzien (distributiefunctie) en een adequaat niveau van publieke dienstverlening voor burgers die hierop zijn aangewezen (allocatiefunctie). In deze paragraaf gaan we in op de allocatiefunctie: het bieden van een adequaat niveau van publieke dienstverlening.

Ontwikkelingen in de overheidsuitgaven

Met de publieke taken die de overheid heeft, zijn hoge uitgaven gemoeid. In de periode 1999-2011 werd tussen de 45% en 50% van het nationaal inkomen door de overheid besteed aan het uitvoeren van publieke taken (figuur 2.16). Iets meer dan de helft van de overheidsuitgaven komt ten goede aan publieke diensten voor burgers en ruim een kwart aan inkomensoverdrachten aan huishoudens. De rest van de overheidsuitgaven is voor eigen investeringen, overdrachten aan bedrijven, overdrachten aan het buitenland en rente op overheidsschuld. Het verloop van het totaal van de overheidsuitgaven is, uitgedrukt als percentage van het nationaal inkomen, betrekkelijk stabiel. De sterke stijging in 2009 heeft te maken met de sterke daling van het nationaal inkomen als gevolg van de economische crisis (noemereffect). De overheidsuitgaven zijn na de crisis blijven stijgen terwijl de economie in 2009 kromp en zich maar langzaam heeft hersteld.

Figuur 2.16

Het verloop van de overheidsuitgaven naar hoofdrubrieken, als percentage van het netto nationaal inkomen, 1999-2011 (in procenten)

Bron: 1999-2009: CBS (Nationale Rekeningen) sCP-bewerking; 2010-2011: CPB (CEP'11) sCP-bewerking

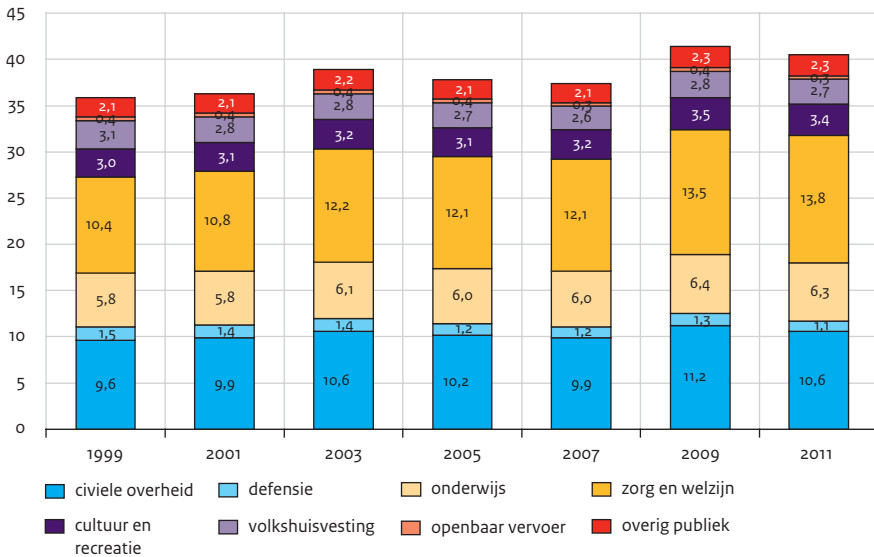
Het verloop van de overheidsuitgaven als aandeel in het bbp, de uitgavenquote, is nogal grillig. De daling van het aandeel van de overdrachtsuitgaven (sociale uitkeringen en pensioenuitkeringen) begin 2000 had vooral te maken met de medio jaren negentig ingezette stelselherziening sociale zekerheid met een sterk accent op activering en beperking van de toegang. De effecten van de stelselherzieningen zijn rond 2000 uitgekristalliseerd, waarna vooral de economische conjunctuur en de vergrijzing de ontwikkeling van de inkomensoverdrachten bepaalt. De stijging van het aandeel van de overheidsuitgaven in de periode 2001-2003 heeft niet alleen te maken met de intensivering van enkele taken, maar ook met de achterblijvende groei van de economie (noemereffect). Na 2003 nemen de overheidsuitgaven weer iets af, waaraan zowel de herstellende economie als het generieke bezuinigingsbeleid van het toenmalige kabinet heeft bijgedragen. Vanaf 2005 blijft de uitgavenquote nagenoeg constant, totdat in 2009 de economische crisis de overheidsuitgaven via het noemereffect fors opstuwt van een niveau van rond de 45% naar een niveau van rond de 50%.

De uitgavenquote voor publieke dienstverlening is door het wegwerken van wachtlijsten (zorg), meer politie op straat (veiligheid) en kleinere klassen (onderwijs) gestegen van 22,5% in 2000 naar 25% in 2003, waarna de uitgavenquote voor publieke dienstverlening weinig veranderde. Pas in 2009 is de uitgavenquote door de kredietcrisis en de achterblijvende economische groei op een hoger niveau gekomen. De overheid is geld blijven uitgeven aan publieke diensten, terwijl de economie een stap terug deed. Dit is het gevolg van zowel de anticyclische taak van de overheid (zorgen voor bestedingsimpulsen) als het feit dat de overheid haar uitgaven op korte termijn moeilijk kan aanpassen aan veranderende omstandigheden (hysterese). Dit betekent dat een economische crisis, deze keer aangezet door de kredietcrisis, niet alleen direct op korte termijn (via werkloosheid en lagere lonen) maar ook indirect op langere termijn (via beperkingen van overheidsuitgaven en verhogingen van eigen bijdragen) invloed heeft op de welvaartspositie van individuele huishoudens.

De publieke dienstverlening wordt niet alleen gefinancierd door de overheid maar – in de vorm van eigen bijdragen – ook door de gebruikers van de betrokken voorzieningen. Rekenen we die mee, dan komt de uitgavenquote, of beter: de kostenquote, zo'n 50% hoger uit. Dit betekent dat de overheid circa tweederde en de gebruikers circa eenderde deel bijdragen aan de bekostiging van de publieke dienstverlening.

Figuur 2.17

Totale kosten van publieke dienstverlening als percentage van het netto nationaal inkomen, 1999-2011 (in procenten)

- a Civiele overheid omvat openbaar bestuur, infrastructuur, politie/justitie en uitvoering sociale zekerheid.
 b Overig publiek omvat maatschappelijke organisaties en milieudienstverlening.

Bron: 1999-2009: SCP (DPS); 2010-2011: CPB (CEP'11) SCP-bewerking

Bezien naar sector blijken er weinig verschuivingen te zijn in het uitgavenpatroon (figuur 2.17). Vergelijken we de jaren 2001 en 2007, waar de totale kostenquote ongeveer gelijk is, dan geldt dat onder meer voor de civiele overheid (rond de 10%), het onderwijs (rond de 6%) en volkshuisvesting (iets meer dan 3%). Bij zorg en welzijn zien we tussen 2001 en 2007 een stijgende lijn, ten koste van de andere voorzieningen. Over de hele linie gezien is zorg en welzijn ook de grootste stijger. Openbaar vervoer en defensie blijven duidelijk achter.

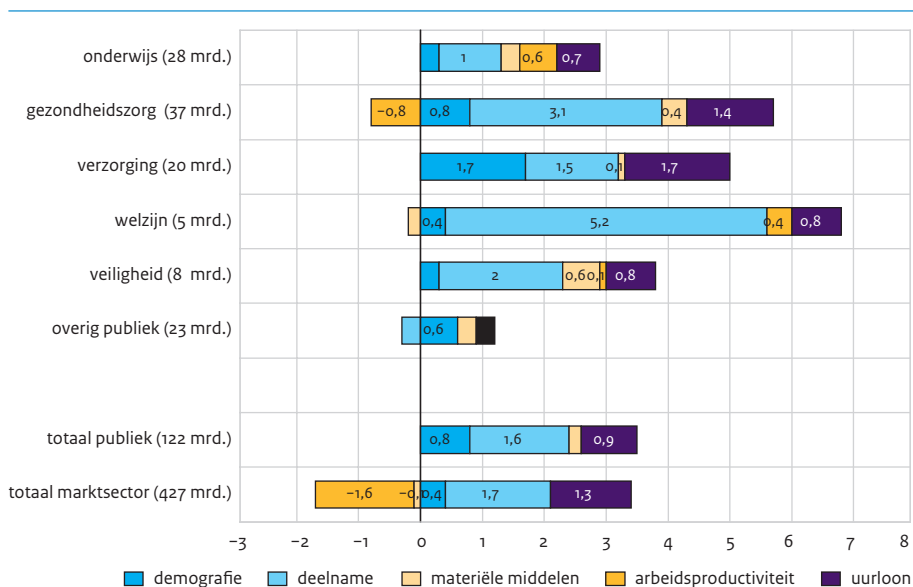
Ontwikkelingen in de publieke dienstverlening

Voor publieke diensten die op individueel gebruik zijn gericht, kan worden nagegaan in welke mate de kostenontwikkeling door meer gebruik tot stand komt of door hogere productiekosten.² Meer gebruik kan het gevolg zijn van demografische ontwikkelingen (vergrijzing, ontgroening), maar ook van een verandering in de deelname per leeftijdsgroep. Zo kan de groei van extramurale zorg het gevolg zijn van de vergrijzing van de bevolking (meer ouderen) maar ook van een hoger gebruik per leeftijdsgroep (doordat ouderen langer thuis willen blijven wonen en meer zijn aangewezen op de thuiszorg).

Ook de productiekosten kunnen door een aantal oorzaken hoger of lager uitvallen. Dit kan bijvoorbeeld wanneer de arbeidskosten hoger uitvallen doordat de loonkosten meer dan gemiddeld stijgen of doordat er meer mensen nodig zijn om hetzelfde werk te doen (arbeidsproductiviteit). Ook de kosten van apparatuur, voertuigen of gebouwen (de materiële kosten) kunnen meer dan gemiddeld stijgen. De kosten zijn uiteraard gecorrigeerd voor de inflatie. Voor de niet-publieksgerichte diensten, zoals openbaar bestuur en defensie, kan deze analyse niet worden uitgevoerd. In figuur 2.18 zijn de uitkomsten van de analyse van de kostengroei voor de periode 2000-2008 samengevat.

Figuur 2.18

Ontwikkeling en decompositie van de kosten van publieke dienstverlening, 2000-2008 (in jaarlijkse groeipercentages)

Bron: SCP (2010)

De reële kosten van de publieke diensten zijn in de periode 2000-2008 gemiddeld met 3,5% per jaar gestegen, waarvan twee derde door toegenomen gebruik (vanwege demografie en deelname) en een derde door een toegenomen kostprijs (materiële middelen plus arbeidsproductiviteit plus uurloon). De groei van het gebruik van publieke diensten heeft nagenoeg gelijke tred gehouden met de groei van de productie in de marktsector (2,0%). De groei in het gebruik van publieke diensten houdt voor circa eenderde deel verband met de vergrijzing van de bevolking en voor tweederde deel met een toegenomen gebruik per leeftijdsgroep (deelname).

Het grote verschil tussen de publieke sector en de marktsector ontstaat door de arbeidsproductiviteit. In de marktsector is de kostprijs van de geproduceerde goederen door een

stijgende arbeidsproductiviteit nagenoeg gelijk gebleven, maar in de publieke sector is de arbeidsproductiviteit gelijk gebleven en is de kostprijs van de geproduceerde diensten met 1,1% per jaar gestegen. De beperkte groei van de arbeidsproductiviteit in de publieke dienstverlening houdt onder meer verband met het feit dat het grotendeels mensenwerk blijft, dat moeilijk door machines is te vervangen.

De kostengroei is het sterkst in de zorgsector. In de verzorging (AWBZ-zorg voor mensen met beperkingen) wordt de kostengroei voor circa driekwart veroorzaakt door meer gebruik en voor circa een kwart door hogere kostprijzen. Het toegenomen gebruik is voor de helft toe te schrijven aan de vergrijzing van de bevolking en voor de helft aan een toegenomen deelname. In de welzijnssector, met kinderopvang, jeugdzorg en Wmo-zorg als belangrijkste voorzieningen, wordt zelfs 85% van de kostengroei veroorzaakt door een toegenomen gebruik en speelt de kostprijsontwikkeling een ondergeschikte rol. In de gezondheidszorg is vooral de deelname sterk gestegen en speelt de vergrijzing een minder grote rol in de volumegroei dan bij langdurige verzorging en verpleging. Vooral het gebruik van geestelijke gezondheidszorg, geneesmiddelen, extramurale verzorging en het persoonsgebonden budget is fors toegenomen.

Bij het onderwijs valt de achterblijvende ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit in het lager en voortgezet onderwijs op, die vooral is toe te schrijven aan het medio jaren negentig ingezette beleid voor groepsverkleining. In het wetenschappelijk onderwijs is de arbeidsproductiviteit sterk gestegen. Er zijn geen aanwijzingen dat dit ten koste is gegaan van de prestaties in het wetenschappelijk onderwijs. Opmerkelijk zijn verder de sterke deelnamegroei in het speciaal onderwijs, het hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs.

Bij politie, rechtspraak en gevangeniswezen wordt de kostenontwikkeling voornamelijk bepaald door volumeontwikkelingen: meer criminaliteit leidt tot meer opgehelderde misdrijven en daaruit voortvloeiende straffingen en insluitingen. Wel zien we dat schommelingen in de volumeontwikkeling omgekeerd samenhangen met schommelingen in de kostprijsontwikkeling. Blijkbaar heeft deze sector tijd nodig om de organisatie aan te passen aan veranderingen in de productie, hetgeen blijkt uit een achterblijvende arbeidsproductiviteit. Dit verschijnsel van hysteresis komt nogal eens voor in de publieke dienstverlening.

2.5 De herverdeling van inkomen

De overheid zorgt niet alleen voor een adequaat niveau van publieke dienstverlening, maar biedt haar burgers ook bestaanszekerheid in situaties waarin zij daar zelf niet in kunnen voorzien. De overheid doet dit door de herverdeling van inkomen. Het belangrijkste aangrijpingspunt voor de herverdeling van inkomen is het primair inkomen dat huishoudens zelf verdienen door de inzet van kapitaal en arbeid. In 2007 bedroeg het primair inkomen van huishoudens circa 323 miljard euro, hetgeen gelijk is aan 56,5% van het bbp (tabel 2.1).

Naast primair inkomen ontvangen huishoudens ook sociale uitkeringen en pensioen-uitkeringen die ze vrij kunnen besteden. In 2007 ging het om een bedrag van bijna 93 miljard euro, zijnde 16,2% van het bbp. Over het resulterende bruto-inkomen (dat

gelijk is aan het primair inkomen plus uitkeringen) worden belastingen en premies geheven. Daarnaast worden belastinguitgaven als gedeerde inkomsten in mindering gebracht op het primair inkomen. Deze gedeerde inkomsten ontstaan door de aftrek van studiekosten, de aftrek van ziektekosten en de beperkte bijtelling van inkomsten uit eigenwoningbezit.

Het resulterende secundair inkomen geeft een beeld van de vrije beschikkingmacht over goederen en diensten. Huishoudens maken echter ook gebruik van diensten van de overheid, die uit belastinggeld worden betaald. Dit 'profijt van de overheid' kan aan de ontvangende huishoudens worden toegerekend. In 2007 betrof het een bedrag van circa 55 miljard euro (9,6% van het bbp), dat individuele huishoudens ten goede kwam doordat zij gebruikmaakten van volkshuisvestingssubsidies, onderwijsvoorzieningen, openbaar vervoer, culturele voorzieningen, welzijnsvoorzieningen en zorgvoorzieningen. Daar staat tegenover dat huishoudens uit hun secundaire inkomen ook heffingen betalen die voortvloeien uit de aanschaf van of het gebruik van diensten: het 'nadeel van de overheid'. Het gaat hier om btw, accijnzen, brandstofbelasting, onroerendezaakbelasting, overdrachtsbelasting, autoaanschafbelasting en motorrijtuigenbelasting. Deze droegen in 2007 met bijna 41 miljard euro (7,1% van het bbp) bij aan de inkomsten van de collectieve sector. Over het nadeel van de overheid kan in deze editie van de Sociale staat van Nederland niet worden gerapporteerd, omdat de berekeningen nog moeten worden uitgevoerd.

Tabel 2.1

Van primair inkomen naar quartair inkomen van huishoudens, 1999-2007 (in procenten van het bbp)

inkomensbegrip	1999	2003	2007
primair inkomen huishoudens ^a	60,2	59,3	56,5
+ uitkeringen ^b	17,7	17,4	16,2
- sociale premies ^b	18,7	18,1	15,7
- premie zorgverzekering	3,2	3,3	4,7
- belastingen	6,6	6,9	7,8
- belastinguitgaven	1,6	1,4	1,8
secundair inkomen huishoudens	47,9	46,8	42,8
+ gebonden uitgaven ('profijt')	9,0	9,1	9,6
- gebonden belastingen ('nadeel')	7,3	7,3	7,1
tertiair inkomen huishoudens	49,6	48,7	45,2

a Exclusief toegerekende beleggingsopbrengsten pensioenverzekering.

b Inclusief de pensioensfeer.

Bron: SCP (DPS)

Na aftrek van het 'nadeel van de overheid' en de bijtelling van het 'profijt van de overheid' resulteert het tertiair inkomen, dat in 2007 uitkwam op circa 259 miljard euro (45,2% van het bbp).

Profijt van de overheid

Ongeveer 60% van de kosten van publieke dienstverlening voor burgers wordt door de overheid gedragen. Deze overheidsuitgaven komen via het gebruik weer aan individuele burgers ten goede. Met dit 'profijt van de overheid' was in 2007 een bedrag van ruim 64 miljard euro gemoeid (55 miljard plus uitgaven voor huurprijzbescherming, publieke omroepen en autowegen). De grootste uitgavenpost vormt het onderwijs, dat beslag legt op 40% van de toerekenbare overheidsuitgaven. Op afstand volgen uitgaven voor volkshuisvesting (24%), dienstverlening (10%), vervoer, cultuur en recreatie en de zorgverzekering (elk 7%) en de bestaanskosten (4%).

Niet alle overheidsuitgaven voor publieke dienstverlening leiden tot profijt voor individuele huishoudens. De uitgaven voor defensie, justitie, politie en openbaar bestuur komen de gehele bevolking ten goede en kunnen niet aan individuele huishoudens worden toegerekend. Het toe te rekenen profijt wordt vastgesteld op basis van het individuele gebruik van een publieke dienst. De meest eenvoudige indicatie van het gebruik is het wel of niet gebruiken van een voorziening (bv. wel of geen hoger onderwijs volgen), maar waar dit mogelijk is, wordt ook rekening gehouden met de intensiteit van het gebruik (bv. het aantal uren thuiszorg).

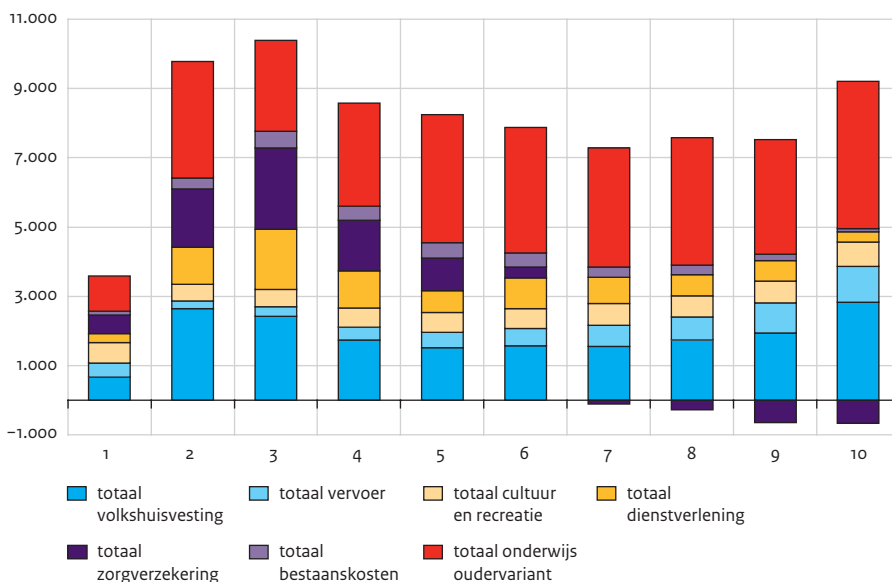
Het totale profijt van de overheid naar welvaartsgroepen heeft een u-vormig verloop (figuur 2.19).³ De indeling in welvaartsgroepen is gebaseerd op besteedbaar inkomen van huishoudens, nadat dit is gecorrigeerd voor verschillen in omvang en samenstelling van huishoudens.

Het verloop van het profijt naar welvaartsgroepen duidt erop dat de (hogere) middeninkomens minder profijt hebben van de overheid dan de lagere en hoogste inkomens. Hogere inkomens profiteren vooral van de gunstige fiscale behandeling van de eigen woning. Ook hebben zij meer profijt van de onderwijsuitgaven, deels doordat zij meer kinderen hebben in de niet-leerplichtige leeftijd, maar vooral door de hogere onderwijsdeelname in de niet-leerplichtige leeftijd. Ook culturele voorzieningen, als podiumkunst en musea, bereiken de hogere inkomens meer dan gemiddeld. De lagere inkomensgroepen profiteren vooral van de zorgverzekering, Wmo-voorzieningen, kwijtschelding van lokale belastingen en de huursubsidie. Deze voorzieningen kennen inkomensafhankelijke eigen bijdragen. De middeninkomens profiteren niet specifiek van bepaalde publiek gefinancierde diensten. De laagste inkomensgroep bestaat overwegend uit studenten en thuiswonende 18-plussers en wijkt dus sterk af. Bovendien zijn de uitgaven voor onderwijs aan hun ouders toegerekend.

Het u-vormige verloop komt nog sterker naar voren als het profijt van de overheid naar opleidingsniveau wordt weergegeven (figuur 2.20). Net als de middeninkomens blijken ook de middelbaar opgeleiden van geen enkele voorziening in het bijzonder te profiteren.

Figuur 2.19

Profijt van de overheid naar welvaartsgroepen, 2007 (in euro's)

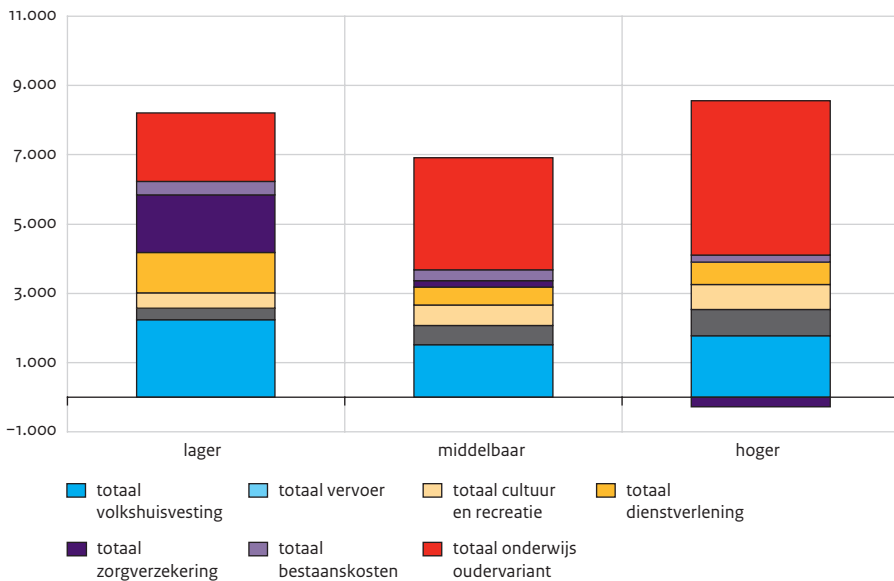
Voorzieningen:

- Volkshuisvesting: huurtoeslag, huurprijsbescherming, huurwaardevoordeel;
- Vervoer: trein, bus, tram, metro, autowegen;
- Cultuur en recreatie: sociaal-cultureel werk, sportaccommodaties, openlucht recreatie, openbare bibliotheken, kunstzinnige vorming, uitvoerende kunsten, musea, publieke omroep;
- Dienstverlening: thuiszorg, voorzieningen voor gehandicapten, kinderopvang, rechtshulp;
- Zorgverzekering: saldo zvw;
- Bestaanskosten: fiscale compensatie ziektekosten, kwijtschelding lokale heffingen;
- Onderwijs: exploitatie uitgaven (basis, voortgezet, middelbaar en hoger onderwijs), achterstandsgelden, volwasseneneducatie, kinderbijslag, tegemoetkoming studiekosten, studiebeurs, fiscale compensatie studiekosten.

Bron: SCP (2011)

Figuur 2.20

Profijt van de overheid naar opleidingsniveau, 2007 (in euro's)

Bron: SCP (2011)

Middelbaar opgeleiden hebben een gemiddeld profijt van 6900 euro, tegenover 8200 euro voor lager- en 8300 euro voor hogeropgeleiden. Lageropgeleiden, waaronder veel lage inkomens en veel ouderen, profiteren vooral van de zorgverzekering; hogeropgeleiden profiteren met name van de (hoger)onderwijsuitgaven. Bij de overige voorzieningen zijn de verschillen veel minder groot.

2.6 Samenvatting

Demografische, economische en beleidsmatige ontwikkelingen bepalen mede het speelveld waarbinnen de leefsituatie van burgers zich ontwikkelt. Nederland wordt net als de omringende landen gekenmerkt door een verkleuring van de bevolking en een verdunning van de huishoudens. De vergrijzing wordt veroorzaakt door een groeiend aandeel 65-plussers (van 13,5% in 2000 naar 15,5% in 2010) en een groeiend aandeel migranten in de bevolking (van 17,1% in 1999 naar 20,6% in 2011), waarvan de helft van niet-westerse herkomst. De verkleuring van Nederland is bescheiden, zeker in vergelijking met de omliggende landen. Opmerkelijk is de verdubbeling van het aandeel migranten uit Oost-Europese gebieden: van bijna 1% rond 2000 tot bijna 2% nu. Niet-westerse migranten zijn vooral in de stedelijke gebieden geconcentreerd. Zo is 1 op de 3 inwoners van de drie grote steden van niet-westerse herkomst tegenover nog geen 1 op de 50 in de typisch landelijke gebieden. De verdunning komt vooral tot stand door een

toename van het aandeel alleenstaanden in de bevolking (van 33,4% in 2000 tot 36,1% in 2010).

Mannen en vrouwen verschillen aanzienlijk in de wijze waarop ze hun dagelijks bestaan inrichten. Mannen betreden al vroeg in hun leven de arbeidsmarkt, waar ze overwegend voltijd werkzaam zijn. Het zestigste levensjaar vormt bij mannen een duidelijke markering voor uittreding. Dan daalt de arbeidsdeelname plots naar een niveau van ruim 20%. Wel is de arbeidsdeelname van mannen in de voorfase van pensionering de afgelopen jaren gestegen. Zo werkte in 1998 nog slechts 43% van de 55-64-jarige mannen, maar is dit tien jaar later opgelopen tot 55%. Bij vrouwen is de oriëntatie op een werkzaam bestaan weliswaar minder, rond de 60%, maar dit aandeel is de afgelopen tien jaar fors toegenomen. Deze stijging heeft zich vooral voorgedaan bij de hogere leeftijdsgroepen. Voorts blijken vrouwen steeds vaker betaalde arbeid te combineren met de zorg voor kinderen. Dit heeft geleid tot de opmars van het anderhalfverdienermodel: van 41% in 1999 naar 54% van de paren in 2008. Deze groei is nagenoeg geheel ten koste gegaan van het traditionele eenverdienermodel.

Nederland heeft het afgelopen decennium een gunstige economische ontwikkeling doorgemaakt en heeft de kredietcrisis en de daaruit resulterende economische crisis, zeker in internationaal verband, goed doorstaan. De koopkracht per huishouden schommelt al geruime tijd tussen de 25.000 en 27.000 euro. We kunnen dus stellen dat de welvaart van de Nederlandse bevolking, ook ten tijde van de kredietcrisis en de jaren daarna, op een betrekkelijk constant niveau is gebleven. In dat opzicht steekt Nederland gunstig af tegen de omringende landen. Tot voor kort nam Nederland de tweede positie op de Europese bbp-ladder per inwoner in, maar recent heeft Nederland de koppositie ingenomen. Ook de gunstige score van Nederland op de zogenaamde misère-index, samengesteld uit belangrijke economische indicatoren als werkloosheid, inflatie en begrotingstekort, stemt tot tevredenheid. Dit alles geeft aan dat Nederland de economische crises betrekkelijk goed heeft doorstaan.

De welvaart van Nederlanders wordt ook bepaald door voorzieningen die de overheid voor burgers beschikbaar stelt. Het aandeel van de uitgaven voor publieke dienstverlening in het bbp is gestegen van 23% in 1999 naar bijna 28% in 2009. Deze groei heeft niet alleen een volumecomponent, maar ook een prijscomponent. Publieke diensten worden in verhouding duurder dan goederen en diensten die op de markt worden aangeboden. Dit komt mede doordat er veel arbeid mee is gemoeid en arbeid doorgaans moeilijk is te vervangen of te verbeteren. Dit betekent dat de arbeidsproductiviteit in de publieke dienstverlening nauwelijks toeneemt, waar deze in de marksector juist bijdraagt aan lagere kostprijzen.

Een groot deel van de publieke diensten wordt afgenomen door individuele burgers. De publieke uitgaven die hiermee zijn gemoeid, leiden daarmee tot profijt van de overheid. Verdelen we dit profijt naar welvaartsgroepen, dan blijken vooral lage en hoge inkomens te profiteren. De middeninkomens profiteren wat minder. Lagere inkomensgroepen hebben vooral profijt van inkomensbeschermende voorzieningen, zoals de zorgpremie, de zorgtoeslag, de huursubsidie en de thuiszorg. Hogere inkomensgroepen hebben vooral profijt van de gunstige fiscale behandeling van de eigen woning, het hoger onderwijs en de cultuursubsidies.

Noten

- 1 Deze uitspraak is gebaseerd op gegevens van de gemeente Amsterdam.
- 2 Deze passage is grotendeels ontleend aan SCP (2010).
- 3 Welvaartsgroepen worden gevormd door het besteedbare inkomen van huishoudens te delen door een equivalentiefactor, waardoor de koopkracht van inkomens vergelijkbaar is tussen huishoudens, en deze naar oplopend inkomen in te delen in groepen die telkens 10% van alle huishoudens omvatten.

Literatuur

CPB (2010). *Macro Economische Verkenning 2011*. Den Haag: Centraal Planbureau.

SCP (2009). *De sociale staat van Nederland 2009*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

SCP (2010). *Publieke dienstverlening in perspectief: scp-memorandum voor de kabinetsformatie 2010*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

SCP (2011). *Minder voor het midden. Profijt van de overheid 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

3

De publieke opinie

3 De publieke opinie

Paul Dekker en Josje den Ridder

- Vergeleken met andere Europese landen is er in ons land veel sociaal vertrouwen en tamelijk veel politiek vertrouwen. Vergelijkenderwijs zijn Nederlanders ook tamelijk positief gestemd over de maatschappelijke en economische ontwikkelingen.
 - Niettemin ziet een meerderheid van de Nederlanders het eerder de verkeerde dan de goede kant opgaan met ons land. Sinds begin 2008 ziet constant slechts een kwart het eerder de goede kant opgaan. In de eerste helft van 2011 nam dat toe tot een derde, maar in het derde kwartaal was het weer een kwart.
 - Het vertrouwen in de politiek is de afgelopen jaren duidelijk hoger dan in de jaren 2002-2004, maar het fluctueert. Het was hoog door de aanpak van de financiële crisis eind 2008, laag door de kabinetscrisis medio 2010 en weer hoog na het aantreden van een nieuw kabinet eind 2010.
 - Door de crisis is men zich meer zorgen gaan maken over economische problemen, maar de grootste zorg is en blijft hoe we in Nederland met elkaar omgaan (de 'normen en waarden', de agressie, de ik-cultuur). Dat blijkt zowel als mensen zelf de grootste problemen omschrijven als wanneer zij een keuze maken uit een lijst van tientallen maatschappelijke vraagstukken.
 - Politieke prioriteiten zijn een stabiele economie, misdaadbestrijding en het op peil houden van de sociale zekerheid. Daar is het afgelopen decennium weinig aan veranderd. Dat geldt ook voor voorkeuren ten aanzien van integratie- en asielzoekersbeleid. Er is nu wel meer steun voor het toestaan van euthanasie en minder steun voor Europese integratie.
 - Er is onveranderlijk veel steun voor meer directe democratie (referenda, direct gekozen burgemeester) en, hoewel kleiner dan in 2000, is er nog altijd een meerderheid voor vergroting van inspraak. Lageropgeleiden zijn meer voor democratisering dan hogeropgeleiden, maar ze zijn ook vaker voor bestuur door sterke leiders.
 - Verschillen in opvattingen tussen opleidingsniveaus hebben veel te maken met de verschillen in de mate waarin mensen denken grip op hun leven te hebben. Ook verschillen in materiële zekerheid spelen en rol.
-

In het maatschappelijke en politieke debat is er veel aandacht voor de publieke opinie. Peilingen van partijvoorkeuren waren er altijd al, maar de laatste jaren worden ook steeds meer opinies gepeild over actuele maatschappelijke en politieke kwesties. Onderzoeksinstituten, commerciële onderzoeksbureaus en televisieprogramma's proberen met allerlei representatieve en niet-representatieve onderzoeken de 'stem van het volk' te laten horen. In dit hoofdstuk gaat het om de publieke opinie zoals die naar voren komt uit bevolkingsenquêtes. Dat is iets anders dan de openbare mening zoals die zich manifesteert in de media en in publieke en politieke debatten. De publieke opinie van dit hoofdstuk is ongeorganiseerd en minder doordacht, maar ook democratischer: iedereen telt in gelijke mate mee. Deze publieke opinie geeft burgers inzicht in de zorgen en wensen van elkaar en helpt politici, beleidsmakers en opinieleiders zicht te houden

op wat er leeft buiten de eigen kringen. We gaan achtereenvolgens in op ontwikkelingen in de stemming in het land (tevredenheid en uitgebreider vertrouwen), maatschappelijke problemen en politieke prioriteiten, en opvattingen over het functioneren van de politiek en de overheid. Dat doen we voor de afgelopen tien jaar en meer gedetailleerd voor de afgelopen paar jaar (2008 - medio 2011). Net als in de andere hoofdstukken besteden we aandacht aan verschillen tussen opleidingsniveaus. Daar gaan we aan het einde van het hoofdstuk uitgebreid op in. Eerst plaatsen we de Nederlandse publieke opinie in een Europees perspectief.

3.1 Nederland in Europees perspectief

Figuur 3.1 toont voor negentien Europese landen combinaties van vertrouwen in andere mensen en in het parlement. De verschillen zijn enorm, van 19% sociaal vertrouwen in Portugal tot 75% in Denemarken en van 19% vertrouwen in het parlement in Polen tot 69% in, opnieuw, Denemarken.

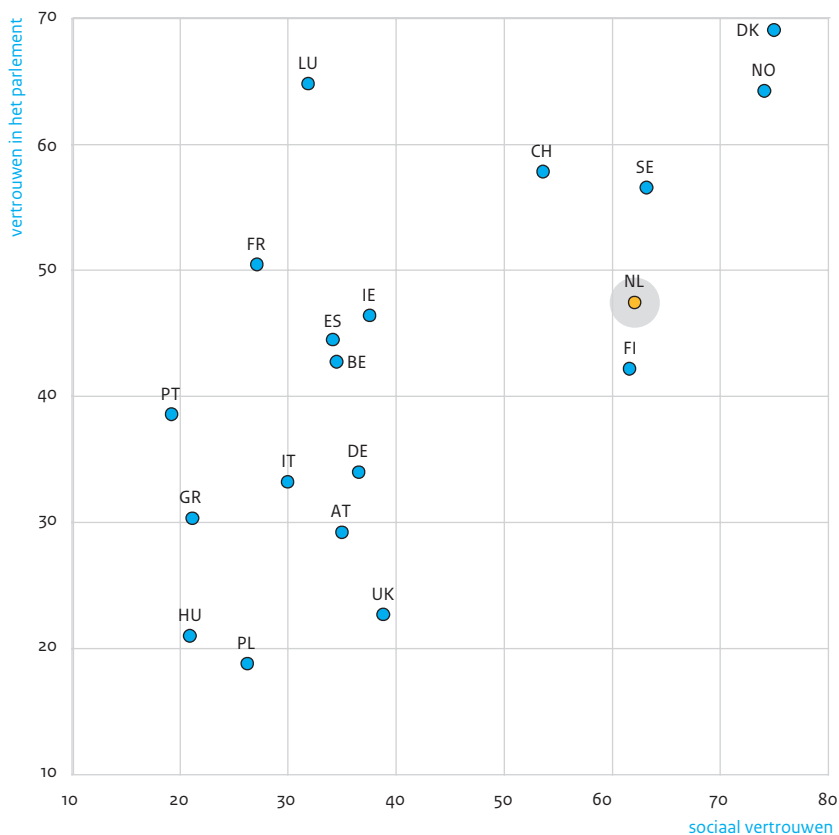
Bij het sociale vertrouwen bevindt Nederland zich met 62% in de kopgroep samen met de Noordse landen en Zwitserland. Bij het vertrouwen in het parlement scoort ons land met 47% bovengemiddeld maar zeker niet uitzonderlijk hoog. Hoewel vertrouwenscijfers verschillen tussen enquêtes, sporen deze posities goed met ander onderzoek.¹ In de jaren negentig behoorde Nederland ook qua politiek vertrouwen tot de Europese top. Zoals verderop (tabel 3.1) nog zal blijken, daalde dat vertrouwen in de jaren na 2002. Vanaf 2004 was er met schommelingen wel weer herstel, maar onvoldoende om Nederland te laten terugkeren in de Europese top.

Figuur 3.2 brengt zeventien van de negentien landen uit figuur 3.1 in beeld met recente gegevens over hoe de bevolking de ontwikkelingen in eigen land ervaart. Gecombineerd zijn oordelen of men het (eind 2010) de goede of verkeerde kant op vindt gaan met het land en of men denkt dat (mei 2011) qua werkgelegenheid het ergste van de crisis achter de rug is of dat dat nog moet komen.

Nederlanders bevinden zich met Duitsers, Luxemburgers, Oostenrijkers, Polen en Zweden in het kwadrant waar volgens beide metingen de optimisten het winnen van de pessimisten. In het tegenovergelegen kwadrant winnen op beide metingen de pessimisten het, en dat vaak overweldigend. Hier bevinden zich naast het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk de landen die medio 2011 het meest in het nieuws waren vanwege hun financiële en economische problemen: Griekenland, Ierland, Portugal en Spanje. Al met al is de publieke opinie in Nederland betrekkelijk positief en dat is afgaande op eerdere Europese vergelijkingen een stabiel gegeven. Wordt Nederlanders gevraagd de kwaliteit van leven in eigen land te vergelijken met die in de andere Europese landen, dan geven negen op de tien aan het beter te hebben, net als de inwoners van de Noordse landen (Den Ridder et al. 2010: 5).

Figuur 3.1

Vertrouwen in andere mensen^a en in het parlement^b, bevolking van 18 jaar en ouder, 2008/'09 (in procenten)

a Sociaal vertrouwen = aandeel dat kiest voor 'de meeste mensen zijn te vertrouwen' in plaats van 'men kan niet voorzichtig genoeg zijn in de omgang met mensen' of 'ik weet het niet'.

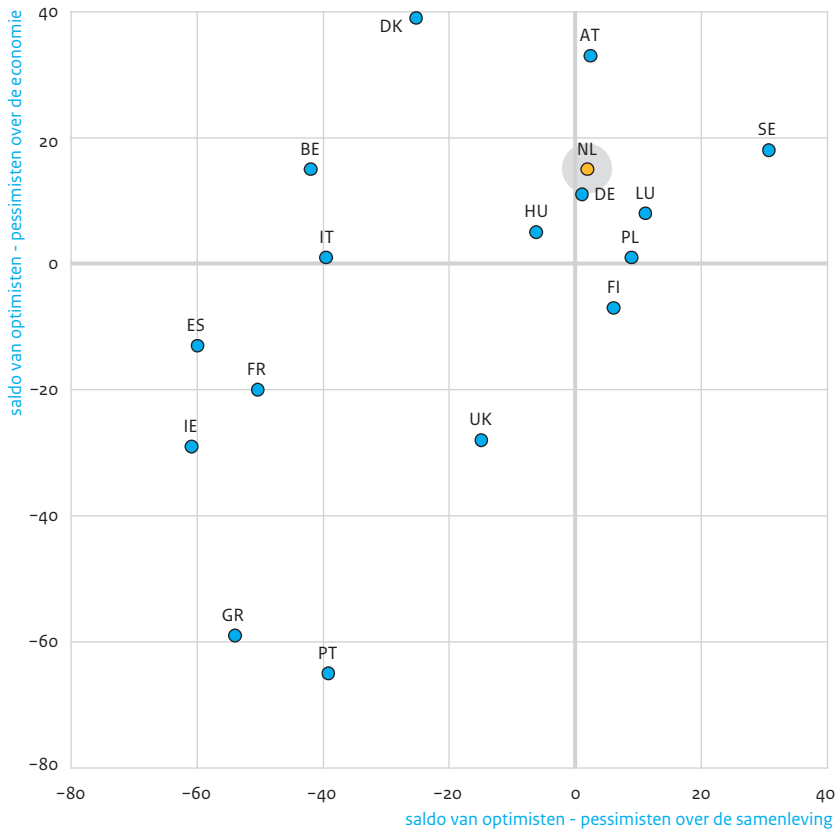
b Vertrouwen in het parlement = aandeel dat 'heel' of 'tamelijk' veel vertrouwen heeft in het parlement in plaats van 'niet zo veel', 'helemaal niet' of 'weet niet'.

AT = Oostenrijk; BE = België; CH = Zwitserland; DE = Duitsland; DK = Denemarken; ES = Spanje; FI = Finland; FR = Frankrijk; GR = Griekenland; HU = Hongarije; IE = Ierland; IT = Italië; LU = Luxemburg; NL = Nederland; NO = Noorwegen; PL = Polen; PT = Portugal; SE = Zweden; en UK = Verenigd Koninkrijk.

Bron: EVSSG (EVS'08)

Figuur 3.2

Optimisme over de samenleving^a en de economie^b, bevolking van 15 jaar en ouder, 2010/2011
(in procentpunten)

- a Aandeel 'goede kant' – aandeel 'verkeerde kant' in antwoord op de vraag 'Zou u zeggen dat het over het algemeen de goede kant of de verkeerde kant opgaat in [het land]?' (2010).
- b Aandeel 'hoogtepunt bereikt' – aandeel 'ergste moet nog komen' in antwoord op de vraag 'Somme analisten zeggen dat de impact van de economische crisis op de arbeidsmarkt zijn hoogtepunt al heeft bereikt en dat de dingen langzamerhand zullen verbeteren; anderen daarentegen zeggen dat het ergste nog moet komen. Welke van de twee meningen benadert het meest die van u?' (2011).

AT = Oostenrijk; BE = België; DE = Duitsland; DK = Denemarken; ES = Spanje; FI = Finland; FR = Frankrijk; GR = Griekenland; HU = Hongarije; IE = Ierland; IT = Italië; LU = Luxemburg; NL = Nederland; PL = Polen; PT = Portugal; SE = Zweden; en UK = Verenigd Koninkrijk.

Bron: Europese Commissie (EB 74.2 en 75.3)

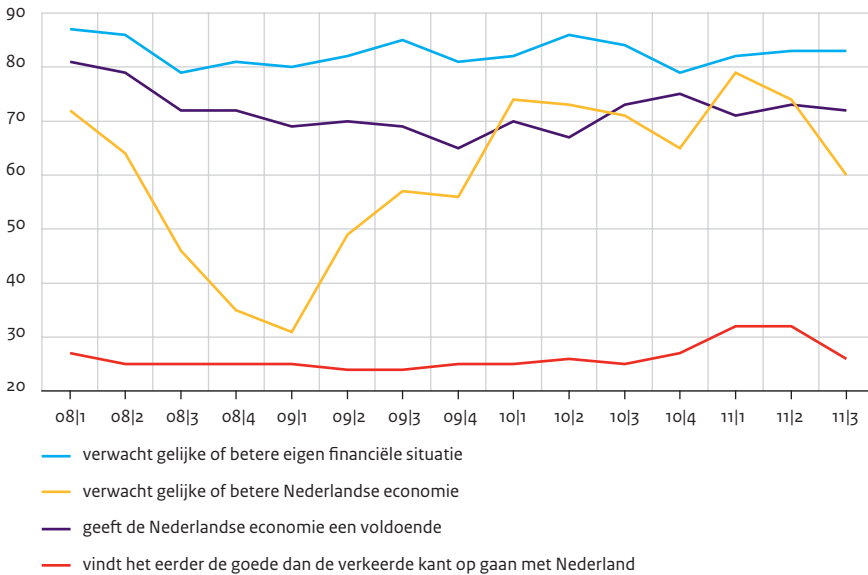
3.2 De stemming in het land

Nederland mag het in Europees perspectief dan goed doen, in Nederland zelf heerst de sfeer dat er het nodige mis is met de politiek en maatschappij en dat er een grote mate van onvrede onder de burgers is. De ‘burger is boos’ (Van Rossem 2010), we verkeren in een ‘vertrouwenscrisis’ (Knepper en Kortenaar 2008) en ‘Het Huis van Thorbecke’ staat al enige jaren ‘op instorten’ (De Hond 2005). Hoe erg is het met ons gesteld? Laten we beginnen met enkele opmerkingen over de financiële en economische crisis. Die stond in *De sociale staat van Nederland 2009* centraal (Schyns en Van der Meer 2009). In het midden van 2009 bleken burgers bezorgd te zijn over de crisis, maar waren zij tevreden met hun eigen financiële situatie. De verwachting was dat het crisisgevoel sterker zou worden wanneer men de gevolgen van de crisis aan den lijve zou ondervinden. Nu, twee jaar later, kunnen we met behulp van gegevens uit het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) terugblikken op de periode vanaf 2008 om te kijken hoe dit crisisgevoel zich heeft ontwikkeld.

Figuur 3.3 toont ontwikkelingen in opvattingen over de eigen financiële situatie en de economie. Tijdens het hoogtepunt van de crisis was men somber over de toekomst van de Nederlandse economie, slechts 31% verwachtte dat de economie hetzelfde zou blijven of zou verbeteren (69% verwachtte een verslechtering). Vanaf medio 2009 ebde deze sombere stemming over de economie weg, begin 2010 was hij weer op het niveau van eind 2008. In de zomer van 2011, toen de crisis wederom hoog op de politieke agenda stond, namen de zorgen over de economie weer toe. De tevredenheid met de Nederlandse economie is sinds 2008 gedaald (van 81% tevreden begin 2008, naar 69% tevreden begin 2009 en medio 2011), maar liet niet zo’n grote verschuiving zien als de toekomstverwachtingen. Wat de eigen financiële situatie betreft kunnen we stellen dat mensen (tot nu althans) nooit het idee hebben gehad dat de crisis hun eigen financiële situatie zou bedreigen. Als de economische crisis aanhoudt en de bezuinigingen verder vorm krijgen kan dat weleens gaan veranderen.

Figuur 3.3

De stemming in Nederland over de economie, bevolking van 18 jaar en ouder, 2008-2011
(in procenten)

Bron: SCP (COB'08/1-'11/3)

De lijn onder in figuur 3.3 geeft aan hoeveel mensen het in Nederland meer de goede dan de verkeerde kant op zien gaan. De financiële en economische crisis heeft duidelijk geen invloed op die beoordeling: vanaf begin 2008 tot eind 2010 is de lijn stabiel: driekwart van de mensen vindt dat Nederland de verkeerde kant opgaat, volgens een kwart gaat Nederland de goede kant op. Begin 2011 wordt de stemming opeens iets positiever en vindt een derde het de goede kant opgaat, in de zomer daalt het aantal optimisten echter alweer naar een kwart. Het pessimisme over de ontwikkelingen in de samenleving is bij niet-westerse migranten iets geringer dan bij de autochtone bevolking. Deze groepen zijn onvoldoende vertegenwoordigd in onze reguliere enquêtes om er uitspraken over te doen, maar een verkennend onderzoek eind 2009 onder Surinaamse, Antilliaanse, Turkse en Marokkaanse Nederlanders liet bij hen wel een iets minder negatieve stemming zien (De Goede 2011).²

3.3 Vertrouwen

De ontwikkeling van sociaal vertrouwen, het vertrouwen in (onbekende) medeburgers, laat over de afgelopen tien jaar nauwelijks veranderingen zien. In de enquêtes van Culturele Veranderingen in Nederland (CV) voor de keuze gesteld tussen 'de meeste mensen zijn wel te vertrouwen' of 'je kunt niet voorzichtig genoeg zijn in de omgang met

mensen' kiezen na 2000 de meeste mensen voor het eerste antwoord. Andere enquêtes suggereren voor deze periode hoogstens schommelingen en op langere termijn is een stijging waarschijnlijk (Dekker en Van der Meer 2011).

Het vertrouwen in instituties toont meer verandering. In tabel 3.1 staan cijfers voor een aantal maatschappelijke en politieke instellingen. Een ruime meerderheid van de Nederlanders heeft vertrouwen in de radio, de politie en het leger. Het minste vertrouwen was er in 2010 in de kerk, politieke partijen en de Nederlandse regering. Het vertrouwen in de kerk was nooit hoog, maar in 2010 stond dit instituut voor het eerst op de laatste plek, waarschijnlijk door het nieuws over seksueel misbruik in de katholieke kerk.

Tabel 3.1

Vertrouwen in instituties,^a bevolking van 15 jaar en ouder, 2001-2010 (in procenten)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
de radio	79	72	69	75	73	72	73	78	72	75
de politie	71	61	60	65	73	72	73	74	.	73
het leger	60	58	55	67	68	75	77	77	70	71
de geschreven pers	67	58	56	63	65	64	62	62	57	66
justitie/het rechtssysteem	63	57	51	58	61	61	67	64	51	65
de televisie	72	72	68	69	69	62	63	61	65	64
de vakbonden	48	55	52	62	62	62	60	.	.	59
de Tweede Kamer	65	61	43	50	51	54	54	57	52	55
de Nederlandse regering	64	64	38	38	41	49	49	52	49	48
politieke partijen	34	37	28	35	34	38	35	41	38	39
de kerk	40	40	39	41	46	49	46	.	.	35

- a De instituties zijn geordend naar afnemend vertrouwen eind 2010. De vraag was: 'Ik wil u nu een vraag stellen over het vertrouwen dat u heeft in bepaalde instellingen. Zegt u mij voor elk van de volgende instellingen of u er eerder wel vertrouwen of eerder geen vertrouwen in heeft.' Vermeld zijn de percentages 'eerder wel vertrouwen' van degenen die minimaal tienmaal tussen 'eerder wel' en 'eerder geen' kozen (en dus maximaal vijfmaal 'weet niet' scoorden).
- . Gegevens ontbreken.

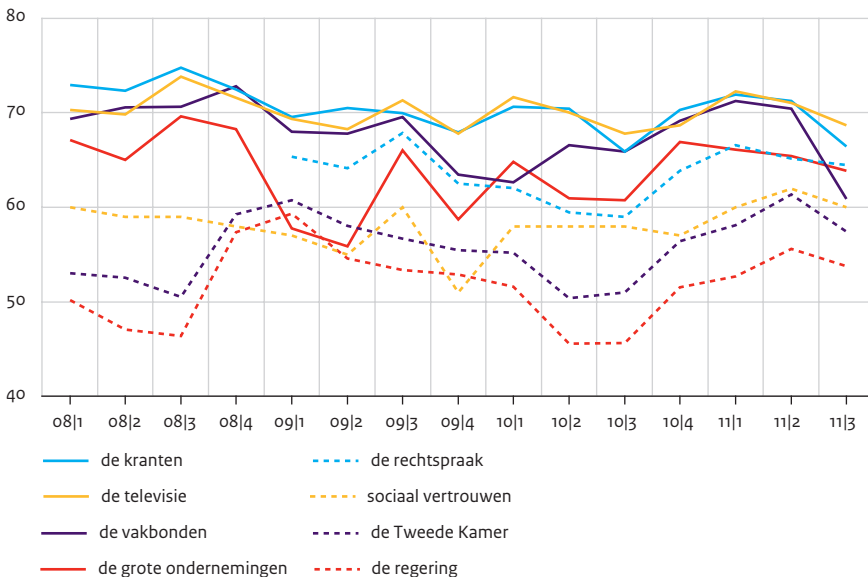
Bron: Europese Commissie (EB 55.1 (voorjaar 2001), 57.1 (voorjaar 2002), 60.1 (najaar 2003), 62.0 (najaar 2004), 64.2 (najaar 2005), 66.1 (najaar 2006), 68.1 (najaar 2007), 69.2 (voorjaar 2008), 72.4 (najaar 2009) en 74.2 (najaar 2010))

De politieke instellingen laten een sterke daling van vertrouwen zien tussen het voorjaar van 2002 en het voorjaar van 2003. Daarna stijgt het wel weer, maar het komt nog slechts in bijzondere situaties op het niveau van voor 2002. Uitschieters in die zin (niet weergegeven in de tabel) waren het voorjaar van 2007, toen in gunstige economische omstandigheden het vierde kabinet-Balkenende met honderd dagen luisteren begon, en het najaar van 2008, toen dat kabinet met daadkracht in de bankencrisis optrad. Een gedetailleerder beeld van de recente ontwikkelingen bieden de kwartaalcijfers van het COB in figuur 3.4. Ook volgens dit onderzoek krijgen de media het meeste vertrouwen en is het vertrouwen in politieke instituties vrijwel altijd het minste. De daling

van het vertrouwen in vakbonden in de zomer van 2011 heeft vermoedelijk te maken met de discussie over het pensioenakkoord in juni. De grote ondernemingen en politieke instituties vertonen de grootste fluctuaties. De ondernemingen zitten begin 2009 in een vertrouwensdip (waarschijnlijk door de banken, met name de DSB-bank), terwijl de politieke instellingen dan nog profiteren van het positief beoordeelde crisisbeleid. Daarna daalt het politieke vertrouwen, met een dieptepunt in het midden van 2010 tijdens de kabinetscrisis, verkiezingen en formatie. Als eind 2010 het kabinet-Rutte wordt gevormd, stijgt het vertrouwen in de politiek weer, een stijging die in de eerste maanden van 2011 standhoudt.

Figuur 3.4

Sociaal en institutioneel vertrouwen, bevolking van 18 jaar en ouder, 2008-2011 (in procenten)^a

a Sociaal vertrouwen = aandeel (zeer) eens met de stelling dat de meeste mensen te vertrouwen zijn; vertrouwen in instituties = aandeel met een score tussen 6 en 10 op een schaal van 1 ('geen enkel vertrouwen') tot 10 ('alle vertrouwen').

Bron: SCP (CB 08/1-'11/3)

Het sociale en institutionele vertrouwen verschilt tussen mensen en groepen. Mensen met meer opleiding, materiële zekerheid en zelfvertrouwen (op de relaties daartussen gaan we aan het eind van het hoofdstuk in) hebben over de hele linie meer vertrouwen (CBS 2010: 182-183; Den Ridder en Dekker 2011a: 20-21). Bij het politiek vertrouwen speelt partijvoorkeur een grote rol. Kiezers van de kabinetspartijen hebben een groter vertrouwen in de regering dan aanhangers van de oppositiepartijen.

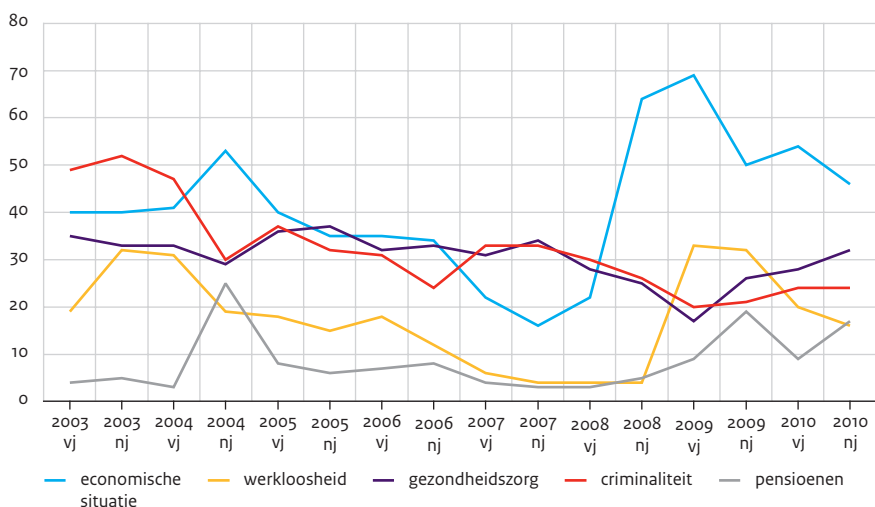
3.4 Maatschappelijke problemen

De achtergronden van de stemming in het land laten zich in kaart brengen door te kijken naar de belangrijkste zorgen, prioriteiten en opvattingen van burgers. Zo krijgen we een beeld van de onderwerpen waarover mensen zich zorgen maken en de dingen die ze belangrijk vinden.

In figuur 3.5 staan de ontwikkelingen van de zes belangrijkste problemen sinds 2003 op basis van gegevens uit de Eurobarometers (EB). In dit onderzoek mogen mensen maximaal twee problemen aankruisen op een lijst van vijftien problemen.³

Figuur 3.5

De belangrijkste nationale problemen volgens de bevolking van 15 jaar en ouder, 2003-2010 (in procenten)

Bron: Europese Commissie (EB 59.1 (voorjaar 2003) t/m 74.2 (najaar 2010))

De economische situatie is sinds het najaar van 2008 het belangrijkste nationale probleem. Sinds 2008 is het belang van dit thema fors afgenomen, maar het staat nog steeds bovenaan. In vergelijking met inwoners van andere EU-landen maken Nederlanders zich aanzienlijk minder zorgen over werkloosheid (die hier ook relatief laag is), maar meer over de economische situatie in het algemeen.

Andere veelgenoemde problemen zijn gezondheidszorg, criminaliteit, immigratie en pensioenen. Criminaliteit werd begin 2003 het meest genoemd. Het belang van dit onderwerp is sindsdien gedaald, maar het thema blijft in de top 5. Het belang van de gezondheidszorg en immigratie nam iets af toen de economische problemen de overhand kregen, maar deze problemen stijgen weer op de lijst als de zorgen over de economie afnemen. In tijden van economische crisis worden dit soort problemen even van de

agenda gedrukt, maar zodra de zorgen over de crisis verminderen, komen ze terug, wat betekent dat deze onderwerpen belangrijk zijn en blijven.

Het thema 'integratie' komt niet aan bod in de groslijst van de Eurobarometer, maar uit het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) weten we dat dit thema sinds 1994 een grote zorg is voor veel Nederlanders. Het komt in 1994 voor het eerst bovenaan te staan in de lijst met belangrijkste nationale problemen. In latere jaren komen daar andere problemen bij (zoals inkomen, gezondheidszorg, criminaliteit en veiligheid), maar integratie blijft een belangrijke plaats innemen (Den Ridder en Dekker 2011a: 36).

Met het COB brengen we de ontwikkelingen in de belangrijkste zorgen op korte termijn in kaart in tabel 3.2. Respondenten geven in dit onderzoek in hun eigen woorden maximaal vijf onderwerpen aan. Die worden vervolgens ingedeeld in categorieën. Elke respondent telt even zwaar mee (het gewicht van een onderwerp is omgekeerd evenredig aan het aantal onderwerpen dat een respondent noemt). De volgorde van de categorieën is die van de laatste meting.

Tabel 3.2

De belangrijkste maatschappelijke problemen^a volgens de bevolking van 18 jaar en ouder, 2008-2011 (in procenten)^b

	2008	2009	2010	2011	opleidingsniveau in 2011		
					laag	midden	hoog
samenleven, normen en waarden	20	21	22	20	17	19	24
criminaliteit en veiligheid	11	10	12	12	14	12	8
inkomen en economie	14	17	12	12	12	12	10
politiek en bestuur	13	12	15	11	9	11	13
immigratie en integratie	10	10	10	11	11	11	10
zorg en vergrijzing	7	6	7	9	11	9	7
verkeer en fysieke leefomgeving	6	4	5	5	5	4	4
onderwijs, innovatie, kunst en cultuur	2	2	2	4	1	4	6
werkgelegenheid	1	5	3	3	3	3	2
sociaal stelsel	1	2	1	3	3	3	3
jeugd en gezin	4	3	3	2	3	2	2
Nederland in internationaal perspectief	1	1	1	2	3	3	3
natuur en milieu	3	3	2	2	1	1	3
vrijheden	1	1	1	1	1	1	0
overig	4	4	4	5	5	4	4

a De problemen zijn geordend naar het belang dat men er in 2011 aan hechtte.

b Gemeten als aandeel van alle problemen die worden genoemd (minimaal één, maximaal vijf). In de hele periode noemt 87% van de ondervraagden een of meer probleem (van de lageropgeleiden 82%, van de middengroep 87% en van de hogeropgeleiden 93%). Vetgedrukte onderstreepte cijfers zijn significant ($p < 0.05$) hoger dan die van de rest van de bevolking, vetgedrukte niet-onderstreepte cijfers zijn significant lager.

Bron: SCP (COB'08/1-'11/3)

Sinds 2008 is de manier waarop we samenleven voortdurend de grootste zorg. Daarna verschilt de rangorde van jaar tot jaar, maar de top 5 van belangrijkste problemen is stabiel: na samenleven komen criminaliteit en veiligheid, inkomen en economie, politiek en bestuur, en immigratie en integratie. Het thema inkomen en economie was in 2009 belangrijker dan in de andere jaren en over politiek en bestuur maakte men zich in 2010 veel zorgen.

Niet iedereen heeft dezelfde zorgen. Zoals gezegd kijken we in deze editie van De sociale staat van Nederland vooral naar verschillen in opleidingsniveaus.⁴ Laag-, middelbaar en hogeropgeleiden hebben dezelfde problemen in hun top 5 staan en bij alle drie staan de problemen van het samenleven op de eerste plaats. Hogeropgeleiden maken zich er relatief het meeste zorgen over.⁵ Daarnaast maken ze zich vaker zorgen over de politiek en het onderwijs. Lageropgeleiden maken zich vaker zorgen over criminaliteit en veiligheid en de gezondheidszorg en zijn iets vaker bezorgd over inkomen.

We hebben medio 2011 ook op een andere manier naar de grootste problemen gevraagd, namelijk door mensen prioriteiten te laten aangeven op (selecties uit) een lijst met 64 maatschappelijke vraagstukken. Net als in tabel 3.2 komen de omgangsvormen in Nederland dan bovenaan te staan: de belangrijkste prioriteit is 'dat mensen in Nederland verdraagzamer zijn en zich socialer gedragen'. Hoog op de agenda staan verder het in stand houden van oudedagsvoorzieningen en de aanpak van criminaliteit. In vergelijking met 2007, toen de 64 maatschappelijke vraagstukken ook aan mensen zijn voorgelegd, is de prioriteit van mondiale thema's sterk afgenomen. De manier waarop we samenleven is voor zowel lager- als hogeropgeleiden erg belangrijk, maar verder zijn er grote verschillen tussen de prioriteiten van beide groepen. Lageropgeleiden hechten meer belang aan binnenlandse vraagstukken, hogeropgeleiden zetten mondiale vraagstukken relatief hoog in de rangordering.

3.5 Politieke prioriteiten en voorkeuren

Tabel 3.3 toont de ontwikkeling van politieke prioriteiten sinds 2000 en de verschillen in deze prioriteiten tussen opleidingsniveaus in 2010/'11.⁶ Van de hier aangeboden zestien doelstellingen komen op een enkele uitzondering in 2000 na, elk jaar dezelfde doeleinden in de top 5. In 2010/'11 staat economische stabiliteit op de eerste plaats. In 2004 en 2008/'09 was dat behoud van de sociale zekerheid, maar de verschillen in prioriteit zijn betrekkelijk gering. De 'vrijheid van meningsuiting beschermen' is na een zesde plaats in 2000, een vijfde in 2004 en een derde in 2008/'09 niet verder opgerukt en eindigt in 2010/'11 weer als vijfde.

Tabel 3.3

De belangrijkste doelstellingen om politiek na te streven^a volgens de bevolking van 16 jaar en ouder, 2000-2011 (in procenten)^b

	2000	2004	2008/'09	2010/'11	opleidingsniveau in 2010/'11		
					laag	midden	hoog
een stabiele economie handhaven	(4) 53	(2) 53	(2) 54	(1) 54	47	56	61
de strijd tegen misdaad	(1) 63	(4) 51	(4) 51	(2) 53	58	59	39
op peil houden van de sociale zekerheid	(3) 57	(1) 53	(1) 54	(3) 52	46	53	57
orde handhaven	(2) 58	(3) 52	(5) 46	(4) 49	51	52	43
vrijheid van meningsuiting beschermen	39	(5) 50	(3) 51	(5) 49	40	52	53
ervoor zorgen dat de werkloosheid sterk vermindert	25	45	42	46	51	43	44
streven naar een vriendelijker en minder onpersoonlijke samenleving	(5) 44	33	43	42	34	42	50
een hoge mate van economische groei handhaven	22	31	24	30	31	30	28
bestrijden van milieuverontreiniging	32	19	30	26	22	23	35
streven naar een samenleving waarin ideeën belangrijker zijn dan geld	23	20	23	24	23	20	31
prijsstijging tegengaan	27	32	26	21	29	20	12
de politieke inspraak van de burgers vergroten	18	18	17	17	21	16	13
de mensen meer inspraak geven bij beslissingen op het werk en in hun woonplaats	17	22	17	15	18	15	12
zorgen voor een goede opvang van (allochtone) immigranten	11	8	12	10	13	8	12
proberen onze steden en ons platteland te verfraaien	7	6	6	8	9	7	8
zorgen voor een sterk leger in Nederland	3	6	5	4	8	4	1

a De doelstellingen zijn geordend naar het belang dat men er in 2010/'11 aan hechtte.

b Vermeld zijn percentages die een doelstelling in de top 5 plaatsen op een schaal van 1-16 (1 is het meest belangrijk en 16 is het minst belangrijk). In de tabel zijn voor elk meetjaar de vijf belangrijkste doeleinden tussen haakjes genummerd. Bij de vergelijking van opleidingsniveaus zijn vetgedrukte onderstreepte percentages significant ($p < 0.05$) hoger dan die van de rest van de bevolking, vetgedrukte niet-onderstreepte percentages zijn significant lager.

Bron: SCP (CV '00-'10/'11)

Lageropgeleiden hechten meer dan middelbaar en hogeropgeleiden belang aan misdaad bestrijden, prijsstijgingen tegengaan, inspraak vergroten en zorgen voor een sterk leger (zij het dat dat laatste op alle opleidingsniveaus de laagste prioriteit heeft).

De grotere voorkeur van lageropgeleiden voor de twee vormen van inspraak is opvallend. De bedenker van deze doelstellingen, Ronald Inglehart, zag ze als uitingen van 'postmaterialistische' waarden en die zouden juist bij hogeropgeleiden populairder moeten zijn omdat die er eerder van uit kunnen gaan dat hun 'materialistische' behoeften aan zekerheid en veiligheid wel gedekt zijn. Aan die veronderstelling wordt ook niet voldaan als we kijken naar waar de hogeropgeleiden meer dan de lager- en middelbaar opgeleiden belang aan hechten. Dat zijn naast de 'postmaterialistische' waarden van een vriendelijker en meer ideële samenleving en een schoner milieu namelijk ook de 'materialistische' waarden van een stabiele economie en sociale zekerheid.

Voor enkele politieke kwesties biedt tabel 3.4 informatie over de ontwikkelingen in voorkeuren tussen 1998 en 2010 en verschillen tussen opleidingsniveaus in 2010. Vermeld zijn afwijkingen van de waarde nul, die staat voor de huidige situatie of voor een neutrale middenpositie.

Tabel 3.4

Stellingnamen in politieke kwesties, bevolking van 18 jaar en ouder, 1998-2010 (in gemiddelde posities)^a

	1998	2002	2006	2010	opleidingsniveau in 2010		
					laag	midden	hoog
inkomensverschillen: moeten kleiner ↔ moeten groter	-16	-14	-21	-18	-22	-17	-12
euthanasie: moet verboden zijn ↔ moet toegestaan zijn	+19	+19	+31	+30	+31	+30	+30
aanpak criminaliteit: overheid treedt te hard op ↔ moet harder optreden ^b	.	+31	+34	+30	+33	+31	+21
kerncentrales: geen nieuwe bouwen ↔ snel meer bouwen	-22	-18	-13	-6	-11	-5	-1
integratie: behoud eigen cultuur ↔ volledig aanpassen	+14	+20	+20	+16	+25	+15	+6
asielzoekers: zo veel mogelijk terugsturen ↔ meer toelaten	-8	-12	-12	-10	-14	-11	-2
Europese eenwording: al te ver gegaan ↔ moet verder gaan	+1	-3	-12	-7	-14	-9	+6
politieke zelfplaatsing: links ↔ rechts	+2	+4	+2	+2	+1	+4	+0

a Vermeld zijn afwijkingen van de middenpositie (= 0); de oorspronkelijke zeven- en elfpuntsschalen zijn gehercodeerd naar -50 tot en met +50. Bij de vergelijking van opleidingsniveaus zijn vetgedrukte onderstreepte waarden significant ($p < 0.05$) hoger dan die van de rest van de bevolking, vetgedrukte niet-onderstreepte waarden zijn significant lager.

b Leesvoorbeeld bij aanpak criminaliteit: het electoraat wil in alle jaren dat de overheid harder (= +) gaat optreden; lageropgeleiden zijn daar het sterkst voor (**+33**), hogeropgeleiden het minst (**+21**).

Bron: SKON (NKO'98-'10)

We lopen de kwesties van boven naar beneden door. Het electoraat heeft voortdurend een voorkeur voor een verkleining van de inkomensverschillen, de laagopgeleiden hebben die voorkeur het sterkst. Bij het vraagstuk van euthanasie is een duidelijke verandering tussen 2002 en 2006 zichtbaar: de toch al overwegende steun voor het toestaan daarvan wordt dan een stuk groter.⁷ In deze kwestie is er geen verschil van mening tussen de opleidingsniveaus. Er is in de hele periode veel steun voor strengere straffen. Lager- en middelbaar opgeleiden zijn er meer voor dan hogeropgeleiden, maar ook zij steunen harder straffen. Tussen 1998 en 2010 wordt de houding van het electoraat tegenover kernenergie duidelijk minder negatief, maar het is onwaarschijnlijk dat die trend zich na de kernramp in Fukushima in 2011 nog doorzet.⁸ Anders dan men op basis van politieke discussies en opvattingen in de media wellicht zou verwachten, is er bij de kwesties integratie (van etnische minderheden) en asielzoekers eigenlijk weinig verandering te signaleren. Het electoraat is voortdurend meer voor aanpassing dan voor behoud van de eigen cultuur, en meer voor terugsturen dan toelaten. Vooral op het eerste punt verschillen de opleidingsniveaus duidelijk van elkaar. Lageropgeleiden zijn sterker voor aanpassing dan hogeropgeleiden. Het verschil tussen beide groepen is eveneens groot bij de Europese eenwording: lageropgeleiden vinden die gemiddeld nu al te vergevorderd en van hogeropgeleiden mag ze nog verder gaan. Het hele electoraat is terughoudender geworden, van een middenpositie in 1998 naar een afkeer van verdere uitbreiding in 2006 en 2010. De omslag vond waarschijnlijk plaats voorafgaande aan de grote uitbreiding van 2004 (CPB/SCP 2010: 23).

De gemiddelde links-rechtspositie van het electoraat bleef sinds 1998 stabiel. De inhoudelijke betekenis van de begrippen links en rechts is sinds de jaren tachtig verschoven. In het midden van de jaren tachtig hing de links-rechtsplaatsing sterk samen met de opvatting over inkomensverschillen, euthanasie en kerncentrales. In 2010 is de samenhang met inkomensverschillen iets zwakker geworden en die met euthanasie vrijwel verdwenen. De houdingen tegenover asielzoekers en integratie hangen nu juist sterker samen met het zich links of rechts in de politiek plaatsen. Deze verschuiving is al vanaf de jaren negentig zichtbaar (Rosema et al. 2007: 179).

3.6 Opvattingen over politiek en overheid

De negatieve stemming in het land heeft voor een groot deel betrekking op de politiek. Is de stemming over politiek in 2011 beter dan in het roemruchte jaar 2002, toen Pim Fortuyn doorbrak in de politiek en na de moord op hem zijn partij, de LPF, winnaar van de Kamerverkiezingen was en in het kabinet kwam? Of is er de afgelopen tien jaar weinig veranderd? In tabel 3.1 zagen we al dat het politieke vertrouwen zich vanaf 2004 enigszins herstelt. In het eerste blokje van tabel 3.5 zien we tussen 2004 en 2008/'09 een toenemende tevredenheid met het functioneren van de democratie, de regering en de overheid, maar in 2010/'11 zijn de cijfers weer wat lager.

In het tweede blokje is de instemming vermeld met drie uitspraken die blijf geven van gering politiek zelfvertrouwen en politiek cynisme. In 2004 is men het meest negatief. De verbetering van de stemming tot 2008/'09 zet zich in 2010/'11 niet door, maar van een verslechtering kan ook niet worden gesproken. Er lijkt eerder sprake van fluctuaties en

veel zal afhangen van wanneer er precies is ondervraagd. Daar kijken we zo naar met de kwartaalpeilingen van het COB. Eerst zij aan de hand van het derde blokje van tabel 3.5 nog vastgesteld dat er grote steun blijft voor democratisering. De behoefte aan meer inspraak is gedaald na 2002, maar is nog altijd bij een meerderheid aanwezig en een direct gekozen burgemeester en een referendum krijgen onveranderd steun van rond driekwart van de ondervraagden. Echter ook het na 2000 weer populairder geworden idee van bestuur door sterke leiders behoudt steun van zeker de helft van de ondervraagden. Evenals in eerdere jaren, blijken overigens ook in 2010 de voorstanders van meer inspraak en van een gekozen burgemeester en referenda *meer* voor bestuur door sterke leiders te opteren.

Tabel 3.5

Opvattingen over de politiek en de overheid, bevolking van 16 jaar en ouder, 2000-2011 (in procenten)^a

	2000	2002	2004	2006	2008/'9	2010/'11
Is 'tamelijk' of 'zeer' tevreden over de wijze waarop de democratie in Nederland functioneert.	.	.	66	72	79	74
Is over het algemeen 'min of meer' of 'zeer' tevreden met wat de Nederlandse regering doet.	76	59	48	67	76	64
Is het (zeer) eens met 'de Nederlandse overheid functioneert goed'.	60	34	36	54	64	55
Is het eens met 'mensen als ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet'.	52	49	54	50	51	50
Idem 'ik denk niet dat Kamerleden en ministers veel geven om wat mensen zoals ik denken'.	50	46	51	46	41	43
Idem 'Kamerleden letten te veel op het belang van enkele machtige groepen, in plaats van op het algemeen belang'.	59	60	64	59	56	61
Vindt dat de inspraak van de burgers in het bestuur van gemeente en provincie 'veel' of 'een beetje' groter moet worden.	72	71	69	66	59	61
Is het (zeer) eens met 'de burgemeester moet worden gekozen door de inwoners van de gemeente'.	.	73	.	.	70	71
Idem 'over sommige, voor ons land belangrijke beslissingen moet door de kiezers zelf worden gestemd, het zogenaamde referendum'.	.	81	.	.	79	79
Idem 'wat we nodig hebben zijn minder wetten en instellingen en meer moedige, onvermoeibare en toegewijde leiders waar het volk vertrouwen in kan hebben'.	31	.	59	54	53	54

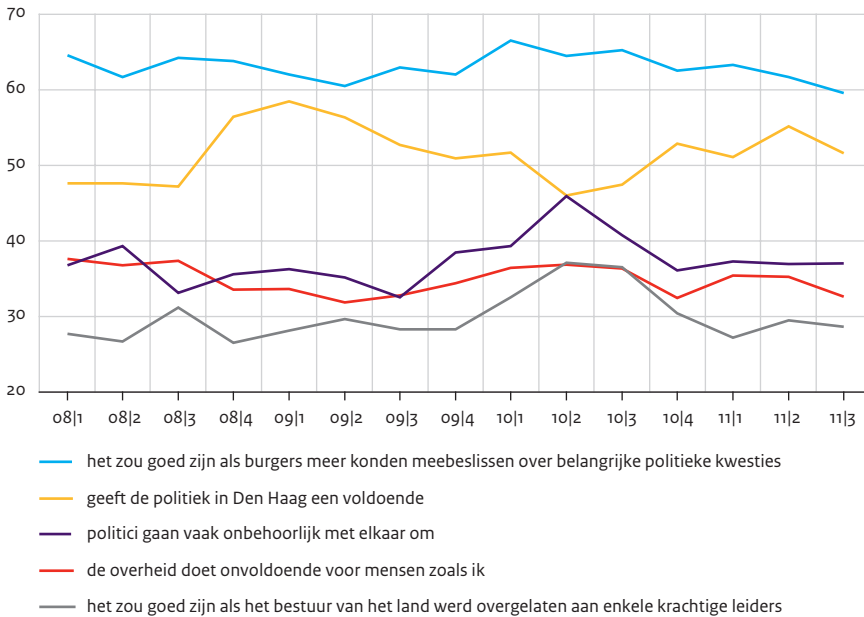
a Als percentage van alle antwoorden, inclusief 'weet niet'.

. Gegevens ontbreken.

Bron: SCP (CV'00-'10/'11)

Figuur 3.6

Instemming met stellingen over politiek en overheid, bevolking van 18 jaar en ouder, 2008-2011 (in procenten)

Bron: SCP (COB'08/1-'11/3)

Figuur 3.6 laat in meer detail enkele ontwikkelingen op korte termijn zien. Evenals de politieke vertrouwenslijnen in figuur 3.4 laat de tevredenheid met de politiek in Den Haag een 'crisistop' eind 2008, begin 2009 zien en een stijgende lijn bij het aantreden van het nieuwe kabinet eind 2010. De stelling dat politici vaak onbehoorlijk met elkaar omgaan topt bij de ondervraging in april 2010, waarschijnlijk door de crisis van het vorige kabinet en de soms wat ruwe Kamerdebatten daaromheen. Gepaard daarmee gaat een grotere populariteit van het idee van sterke leiders, maar in de hier gebruikte formulering krijgt dat minder steun dan in de 'antibureaucratische' formulering van tabel 3.5. Minder verandering toont ook hier de ruime steun voor meer democratie (60%-65% is voor) en de geringere maar toch substantiële steun voor het idee dat de overheid te weinig doet voor 'mensen zoals ik' (rond de 35% is die mening toegedaan).

3.7 Een kloof tussen lager- en hogeropgeleiden?

In het voorafgaande kwamen verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden als diverse malen aan de orde. Het beeld dat daaruit en uit andere vergelijkingen ontstaat (zie voor meer COB-bevindingen Dekker en Den Ridder 2011: 196-201), is dat van lageropgeleiden die over de hele linie pessimistischer zijn over de samenleving, negatiever over de

politiek en meer bezorgd over misdaad en materiële aangelegenheden, tegenover hoger-oplegeleiden die zich onderscheiden door meer optimisme, vertrouwen, en tolerantie. Dergelijke bevindingen zijn niet nieuw en niet specifiek voor Nederland. Al in de jaren zestig van de vorige eeuw signaleerden politicologen en sociologen dat opleidingsniveau de belangrijkste sociaaldemografische verklaring biedt voor verschillen in sociale en politieke voorkeuren en gedrag (zie verwijzingen in Dekker en Van der Meer 2009). De combinatie van verschillen in voorkeuren en in politieke participatie en representatie (zie hoofdstuk 8) kan ertoe leiden dat de politieke agenda vooral wordt afgestemd op de wensen van hogeroplegeleiden. Deze dreiging van een ‘diplomademocratie’ is onlangs indringend geschetst door Bovens en Wille (2011) en geeft aanleiding tot veel discussie (o.a. B&M 2011).

Een vraag die in deze discussies weinig aan de orde komt, is hoe het komt dat mensen met een verschillend opleidingsniveau er verschillende meningen op nahouden. Verschillen tussen lager- en hogeroplegeleiden hoeven geen effecten te zijn van het volgen van onderwijs als zodanig. Het is goed mogelijk dat we met de simpele variabele opleidingsniveau in enquêtes vooral verschillen in ouderlijk of sociaal milieu in kaart brengen. Voor zover onderwijs volgen van belang is, is de vraag hoe dat dan doorwerkt in verschillen in opvattingen. Is van belang dat een hoger opleidingsniveau leidt tot meer materiële en sociale zekerheid, of gaat het vooral om meer zelfvertrouwen, een bredere wereldvisie of een makkelijkere omgang met diversiteit? Deze vragen kunnen we hier niet in de breedte oppakken, maar we kunnen wel nagaan in hoeverre verschillen in welstand en in levenshouding een rol spelen. We kijken enerzijds naar de feitelijke hoogte van het eigen inkomen en de verwachtingen van de financiële situatie en anderzijds naar het gevoel grip te hebben op het leven en tevredenheid met de dagelijkse activiteiten.⁹ Tabel 3.6 laat voor vijf houdingen de verschillen in opleidingsniveau zien, met plussen en minnen of de juist genoemde kenmerken van invloed zijn op deze houdingen en wat er statistisch overblijft van de opleidingsverschillen als daar rekening mee wordt gehouden.¹⁰ We hebben houdingen geselecteerd waarop de opleidingsverschillen relatief groot zijn: het vertrouwen in de rechtspraak,¹¹ houdingen tegenover de ‘multiculturele samenleving’ en globalisering, het zich tekortgedaan voelen door de overheid en sympathie voor ‘sterke leiders’.

Tabel 3.6

Verschillen tussen opleidingsniveaus in opvattingen over de samenleving en hun achtergronden, 2010-2011^a

	vertrouwen in de recht- spraak ^b	voor de multi- culturele samen- leving ^c	globali- sering is negatief ^d	de overheid doet ons tekort ^e	voor sterke leiders ^f
scores op een schaal van 0-100					
lageropgeleiden	47	45	52	61	57
middelbaar opgeleiden	52	52	45	56	48
hogeropgeleiden	61	64	32	46	39
door opleidingsniveau verklaarde variantie (%)	8	8	11	8	7
effecten van materiële verschillen					
hoogte van het eigen inkomen	+	+	-	-	-
positieve financiële verwachtingen	+	+	-	-	-
niet door materiële verschillen verklaarde opleidingseffecten (%)	74	87	73	67	91
effecten van mentale verschillen					
gevoel grip te hebben op het eigen leven	++	+	--	--	-
tevredenheid met de dagelijkse activiteiten	+	0	-	-	0
niet door mentale verschillen verklaarde opleidingseffecten (%)	73	82	73	66	84
niet door materiële én mentale verschil- len verklaarde opleidingseffecten (%)	60	76	59	49	81

a Na vermelding van de gemiddelde scores van de drie opleidingsniveaus en de daardoor verklaarde variantie, worden significante effecten van andere kenmerken vermeld (een + (dubbel als $\beta > 0,2$) voor een significant positief effect en een - (dubbel als $\beta < -0,2$) voor een negatief effect) en het deel van de door opleidingsniveau verklaarde variantie dat ze 'wegverklaren'.

b Vertrouwen in de rechtspraak = score op een schaal van 0 ('geen enkel vertrouwen') tot 100 ('alle vertrouwen').

c De aanwezigheid van verschillende culturen is winst voor onze samenleving: score op een schaal van 0 ('zeer oneens') tot 100 ('zeer eens').

d Mensen zoals ik ondervinden vooral nadelen van het verdwijnen van de grenzen en het meer open worden van onze economie: score op een schaal van 0 ('zeer oneens') tot 100 ('zeer eens').

e De overheid doet onvoldoende voor mensen zoals ik: score op een schaal van 0 ('zeer oneens') tot 100 ('zeer eens').

f Het zou goed zijn als het bestuur van het land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders: score op een schaal van 0 ('zeer oneens') tot 100 ('zeer eens').

Bron: SCP (COB '10/1-'11/2)

Lager- en hogeropgeleiden zitten in alle vijf gevallen aan verschillende kanten van het neutrale midden (= 50) en de afstand tussen beide groepen loopt op tot twintig punten (bij de houding tegenover globalisering). Toch wordt ook dan nog maar 11% van de verschillen in houding verklaard door het opleidingsniveau. Door een verfijnder onderscheid van niveaus en door rekening te houden met de aard van de opleiding (algemeen of beroepsonderwijs, techniek of maatschappij) kan men de statistische verklaringskracht van opleiding vast wel verhogen, maar duidelijk is dat het verschil opleidingsniveau niet verabsoluteerd moeten worden tot het enige onderscheid dat er nog toe doet in de publieke opinie.

Welke verklaringskracht hebben de mogelijk achterliggende of intermediaire kenmerken die we in tabel 3.6 hebben opgenomen? Het gevoel grip te hebben op het eigen leven verklaart over de hele linie de verschillen in houdingen het best. Dit kenmerk draagt in belangrijke mate ook bij aan de duiding van verschillen in opleidingsniveau. Hogeropgeleiden hebben meer het gevoel grip te hebben op hun leven, meer een gevoel van *mastery*, en daarom staan ze met meer (zelf)vertrouwen tegenover instituties en voelen ze zich minder kwetsbaar in een globaliserende wereld en multiculturele omgeving. Ook de inkomenspositie en financiële verwachtingen houden verband met verschillen in de vijf houdingen. De mentale en materiële kenmerken dragen echter slechts beperkt bij aan de verklaring of duiding van de opleidingsverschillen. Het meest is dat het geval bij het gevoel dat men van de overheid niet krijgt wat men verdient (51% van de opleidingseffecten wordt 'wegverklaard' door de vier materiële en mentale kenmerken), het minst bij de steun voor sterke leiders (slechts 19% van de opleidingseffecten wordt 'wegverklaard').

Concluderend moeten de opleidingsverschillen niet worden overdreven en kunnen die verschillen niet eenvoudig over de hele linie worden herleid tot materiële en mentale verschillen tussen mensen die verband houden met het opleidingsniveau. Hier is nog het nodige onderzoek te doen (vgl. Dekker en Van der Meer 2009: 149). Dat geldt ook voor de vraag of er sprake is van toenemende opleidingsverschillen. Dat is vaak wel een veronderstelling in de publieke zorgen over de 'diplomademocratie', maar alles behalve evident in empirische analyses van ontwikkelingen in verschillen in opvattingen en houdingen over de afgelopen decennia (B&M 2011; Hakhverdian et al. (nog te verschijnen); Dekker en Van der Meer 2009: 136-137).

Los van de vraag wat de aard en achtergronden van verschillen in opleidingsniveau zijn, blijkt dat mensen inderdaad het idee hebben dat er sprake is van een 'diplomademocratie' waarin de mening van hogeropgeleiden beter vertegenwoordigd wordt dan die van lageropgeleiden. In een enquête in 2011 stemde 68% van de ondervraagden (79% van de lageropgeleiden en 46% van de hogeropgeleiden) in met de stelling dat 'de mening van hogeropgeleiden te veel doorklinkt in de politiek'; 58% (75% van de lageropgeleiden en 38% van de hogeropgeleiden) was het eens met de stelling dat 'de mening van lageropgeleiden te weinig doorklinkt in de politiek'. Veel lageropgeleiden vinden de landelijke politiek 'te ingewikkeld om te begrijpen' (75%; bij de hogeropgeleiden is dat slechts 24%) en ze hebben vaak het idee dat hogeropgeleiden eigenlijk niet goed weten wat er bij hen speelt (Den Ridder en Dekker 2011b). Deze bevindingen wijzen al met al

op een serieus probleem van lageropgeleiden die zich onvoldoende vertegenwoordigd voelen in de politiek.

3.8 Tot slot

De publieke opinie wordt in het maatschappelijke en politieke debat gezien als een graadmeter van de stemming in het land. Hoe is het daarmee gesteld? En wat kunnen we zeggen over de onderwerpen die de huidige regering aansnijdt in het licht van de publieke opinie?

Europees vergeleken is de publieke opinie in Nederland positief gestemd en desgevraagd geeft een meerderheid aan dat het ons beter gaat dan mensen elders in Europa. De kwestie is echter dat men meestal niet afgaat op hoe men denkt dat het elders is, maar op hoe men denkt dat het vroeger was. En dan is de stemming een stuk negatiever: een meerderheid is somber over de richting die Nederland uitgaat, maakt zich zorgen over de manier waarop we samenleven en is ontevreden over de politiek. Deze elementen zijn een grote constante in de publieke opinie van de afgelopen jaren. De in dit hoofdstuk veelgebruikte kwartaalmetingen laten zien dat de publieke opinie sterk reageert op economische en politieke ontwikkelingen, wat zorgt voor fluctuaties in de verwachtingen over economie en politiek vertrouwen. Betrekkelijk stabiel is een grote behoefte aan meer invloed op de politiek. Deze behoefte is sterker bij lageropgeleiden dan bij hogeropgeleiden.

In hoeverre komen de problemen en prioriteiten van burgers terug in het Regeerakkoord? De problemen van samenleven, de 'normen en waarden', waren vooral een thema van Balkenende. Dat neemt nu een minder prominente plaats in op de Haagse agenda.¹² Andere thema's die burgers belangrijk vinden, worden door het huidige kabinet juist stevig neergezet. Men denke dan vooral aan integratie en immigratie, en criminaliteit en veiligheid. De eerste reactie van vooral rechtse kiezers op deze agenda van het kabinet waren positief. Aanhangers van CDA, VVD en PVV vonden dat het kabinet de nadruk op de goede onderwerpen legt en steunden de ambities. Ze vonden het goed dat onderwerpen die, in hun ogen, lang waren blijven liggen nu eigenlijk worden aangepakt (Steenvoorden et al. 2011). Wel zijn er groeiende zorgen over de bezuinigingen, vooral bij zorg en onderwijs.

Noten

- 1 Ook volgens de gegevens van de vierde editie van de European Social Survey van 2008/'09 heeft van de hier geselecteerde landen Portugal het minste sociale vertrouwen, hebben Polen en Hongaren het minste vertrouwen in het parlement, en scoort Denemarken op beide het hoogst. Ook hier bevindt Nederland zich met de Noordse landen en Zwitserland in de groep landen met de hoogste percentages voor beide soorten vertrouwen.
- 2 De reden voor hun iets positievere stemming is dat zij Nederland vaker vergelijken met het land van herkomst en dan vinden dat men het hier goed heeft. Ook niet-westerse migranten maken zich zorgen over de manier waarop we samenleven, over de politiek en over integratie. De zorgen over samenleven en politiek lijken erg op die van autochtone Nederlanders. Vooral Turkse en

- Marokkaanse Nederlanders maken zich zorgen over integratie, immigratie en de Pvv (De Goede 2011).
- 3 Dat levert andere antwoorden op dan als je mensen spontaan en in hun eigen woorden problemen laat opnoemen, zoals we verderop in deze paragraaf zullen zien. In de lijst van vijftien zijn geen problemen met de manier van samenleven opgenomen. Ook het thema 'integratie' komt er niet aan bod.
 - 4 In de drie bestanden waarvoor we dat in dit hoofdstuk doen (COB, CV en NKO), verschilt de indeling enigszins door de beschikbare categorieën en het al of niet afgerond moeten zijn van een opleiding. Lager is tot en met lbo/vmbo, al of niet inclusief vmbo theoretische richting; hoger is altijd hbo en universiteit. De verdeling is ongeveer 30% lager, 40% midden en 30% hoger.
 - 5 Hogeropgeleiden hebben het iets vaker over intolerantie en onbegrip, lageropgeleiden iets vaker over agressie, maar de overeenstemming overheerst en in de beantwoording van de enquêtevragen en in de focusgroepen komt men ook vaak met dezelfde voorbeelden (bv. agressie tegen ambulancemedisch personeel). Zie voor een verdere uiteenzetting van zorgen en groepsverschillen Den Ridder et al. (2011: 17-19) en voor een bredere beschouwing over de 'hufteigheid' Van Stokkom (2010).
 - 6 Voor de overzichtelijkheid blijven de gegevens van 2002 en 2006 onvermeld, maar die zijn terug te vinden in Schyns en Van der Meer (2009: 76).
 - 7 De vraag is in 2002 al iets gewijzigd om beter aan te sluiten bij de dan geldende Euthanasiewet, maar de formulering van de schaaluiteinden bleef ongewijzigd.
 - 8 De tegenstelling van de meting 'niet meer ↔ snel meer' biedt geen ruimte voor steun voor het sluiten van kerncentrales. Op basis van andere metingen kan voor Nederland worden uitgegaan van een slinkende tegenstand, maar niet van het ontstaan van een meerderheid voor kernenergie (Dekker et al. 2011).
 - 9 Helaas beschikken we hier niet over gegevens over zelfvertrouwen, politieke vaardigheden en omgevingskenmerken. Zie daarvoor Dekker en Van der Meer (2009).
 - 10 Statistisch kijken we eerst naar de alleen door opleidingsniveau verklaarde variantie en vervolgens naar wat die nog aan de door andere kenmerken verklaarde variantie toevoegt. Dat zal minder zijn naarmate die andere kenmerken de schakel vormen tussen onderwijs en opvattingen.
 - 11 Van de in figuur 3.4 vermelde vertrouwensmetingen is bij de rechtspraak het verschil tussen lager- en hogeropgeleiden het grootst. Bij de Tweede Kamer is het gemiddeld 44 bij de lager- en 54 bij de hogeropgeleiden, bij de regering 43 en 52, bij grote ondernemingen 50 en 54, bij de kranten 53 en 57 en bij de vakbonden en televisie is het verwaarloosbaar.
 - 12 Overigens zetten burgers deze problematiek eerder ook al niet zo hoog op de politieke agenda van Den Haag. De 'normen en waarden' zijn weliswaar hun grootste maatschappelijke zorg, maar ze geloven er niet zo in dat de overheid veel aan deze problemen kan doen.

Literatuur

- B&M (2011). Dossier Diplomademocratie met diverse bijdragen. In: *Beleid en Maatschappij*, jg. 38, nr. 1, p. 77-122.
- Bovens, Mark en Anchrit Wille (2011). *Diplomademocratie*. Amsterdam: Bert Bakker.
- CBS (2010). *De Nederlandse samenleving 2010*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CPB/SCP (2010). *Europa's welvaart; Europese verkenning 9*. Den Haag: Centraal Planbureau/Sociaal en cultureel Planbureau.

- Dekker, Paul en Tom van der Meer (2009). Opleidingsverschillen verder onderzocht. In: Paul Dekker, Tom van der Meer, Peggy Schyns en Eefje Steenvoorden (red.), *Crisis in aantocht?* (p. 135-152). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, Paul en Tom van der Meer (2011). Geen vertrouwen meer? In: Loek Halman en Inge Sieben (red.), *Respect man! Tolerantie, solidariteit, betrokkenheid en andere moderne waarden*. Amersfoort: Celsus.
- Dekker, Paul en Josje den Ridder (red.) (2011). *Stemming onbestemd. Tweede verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P., I. de Goede en J. van der Pligt (2011). Kernenergie in de publieke opinie. In: A.E. Bronner, P. Dekker, E. de Leeuw, L.J. Paas, K. de Ruyter, A. Smidts en J.E. Wieringa (red.), *Ontwikkelingen in het marktonderzoek 2011 (MOA-jaarboek)* (p. 201-221). Haarlem: Spaar en Hout.
- Goede, Irene de (2011). Opvattingen over immigratie en integratie. In: Paul Dekker en Josje den Ridder (red.), *Stemming onbestemd. Tweede verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (p. 136-155). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hakhverdian, A. W. van der Brug en C. de Vries (nog te verschijnen). The emergence of a 'diploma democracy'? In: *Acta Politica*, (geaccepteerd voor publicatie)
- Hond, Maurice de (2005). Het Huis van Thorbecke staat op instorten. In: *de Volkskrant*, 13 januari 2005.
- Knepper, S. en J. Kortenaar (2008). *De vertrouwenscrisis*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Ridder, Josje den, en Paul Dekker (2011a). Het einde van het eerste decennium in perspectief. In: Paul Dekker en Josje den Ridder (red.), *Stemming onbestemd. Tweede verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (p. 31-57). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ridder, Josje den, en Paul Dekker (2011b). Opvattingen over sociale mobiliteit en opleidingsverschillen. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Ridder, Josje den, Paul Dekker en Eefje van Steenvoorden (2010). *COB-kwartaalbericht 2010*|4. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ridder, Josje den, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen (2011). *COB-kwartaalbericht 2011*|2. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rosema, M., K. Aarts en H. van der Kolk (2007). De uitgesproken opvattingen van de Nederlandse kiezer. In: K. Aarts, H. van der Kolk en M. Rosema (red.), *Een verdeeld electoraat* (p. 165-188). Utrecht: Spectrum.
- Rossem, Maarten van (2010). *Waarom is de burger boos?* Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- Schyns, Peggy en Tom van der Meer (2009). De publieke opinie. In: Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer en Peggy Schyns (red.), *De sociale staat van Nederland 2009*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Steenvoorden, Eefje, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen (2011). *COB-kwartaalbericht 2011*|1. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Stokkom, Bas van (2010). *Wat een hufter! Ergernis, lichtgeraaktheid en maatschappelijke verruwing*. Amsterdam: Boom.

4

Zorgen voor elkaar

4 Zorgen voor elkaar

Mariëlle Cloïn, Freek Bucx, Alice de Boer en Debbie Oudijk

-
- Aan de zorg voor kinderen tot 18 jaar zijn ouders tussen 1995 en 2005 twee uur per week meer tijd gaan besteden, van acht tot ruim tien uur per week. Moeders besteden meer tijd aan deze zorg dan vaders.
 - Het gebruik van formele kinderopvang (gastouderopvang, kinderdagopvang en buitenschoolse opvang) nam de laatste jaren gestaag toe. Hoogopgeleide ouders maken het vaakst gebruik van formele opvang als belangrijkste opvangvorm (37% in 2009).
 - Ouders in Nederland leggen naar eigen zeggen in de opvoeding van hun kinderen de nadruk op (emotionele) ondersteuning, uitleg en structuur. Ze zijn doorgaans tevreden over de opvoeding en positief over de afwisseling tussen zorg en betaald werk. De opvoeding en het combineren van arbeid en zorg is meer dan gemiddeld zwaar voor ouders met jonge kinderen (tot 4 jaar) en alleenstaande ouders.
 - In 2008 gaven 1,3 miljoen Nederlanders hulp aan hun zieke of hulpbehoevende (schoon) ouders. Gemiddeld hielpen zij 15,4 uur per week. Ruim 310.000 55-plussers zorgen voor hun zieke partner.
 - Een op de vijf Nederlanders die voor hun ouders zorgen of als oudere mantelzorger voor een partner zorgen, voelt zich ernstig belast. Zij geven aan door hun zorgtaak te veel verplichtingen te hebben.
-

4.1 Wie zorgt er voor wie?

Gedurende verschillende fasen in het leven doen mensen een beroep op elkaar voor zorg, of zijn zij zelfs op anderen aangewezen. Voor veel kinderen is het vanzelfsprekend dat hun ouder(s) voor hen zorgen, al is het voor veel ouders in toenemende mate de kunst om die zorg te combineren met een betaalde baan. Gelukkig staan zij er wat betreft het zorgen en opvoeden veelal niet alleen voor. Vaak kunnen ouders rekenen op de steun van hun eigen ouders (de grootouders van hun kinderen dus) en van anderen uit hun sociale netwerk. Zij geven de jonge ouders praktische steun in de vorm van kinderopvang of dienen, mogelijk net zo belangrijk, als klankbord voor opvoedvragen. Vaak houdt het zorgen voor kinderen niet op als de kinderen volwassen en uit huis zijn. Ook in de levensfase daarna blijven ouders hun kinderen praktisch en emotioneel ondersteunen, al krijgt de relatie dan wel meer een tweezijdig karakter. Dikwijls komt er dan een moment dat de ouder zelf hulpbehoevend wordt, en de volwassen kinderen deze zorg (deels) voor hun rekening nemen. Ouderen zorgen echter in toenemende mate ook voor elkaar. Zo zijn er steeds meer (echt)paren van wie de een voor de ander zorgt, een trend die zich mede door de vergrijzing de komende jaren zeker verder zal doorzetten. Dit hoofdstuk gaat over zorgen voor elkaar: wie zorgt voor wie, wie ontvangt zorg van wie? Naast de zorg voor elkaar is er natuurlijk de beroepsmatige zorgverlening, zoals door de jeugdzorg, de formele kinderopvang en de thuiszorg. In het Regeerakkoord van

het kabinet-Rutte zijn een stelselherziening in de jeugdzorg, bezuinigingen in de kinderopvang en verbetering van de ouderenzorg aangekondigd. Tegelijk is de druk om hulp uit het persoonlijke netwerk in te schakelen aan het toenemen, vooral voor ouderen. Zo zijn de indicatiecriteria waaraan iemand moet voldoen om in aanmerking te komen voor professionele hulp aangescherpt en hebben mensen met gezonde huisgenoten niet zonder meer recht op een aantal vormen van professionele zorg. Ook de in 2007 geïntroduceerde Wet maatschappelijke ondersteuning gaat uit van de gedachte dat mensen eerst hun eigen netwerk inschakelen voordat zij een beroep doen op collectief gefinancierde zorg. Tegelijk hecht het huidige kabinet aan een goede balans tussen betaald werk, zorgtaken, vrijwilligerswerk, scholing en vrije tijd en wil men overbelasting tegengaan. Het zorgen voor elkaar kan immers ook (te) belastend zijn of worden. In dit hoofdstuk gaat de aandacht daarom tevens uit naar de beleving van het zorgen voor elkaar: hoe vinden degenen die zorgen dat het hen afgaat? En bij wie bevinden zich de grootste knelpunten?

4.2 Ouders zorgen voor hun kind(eren)

Voor veel ouders is het zorgen voor de kinderen in grote mate vanzelfsprekend. Aan de zorg voor kinderen tot 18 jaar zijn zij de laatste jaren meer tijd gaan besteden: tussen 1995 en 2005 is die tijd toegenomen van acht naar ruim tien uur per week (waarbij de zorg voor een kind tot 4 jaar uiteraard beduidend meer tijd kost dan die voor oudere kinderen).

Tabel 4.1

Tijd besteed aan zorg voor kinderen^a naar geslacht en opleidingsniveau, ouders met kinderen van 0-17 jaar, 1995-2005 (in uren per week)

	1995	2000	2005
totaal	8,0	8,9	10,1
vrouwen	11,3	11,9	13,9
opleidingsniveau			
laag	9,1	10,9	13,0
middelbaar	13,1	11,7	13,4
hoog	12,3	11,1	14,0
mannen	4,3	5,4	6,3
opleidingsniveau			
laag	3,5	3,2	4,6
middelbaar	4,3	4,9	5,4
hoog	4,6	7,3	7,1

a Tot 18 jaar (jongste kind).

Bron: SCP (TBO'95-'05)

De toename zit in zowel de 'verzorgende' als de meer 'interactieve' bezigheden zoals samen spelen, voorlezen, praten en wandelen (Cloïn en Schols 2011). Moeders en vaders

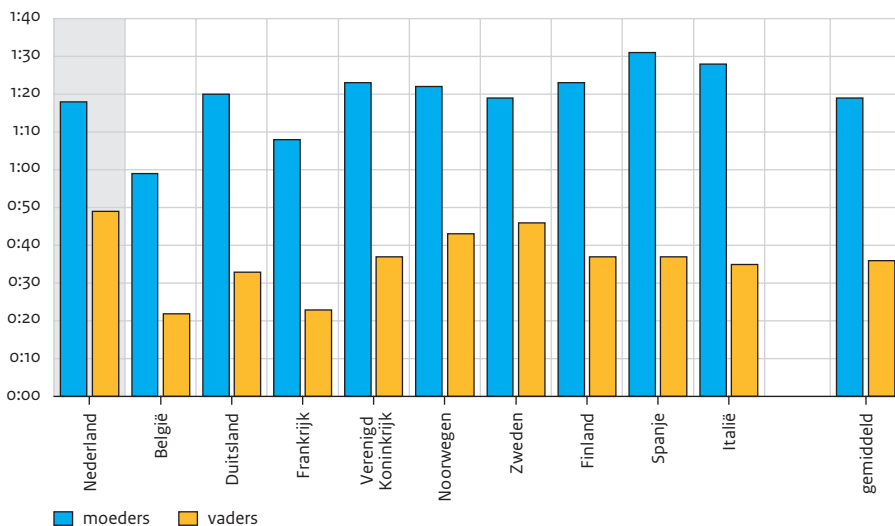
zijn beiden meer tijd aan hun kind(eren) gaan besteden, hoewel moeders hier in 2005 nog altijd bijna twee keer zo veel tijd aan besteden als vaders. De toename geldt ongeacht het opleidingsniveau van de ouders. Wel besteden hogeropgeleide ouders meer tijd aan hun kinderen dan lageropgeleide (vgl. Guryan et al. 2008).

Kinderzorg in Nederland en omliggende landen

Uit Europees vergelijkbaar tijdsbestedingsonderzoek blijkt dat Nederlandse ouders middenmoters zijn in de hoeveelheid tijd die zij aan hun kinderen besteden (gemiddeld 1:18 uur per dag). In alle onderzochte landen besteden moeders meer tijd aan kinderopvang dan vaders, zo ook in Nederland (figuur 4.1). Moeders in Nederland besteden meer tijd aan de kinderen dan moeders in België en Frankrijk maar minder dan moeders in Zuid-Europa. Nederlandse vaders daarentegen nemen gemiddeld iets meer tijd voor de zorg voor de kinderen dan vaders in andere landen. Belgische en Franse vaders scoren in dat opzicht het laagst, gevolgd door Duitse en Zuid-Europese vaders.

Figuur 4.1

Tijd besteed aan de zorg voor kinderen naar geslacht in Nederland en negen Europese vergelijkingslanden, ouders met kinderen van 0-17 jaar (in uren per dag)

Bron: Nederland: SCP (TBO'06/EU); overige landen: (HETUS)

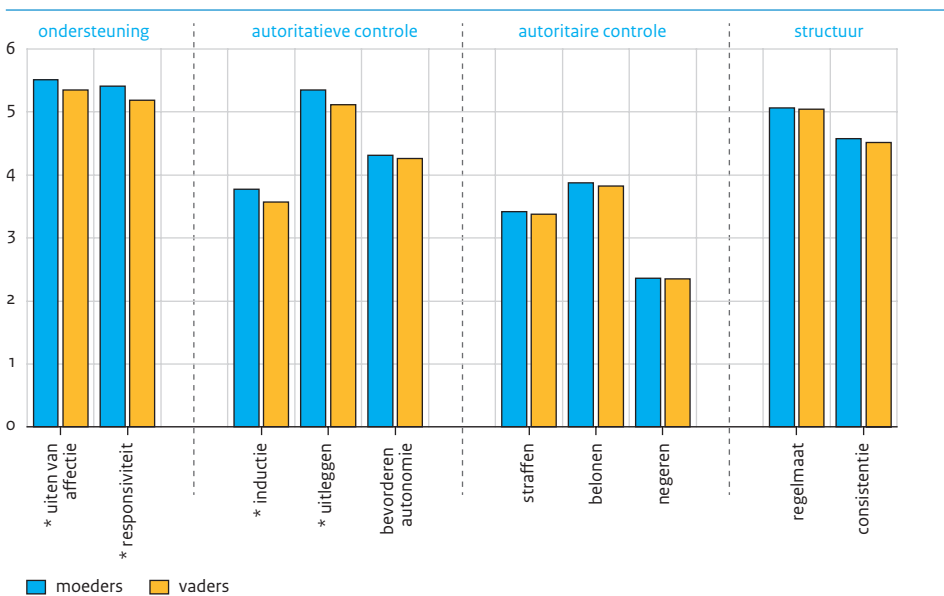
4.2.1 ...en voeden ze op

Naast de (fysieke) verzorging van hun kinderen dragen ouders de zorg voor het opvoeden, ofwel het begeleiden van de ontwikkeling van hun kind tot een zelfstandig participierend lid van de samenleving. Ouders hanteren hierbij verschillende strategieën. Volgens veel pedagogen is ondersteuning, uitleg en voldoende structuur kenmerkend

voor een kwalitatief goede (westerse) opvoeding (Groenendaal en Deković 2000). Volgens deze criteria doen ouders in Nederland het over het algemeen goed (Bucx en De Roos 2011): de meeste ouders geven aan veel ondersteuning aan hun kinderen te bieden (zie figuur 4.2). Zij laten naar eigen zeggen veelvuldig zien van hun kinderen te houden en zijn responsief voor wat hun kind nodig heeft; zij kunnen het troosten en helpen wanneer dat nodig is. Ouders kunnen hun kind stimuleren tot zelfstandig gedrag en uitleg geven over waarom iets moet of niet mag (autoritatieve controle), of gehoorzaamheid meer afdwingen en regels zonder uitleg opleggen (autoritaire controle). Ouders hanteren naar eigen zeggen vaker autoritatieve dan autoritaire controle (zie figuur 4.2): regels worden dus eerder uitgelegd dan opgelegd. De meeste ouders vinden eveneens dat zij goed in staat zijn om voor regelmaat te zorgen: er is bijvoorbeeld een vast tijdstip voor het avondeten. Bijna een derde geeft aan moeite te hebben met consistentie, ofwel het volhouden van de regels. Verschillen tussen moeders en vaders zijn over het algemeen zeer klein: moeders laten wat meer affectie zien dan vaders, zijn wat responsiever en besteden meer aandacht aan uitleggen en inductie (het wijzen op de eventuele gevolgen van gedrag).

Figuur 4.2

Opvoedingsgedrag: mate waarin ouders verschillende opvoedingsstrategieën hanteren (n = 2691; gewogen gemiddelden)^a

a De figuur toont de gemiddelde score van ouders op een zespuntsschaal (waarde 1: ouders doen dit heel weinig, waarde 6: ouders laten het betreffende gedrag heel vaak zien). Zie verder: Bucx en De Roos (2011: 160, 161).

* Statistisch significant verschil tussen moeders en vaders (anova-tests, $p < 0.05$).

Bron: SCP (OIN'10) gewogen gegevens

Lageropgeleide ouders hanteren vaker autoritaire controlestrategieën dan hogeropgeleide ouders en leggen meer nadruk op regelmaat (niet in figuur). Deze verschillen komen deels door verschillende ideeën over de opvoeding: lageropgeleiden vinden het, vergeleken met hogeropgeleide ouders, belangrijker dat hun kinderen zich aanpassen aan de eisen van de samenleving en hechten minder waarde aan persoonlijke autonomie en zelfbepaling (Bucx en De Roos 2011).

Opvoed- en opgroei problemen en jeugdzorg

Veelal verloopt de opvoeding en ontwikkeling van kinderen en jongeren gunstig. Ongeveer 15% van de kinderen en jongeren in Nederland heeft echter serieuze problemen of groeit op in een risicovolle omgeving (Stevens et al. 2009). In de meeste gevallen zijn het problemen die weliswaar ernstig maar vaak tijdelijk van aard en redelijk oplosbaar zijn (Hermanns et al. 2005). Sommige jongeren hebben bijvoorbeeld wel eens een strafbaar feit gepleegd en een deel van de kinderen en jongeren kampt met een sombere stemming of suïcidale gedachten. Bij 2% tot 5% is er sprake van problemen die de ontwikkeling van kinderen langdurig en fundamenteel bedreigen (Hermanns et al. 2005; Zeijl et al. 2005; Stevens et al. 2009). In beide gevallen kunnen gezinnen een beroep doen op verschillende jeugdzorgvoorzieningen, variërend van preventieve voorzieningen (de eerste lijn) tot meer specialistische voorzieningen (de tweede lijn). Van alle 0-17-jarigen ontving 7,5% in 2009 een vorm van ondersteuning vanuit de jeugdzorg (Pommer en Ooms 2011).

Opgroei- en opvoedproblemen hangen samen met de maatschappelijke positie van de ouders, zoals alleenstaand ouderschap, een lage opleiding, en een laag inkomen (De Roos et al. 2011). Meerdere van deze factoren binnen één gezin (bv. een laagopgeleide alleenstaande moeder met een laag inkomen) vergroten de kans op opvoed- en opgroei problemen (Zeijl et al. 2005).

Steun bij de opvoeding

Niet alleen voor opvang (zie § 4.3), maar ook voor steun bij de opvoeding doen ouders een beroep op hun sociale netwerk. De eigen (schoon)ouders of vrienden en kennissen, en in mindere mate andere familieleden en burens, zijn voor ouders een gesprekspartner als het gaat om advies over de opvoeding (tabel 4.2). Ruim een derde van de ouders geeft aan ten minste enkele keren per maand de eigen (schoon)ouders of vrienden/kennissen om advies te vragen of met ze te praten over de opvoeding. Moeders doen dat vaker dan vaders (niet in tabel). Zij besteden meer tijd aan de opvoeding en hebben daardoor waarschijnlijk vaker met nieuwe en lastige situaties te maken.

Zoals te verwachten, krijgen ouders die minder tevreden zijn over de opvoeding en zich minder competent voelen vaker ondersteuning uit hun sociale netwerk (vgl. Doorten en Bucx 2011, niet in tabel). Ook gezinnen met jonge kinderen ontvangen relatief vaak ondersteuning. Hogeropgeleide ouders praten meer over de opvoeding met mensen in hun netwerk dan lageropgeleide ouders, mogelijk omdat hoogopgeleide ouders eerder naar buiten (durven) te gaan als zij onzeker zijn en het erg goed willen doen (Van Egten et al. 2008).

Tabel 4.2

Informele opvoedingsondersteuning: advies en praten^a (n = 2663; in procenten)

	nooit	zelden	een paar keer per jaar	een paar keer per maand	een paar keer per week	dagelijks
ouders/schoonouders	16	26	24	22	10	2
overige familieleden	19	32	29	16	3	1
vrienden/kennissen	12	22	32	26	7	2
buren	55	26	12	6	2	0

a Items zijn afkomstig van schalen gebaseerd op de Vragenlijst Opvoedingsondersteuning (voo) (Deković et al. 1996).

Bron: SCP (OIN'10) gewogen gegevens

Beleving van de opvoeding

Meer dan 95% van alle ouders is tevreden over de opvoeding en voelt zich competent als opvoeder (Bucx en De Roos 2011). Toch twijfelt ruim 15% van de vaders en ruim 20% van de moeders soms of zij de opvoeding van hun kind(eren) aankunnen. Bovendien is de helft van alle vaders en meer dan de helft van alle moeders van mening dat het ouderschap moeilijker is dan zij van tevoren dachten. Mogelijk speelt hierbij dat ouders niet altijd goed weten wat hun kinderen meemaken. Zo weet twee derde van de ouders het niet als hun kind een negatieve ervaring heeft op internet (online pesten of seksuele toespelingen) (Sonck en De Haan 2011).

Moeders hebben een minder positieve beleving van de opvoeding dan vaders. Dit kan komen doordat moeders meer tijd met hun kinderen doorbrengen en daardoor vaker lastige situaties meemaken. Lageropgeleide ouders hebben een minder positieve beleving van de opvoeding dan hogeropgeleide ouders, en dat verschil blijft bestaan na correctie voor inkomen (niet in tabel). Voor een deel speelt hier de leeftijd een rol: hogeropgeleide ouders zijn vaak ouder dan lageropgeleide ouders wanneer zij aan kinderen beginnen, waardoor zij mogelijk over meer levenservaring en zelfkennis beschikken.

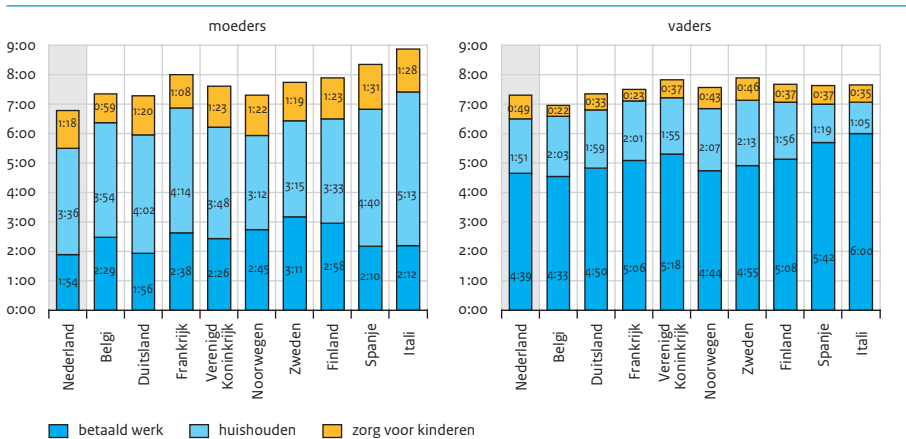
4.3 Werkende ouders en de combinatie van arbeid en zorg

Steeds meer kinderen groeien op in een gezin met werkende ouders. Veel ouders combineren taken, moeders vaker dan vaders.¹ Taakcombinatie varieert van 38% onder laagopgeleide vaders tot 68% onder hoogopgeleide moeders (niet in figuur). Ouders zijn veel tijd kwijt aan (de combinatie van) betaald werk, het huishouden en de zorg voor kinderen (Cloin en Souren 2011). Vergeleken met ouders in andere landen blijkt echter dat ouders in Nederland met gemiddeld 6:48 (vrouwen) en 7:19 uur per dag (mannen) het minst drukbezet zijn met deze taken (figuur 4.3). In België, Duitsland en de Scandinavische landen zijn moeders ongeveer een half uur per dag langer in de weer, in Frankrijk, Spanje en Italië zelfs (ruim) een uur meer. Verder zijn in al de onderzochte landen moeders drukker dan vaders, behalve in Nederland. Nederlandse vaders behoren echter ook niet tot de druksten van Europa. Integendeel, alleen de Belgische vaders zijn minder

druk. De verschillen tussen vaders in de Europese landen zijn echter kleiner dan tussen moeders. Een mogelijke verklaring voor het geringe tijdsbeslag van arbeid en zorg in Nederland is mogelijk gelegen in het typisch Nederlandse deeltijdmodel. Veel moeders werken immers in deeltijd (Janssen en Portegijs 2011). Figuur 4.3 bevestigt dat Nederlandse moeders gemiddeld per dag het minst lang buitenshuis werken. Zij besteden echter ook minder tijd aan het huishouden. Ook Nederlandse vaders besteden minder tijd dan gemiddeld aan betaald werk (maar wat meer aan de zorg voor kinderen).

Figuur 4.3

Tijd besteed aan betaald werk, huishouden en zorg voor kinderen naar geslacht in Nederland en negen Europese vergelijkingslanden, ouders met thuiswonende kinderen van 0-17 jaar (in uren per dag)^a

a Gemiddeld gemeten over een doordeweekse dag en een weekenddag.

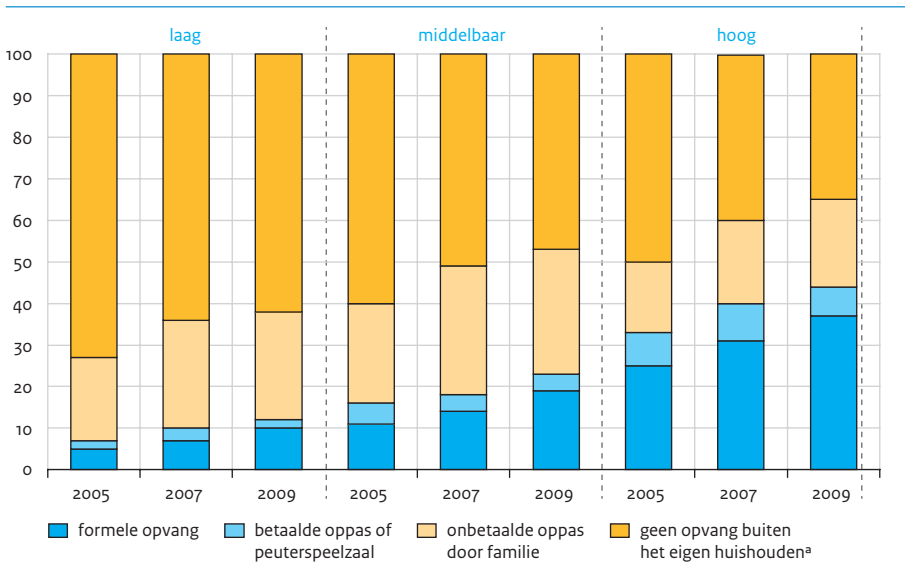
Bron: Nederland: SCP (TBO'06/EU); overige landen: (HETUS)

Kinderopvang

Druk of niet, ook in Nederland moet er opvang zijn voor de kinderen op tijden dat de (beide) ouders aan het werk zijn. Steeds vaker wenden ouders zich tot het formele kinderopvangcircuit. Tussen 2005 en 2009 nam het gebruik van formele kinderopvang in huishoudens met kinderen tot 13 jaar toe van 14% tot 22%. Onder zowel laag, als middelbaar en hoogopgeleide moeders won de formele kinderopvang aan terrein. Wel is formele kinderopvang populairder onder hoog- dan onder laagopgeleide moeders (vgl. Cloin en Souren 2011).

Figuur 4.4

Gebruik van kinderopvang door huishoudens met minstens een werkende partner,^a naar opleidingsniveau, 2005-2009 (in procenten)

a Twaalf uur of meer per week.

Bron: CBS (EBB'05-'09)

De rol van de grootouders bij de opvang van kleinkinderen

De informele opvang was onder werkende ouders lange tijd erg populair in Nederland, maar boet nu volgens de statistieken iets aan belang in. Dit kan komen doordat veel oppassende grootouders zich inmiddels als gastouder hebben laten registreren om zo in aanmerking te komen voor subsidie van de overheid (Bos en Huynen 2010; Cloïn en Souren 2011). In hoeverre grootouders dus daadwerkelijk minder op hun kleinkinderen passen, valt nog te bezien. Ander onderzoek toont namelijk aan dat grootouders juist vaker bijspringen om te helpen bij het oppassen en het verzorgen dan in de jaren negentig (Geurts et al. 2010). Recent onderzoek laat zelfs zien dat ouders soms dichter bij hun kinderen gaan wonen wanneer deze laatsten zelf kinderen hebben gekregen (Smits 2010); dat maakt de uitwisseling van steun gemakkelijker.

4.3.1 Beleving van de combinatie van betaald werk met zorgtaken en de opvoeding

Een jong gezin staat voor een drukke tijd in het leven. Wat betreft de beleving van de combinatie van arbeid en zorg lijkt voor de meeste ouders te gelden: druk, maar niet per definitie onverenigbaar. In recent onderzoek gaf bijna 30% van de ondervraagde ouders aan de combinatie van werk en zorg (heel) zwaar te vinden (Cloïn en Schols 2011). Tegelijk

levert de combinatie van betaald werk en gezin voor ouders iets op in termen van verrijking, vooral voor moeders. Van de werkende moeders is 55% van mening dat juist door de afwisseling met het betaalde werk het zorgen hen beter afgaat. Meer dan gemiddeld zwaar is de combinatie voor ouders met een jongste kind onder de 4 jaar. Werkende alleenstaande moeders komen er het slechtst vanaf: zij zijn het minst positief over de balans tussen werk en privé, vinden de combinatie het vaakst zwaar en ervaren minder vaak positieve gevoelens door het afwisselen van betaald werk en zorgtaken. De zo nu en dan geuite bezorgdheid over de negatieve effecten van de arbeidsdeelname van ouders op de opvoeding van kinderen wordt in de meeste onderzoeken niet bevestigd (vgl. Bucx en De Roos 2011). Moeders met een grote deeltijd baan zijn juist positiever over de opvoeding dan moeders zonder betaald werk. Moeders en vaders die deel uitmaken van anderhalfverdienershuishoudens beleven de opvoeding positiever dan moeders en vaders uit eenverdienerhuishoudens. Deze verschillen blijven bestaan wanneer gecorrigeerd wordt voor verschillen in opleidingsniveau en inkomen. Blijkbaar wordt door ouders een verdeling waarin zij beiden buitenshuis werken als prettiger en minder belastend voor de opvoeding ervaren dan een situatie waarin één ouder – meestal de vader – kostwinner is en de ander – de moeder – voor de kinderen zorgt.

4.4 Steun van ouders aan jongvolwassen kinderen

De zorg voor kinderen houdt niet op als kinderen zijn grootgebracht, het ouderlijk huis hebben verlaten en een eigen huishouden hebben. Ouders blijken hun kinderen ook in latere levensfasen te ondersteunen. Zo ontvangt bijna een derde van alle jongvolwassen kinderen financiële steun van hun ouders – bijvoorbeeld bij de aanschaf van een woning (Bucx en De Roos 2010). Degenen die over minder financiële middelen beschikken, krijgen dergelijke hulp vaker (Bucx 2009). Daarnaast krijgt 29% van de jongvolwassen kinderen regelmatig praktische hulp van ouders, bijvoorbeeld bij het inrichten van de woning of bij het vervoeren van spullen. Verder blijven ouders voor de meeste kinderen een belangrijke bron van emotionele steun en persoonlijk advies. Zij krijgen van zowel moeder als vader hulp, maar de hulp die zij van moeder krijgen is over het algemeen groter (Lye 1996; Bucx 2009; Fingerman et al. 2009).

Veel jongvolwassen kinderen zijn hun leven aan het opbouwen; een steuntje in de rug in de vorm van geld, advies of een helpende hand komt dan goed van pas. Om diverse redenen is het voor jongvolwassenen de laatste decennia moeilijker geworden om zonder de steun van ouders op eigen benen te staan. Doordat bijvoorbeeld het onderwijstraject is verlengd, duurt het langer voordat jongeren economisch zelfstandig worden, en ook op de huizenmarkt is het voor starters moeilijk om aan de bak te komen. Hun ouders beschikken echter meestal wel over voldoende financiële middelen en ook over voldoende energie om hun kinderen te ondersteunen (Knipscheer 2006; Van Solinge 2006). Ook verkeren zij, door verbeteringen in de gezondheidszorg en veranderingen in leefpatronen, in een goede gezondheid. Bovendien zijn vergeleken met vroeger gezinnen kleiner geworden: ouders kunnen per saldo meer steun en aandacht aan elk van hun kinderen geven.

Jongvolwassen kinderen geven ook steun aan hun ouders, maar over het algemeen ontvangen zij beduidend meer steun dan zij zelf geven (Bucx en De Roos 2010). Dit geldt niet alleen voor jongvolwassen kinderen. Gedurende vrijwel de gehele levensloop blijken ouders meer steun te geven aan hun kinderen dan vice versa (Rossi en Rossi 1990; Lye 1996). Pas in een late fase in het leven – als ouders een hoge leeftijd bereikt hebben en behoefte krijgen aan zorg – draait de zorgverlening om.

4.5 De zorg voor ouderen

4.5.1 Volwassen kinderen zorgen voor hun ouders: mantelzorg

Dat ouders voor hun kind(eren) zorgen is voor velen volstrekt vanzelfsprekend. Maar hoe is het als de rollen zijn omgedraaid? Ruim de helft van de Nederlanders met minstens één ouder in leven zegt bereid te zijn een aantal maanden voor de ouder(s) te zorgen (tabel 4.3). Ruim een derde is zelfs bereid dat voor een langere periode te doen en 32% wil ook persoonlijke verzorging bieden (hulp bij wassen, aankleden enz.). Bij ruim de helft tot een derde van de Nederlanders is de bereidheid om de eigen ouders te helpen dus aanwezig.

Tabel 4.3

Mate waarin mensen bereid zijn hulp te geven aan de eigen ouders als dat nodig is, naar leeftijds-klasse, 2010 (aandeel 'ja beslist' en 'ja, dat doe ik al') (in procenten)

	15-44 jaar	45-64 jaar	≥ 65 jaar	totaal
minstens één ouder in leven	99	52	4	62
Ik ben bereid om een aantal maanden voor mijn ouders te zorgen als dat nodig is. ^a	59	33	-	53
Ik ben bereid om gedurende een langere periode voor mijn ouders te zorgen als dat nodig is. ^a	39	25	-	36
Ik ben bereid om persoonlijke verzorging (zoals hulp bij douchen of toiletbezoek) aan mijn ouders te geven als dat nodig is. ^a	33	28	-	32

a Selectie respondenten met minstens één in leven zijnde ouder.

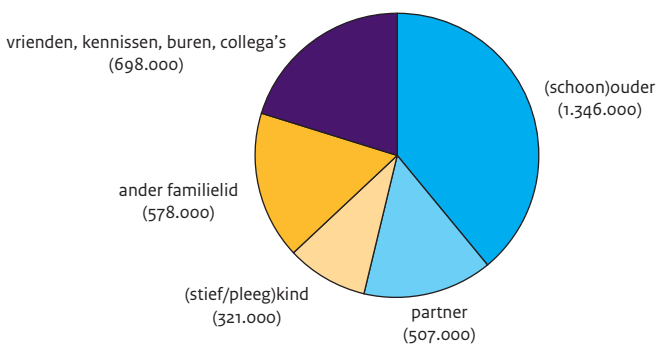
- Nihil.

Bron: SCP (NiG'10)

Het blijft vaak niet bij bereidheid: veel Nederlanders, zo'n 1,3 miljoen mensen (40% van alle mantelzorgers in Nederland) bieden zorg aan de (schoon)ouders² (figuur 4.5). Het zorgen voor de ouders is daarmee de meest voorkomende vorm van mantelzorg in Nederland. Andere veel voorkomende vormen van mantelzorg zijn de steun aan de hulpbehoevende partner (15%, zie verder § 4.5.3), een ziek (stief/pleeg)kind (9%) of een ander ziek familielid (17%). Een op de zes mantelzorgers geeft hulp aan vrienden, kennissen, collega's of buren met gezondheidsproblemen.

Figuur 4.5

Sociale relatie tussen hulpbehoevend en mantelzorger, 2008 (in absolute aantallen)

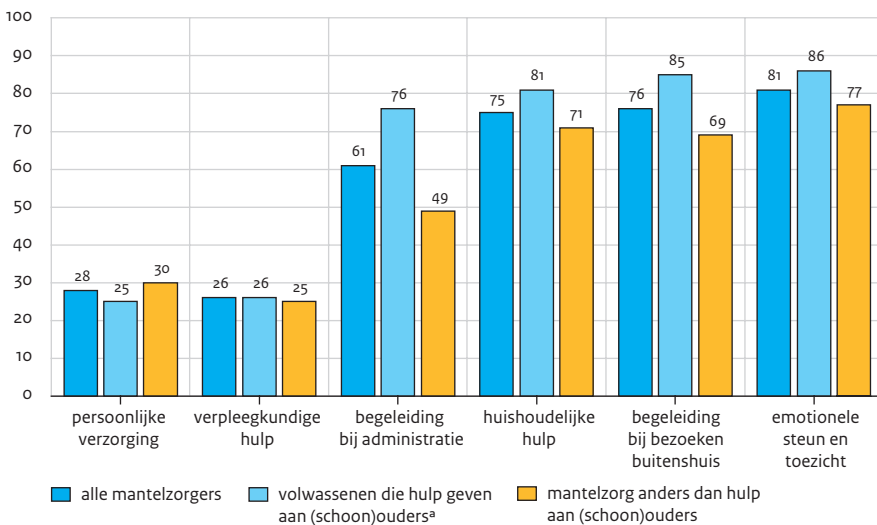

Bron: CBS (I1'08) SCP-bewerking

Het zorgen voor ouders neemt veel tijd in beslag: circa 15,4 uur per week (in 2007) voor een periode van 4,9 jaar (De Boer et al. 2009). Vaak is er sprake van emotionele steun, zoals troosten en geruststellen (86%, vrijwel altijd in combinatie met andere hulpsoorten), het meegaan naar bijvoorbeeld een arts of op familiebezoek (85%), hulp in het huishouden (81%) of helpen met de administratie (76%) (figuur 4.6). Al deze soorten hulp worden vaker dan gemiddeld aan ouders verleend dan in het algemeen aan hulpbehoevende naasten (dus inclusief de partner, kinderen of anderen uit het sociale netwerk). Zoals voor alle mantelzorgers geldt, komt het minder vaak voor dat mantelzorgers hun ouders persoonlijke verzorging of verpleegkundige hulp bieden. Toch verleent ruim een kwart van de Nederlanders dergelijke complexe en intieme zorg aan de ouder(s).

Figuur 4.6

Typen hulp geboden door alle mantelzorgers en door mantelzorgers die hun (schoon)ouders helpen, 2007 (in procenten)

Bron: CBS (I1'07) SCP-bewerking

Dubbele taakcombinatie?

Vrouwen zijn (met een aandeel van twee derde) oververtegenwoordigd in de zorg voor de ouders; in de helft van al de gevallen waarin voor ouders gezorgd wordt, is het een vrouw die voor haar (schoon)moeder zorgt. Is de hulpbehoevende een man, dan verlenen zonen wat vaker mantelzorg, maar de vrouwen blijven in de meerderheid. Dit komt vermoedelijk door traditionele rolpatronen; vrouwen vervullen als *kinkeeper* een meer centrale rol in het familienetwerk. De definitie van mantelzorg speelt hierbij echter ook mee. Wanneer andere hulpvormen, zoals klussen, worden meegenomen, komen mannen er gunstiger uit (De Boer en De Klerk 2006). Ook zijn degenen die zorg verlenen aan de ouders gemiddeld iets hoger opgeleid (31% heeft hbo of universiteit afgerond) dan de overige mantelzorgers (27%). Toch zijn het juist deze hogeropgeleiden die verder van hun ouders wonen, omdat zowel studie als werk ze verder van huis voeren (Kullberg 2010). Voor hen kan de bijkomende logistiek het verlenen van de zorg bemoeilijken.

Zorg voor ouders wordt het meest verleend door vrouwen tussen de 45 en 65 jaar.

Doorgaans zijn vrouwen in deze leeftijdsgroep al uit de kleine kinderen. Het is echter mogelijk dat de fase met jonge kinderen en die met hulpbehoevende ouders elkaar overlappen. Daarnaast hebben vrouwen in toenemende mate een betaalde baan. De combinatie van betaald werk, de zorg voor kinderen en de zorg voor hulpbehoevende ouders wordt ook wel 'dubbele taakcombinatie' genoemd en degenen die ermee te maken hebben zijn wel bestempeld als de 'sandwichgeneratie'. Uit onderzoek uit 2007 blijkt dat 5% van de werkende mantelzorgers tot deze sandwichgeneratie behoort: zij hebben een

betaalde baan van 28 uur of meer per week, bieden intensieve of langdurige hulp aan hun (schoon)ouder(s) en hebben een of meer kinderen jonger dan 13 jaar (Dijkgraaf et al. 2009: 66, niet in de tabel). Het gaat dus vooralsnog om een beperkte groep. Het beeld van een omvangrijke sandwichgeneratie is daarom ook wel als een mythe bestempeld (Dykstra en Komter 2006).

Wel komt het vaker dan vroeger voor dat vrouwen de hulp aan ouders combineren met een betaalde baan. Hoewel het vooralsnog niet vaak voorkomt dat men daarnaast ook met de zorg voor kleine kinderen te maken heeft, zal dat mogelijk in de toekomst wel vaker het geval zijn. De nog altijd stijgende arbeidsdeelname van vrouwen, de toename van het aantal gezinnen met oudere ouders (uitstel van het ouderschap) en uiteraard het stijgende aandeel (alleenstaande) ouderen zijn hier debet aan (Van Nimwegen 2004).

4.5.2 De beleving van het zorgen voor (schoon)ouders

Het verlenen van mantelzorg kan veel impact hebben, vooral als de zorg lang en intensief is. Een op de vijf (19%) Nederlanders die voor de (schoon)ouders zorgen, voelt zich ernstig belast door de zorgtaak, en geeft aan dat de zorg te veel verplichtingen van hen vraagt en dat grenzen zijn overschreden (tabel 4.4). Nog eens 31% geeft aan dat de zorg lastig te combineren is met andere taken zoals werk en het eigen gezin, en is daarmee (volgens een hiërarchische schaal) matig belast (De Boer et al. 2009). De andere helft is minder zwaar belast, al geldt ook voor een deel van hen dat er een voortdurend plichtsgevoel heerst. Ondanks de belasting zijn degenen die voor hun ouders zorgen veelal positief over hun zorgtaak (De Boer et al. 2009). Voor 30% van hen levert de mantelzorg 'slechts' intrinsieke voldoening op. Zij zijn het minst positief. Een bijna even grote groep is van mening dat door de zorg de band met familie en vrienden hechter is geworden. Belangrijk is dat degenen die voor de ouders zorgen zich iets vaker dan de gemiddelde mantelzorger belast voelen en tevens significant minder positieve effecten ondervinden. Gelukkig echter staat men er bij het zorgen voor de ouders vaak niet alleen voor. Vergeleken met andere mantelzorgers krijgen degenen die zorgen voor de (schoon)ouders vaak hulp van anderen (broers, zussen), van de thuiszorg of vanuit een nabijgelegen instelling. Door de zorg te delen hoeven zij per persoon minder uren zorg te bieden en kunnen zij hun belasting verminderen (Tolkacheva et al. 2010, 2011).

Tabel 4.4

Ervaringen en ondersteuning: alle mantelzorgers, mantelzorgers van (schoon)ouders en mantelzorgers van niet-ouders, 2007 (in procenten)

	alle mantelzorgers	volwassenen die hulp geven aan (schoon) ouders ^a	mantelzorg anders dan hulp aan (schoon)ouders
niet belast	22	17***	25
licht belast: voortdurend plichtsgevoel	33	32	33
matig belast: problemen met combineren van taken	29	31	26
ernstig belast: te veel verplichtingen	17	19	16
niet positief: intrinsieke voldoening	24	30***	20
matig positief: relationele opbrengst	27	29	26
redelijk positief: competentieverbetering	29	25	32
positief: sociale opbrengst	20	16	21
hulp van andere mantelzorgers	54	69**	42
hulp van thuiszorg	40	55**	45
hulp van nabijgelegen tehuis	12	17**	9
hulp van vrijwilligers	13	12	14
particuliere hulp	14	14	14

a Het significantieniveau betreft de verschillen tussen de volwassenen die hulp geven aan (schoon) ouders en de mantelzorgers van niet-ouders (***) $p < 0.001$, ** $p < 0.01$.

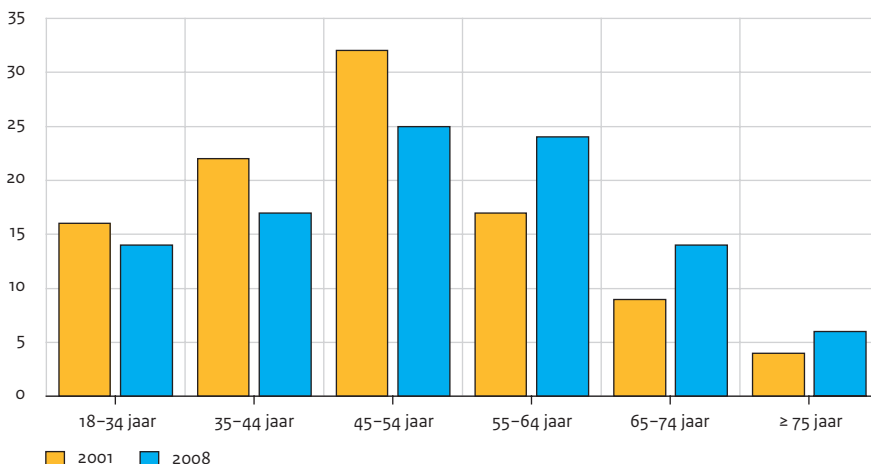
Bron: CBS (I1'07) SCP-bewerking

4.5.3 Ouderen zorgen voor elkaar

Bij mantelzorg wordt de hulp die ouderen aan elkaar geven vaak over het hoofd gezien. Toch bestaat een groot en toenemend deel van de mantelzorg in Nederland uit deze vorm van zorgen voor elkaar. Het aandeel oudere mantelzorgers (65-74 jaar en 75-plussers) dat lang of intensief hulp geeft, is bij elkaar opgeteld toegenomen van 13% in 2001 tot 20% in 2008 (Oudijk et al. 2010, figuur 4.7: van resp. 9% en 4% (=13%) naar 14% en 6% (=20%). Het aandeel mantelzorgers tussen 18 en 34 jaar is gedaald van 16% in 2001 naar 14% in 2008. Dit hangt samen met het feit dat het steeds meer ouderen komen in Nederland.

Figuur 4.7

Leeftijdsverdeling van mantelzorgers die langdurig of intensief hulp geven, 2001 en 2008 (in procenten)

Bron: SCP (Mantelzorg '01); CBS (IH'08) SCP-bewerking

Oudere mantelzorgers zorgen overwegend voor hun partner (45%, niet in tabel). In mindere mate komt het voor dat zij hulp bieden aan een vriend (14%), de ouder(s) (12%) of aan een kind. In het vervolg van deze paragraaf gaat het alleen nog over de ouderen (hier: 55-plussers) die hun partner verzorgen. In 2008 zorgden ruim 310.000 ouderen voor hun zieke partner (9% van alle mantelzorgers). Zij werkten vaak niet (meer) buitenshuis en waren lager opgeleid dan de gemiddelde mantelzorgers. Ongeveer 44% van de oudere verzorgers van een zieke partner is man, 56% is vrouw. Vergeleken met bijvoorbeeld de hulp aan ouders (§ 4.5.1) bieden mannen deze vorm van hulp dus relatief vaak aan.

Het zorgen voor de partner kost de oudere mantelzorgers al snel veel tijd: gemiddeld 45 uur per week. De zorg is bovendien vaak van langere duur: daar waar de gemiddelde mantelzorgers vijf jaar hulp biedt, is dit in de zorg voor de partner ruim zes jaar. Oudere partners bieden vaak begeleiding of hulp bij het huishouden. Ze assisteren echter ook geregeld bij persoonlijke verzorging, zoals eten en drinken, in en uit bed stappen, aan- of uitkleden en naar het toilet gaan. Zij doen dit veel vaker dan de gemiddelde mantelzorgers. Dit duidt erop dat hun partners kampen met veel gezondheidsklachten (zie ook De Boer en De Klerk 2006). Door hun hoge leeftijd hebben de zorgers echter zelf ook meer kans op gezondheidsproblemen. De mantelzorg is voor de ouderen die hun partners verzorgen dan ook moeilijk op te brengen (Timmermans et al. 2001).

4.5.4 De beleving van oudere mantelzorgers

Een op de vijf oudere verleners van partnerzorg voelt zich ernstig belast door de zorgtaak (tabel 4.5). De 'gemiddelde' mantelzorger ervaart een lagere belasting. Overbelasting hangt samen met de zwaarte van de zorgtaak: wie intensief en langdurig zorg biedt, loopt een groter risico om overbelast te raken (De Boer et al. 2009). Oudere verzorgers van partners vormen met het oog op overbelasting dus een risicogroep.

Vanwege de geleidelijke overgang van een lichte naar een zware belasting spreken Timmermans et al. over de 'mantelval' (Timmermans et al. 2005). Knipscheer (2010) heeft het in dit verband over de 'mantelzorklem', omdat helpers vaak vastlopen in de zich steeds meer opdringende tweestrijd tussen zelf zorgen en zorg overdragen aan anderen. Door het dwingende karakter van toenemende zorg schuiven de eigen grenzen voortdurend op.

Oudere verzorgers van partners ontvangen naar verhouding weinig hulp uit het sociale netwerk of van professionals (tabel 4.5). Veel van hen staan er alleen voor.

Tabel 4.5

Ervaringen en ondersteuning van alle mantelzorgers, oudere mantelzorgers (55-plus) van partners en mantelzorgers anders dan oudere mantelzorgers van partners, 2007 (in procenten)

	alle mantel- zorgers	oudere mantelzorgers (> 55 jaar) van partners ^a	mantelzorgers anders dan oudere mantelzorgers (> 55 jaar) van partners
niet belast	22	7***	23
licht belast: voortdurend plichtsgevoel	33	34	33
matig belast: problemen met combineren van taken	29	38	27
ernstig belast: te veel verplichtingen	17	20	17
niet positief: intrinsieke voldoening	24	21	24
matig positief: relationele opbrengst	27	21	28
redelijk positief: competentieverbetering	29	34	29
positief: sociale opbrengst	20	23	19
hulp van andere mantelzorgers	54	20***	58
hulp van thuiszorg	40	29***	42
hulp van nabijgelegen tehuis	12	6**	13
hulp van vrijwilligers	13	9	14
particuliere hulp	14	8*	14

a Het significantieniveau betreft de verschillen tussen de oudere mantelzorgers die hulp geven aan partners en de mantelzorgers anders dan oudere mantelzorgers (*** p < 0.001, ** p < 0.01, * p < 0.05).

Bron: CBS (I1'07) SCP-bewerking

4.6 Zorgen voor elkaar onder druk?

Ouders zijn de laatste jaren wat meer tijd aan hun kind(eren) gaan besteden. Ook voor wat oudere kinderen zijn de (schoon)ouders vaak steun en toeverlaat, in praktische zin (bijvoorbeeld financieel) en als klankbord voor vragen rondom de opvoeding. Tegelijk krijgen veel Nederlanders vroeg of laat te maken met de zorg voor hun ouder wordende ouders. Ook wenden veel ouderen zich tot elkaar voor dagelijkse hulp en begeleiding. Voor een deel gaat het om de vanzelfsprekende zorg, zoals ouders die voor hun kinderen zorgen en de zorg voor een (tijdelijk) hulpbehoevende partner. Mensen zorgen echter ook voor elkaar wanneer er in principe een geïnstitutionaliseerd alternatief is, zoals de kinderopvang en de thuiszorg. Het verlenen van zorg kan in dat geval, in combinatie met een betaalde baan, een eigen gezin of een kwakkelende gezondheid, een fors beslag leggen op mensen. Probleemloos verloopt het zorgen voor elkaar dan ook zeker niet altijd: een deel (al is het een minderheid) is onzeker over opvoeding, vindt de combinatie van arbeid en zorg zwaar en is overbelast door de mantelzorg. Het is echter zeker niet alleen maar kommer en kwel: mensen halen voldoening uit hun zorgtaken en hechten eraan dat zij iets voor een ander (vaak familieleden) kunnen betekenen. Het gaat dan ook vaak goed: ouders zijn overwegend positief over de opvoeding, ervaren de combinatie van werk en de zorg voor kinderen behalve als druk ook als verrijkend en mantelzorgers halen intrinsieke voldoening uit de zorg die zij verlenen.

Vanuit het perspectief van overbelasting van zorgers en keuzevrijheid van degenen die zorg nodig hebben, is het belangrijk dat er een keuze bestaat tussen informele en formele zorg. Ook het kabinet-Rutte acht het van belang dat bijvoorbeeld ouders de keuze houden tussen 'georganiseerde opvang en gastouderopvang', zoals in het regeerakkoord te lezen valt. Daarnaast wil het kabinet maatregelen treffen gericht op het verbeteren van zorg dichtbij huis en op een betere afstemming tussen verschillende zorgleveranciers (uit het persoonlijk netwerk en het professionele circuit).

Juist op het terrein van de formele of geïnstitutionaliseerde zorg staan er de komende tijd forse bezuinigingen op stapel. Zo zijn er medio 2011 bezuinigingen voor de kinderopvang gelanceerd. Ouders met de hoogste inkomens ontvangen in deze plannen vanaf 2013 geen kinderopvangtoeslag meer voor de opvang van hun eerste kind. Voor het tweede en volgende kind wordt de kinderopvangtoeslag versneld afgebouwd. De Tweede Kamer moet de plannen nog goedkeuren. Als ze doorgang vinden, zullen vooral hoogopgeleide, veelal meer verdienende ouders (die het vaakst van formele kinderopvang gebruikmaken) het hardst getroffen worden. Daarnaast is het kabinet voornemens de toegang tot het persoonsgebonden budget (pgb) sterk te beperken. In 2008 ontving 5% van alle mantelzorgers een vergoeding vanuit het pgb van de hulpbehoevende (De Boer et al. 2010). In de plannen van het kabinet-Rutte blijft slechts voor degenen met een levensbrede en levenslange (ofwel intramurale) zorgbehoefte het pgb beschikbaar. Daarmee zal voor een deel van de mantelzorgers hun vergoeding verloren gaan. Dit kan betekenen dat de druk op 'informele' zorgverleners, mantelzorgers en vrijwilligers in de zorg zal gaan toenemen en de combinatie van werken en mantelzorg moeilijker wordt. Dat heeft mogelijk niet alleen verstrekken gevolgen voor de mantelzorgers maar ook

voor degenen die zij verzorgen. Een bijzondere groep wat betreft overbelasting vormen de oudere mantelzorgers die hun zieke partner doorgaans zeer intensief (45 uur per week) en langdurig (zes jaar) steunen. Zij vormen een risicogroep voor (over)belasting: ze ontvangen relatief weinig steun van anderen uit het sociale netwerk of van professionele hulpverleners en lopen meer kans om zelf gezondheidsproblemen te krijgen. De staatssecretaris presenteert in het najaar van 2011 in een beleidsbrief haar plannen over vrijwilligerswerk en mantelzorg, en de stappen die zij wil ondernemen om deze zorgvormen te ondersteunen. Een andere specifieke groep die aandacht verdient, zijn degenen die meer dan gemiddeld de gevolgen ondervinden van het voorgestelde beleid omdat zij getroffen worden door een cumulatie van maatregelen. Naast het 'uitbesteden' van zorg aan het formele circuit zijn er regelingen waarmee mensen zelf (tijdelijk) meer tijd kunnen vrijmaken. Een plan van het kabinet is om in een nieuwe vitaliteitsregeling onder meer de levensloopregeling en voorzieningen voor verlofsparen onder te brengen. De nieuwe regeling moet volgens de huidige plannen vanaf 2013 werknemers gaan helpen met het vrijmaken van tijd en geld voor zorgtaken, scholing of bijvoorbeeld deeltijdpensioen. In hoeverre deze regeling een verandering ten opzichte van de huidige mogelijkheden voor verlof (bv. ouderschaps- en zorgverlof) met zich meebrengt, is nu nog onduidelijk.

Noten

- 1 Uitgaande van de definitie van minstens twaalf uur huishouden/zorgtaken en twaalf uur betaald werk per week.
- 2 Schoonouders en ouders worden in het vervolg van deze paragraaf samengenomen.

Literatuur

- Boer, Alice de, en Mirjam de Klerk (2006). Wat doen oudere mannen en vrouwen aan informele zorg? In: SCP (red.), *Altijd een antwoord. SCP-Nieuwjaarsuitgave 2006* (p. 154-158). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Boer, A. de, M. Broese van Groenou en J. Timmermans (2009). *Mantelzorg. Een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers in 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Boer, A. de., E. Grootegoed en J. Timmermans (2010). Mantelzorgers met een vergoeding uit een persoonsgebonden budget. In: *Tijdschrift voor Gezondheidswetenschappen*, jg. 88, nr. 6, p. 336-343.
- Bos, W. en B. Huynen (2010). Gebruik en kosten van kinderopvang, 2006-2008. In: *Socialeconomische trends*, nr. 3, p. 25-32.
- Bucx, F. (2009). *Linked lives. Young adults' life course and relations with parents* (proefschrift). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Bucx, F. en S. de Roos (2010). Uitwisseling van steun tussen ouders en hun jongvolwassen kinderen. In: A. van den Broek, R. Bronneman-Helmens en V. Veldheer (red.), *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland* (p. 205-220). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bucx, F. en S. de Roos (2011). Opvoeden in Nederland. In: F. Bucx (red.), *Gezinsrapport 2011. Een portret van het gezinsleven in Nederland* (p. 152-179). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Clöin, M. en M. Schols (2011). De gezinsagenda. In: F. Bucx (red.), *Gezinsrapport 2011. Een portret van het gezinsleven in Nederland* (p. 101-128). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Clöin, M. en M. Souren (2011). Onbetaalde arbeid en de combinatie van arbeid en zorg. In: A. Merens, M. van den Brakel, M. Hartgers en B. Hermans (red.), *Emancipatiemonitor 2010* (p. 108-147). Den Haag/Heerlen: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Deković, M., J.H.A. Groenendaal en L.A.W. Gerrits (1996). Opvoederkenmerken. In: J. Rispen, J.M.A. Hermans en W.H.J. Meeus (red.), *Opvoeden in Nederland* (p. 70-95). Assen: Van Gorcum/Dijkgraaf.
- Boer, A. de, en S. Keuzenkamp (2009). Mantelzorg en participatie in betaald werk en vrijwilligerswerk. In: A. de Boer, M. Broese van Groenou en J. Timmermans (red.), *Mantelzorg. Een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers in 2007* (p. 63-73). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau
- Doorten, I. en F. Bucx (2011). Steun voor ouders bij de opvoeding: de rol van sociale netwerken, instanties en de buurt. In: F. Bucx (red.), *Gezinsrapport 2011. Een portret van het gezinsleven in Nederland* (p. 180-196). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dykstra, P.A. en A.E. Komter (2006). Structural characteristics of Dutch kin networks. In: P.A. Dykstra, M. Kalmijn, T.C.M. Knijn, A.E. Komter, A.C. Liefbroer en C.H. Mulder (red.), *Family solidarity in the Netherlands* (p. 21-43). Amsterdam: Dutch University Press.
- Egten, C. van, E. Zeijl, S. de Hoog, C. Nankoe en E. Petronia (2008). *Opvoeding en opvoedingsondersteuning. Gezinnen van de toekomst*. Den Haag: E-Quality/Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Fingerman, K., L. Miller, K. Birditt en S. Zarit (2009). Giving to the good and the needy: Parental support of grown children. In: *Journal of Marriage and Family*, jg. 71, nr. 5, p. 1220-1233.
- Geurts, T., A.R. Poortman, T.G. van Tilburg en P.A. Dykstra (2010). *Childcare by Dutch grandparents in relation to their daughters' employment. Changes between 1992 and 2006* (paper gepresenteerd tijdens het Work & Family seminar van de afdeling Sociologie van de Universiteit Utrecht). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Groenendaal, H. en M. Deković (2000). Risicofactoren voor de kwaliteit van de opvoeding. In: *Pedagogiek*, jg. 20, nr. 1, p. 3-22.
- Guryan, J., E. Hurst en M. Kearny (2008). Parental education and parental time with children. In: *Journal of Economic Perspectives*, jg. 22, nr. 3, p. 23-46.
- Hermans, J., F. Öry en G. Schrijvers (2005). *Helpen bij opgroeien en opvoeden: eerder, sneller en beter. Een advies over vroegtijdige signalering en interventies bij opvoed- en opgroei problemen*. Utrecht: Inventgroep.
- Janssen, B. en W. Portegijs (2011). Betaalde arbeid. In: *Emancipatiemonitor 2010* (p. 72-107). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Knipscheer, K. (2006). *De uitdaging van de tweede adolescentie*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Knipscheer, K. (2010). Weerkaatst plezier. In: *Tijdschrift voor Gezondheidswetenschappen*, jg. 88, nr. 6, p. 306-308.
- Kullberg, J. (2010). Gepaste afstand. Over ruimtelijke nabijheid van ouders en kinderen. In: A. van den Broek, R. Bronneman-Helmers en V. Veldheer (red.), *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Lye, D.N. (1996). Adult child-parent relationships. In: *Annual Review of Sociology*, jg. 22, nr. 1, p. 79-102.
- Nimwegen, N. van (2004). Van spitsuur naar sandwich. In: *Economisch-Statistische Berichten*, jg. 89, nr. 4427, p. D 19-D 21
- Oudijk, D., A. de Boer, I. Woittiez, J. Timmermans en M. de Klerk (2010). *Mantelzorg uit de doeken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Pommer, E., en I. Ooms. (2011). *Maten voor gemeenten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rispen, J., J.M.A. Hermans en W.H.J. Meeus (1996). *Opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum.

- Roos, S. de, F. Bucx en M. Geijer (2011). Gezondheid en probleemgedrag van kinderen: De rol van ouders en de bredere opvoedingsomgeving. In: F. Bucx (red.), *Gezinsrapport 2011: Een portret van het gezinsleven in Nederland* (p. 197-221). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rossi, A.S. en P.H. Rossi (1990). *Of human bonding. Parent-child relations across the life course*. New York: Aldine de Gruyter.
- Smits, A. (2010). *The role of parents in their adult children's housing and residential locations* (proefschrift). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Solinge, H. van (2006). *Changing tracks. Studies on life after early retirement in The Netherlands* (proefschrift). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Sonck, N. en J. de Haan (2011). *Kinderen en internetrisico's. EU Kids Online Onderzoek bij 9-16-jarige internetgebruikers in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Stevens, J., E. Pommer, H. van Kempen, E. Zeijl, I. Woittiez, K. Sadiraj, R. Gilsing en S. Keuzenkamp (2009). *De jeugd een zorg. Een ramings- en verdeelmodel van de provinciale jeugdzorg 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Timmermans, J.M., A.H. de Boer, C. van Campen, M.M.Y. de Klerk, J.S.J. de Wit en I.B. Woittiez (2001). *Vrij om te helpen. Verkenning betaald langdurig zorgverlof*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Timmermans, J., A. de Boer en J. Iedema (2005). *De mantelval. Over de dreigende overbelasting van de mantelzorger*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tolkacheva, N., M. Broese van Groenou en T. van Tilburg (2010). Sibling influence on care by children to older parents. In: *Research on ageing*, jg. 32, nr. 6, p. 739-759.
- Tolkacheva, N., M. Broese van Groenou, A. de Boer en T. van Tilburg (2011). The impact of informal care-giving networks on adult children's care-giver burdens. In: *Ageing and Society*, jg. 31, nr. 1, p. 34-51.
- Zeijl, E., M. Crone, K. Wiefferink, S. Keuzenkamp en M. Reijneveld (2005). *Kinderen in Nederland*. Den Haag/Leiden: Sociaal en Cultureel Planbureau/TNO Kwaliteit van Leven.

5

Onderwijs

5 Onderwijs

Ria Vogels en Monique Turkenburg

- De prestaties in taal en rekenen/wiskunde moeten omhoog. Scholen moeten daarvoor meer opbrengstgericht werken. Nu nog werkt een op de drie basisscholen en minder dan een op de vijf scholen in het voortgezet onderwijs op deze wijze.
 - Het voortijdig schoolverlaten is gedaald van 15% in 2001 naar 10% in 2010, maar nog niet tot de beoogde 8%.
 - Zorgleerlingen moeten vanaf 1 augustus 2012 passend onderwijs krijgen, bij voorkeur in het reguliere onderwijs. De helft van de leraren is daar echter nog onvoldoende voor toegerust.
 - De instroom in het hoger onderwijs is in het afgelopen decennium met meer dan 10 procentpunten gestegen. Door selectie aan de poort zal de instroom in het wetenschappelijk onderwijs naar verwachting afnemen.
 - Momenteel is 38% van de 25-34-jarigen hoogopgeleid. Het kabinet streeft naar ten minste 50% hoogopgeleiden.
 - In 2010 waren er 3700 wetenschappelijke promoties, dat is bijna een verdubbeling in twintig jaar. Qua mondiale citatie-impact bezetten Nederlandse wetenschappers nu de vierde plaats.
-

5.1 Onderwijsbeleid: werken aan de basis en de top

De ambitie van de overheid is dat Nederland tot de top 5 van kenniseconomieën in de wereld gaat behoren. De *Global Competitiveness Index*, een index die de internationale concurrentiepositie van een land weergeeft, is hiervoor het uitgangspunt. Nederland staat daarin nu op de zevende plaats (Schwab 2011). Kennis, onderzoek en innovatie zijn enkele indicatoren van de index.

In het Regeerakkoord zijn onder meer voor het beleidsterrein onderwijs maatregelen aangekondigd die ertoe moeten leiden dat Nederland beter gaat presteren en hoger in de index komt. De maatregelen zijn ook ingegeven door zorgen over de Nederlandse onderwijsprestaties. Bij de recentste meetmomenten van internationaal vergelijkende onderzoeken naar taal- en rekenvaardigheden (PIRLS, TIMSS en PISA)¹ deed Nederland het op zich goed – Nederland bevindt zich in de subtop – maar waren we gedaald in de rangorde van deelnemende landen. Nu kon dat mede op het conto worden geschreven van de toegenomen participatie aan de toetsen van goed presterende Aziatische landen, maar ook in eigen land bleken de toetsscores ten opzichte van eerdere meetmomenten gedaald (bij PISA en TIMSS) of hooguit gelijk gebleven (bij PIRLS) (zie o.a. Gille et al. 2010).

De voornemens van het Regeerakkoord zijn inmiddels uitgewerkt in verschillende actieplannen (OCW 2011a t/m e). Kern van de actieplannen is meer aandacht voor basisvaardigheden, hogere prestaties en meer excellentie. Scholen in het primair en voortgezet onderwijs moeten meer opbrengstgericht gaan werken. Dat wil zeggen:

doelgericht toewerken naar zo hoog mogelijke prestaties. Taal en rekenen/wiskunde staan weer centraal in het primair onderwijs. De prestaties zullen worden gemeten in voor het basisonderwijs nieuwe en voor het voortgezet onderwijs aangescherpte eisen voor landelijke toetsen en examens. Ook aan het middelbaar beroepsonderwijs en hoger onderwijs worden meer kwaliteits- en exameneisen gesteld. Tegelijkertijd streeft men naar een hoger opleidingsniveau van de bevolking.

Het kabinet richt zich tevens op het wegwerken van onderwijsachterstand. Ouders van kinderen met (taal)achterstanden worden ‘met dwang en drang’ gestimuleerd om hun kind naar de voorschool te sturen. Daarnaast komen er nieuwe plannen om laaggeletterdheid aan te pakken.

In de actieplannen duikt regelmatig het woord ‘excellent’ op. Op het niveau van zowel leerlingen, studenten en leraren als de instelling wordt excellentie gestimuleerd. Het geldt dat voor excellentie beschikbaar wordt gemaakt, komt onder meer uit bezuinigingen op de overhead (adviesraden en instituten moeten efficiënter gaan werken), uit verhoging van studiekosten voor studenten die te lang over hun studie doen (de ‘langstudeerdersmaatregel’) en uit invoering van een leenstelsel in de masterfase. Verder wordt fors bezuinigd op de zorg voor kinderen die extra ondersteuning nodig hebben (Passend Onderwijs-beleid). Het kabinet zegt met deze bezuinigingsmaatregelen het onderwijs zelf – het primaire proces – te kunnen ontzien.

Het motto van de minister van Onderwijs vat de beleidsambities krachtig samen: ‘de basis op orde, de lat omhoog’. In dit hoofdstuk laten we in het licht van deze ambities zien wat de huidige stand van zaken in het Nederlandse onderwijs is. Naast de basis (§ 5.4) en de top (§ 5.6) beschrijven we ontwikkelingen in het opleidingsniveau van de bevolking (§ 5.2) en gaan we in op het actuele beleidsdossier van de zorgleerlingen (§ 5.5). Ook bespreken we kort hoe de Nederlandse bevolking oordeelt over de kwaliteit van het onderwijs (§ 5.3).

5.2 Gerealiseerd opleidingsniveau van de bevolking

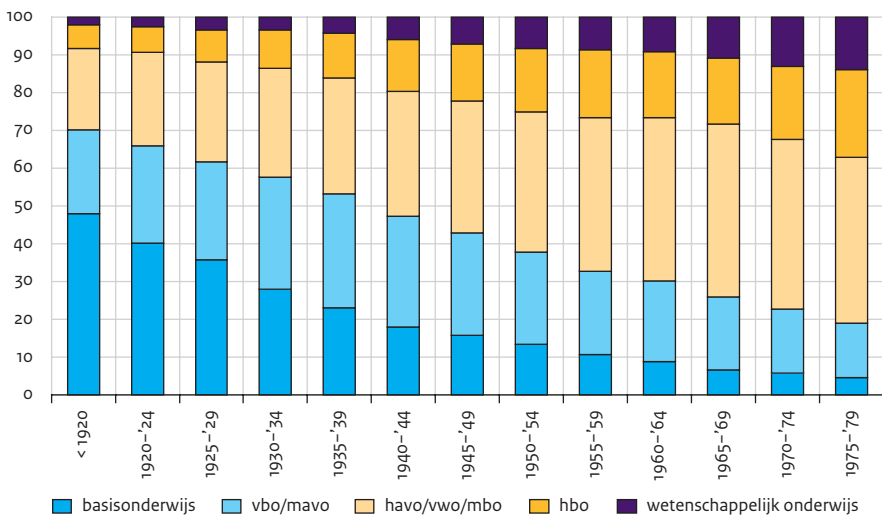
Een verdere verhoging van het opleidingsniveau van de bevolking geldt als een van de voorwaarden voor het bereiken van de internationale topositie. De overheid wil daarom dat ten minste de helft van de bevolking een hbo- of universitaire opleiding afrondt. In deze paragraaf geven we weer hoe het opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking zich de afgelopen eeuw heeft ontwikkeld op landelijk en internationaal niveau. Ook kijken we naar de ontwikkeling in opleidingsniveau van verschillende bevolkingsgroepen.

Bij elk volgend geboortecohort stijgt het opleidingsniveau

In de afgelopen eeuw is het opleidingsniveau van de bevolking al sterk gestegen. Figuur 5.1 maakt dit duidelijk aan de hand van het gerealiseerde opleidingsniveau van opeenvolgende geboortecohorten. Mannen en vrouwen geboren aan het begin van de vorige eeuw zijn in grote meerderheid laagopgeleid. Slechts weinigen hebben een hogere beroeps- of wetenschappelijke opleiding afgerond. Met elk later geboren cohort neemt het aandeel met een laag opleidingsniveau af en met een hoog niveau toe.

Figuur 5.1

Gerealiseerd opleidingsniveau van de bevolking, naar geboortecohort (in procenten)

Bron: CBS (EBB '91-'08) gewogen cijfers

In de afgelopen eeuw is het opleidingsniveau van vrouwen nog meer gestegen dan dat van mannen. Jonge vrouwen zijn jonge mannen intussen voorbijgestreefd. Het omslagpunt ligt bij de cohorten 1965-'69 en 1970-'74 (Herweijer 2010a). Op grond van de opleidingsniveaus van jonge generaties en de huidige deelnamecijfers van mannen en vrouwen aan het onderwijs is de verwachting dat het verschil in het voordeel van vrouwen verder zal toenemen.

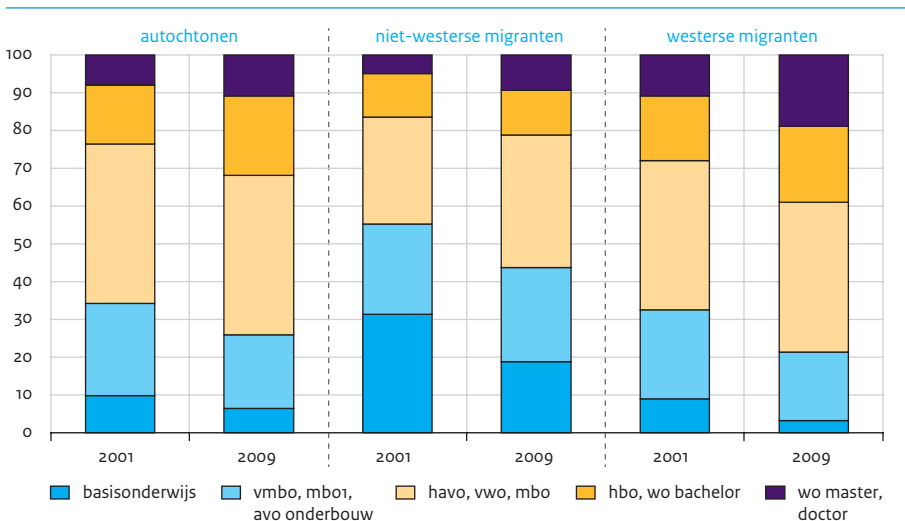
Overigens vlakten bij de geboortehorten van 1960 tot 1970 de verschuivingen van laag naar hoog iets af (Herweijer 2010a). Onder meer als gevolg van oplopende jeugdwerkloosheid onder hoogopgeleiden eind jaren zeventig en begin jaren tachtig, toen deze geboortecohorten onderwijs volgden, won het middelbare niveau aan populariteit. Deelname aan het hbo trok pas weer aan in de tweede helft van de jaren tachtig (zichtbaar vanaf geboortecohort 1970-'74). Waarschijnlijk speelde de instelling in 1986 van de basisbeurs voor hoger onderwijs daarbij een rol. Nu kan het omgekeerde gebeuren. Afschaffing van de basisbeurs in de masterfase, zoals het huidige kabinet beoogt, zou kunnen leiden tot afnemende participatie aan de masteropleidingen. Gevreesd wordt dat dit met name zal gelden voor jongeren uit lagere sociale milieus (Werkgroep Hoger onderwijs 2010). Uit de enquête *Generaties in Nederland 2010* van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) blijkt overigens dat het draagvlak onder de bevolking voor wijziging van het leenstelsel gering is. Slechts een op de drie is voorstander van vervanging van de basisbeurs door een lening (Herweijer 2010b).

Het opleidingsniveau van niet-westerse migranten verbetert

Niet-westerse migranten hebben gemiddeld genomen een minder goede onderwijspositie dan westerse migranten en autochtone Nederlanders (Gijsberts en Dagevos 2009). Zij zijn vaker laagopgeleid en minder vaak hoogopgeleid, niettemin verbetert ook hun opleidingsniveau geleidelijk. De stijging van het opleidingsniveau bij niet-westerse migranten komt vooral voor rekening van de tweede generatie. Figuur 5.2 laat de ontwikkelingen zien voor de periode 2001-2009.

Figuur 5.2

Gerealiseerd opleidingsniveau van de bevolking (25-64 jaar),^a naar herkomst, 2001 en 2009 (in procenten)

a Basisonderwijs is inclusief (een klein aantal met) opleidingsniveau onbekend.

Bron: CBS (Onderwijsstatistieken)

Bij alle onderscheiden groepen is in deze periode het aandeel met maximaal basisonderwijs gedaald en met een universitaire opleiding gestegen. Bij beide onderscheiden migrantengroepen zijn deze ontwikkelingen sterker dan bij autochtone Nederlanders, al hebben niet-westerse migranten hun achterstand in deze periode nog niet goed kunnen maken. Het relatief lage opleidingsniveau van de eerste generatie niet-westerse migranten drukt nog sterk op het beeld. Er zijn echter grote verschillen binnen de niet-westerse groep. Migrantengroepen van Chinese, Iraanse en Iraakse herkomst staan er bijvoorbeeld veel beter voor dan migrantengroepen van Somalische, Turkse en Marokkaanse herkomst (Vogels 2011a, 2011b). Chinese en Iraanse migranten zijn bovendien relatief vaker hoogopgeleid dan autochtone Nederlanders. Voor een deel hangen deze verschillen samen met de migratieachtergrond. Zo komen er momenteel hooggeschoolde Chinese migranten hier studeren en werken, waren er onder Iraanse vluchtelingen relatief veel hoogopgeleiden

en kwamen destijds vooral laagopgeleide Turkse en Marokkaanse migranten naar Nederland voor het verrichten van laaggeschoold werk.

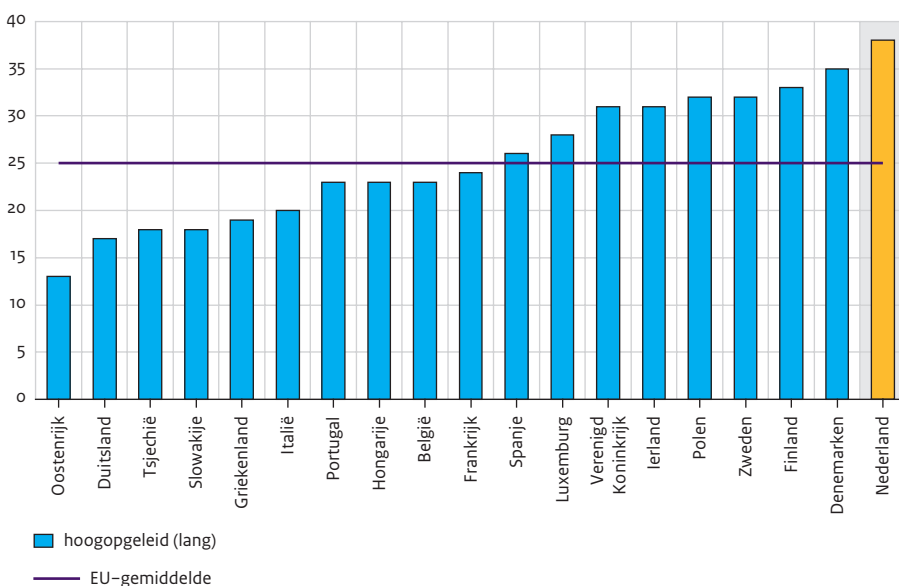
Het aandeel westerse migranten met een academische opleiding is in zowel 2001 als 2009 hoger dan bij autochtone Nederlanders. Ook hierbij spelen migratiemotieven een rol, onder de westerse migranten bevinden zich relatief veel hier (tijdelijk) verblijvende kenniswerkers.

Jongvolwassen Nederlanders bovengemiddeld hoogopgeleid in de EU

In vergelijking met landen van de Europese Unie die participeren in de Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (19 van de 27 EU-landen) zijn Nederlandse jongvolwassenen (25-34 jaar) het vaakst hoogopgeleid (figuur 5.3).

Figuur 5.3

Bevolking van 25-34 jaar met een hoog opleidingsniveau,^a EU-landen, 2008 (in procenten)

a Lange (drie jaar en langer) opleidingen van het hoge (tertiaire) niveau (hbo en universiteit).

Bron: OECD (2010)

Kanttekening hierbij is dat de gegevens in de figuur alleen de lange opleidingen (drie jaar en langer) betreffen. Nederland kent behalve de Specialistenopleiding in het mbo, in tegenstelling tot veel andere landen, geen korte opleidingen op het hoge niveau.² Als korte opleidingen worden meegeteld, heeft in Europa 32% van de jongvolwassenen een hoog opleidingsniveau. In Nederland geldt dat voor 40% van de jongvolwassenen en Nederland staat dan op de zesde plaats in de Europese rangorde.

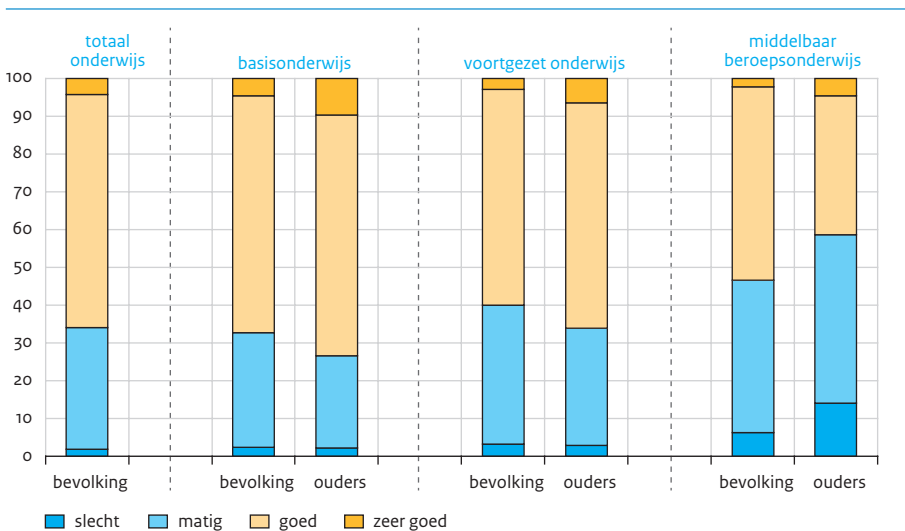
Nederland doet het wat het opleidingsniveau van de jongvolwassenen betreft dus beslist niet slecht. Voor de bevolking van 25 en 64 jaar geldt evenwel dat het opleidingsniveau slechts iets boven het gemiddelde van de OEC D-landen ligt (OEC D 2010).

5.3 Bevolking en ouders over de kwaliteit van het onderwijs

De Nederlandse bevolking is redelijk te spreken over de kwaliteit van het onderwijs: een derde vindt de kwaliteit matig, bijna twee derde beoordeelt deze als goed. Slechts weinigen vinden het onderwijs slecht (2%) of juist zeer goed (4%) (figuur 5.4). Als naar het oordeel over de kwaliteit van een specifieke onderwijssector wordt gevraagd, ligt dit anders. Over de kwaliteit van het voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs is men minder positief, over het hoger onderwijs (hbo en universiteit) juist positiever.³

Figuur 5.4

Oordeel van de bevolking en van ouders^a over de kwaliteit van het onderwijs, 2010 (in procenten)

a Ouders met een kind in de desbetreffende onderwijssector.

Bron: SCP (KPD'10)

Ouders met kinderen in het onderwijs oordelen meestal positiever over de onderwijssector waarin hun kind zit dan de gemiddelde Nederlander. Uitzondering hierop zijn ouders met een kind in het mbo, zij oordelen veel negatiever. Bijna twee op de drie ouders vindt de kwaliteit er matig tot slecht. Ouders staan hierin niet alleen, ook de onderwijsinspectie oordeelt kritisch over het mbo en constateert grote kwaliteitsverschillen tussen de mbo-instellingen (Inspectie van het Onderwijs 2011).

5.4 'De basis op orde'

Een goede basis staat in het onderwijsbeleid voor onderwijs van hoge kwaliteit dat kinderen een goede uitgangspositie geeft voor vervolgonderwijs en voor deelname aan de samenleving (ocw 2008). Onderwijs moet het beste uit de leerlingen halen, zodat deze naar vermogen kunnen presteren en participeren in de samenleving. Het goed beheersen van de basisvaardigheden, taal en rekenen/wiskunde zijn daarvoor een voorwaarde. Een goede basis staat ook voor het wegwerken van onderwijsachterstanden en het voorkomen van uitval zonder diploma, zodat zo veel mogelijk leerlingen ten minste het niveau van de startkwalificatie halen (diploma van havo, vwo of ten minste mbo-2).

De basisvaardigheden taal en rekenen krijgen prioriteit

In het basis- en voorgezet onderwijs vormen taal en rekenen/wiskunde de kernvakken. De kwaliteit van het onderwijs en de prestaties van leerlingen worden allereerst hieraan afgemeten.

Al langer is er discussie over het niveau van de prestaties voor taal en rekenen/wiskunde in het basis- en voortgezet onderwijs. Van diverse zijden werd geconstateerd dat competenties van leerlingen belangrijker waren geworden dan prestaties en basiskennis (zie o.a. Commissie-Dijsselbloem 2008). Vervolgopleidingen vonden het kennisniveau van de studenten onder de maat. In toenemende mate hadden studenten problemen met spelling, grammatica en wiskunde. Ook studenten zelf klaagden over het onderwijs. Een gebrek aan basiskennis hinderde hen in hun studie. Universiteiten gingen bijspijkerkursussen geven om het basisoniveau van studenten op orde te krijgen. Een teken aan de wand was ook dat bij toetsing van studenten in de opleiding tot leerkracht in het basisonderwijs (pabo) bleek dat velen het kennisniveau van leerlingen uit groep 8 van de basisschool niet haalden. Sinds het studiejaar 2006/'07 moeten aankomende pabostudenten daarom een entreetoets maken. In het eerste toetsjaar slaagde slechts de helft voor de taaltoets en driekwart voor de rekentoets. Als reactie kwam er meer aandacht in het beleid voor de basisvaardigheden en de kwaliteit van de lerarenopleidingen.

De klachten over de kwaliteit ten spijt, behoort Nederland tot de subtop van de wereld wat betreft lezen, wiskunde en science (Gille et al. 2010), maar Nederland wil meer. Met het oog daarop streeft de overheid naar een top 5-positie voor leesvaardigheid (PIRLS) en rekenvaardigheid in het basisonderwijs (TIMSS). In 2006 stond Nederland op respectievelijk een twaalfde en negende plaats. Ook streeft Nederland naar verlaging van het percentage 15-jarige leerlingen met lage lees- en rekenvaardigheden (PISA) tot 8%. In 2009 was dit nog respectievelijk 14% en 13%. Overigens laten recente landelijke Cito-gegevens zien dat in het basisonderwijs leerlingen weer iets beter zijn gaan spellen en rekenen (Hemker et al. 2011).

Referentieniveaus om de basiskennis te garanderen

Teneinde de minimumprestaties op de basisvakken te garanderen zijn referentieniveaus vastgesteld, die omschrijven wat leerlingen op het gebied van taal en rekenen moeten kennen en kunnen op bepaalde momenten tijdens de schoolloopbaan. Naast een fundamenteel of basisoniveau bevat het referentiekader ook een streefniveau waar de beter

presterende leerlingen naartoe kunnen werken. Sinds 1 augustus 2010 vormt dit referentiekader met vastgelegde eindtermen de basis voor het taal- en rekenonderwijs in het basis-, het voortgezet, het speciaal en het middelbaar beroepsonderwijs. Voor het voortgezet speciaal onderwijs zullen de referentieniveaus nog wettelijk worden vastgesteld. Vanaf 2013 is een landelijke eindtoets in het basisonderwijs verplicht. In het voortgezet onderwijs worden vanaf 2012 de eindexameneisen aangescherpt. Voor de eindtermen waar de vier niveaus in het middelbaar beroepsonderwijs aan moeten voldoen, worden nog plannen opgesteld; in ieder geval komt er een centraal examen voor niveau 4. Bij de doorstroom van mbo naar hbo wordt de uitslag van centrale examens in de kernvakken betrokken.

Bij een recente doorrekening van de criteria bleek dat op dit moment veel leerlingen met onderwijsachterstanden het fundamentele referentieniveau niet zullen halen. Slechts 64% tot 71% van de niet-westerse leerlingen met middelbaar of hoogopgeleide ouders haalt de basisstandaard voor bijvoorbeeld begrijpend lezen, en van niet-westerse leerlingen met lageropgeleide ouders is dat slechts 48% (Roeleveld en Ledoux 2010). De toekomst moet leren of gebruik van de referentieniveaus tot betere onderwijsprestaties en meer onderwijskwaliteit zal leiden. Volgens de Inspectie van het Onderwijs (2011) zullen scholen dan in ieder geval meer ambitie moeten tonen en meer dan nu opbrengstgericht gaan werken.

Opbrengstgericht werken

Opbrengstgericht werken wordt wel de belangrijkste sleutel genoemd tot onderwijsverbetering (Inspectie van het Onderwijs 2010). De essentie van opbrengstgericht werken is dat scholen gebruikmaken van (toets)resultaten om het onderwijs bij te sturen en tot betere prestaties te komen door aanpassing van de instructie en leeromgeving. De referentieniveaus voor taal en rekenen/wiskunde zijn daarbij een hulpmiddel. Er zijn grote verschillen tussen scholen in de opbrengsten die ze realiseren, ook tussen scholen met een min of meer vergelijkbare leerlingenpopulatie.

In het basisonderwijs werkt nu ongeveer een derde van de scholen opbrengstgericht. In het voortgezet onderwijs geldt dat voor 20% van de havo-scholen en 15% van de vwo-scholen (Inspectie van het Onderwijs 2011). Een van de hindernissen bij opbrengstgericht werken is dat scholen de informatie die ze al hebben nog niet goed weten te benutten om het onderwijsleerproces bij te stellen. Een andere is dat schoolbesturen te weinig of te lage doelen stellen (Inspectie van het Onderwijs 2011). Mogelijk spelen ook weerstanden in het onderwijsveld tegen (al te veel en vaak) toetsen een rol (Turkenburg 2011).

Zo vroeg mogelijk wegwerken van taal- en ontwikkelingsachterstanden

De afgelopen twintig jaar is getracht met behulp van voor- en voorschoolse educatie (vve) taal- en ontwikkelingsachterstanden terug te dringen. Kinderen met een groot risico op leerachterstanden worden zo vroeg mogelijk (op 2- en 3-jarige leeftijd) in speciale programma's van enkele dagdelen per week geplaatst (voorschool), met het doel verschillen in ontwikkeling met andere peuters op te heffen. De voorschoolse educatie loopt bij voorkeur door in voorschoolse educatie voor 4- en 5-jarigen. Gemiddeld is er voor driekwart van de doelgroeppeuters een *voorschools* aanbod in peuterspeelzalen en

kinderdagverblijven; in de grote steden ligt dat hoger (in de vier grootste steden is het aanbod zelfs volledig dekkend), in de kleine gemeenten is het vaak lager. Tussen 84% en 95% van de doelgroepkinderen neemt deel aan de voorschoolse educatie (Beekhoven et al. 2010).⁴

Volgens het Regeerakkoord moeten kinderen met een grote taalachterstand desnoods met ‘dwang en drang’ deelnemen aan de voorschoolse educatie. De gekozen formulering suggereert dat niet-deelname voortkomt uit weerstand of desinteresse van ouders, maar gegevens van gemeenten spreken dit tegen. Niet-deelname heeft vooral te maken met knelpunten in het aanbod. Dat is met name ontoereikend in kleine gemeenten en op het platteland, waar een ontoereikend aanbod vooral autochtone doelgroepkinderen raakt. In de grote steden – waar het aanbod makkelijker is te organiseren – nemen de veelal niet-westerse doelgroepkinderen al volop deel aan de vve-programma’s. Drang en dwang zijn niet nodig.

Van de 4- en 5-jarige kinderen met laagopgeleide ouders, de doelgroep van de *vroegschoolse* educatie en achterstandsbestrijding, zit bijna een kwart op een school die geen extra middelen voor achterstandsbestrijding krijgt. In deze scholen, die voornamelijk in kleinere gemeenten liggen, is weinig vroegschoolse educatie voorhanden. In de grote steden (G4 en G32) is dat aanbod er wel en nemen doelgroepkinderen er massaal aan deel. Zo zat begin 2010 bijna 90% van de doelgroepkinderen in de G4 in vroegschoolse educatie, in de G32 gold dat voor bijna 60%, maar de gemeenten met minder dan 30.000 inwoners bereikten slechts 33% van de doelgroepkinderen. Landelijk nam daardoor 58% van de kinderen van de doelgroep deel aan vroegschoolse educatie (Beekhoven et al. 2010). Het beleidsstreven om in 2011 alle doelgroepkinderen in een vroegschoolse educatieprogramma te hebben zitten, lijkt nog ver weg. Sinds 2006 is het geld voor de vve niet langer geoormerkt en zit het in de algemene middelen voor achterstandsbestrijding van scholen. Als gevolg daarvan zijn op 69% van de scholen vroegschoolse educatieprogramma’s afgebouwd, afgeslankt en/of is de uitvoering achteruitgegaan (bv. grotere klassen). Het hierdoor dalende bereik onder de doelgroepkinderen is in het laatste meetjaar weliswaar tot staan gebracht, maar het blijkt lastig om zonder goed sturingsinstrument de scholen te stimuleren om vroegschoolse programma’s aan te bieden en een hoger bereik onder doelgroepkinderen te realiseren (Beekhoven et al. 2010).

Actieplannen tegen laaggeletterdheid

Eind vorige eeuw bleek dat 1,5 miljoen volwassen Nederlanders moeite hebben met lezen en schrijven, waardoor zij naar verwachting onvoldoende kunnen participeren in de samenleving en op de arbeidsmarkt (Houtkoop 1999). Hoe lager het opleidingsniveau, des te groter is de kans op laaggeletterdheid, en onder ouderen komt deze vaker door dan onder jongeren. De overheid kwam destijds met een herstelplan voor volwassenen. Via de volwasseneneducatie zouden laaggeletterden lees- en schrijfcursussen en -trainingen kunnen volgen (*Landelijk Actieplan Alfabetisering Autochtonen*, CINOP 2001). Recenter onderzoek naar leesvaardigheid van volwassenen (*Adult Literacy and Life Skills Survey (ALL) 2008*) laat zien dat het percentage laaggeletterden nauwelijks is afgenomen; dat lag en ligt nog steeds rond 10% (Fouarge et al. 2011).

De aandacht in het beleid verschoof intussen van remediering naar het voorkómen van laaggeletterdheid. Het *Aanvalsplan Laaggeletterdheid* richtte zich op leerlingen en studenten, hun ouders en leraren, en bestreek het onderwijs vanaf de vroegschoolse educatie tot en met de lerarenopleiding (o c w 2005). Het aandeel leerlingen in het voortgezet onderwijs dat onder PISA-leesniveau 2 zit, en dus laaggeletterd is, zou voor 2010 tot 10% teruggedrongen moeten zijn. Laaggeletterde leerlingen in het voortgezet onderwijs zitten vooral in het praktijkonderwijs en de lagere niveaus van het vmbo. In 2009 scoorde nog 14,3% van de 15-jarigen in het Nederlandse voortgezet onderwijs onder leesniveau 2 (Gille et al. 2010). De doelstelling van de Nederlandse overheid is daarmee niet bereikt. De verwachting is dat, bij ongewijzigd beleid, in 2020 nog steeds 10% van de bevolking laaggeletterd zal zijn. Met het nieuwe *Actieplan Laaggeletterdheid 2012-2015* richt het kabinet (o c w 2011g) zich nu op zowel kinderen als volwassenen en naast taal- en leesvaardigheid ook op rekenvaardigheid. De activiteiten vinden, behalve in de volwasseneneducatie, ook plaats in buurten en in bedrijven.

Startkwalificatie als ondergrens

Jongeren dienen over voldoende kennis en vaardigheden te beschikken om met succes in de huidige (kennis)economie mee te kunnen draaien. Het bezit van een diploma op startkwalificatieniveau geldt hiervoor als minimumvereiste en dit houdt in dat men in het onderwijs minimaal een diploma op havo-, vwo- of mbo-2-niveau heeft behaald. Personen zonder startkwalificatie zijn vaker werkloos en begeven zich minder vaak op de arbeidsmarkt (CBS 2010).

In 2009 beschikte 81% van de niet-schoolgaande jongvolwassenen in de leeftijd van 20-35 jaar over zo'n startkwalificatie; 19% dus niet (CBS StatLine). Voor een klein deel van deze laatste groep geldt dat hun intellectuele capaciteiten voor een diploma op dat niveau tekortschieten, maar de meesten hebben de school voortijdig, dat wil zeggen zonder kwalificerend diploma, verlaten.

Leerlingen die in het voortgezet onderwijs geen diploma hadden behaald, konden tot nu toe toch naar het mbo. Hoewel deze drempelloze instroom eigenlijk alleen bedoeld was voor de assistentenopleiding (niveau 1), had men in de praktijk ook toegang tot hogere niveaus van het mbo en kon men alsnog een startkwalificatie halen. Deze toegangsmogelijkheid is nu afgesloten. Dat maakt het voor leerplichtige leerlingen zonder diploma van het voortgezet onderwijs lastig om een startkwalificatie te halen.

Voortijdig schoolverlaten is gedaald

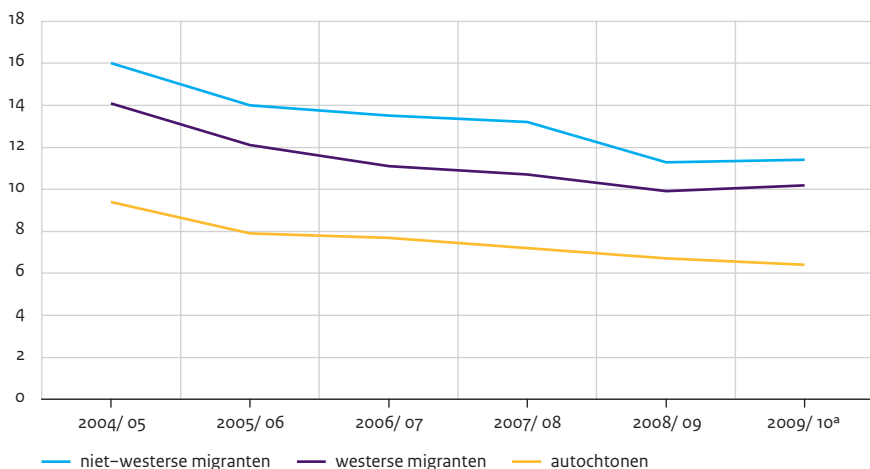
Voortijdig schoolverlaten geldt als ongewenst en wordt zo veel mogelijk tegengegaan. Jongeren hebben om die reden een leerplicht tot hun achttiende levensjaar of tot zij een startkwalificatie hebben behaald. Ook zijn er diverse voorzieningen in en buiten scholen om voortijdig schooluitval te voorkomen of uitgevallen leerlingen terug naar school of in betaalde arbeid te leiden. Een deel van de uitvallers keert inderdaad op latere leeftijd alsnog terug in het onderwijs (Herweijer 2008), namelijk ongeveer een derde van alle schoolverlaters (Pijpers 2011). In Europees verband is afgesproken om in 2010 het voortijdig schoolverlaten terug te hebben gebracht tot 10% van de 18-24-jarigen. Die doelstelling wist Nederland te behalen: het is gedaald van 15% in 2001 naar 10% in

2010 (CBS StatLine; OCW 2011f). De landelijke doelstelling om het voortijdig schoolverlaten voor 2011 terug te brengen tot 8% is echter niet gehaald. In het Regeerakkoord wordt nu gesproken over het streven de uitval terug te brengen naar 25.000 jongeren (nu nog 39.000).

Jongeren haken veel vaker af in het middelbaar beroepsonderwijs dan in het voortgezet onderwijs. Figuur 5.5 laat de ontwikkeling van de uitval zien bij jongeren tot 23 jaar in het mbo. In het laatste meetjaar lijkt de daling bij jongeren uit niet-westerse en westerse migrantengroepen te stagneren; deze uitval is bovendien nog altijd hoger dan bij autochtone Nederlanders.

Figuur 5.5

Voortijdig schoolverlaten in het middelbaar beroepsonderwijs (< 23 jaar), naar etniciteit, 2004/'05-2009/'10 (in procenten van het aantal leerlingen van de desbetreffende groep)

* Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Onderwijsstatistieken)

5.5 Passend Onderwijs

Naast de beleidsmaatregelen die beogen de basis en de top te versterken is ook nieuw beleid voor zorgleerlingen ontwikkeld. Dit nieuwe beleid roept veel reacties op, niet in het minst vanwege de bezuinigingen waarmee het gepaard gaat.

Beleid beoogt groei speciaal onderwijs te beteugelen, desondanks grote groei van het vso

Passend Onderwijs is het nieuw in te voeren beleid waarmee de overheid de alsmaar stijgende deelname aan het (dure) speciale onderwijs voor kinderen met een extra zorgbehoefte wil beteugelen en tegelijkertijd de zorg voor deze kinderen wil waarborgen.

Volgens het ministerie van Onderwijs voldoet het nog lopende beleid niet: er worden steeds meer kinderen geïndiceerd voor extra zorg, er ontstaan wachtlijsten waardoor steeds meer kinderen thuiszitten en het geld voor zorg komt onvoldoende in de klas terecht (TK 2010/2011). Zorgleerlingen moesten volgens dat beleid vaker een plaats krijgen in het reguliere onderwijs. Zij kregen dan een persoonsgebonden budget voor extra begeleiding in het reguliere onderwijs, het zogenoemde rugzakje. In de praktijk heeft de maatregel drempelverlagend gewerkt voor ouders om speciale hulp voor hun kind te vragen (minder met stigma's beladen) en werd het voor de school (financieel) aantrekkelijk hen op te vangen, waardoor de zorgvraag toenam. Van 2003 tot 2009 verviervoudigde het aantal kinderen met een rugzakje tot circa 40.000 (Inspectie van het Onderwijs 2011). De toegenomen zorgvraag leidde ook tot hogere deelname aan het speciaal onderwijs. Tabel 5.1 laat zien dat dit vooral voor het voortgezet speciaal onderwijs (vso) opgaat.

Tabel 5.1

Leerlingen in het reguliere basisonderwijs (bao), speciaal basisonderwijs (sbao) en speciaal onderwijs (so en vso), 1999/'00-2009/'10 (in absolute aantallen en geïndexeerd (1999/'01 = 100))

	1999/'00	2001/'02	2003/'04	2005/'06	2007/'08	2009/'10
x 1000						
basisonderwijs (bao)	1543,1	1552,5	1547,7	1549,5	1552,5	1548,4
speciaal basisonderwijs (sbao)	52,1	51,9	51,5	48,3	44,9	43,3
speciaal onderwijs (so)	28,9	31,6	33,6	35,1	36,4	34,4
voortgezet speciaal onderwijs (vso)	14,6	16,6	20,5	23,9	28,2	34,1
<i>index (1999/'00 = 100)</i>						
basisonderwijs (bao)	100	101	100	100	101	100
speciaal basisonderwijs (sbao)	100	99	99	93	86	83
speciaal onderwijs (so)	100	109	116	122	126	119
voortgezet speciaal onderwijs (vso)	100	114	140	164	193	233

Bron: CBS (Onderwijsstatistieken) SCP-bewerking

Het speciaal onderwijs is er voor kinderen met lichamelijke en psychische beperkingen en kinderen met ernstige leer-, gedrags- en opvoedingsproblemen. Van dit onderwijs bestaat een basis (so-basis) en een voortgezette variant (vso). Minder moeilijk lerende kinderen (laag IQ) en kinderen met minder zware opvoedingsproblemen zitten in weer een andere vorm van onderwijs, namelijk het speciaal basisonderwijs (sbao). De deelname daaraan is in het afgelopen decennium afgenomen. Dit komt ten eerste doordat deze kinderen, als gevolg van het Weer Samen Naar School-beleid, vaker in gewone scholen worden geplaatst. Ten tweede is de deelname aan het sbao gemaximeerd (op 3% van het totale aantal kinderen in de basisschoolleeftijd), en ten derde komen kinderen die in het gewone basisonderwijs toch niet mee kunnen komen, vaker in het speciaal onderwijs terecht. De laatste jaren dalen overigens ook daar de leerlingenaantallen.

Het aantal deelnemers in het voortgezet speciaal onderwijs (vso) neemt echter alsnog toe; dat is in het afgelopen decennium meer dan verdubbeld.⁵ Deze groei komt vooral voor rekening van het cluster kinderen met ernstige gedrags- en opvoedingsproblemen. Een van de mogelijke verklaringen voor de specifiek in dit cluster gestegen zorgvraag is dat er steeds hogere eisen aan kinderen worden gesteld, eisen en verwachtingen waar zij niet altijd aan kunnen voldoen. Andere redenen zijn de toegenomen en eerder gestelde diagnoses bij leer- en gedragsproblemen (bv. ADHD), plus de verbreding van definities van stoornissen uit het autistisch spectrum (Gezondheidsraad 2009).

Zorgleerlingen in het voortgezet onderwijs

Ook sommige leerlingen in het voortgezet onderwijs krijgen extra zorg en begeleiding, maar zij vallen niet onder het systeem van speciaal onderwijs. Het betreft leerlingen in het praktijkonderwijs (26.900 in 2009/'10) en leerlingen met een indicatie voor leerwegondersteuning in het voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs (78.600 in 2009/'10, dat is ongeveer een kwart van alle leerlingen in het vmbo). Cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (StatLine) laten zien dat sinds 2003 het aantal leerlingen in het praktijkonderwijs is gestegen (9%) en het aantal leerlingen met leerwegondersteuning is gedaald (-12%).

Het praktijkonderwijs leidt niet op tot een diploma. Bijna 45% van deze leerlingen vervolgt de opleiding in mbo-1 (tweederde deel van hen) of mbo-2 (eenderde deel) (CBS StatLine). Daar konden zij op niveau 1 evenmin, maar op niveau 2 wel een diploma – en dus een startkwalificatie – halen. Nu de drempelloze instroom is afgeschaft, kan dit niet meer.

Steeds meer praktijkscholen zoeken naar mogelijkheden om hun leerlingen een kwalificerend diploma te bieden om zo hun arbeidsmarktkansen te vergroten (Inspectie van het Onderwijs 2011).

Obstakels voor succes

Passend onderwijs moet ervoor zorgen dat elk kind een voor hem of haar geschikte plek en onderwijs op maat krijgt (TK 2010/2011). De school moet een plek voor het kind regelen (zorgplicht), bij voorkeur in het gewone onderwijs, maar als dat niet mogelijk is in een speciale school. Leraren moeten nog meer gedifferentieerd lesgeven en onderwijs bieden dat past bij de specifieke behoeften en capaciteiten van de leerling. Het persoonsgebonden budget (het rugzakje) gaat in zijn huidige vorm verdwijnen. De geldlijn loopt voortaan niet meer via de leerling en diens ouders, maar gaat direct naar de school.

Eerdere beleidsmaatregelen in dit dossier hebben niet tot het beoogde lagere gebruik van het speciaal onderwijs geleid en ook nu is dat onzeker. Aan een cruciale voorwaarde, namelijk de voorbereiding van de leraar in het reguliere onderwijs, is nog niet voldaan (Waslander 2011). Het is noodzakelijk om leraren via (bij)scholing voor te bereiden op dit meer gedifferentieerd lesgeven en het adequaat kunnen inspelen op de zeer diverse behoeften van zorgleerlingen. Volgens de Inspectie van het Onderwijs (2010) is echter de helft van het onderwijspersoneel daar niet goed voor toegerust.

Een tweede obstakel voor succes is dat tegelijkertijd met de invoering van Passend Onderwijs, op het speciaal onderwijs wordt bezuinigd. Scholen verwachten dat de

bezuinigingsmaatregel veel banen zal gaan kosten, waardoor minder leerkrachten in zowel het speciaal als het regulier onderwijs meer (zorg)leerlingen moeten gaan opvangen.

Veel ouders van zorgleerlingen zijn er voorstander van dat hun kind in het regulier onderwijs wordt geplaatst, maar eisen wel dat de leerkrachten daar hun kind goede aandacht en zorg kunnen bieden. Ouders zien die aandacht door de bezuinigingen in het gedrang komen, niet alleen voor het kind met de zorgvraag, ook voor de andere kinderen in de klas. Scholen moeten immers meer met minder gaan doen. Onder invloed van het verzet in het onderwijsveld en de Tweede Kamer blijft de invoerdatum van het beleid weliswaar gehandhaafd, maar zal de bezuiniging gefaseerd worden doorgevoerd.

5.6 'De lat omhoog'

Opdat Nederland zich kan blijven meten met de internationale top wordt, behalve op de basisvaardigheden, ingezet op een hoger ambitieniveau en op het bevorderen van excellentie in alle onderwijssectoren. Internationale onderzoeken naar taal- en rekenvaardigheden als TIMSS, PIRLS en PISA laten al jaren zien dat Nederland weliswaar redelijk goed presteert aan de onderkant en in het midden, maar veel minder goed aan de bovenkant. De best presterende Nederlandse leerlingen scoren internationaal gezien hooguit gemiddeld (Van der Steeg et al. 2011). Het onderwijsveld is als een hoogvlakte met weinig toppen. Het kabinet trekt 30 miljoen euro per jaar uit om de 20% beste basisschoolleerlingen en 20% beste vwo-leerlingen nog beter te laten presteren. Daarnaast zien we dat er in het onderwijs meer aandacht komt voor hoogbegaafdheid.

Ook in het hoger onderwijs zijn er indicaties dat het niveau omhoog kan. Maar liefst een vijfde tot een kwart van de studenten zegt onvoldoende te worden uitgedaagd in het hoger onderwijs (OCW/ResearchNed 2009; ROA 2010).

Het hoger onderwijs krijgt een 'kwaliteitsimpuls' om excellente docenten en studenten te kunnen aantrekken en de top voor Nederland te kunnen behouden. Het streven is 10% van de studenten in excellent onderwijs te plaatsen. Instellingen moeten zich meer profileren in hun aanbod, bijvoorbeeld van excellent onderwijs en extra voorzieningen voor een hoger niveau. Instellingen waar door de massale toestroom van studenten de kwaliteit onder druk staat, en de kleinschalige *university colleges*, mogen studenten op kwaliteit en motivatie selecteren. Selectie aan de poort zou het studiekeuzep proces verbeteren en de motivatie verhogen, waardoor zoals gewenst de uitval daalt. Selectie zou ook leiden tot kleinschaliger onderwijs en homogener groepen, waardoor zoals beoogd de kwaliteit van het onderwijs stijgt, de prestaties verbeteren en het rendement toeneemt. De financieringswijze in het hoger onderwijs zal steeds meer worden gebaseerd op geleverde prestaties, conform de aanbevelingen van de commissie-Veerman (2010) (OCW 2011d).

Er zal 230 miljoen euro in het hoger onderwijs worden geïnvesteerd. Het zijn middelen die het kabinet elders denkt te besparen (leenstelsel in de masterfase en de 'langstudeerdersmaatregel').

Kwaliteitsverbetering leraren en voldoende les- of contacturen

Of het nu gaat om de basis of de top, voor de kwaliteit van het onderwijs worden goede leraren onontbeerlijk geacht. Het kabinet wil in de periode 2012-2015 een verdere professionalisering van leraren (en schoolleiders) in het primair onderwijs, voortgezet onderwijs en mbo en zal daar extra middelen voor beschikbaar stellen. De eisen voor aankomende leraren gaan omhoog en de kwaliteit van de lerarenopleidingen wordt verbeterd. Bovendien moeten alle leraren voor 2016 hun eventuele deficiënties in het gedifferentieerd kunnen lesgeven, opbrengstgericht werken en beroepsgerichte voorbereiding (in het (v)mbo) hebben weggewerkt (ocw 2011e). Er komt een landelijk beroepsregister met verplichte registratie voor leraren en een daaraan gekoppelde nascholingsverplichting. In het hbo moeten in 2020 alle docenten minimaal een mastergraad hebben (ocw 2011d).

Kwaliteitswinst wil men ook halen met meer bevoegde docenten in het onderwijs en minder lesuitval. In het voortgezet onderwijs wordt 10% van de lessen door onbevoegde docenten gegeven. De eerste- en tweedegraads lerarenopleidingen in het hbo en op de universiteit hebben evenwel meer aanmeldingen gekregen dan vorige jaren en er is veel belangstelling voor de nieuwe academische pabo. Voor de 'gewone' pabo daalde de belangstelling.

In 2009 volgde 61% van de zittende leraren een opleiding of training. Het ging om 63% van de leraren in basisonderwijs en mbo, 59% in het voortgezet onderwijs en 56% in het hbo. De aard en omvang van de scholing verschilt soms sterk, met name scholing die de lespraktijk betreft blijkt effectief te zijn (Inspectie van het Onderwijs 2010). Leraren hebben veel belangstelling voor de zogenoemde Lerarenbeurs, een eenmalige subsidie voor bijscholing. Sinds de regeling bestaat, zijn er ruim 25.500 aanvragen gedaan, waarvan er ruim 20.000 zijn toegekend: de helft ging naar leerkrachten in het primair onderwijs (basisonderwijs en speciaal (voortgezet) onderwijs), bijna een derde naar docenten in het voortgezet onderwijs. De overige beurzen gingen naar leraren in het middelbaar en hoger beroepsonderwijs (CBS 2010).

Sommige scholen geven nog te weinig les, een op de vijf scholen in het voortgezet onderwijs roostert onvoldoende lessen in. Daarnaast vallen er – ondanks goede roosters – soms lessen uit. Volgens de Inspectie van het Onderwijs (2011) valt bij een op de drie vwo-scholen meer dan 5% van de ingeroosterde tijd uit.

De laatste jaren zijn zowel enkele mbo-instellingen als enkele hbo-instellingen negatief in het nieuws gekomen. Eerder in dit hoofdstuk bleek dat veel ouders ontevreden zijn over de kwaliteit van het mbo. Het aantal contacturen van studenten in het mbo met hun docenten was soms verontrustend laag, de lesuitval hoog. Volgens de Inspectie verschillen mbo-instellingen aanzienlijk in kwaliteit.

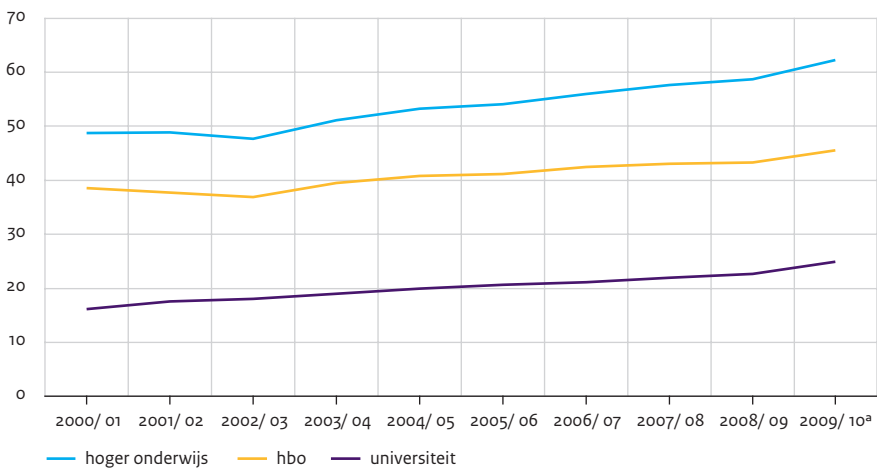
In het hbo lag bij Inholland, later ook bij enkele andere instellingen, de kwaliteit van examinering en de behaalde bul onder vuur. Het kabinet heeft inmiddels maatregelen aangekondigd. Er komen landelijke toetsen voor de kernvakken en de controle op de kwaliteit van het onderwijs wordt verscherpt.

Stimuleren van excellentie in het hoger onderwijs, inzet studenten zelf een voorwaarde

De instroom in het hoger onderwijs is de afgelopen tien jaar met meer dan 10 procentpunten gestegen (figuur 5.6). Vrouwen gaan vaker naar het hoger onderwijs dan mannen: in 2009/'10 begon 66,6% van de vrouwen en 58,3% van de mannen van 17-29 jaar aan een studie in hbo of universiteit. Sinds 2003/'04 is de instroom van niet-westerse migranten in het hoger onderwijs meer gegroeid dan die van autochtone Nederlanders. Vooral de instroom van niet-westerse vrouwen is toegenomen. In 2009/'10 stroomden zij gemiddeld even vaak in als autochtoon Nederlandse vrouwen; de instroom van Turkse en Marokkaanse mannen blijft achter op die van alle andere groepen (CBS 2010).

Figuur 5.6

Instroom in het hoger onderwijs, 2000/'01-2009/'10 (in procenten)^a

- a De instroom van 17-29-jarigen in een bepaald schooljaar is per leeftijdsjaar gerelateerd aan de bevolking van die leeftijd in dat schooljaar. De aandelen per leeftijdsjaar zijn vervolgens opgeteld. Dit leeftijdscohort omvat 90%-95% van de jaarlijkse instroom in het hoger onderwijs. De overige instroom betreft volwassenen van 30 jaar en ouder.

* Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (Onderwijs- en bevolkingsstatistieken)

In totaal zijn er momenteel meer dan 658.000 studenten die een opleiding volgen aan een hogeschool of universiteit, dat is 37% meer dan tien jaar geleden. Het streven is om de uitval, die zich met name in het eerste jaar van de studie voordoet, terug te dringen en het rendement te verhogen. In het wetenschappelijk onderwijs valt 8% in het eerste jaar uit, in het hbo is dat 15%. In het wetenschappelijk onderwijs streeft men ernaar dat in 2014 70% van degenen met een propedeuse binnen 5 jaar is afgestudeerd (nu 67%). In het

hbo moet in 2013 ten minste 90% van degenen met propedeuse binnen zeven jaar studie zijn afgestudeerd (nu 80%) (Inspectie 2011).

Het beleid om excellentie in het hoger onderwijs te bevorderen omvat het streven dat in 2014 10% van de studenten meer dan het reguliere bachelorprogramma volgt. Hiervoor hebben instellingen ook extra middelen gekregen. Universiteiten bieden met het oog op deze doelstelling extra colleges aan aan excellente studenten, werken met *research based learning*, of zetten honoursprogramma's op. Ook hogescholen zijn bezig met honoursprogramma's. Een ander beleidsinitiatief in dit kader betreft het Sirius-programma, dat – met geormerkte middelen – de beste studenten op het hoogst haalbare niveau poogt te brengen, en daarbij zicht te krijgen op hoe dit soort excellentie tot stand wordt gebracht (Inspectie van het Onderwijs 2011). Omdat de programma's veelal recent zijn gestart, is nog niet duidelijk hoe groot de belangstelling, de feitelijke deelname en het rendement van zulke excellentiebevorderende programma's is.

Momenteel vindt een op de vijf studenten de opleiding niet uitdagend genoeg en ongeveer een op de tien zegt dat het niveau te laag is, of de opleiding te schools (OCW/ResearchNed 2009). Van de hbo-afgestudeerden was een kwart ontevreden over de breedte, diepgang en moeilijkheidsgraad van de opleiding (Inspectie van het Onderwijs 2011). Van bijvoorbeeld de afgestudeerden aan de lerarenopleidingen vindt 40% de opleiding geen goede basis voor de start op de arbeidsmarkt, mede vanwege het gebrek aan diepgang (ROA 2010). Een derde van de studenten stopt binnen een jaar met de opleiding of stapt over naar een andere opleiding.

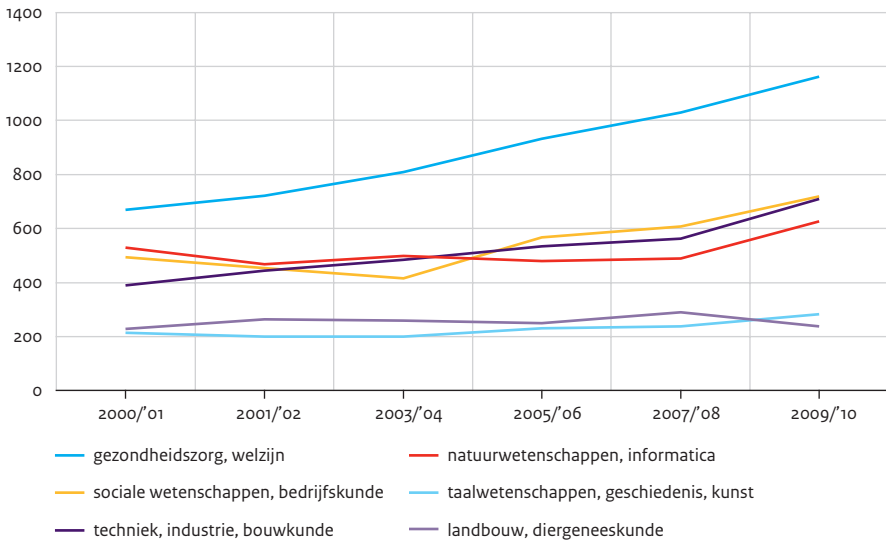
Tekort aan kwaliteit doet zich evenwel niet alleen voor aan de aanbodzijde. Een voorwaarde voor excellentie is een hoog ambitieniveau van studenten zelf. Studenten zullen zich meer moeten inspinnen voor hun studie. Nu nog zegt gemiddeld slechts een derde van de studenten in het hbo zich goed voor de studie in te zetten. Kijken we naar studierichting dan zijn het vooral de studenten taal en cultuur in het hbo die dat zeggen te doen (49%), en in zowel hbo als wetenschappelijk onderwijs geldt dit voor de studenten gezondheidszorg (respectievelijk 42% en 45%). Ruim een op de tien studenten in het hbo en bijna een op de vijf studenten aan de universiteit zegt dat hun inzet onvoldoende is (OCW/ResearchNed 2009).

Stijging van het aantal gepromoveerden

Mogelijke indicatoren van excellentie zijn de kwantiteit en kwaliteit van wetenschappelijke onderzoek en het aantal onderzoekers dat promoveert. Nederlandse onderzoekers zijn zeer productief en Nederland staat in de top in de wereldranglijst van citatie-impact. De toppositie van Nederland zou evenwel onder druk staan nu Denemarken Nederland van de derde positie in de mondiale rangorde heeft gedrongen. Onderzoekspublicaties met een Nederlandse eerste auteur nemen in aantal af en worden bovendien minder goed geciteerd in het buitenland (Tijssen et al. 2010). Wel is de afgelopen jaren het aantal gepromoveerden aan universiteiten sterk gestegen tot ruim 3700 in 2010, dat is bijna een verdubbeling ten opzichte van twintig jaar geleden. Figuur 5.7 laat zien dat met uitzondering van landbouw en diergeneeskunde, de stijging zich in alle studierichtingen voordeed, en dat met name de faculteit geneeskunde het grootste aandeel van de promovendi levert.

Figuur 5.7

Gepromoveerden aan universiteiten, naar studierichting, 2000/'01-2009/'10 (in absolute aantallen)

Bron: CBS (StatLine)

Het aandeel buitenlandse promovendi bedroeg 44% in 2010. Veel van deze promovendi waren afkomstig uit China en andere Aziatische landen. Buitenlandse onderzoekers hebben vooral belangstelling voor promotieonderzoek bij een van de drie technische universiteiten en bij de landbouwuniversiteit in Wageningen. Buitenlandse promovendi zijn er in de meerderheid (Van der Parre 2011). Hoewel precieze gegevens over de *brain gain* en de *brain drain* ontbreken, is het de vraag of Nederland de kennismigranten die hier aan de universiteiten studeren en promoveren weet te behouden (Tijssen et al. 2010). De kenniseconomie lijkt evenmin volledig te kunnen profiteren van hoogopgeleide vrouwen. Ondanks een spectaculaire stijging blijft het aantal vrouwen dat promoveert nog altijd ruim achter bij het aantal mannelijke promovendi. In 2010 promoveerden 1571 vrouwen, dat is bijna een verdubbeling ten opzichte van tien jaar geleden toen er 797 vrouwen promoveerden. Het aantal mannen dat in 2010 promoveerde is 2165, in 2000 waren dat er nog 1729. In de taalwetenschappen, geschiedenis, kunst en sociale wetenschappen is het verschil in aantal promovendi tussen mannen en vrouwen het kleinst. Het aantal vrouwen dat bij de faculteit geneeskunde promoveert, ligt sinds 2006 hoger dan bij de mannen, in 2010 promoveerden er 614 vrouwen en 547 mannen (CBS StatLine). De verwachting is echter dat het aantal gepromoveerden de komende tijd sterk zal dalen, nu de zogenoemde aardgasbaten of FES-gelden niet langer zullen worden ingezet voor onderzoek. Universiteiten zeggen dat daardoor een vijfde van het aantal onderzoeksplaatsen verloren gaan, oplopend tot 2015 zou dat om 2835 onderzoeksplaatsen gaan (Van der Parre 2011). Om Nederland in de wereldtop van kennis- en innovatielanden te

brengen, zou Nederland (overheid en bedrijfsleven) de komende jaren juist fors moeten investeren in onderwijs, onderzoek en innovatie (KIA 2010).

5.7 Sleutelen aan de basis en aan de top

Het kabinet lijkt met de actieplannen voortvarend de kwaliteit van het onderwijs te willen verbeteren. Sommige plannen zijn nog maar net gelanceerd en na goedkeuring door de Tweede Kamer zullen de resultaten van het beleid pas na langere tijd zichtbaar zijn. Aan het slot van dit hoofdstuk maken wij globaal de balans op van de centrale beleidsambities: de basis op orde en de lat omhoog.

Op dit moment is de basis niet op orde. Veel leerlingen en studenten missen essentiële basiskennis op het gebied van taal en rekenen/wiskunde; de (internationale) prestaties gaan eerder achteruit dan vooruit. Ruim 14% van de 15-jarige leerlingen is laaggeletterd, wat goede onderwijsprestaties en participatie in de samenleving in de weg staat. Naar het zich laat aanzien is voor veel leerlingen met onderwijsachterstanden het basale of fundamentele referentieniveau niet haalbaar en een deel slaagt er niet in het basale niveau voor de arbeidsmarkt, de startkwalificatie, te behalen. Voor degenen zonder diploma in het voortgezet onderwijs wordt het door het afschaffen van de drempelloze instroom bovendien moeilijker om een startkwalificatie te halen. Dat maakt het tegengaan van voortijdig schoolverlaten nog urgenter. Die uitval is de afgelopen jaren al flink afgenomen (van 15% in 2001 naar 10% in 2010), maar is nog wel hoger dan het streefcijfer van 8%.

Er zijn ook leraren die de basisvaardigheden niet goed beheersen. Terecht worden er meer eisen gesteld aan de kennis en kunde van aankomende en zittende leraren. Voor een betere toerusting van leerkrachten voor het opvangen van zorgleerlingen in het reguliere onderwijs moet echter nog meer aandacht komen. Het uitblijven van scholing op dit punt is een risico voor de kwaliteit van het primaire onderwijs. Niet alleen zorgleerlingen kunnen dan tekortkomen, ook de andere leerlingen in de klas.

Het overheidsbeleid om de basis te versterken kan rekenen op draagvlak onder ouders, leraren, scholen en schoolbesturen (Turkenburg 2011). Dat verhoogt de kans op uitvoering van de maatregelen en wellicht ook de kans op goede resultaten. Niettemin moet gewaakt worden voor een eenzijdige gerichtheid op prestaties. Kinderen taal en rekenen bijbrengen, hoe belangrijk ook, is niet de enige taak van het onderwijs en de andere taken mogen niet ondergesneeuwd raken.

Het is echter niet allemaal kommer en kwel. Het opleidingsniveau van de bevolking blijft stijgen, ook bij niet-westerse migranten, en vergeleken met andere Europese landen is de Nederlandse bevolking hoogopgeleid. Het aantal promoties in het wetenschappelijk onderwijs is sterk gestegen en Nederlandse wetenschappers staan hoog in de internationale citatie-index van publicaties.

Wil Nederland tot de top 5 van kenniseconomieën gaan behoren dan is versterking van de basisvaardigheden alleen niet voldoende, de lat zal ook omhoog moeten.

In vergelijking met andere landen kent Nederland weinig slechtpresteerders, maar ook weinig uitschieters aan de bovenkant.

Voor meer excellentie moeten kwaliteit en productiviteit van het (hoger) onderwijs verder stijgen, maar de overheid streeft ook naar een hoger opleidingsniveau van de gehele bevolking. Hier dient zich het bekende trilemma aan van drie doelstellingen die moeilijk gelijktijdig gerealiseerd kunnen worden (Bronneman-Helmers 2004: 388). Verbetering van de kwaliteit en het rendement gaat ten koste van de toegankelijkheid van het onderwijs. Als de exameneisen omhooggaan en selectie aan de poort van de hogeschool of universiteit plaatsvindt, zullen toegelaten studenten hun studie weliswaar vaker afmaken, maar zullen minder leerlingen en studenten de hogere opleidingsniveaus halen. Dit staat het streven naar 50% hoogopgeleiden in de weg.

Tot slot: uiteraard is het belangrijk dat de internationale concurrentiepositie van Nederland op het gebied van opleidingsniveau, kennis en innovatie gunstig blijft. Nederland heeft echter niet alleen behoefte aan kenniswerkers maar ook aan voldoende lageropgeleide en vakgeschoolde werknemers. Daarom is het belangrijk dat al het onderwijs van voldoende kwaliteit is.

Noten

- 1 PIRLS staat voor Progress in International Reading Literacy Study. Het onderzoek wordt afgenomen onder basisschoolleerlingen van 9 en 10 jaar en meet de prestaties op het gebied van begrijpend lezen. TIMSS staat voor Trends in International Mathematics and Science Study. Dit onderzoek meet de rekenvaardigheid van 9- en 10-jarigen in het basisonderwijs. PISA staat voor Programme for International Student Assessment. Sinds 2000 worden elke drie jaar de vaardigheden van 15-jarige leerlingen gemeten in lezen, wiskunde en science.
- 2 Nederland kent tegenwoordig ook korte hbo-opleidingen (Associate degree), maar deze spelen in de gepresenteerde cijfers nog geen rol. Begin 2011 is besloten dat de Associate degree onderdeel zal gaan uitmaken van het hoger onderwijs.
- 3 Hbo en universiteit zijn niet in de figuur opgenomen, omdat we geen informatie hebben over de oordelen van de ouders met een kind in die sectoren.
- 4 De officiële doelgroep voor vve zijn kinderen van laagopgeleide ouders. De meeste gemeenten hanteren echter eigen, bredere definities en bieden voorschoolse educatie voor kinderen met een zwak taalniveau, met een ontwikkelingsachterstand en/of uit een risicovolle omgeving. De schoolbesturen richten zich in de voerschoolse educatie alleen op de officiële doelgroep. Hierdoor staat met name de voerschoolse educatie open voor meer, soms zelfs voor alle, kinderen in de gemeente. Monitoring van aanbod en bereik wordt daardoor bemoeilijkt, niettemin is vastgesteld dat zowel aanbod als bereik van voor- en voerschoolse educatie gestaag verbeteren (Beekhoven et al. 2010).
- 5 In de periode 2003-2009 is de deelname aan het voortgezet speciaal onderwijs met 66% gestegen. Deze periode is relevant voor het Passend Onderwijs-beleid. Het voornemen is het budget voor passend onderwijs op het niveau van 2003 te houden (TK 2010/2011).

Literatuur

- Beekhoven, S., IJ. Jepma en P. Kooiman (2010). *Landelijke Monitor Voor- en Vroegschoolse Educatie 2010. De vierde meting*. Utrecht: Sardes, i.o.v. ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Bronneman-Helmers, R., m.m.v. L. Herweijer (2004). Onderwijs. In: s c P (red.), *In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004* (p. 363-412). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CBS (2010). *Jaarrapport Integratie 2010*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CINOP (2001). *Landelijk actieplan alfabetisering autochtonen*. 's-Hertogenbosch: CINOP.
- Commissie-Dijsselbloem (Commissie Parlementair Onderzoek Onderwijsvernieuwingen) (2008). *Tijd voor onderwijs*. Den Haag: Sdu (Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 31007, nr. 6).
- Commissie-Veerman (Commissie Toekomstbestendig Hoger Onderwijs Stelsel) (2010). *Differentiëren in drievoud, omwille van kwaliteit en verscheidenheid in het hoger onderwijs*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Fouarge, D., W. Houtkoop en R. van der Velden (2011). *Laaggeletterdheid in Nederland. Resultaten van de Adult Literacy and Life Skills Survey (ALL)*. 's-Hertogenbosch/Maastricht: ECBO Expertisecentrum beroepsonderwijs / ROA Research Centre for Education and the Labour Market.
- Gezondheidsraad (2009). *Autismespectrumstoornissen: een leven lang anders*. Den Haag: Gezondheidsraad.
- Gijsberts, M. en J. Dagevos (2009). *Jaarrapport integratie 2009*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gille, E., C. Loijens, J. Noijons en R. Zwitser (2010). *Resultaten PISA-2009. Praktische kennis en vaardigheden van 15-jarigen. Nederlandse uitkomsten van het Programme for International Student Assessment (PISA) op het gebied van leesvaardigheid, wiskunde en natuurwetenschappen in het jaar 2009*. Arnhem: CITO.
- Hemker, B., J. Kordes en J. van Weerden (2011). *Peiling van de rekenvaardigheid en de taalvaardigheid in jaargroep 8 en jaargroep 4 in 2010. Jaarlijks Peilingsonderzoek van het Onderwijsniveau – Technische rapportage*. Arnhem: Cito.
- Herweijer, L. (2008). *Gestruikelde voor de start. De school verlaten zonder startkwalificatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Herweijer, L. (2010a). Generaties in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. In: A. van den Broek, R. Bronneman-Helmers en V. Veldheer (red.), *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010* (p. 273-296). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Herweijer, L. (2010b). Grenzen aan de opwaartse onderwijsmobiliteit? In: A. van den Broek, R. Bronneman-Helmers en V. Veldheer (red.), *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010* (p. 41-71). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Houtkoop, W. (1999). *Basisvaardigheden in Nederland. De 'geletterdheid' van Nederland: economische, sociale en educatieve aspecten van de taal- en rekenvaardigheden van de Nederlandse beroepsbevolking*. Amsterdam: Max Goot Kenniscentrum voor beroepsonderwijs en volwasseneneducatie.
- Inspectie van het Onderwijs (2010). *De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2008/2009*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- Inspectie van het Onderwijs (2011). *De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2009/2010*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- KIA (2010). *Kennis- en Innovatie-agenda 2011-2020*. Den Haag: KIA.
- OCW (2005). *'Van A tot Z betrokken.' Aanvalsplan Laaggeletterdheid 2006-2010*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- OCW (2008). *Onderwijs met ambitie. Kwaliteitsagenda voortgezet onderwijs 2008-2011*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

- OCW (2011a). *Actieplan Basis voor presteren. Naar een ambitieuze leercultuur voor alle leerlingen*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- OCW (2011b). *Actieplan Beter Presteren: opbrengstgericht en ambitieus. Het beste uit leerlingen halen*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- OCW (2011c). *Actieplan mbo. Focus op vakmanschap 2011-2015*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- OCW (2011d). *Kwaliteit in verscheidenheid. Strategische Agenda Hoger onderwijs, Onderzoek en Wetenschap*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- OCW (2011e). *Leraar 2020 – een krachtig beroep!* Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- OCW (2011f). VO en BVE Voortijdig schoolverlaters meer jaren, landelijke gegevens. Geraadpleegd op 22 augustus 2011 via www.cijfers.minocw.nl
- OCW (2011g). *Geletterdheid in Nederland. Actieplan Laaggeletterdheid 2012-2015*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- OCW/ResearchNed (2009). *Studentenmonitor 2009*. Geraadpleegd 17 mei 2011 via www.studentenmonitor.nl
- OECD (2010). *Education at a Glance 2010*. Parijs: Organisation of Economic Co-operation and Development.
- Parre, H. van der (2011). *Meer proefschriften, maar vrees voor de toekomst*. Geraadpleegd 17 mei 2011 via nos.nl/artikel/241183-meer-proefschriften-maar-vrees-voor-toekomst.html
- Pijpers, F. (2011). Voortijdig schoolverlaters: wie keren er terug in onderwijs? In: *Sociaal-economische trends*, 2^e kwartaal 2011, p. 7-11.
- ROA (2010). *Schoolverlaters tussen onderwijs en arbeidsmarkt 2009*. Maastricht: Maastricht University. Researchcentre voor Onderwijs en Arbeidsmarkt.
- Roeleveld, J. en G. Ledoux. (2010). Ali haalt de norm niet. In: *Didaktief*, jg. 40, nr. 8, p. 14-18.
- Schwab, K. (2011). *The Global Competitiveness Report 2011-2012*. Genève: World Economic Forum.
- Steeg, M. van der, N. Vermeer en D. Lanser (2011). *Nederlandse onderwijsprestaties in perspectief*. CPB Policy-brief. Den Haag: Centraal Planbureau.
- Tijssen, R., A. Nederhof, Th. van Leeuwen, H. Hollanders, M. Kanerva en P. van den Berg (2010). *Wetenschaps- en Technologie-Indicatoren 2010*. Maastricht: Nederlands Observatorium van Wetenschap en Technologie (NOWT).
- TK (2010/2011). *Naar Passend onderwijs*. Brief van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap aan de Tweede Kamer. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, 32500 V111, nr. 22.
- Turkenburg, M. (2011). *De basis meester. Onderwijskwaliteit en basisvaardigheden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vogels, R. (2011a). Onderwijspositie. In: E. Dourleijn en J. Dagevos (red.), *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische migranten* (p. 81-107). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vogels, R. (2011b). Onderwijspositie. In: M. Gijsberts, W. Huijnk en R. Vogels (red.), *Chinese Nederlanders. Van horeca naar hogeschool* (p. 46-61). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Waslander, S. (2011). *De geschiedenis herhaalt zich. Passend onderwijs en de onzichtbare leraar* (essay in opdracht van de Evaluatie- en adviescommissie Passend onderwijs (ECPo)). Groningen: TiasNimbas Business School.
- Werkgroep Hoger onderwijs (2010). *Studeren is investeren. Rapport brede heroverwegingen. 7. Hoger onderwijs*. Den Haag: ministerie van Financiën.

6

Inkomen en werk

6 Inkomen en werk

Stella Hoff, Arjan Soede en Maroesjka Versantvoort

-
- Het inkomen is tussen 2001 en 2009 met gemiddeld 6% toegenomen. Vooral ouderen – zowel alleenstaanden als paren – en tweeverdieners met kinderen zijn erop vooruitgegaan: de koopkracht van deze groepen nam toe met respectievelijk 10%, 16% en 8%.
 - In 2009 werden de eerste gevolgen van de economische crisis zichtbaar: de koopkracht is met gemiddeld 1% gedaald en de armoede is met 0,5 procentpunt gestegen. Door de voorgenomen bezuinigingen zal de koopkracht de komende jaren waarschijnlijk verder afnemen.
 - Bijna twee derde van de bevolking was in 2010 tevreden met het eigen inkomen. 6% van de huishoudens zei echter spaargeld te moeten aanspreken of schulden te moeten maken om rond te komen. Eenoudergezinnen hebben het vaakst te kampen met financiële problemen, 65-plussers het minst vaak.
 - Sinds enkele jaren zijn er in Nederland meer deeltijdbanen dan voltijdbanen. In 2010 bedroeg het verschil bijna 300.000.
 - Tussen 2008 en 2010 is de werkgelegenheid met ruim 100.000 banen afgenomen. Ook de beroepsbevolking is gekrompen, vooral doordat jongeren ervoor kiezen langer door te studeren.
 - Het werkloosheidspercentage is gestegen naar 5,4% in 2010. Laagopgeleiden waren in dat jaar aanmerkelijk vaker werkloos dan hoogopgeleiden (8,7% resp. 3,7%).
 - Het aandeel werknemers dat tot het vijftienvestigste jaar door wil werken, is tussen 2005 en 2010 gestegen van 21% tot 44%. Een kleine, maar groeiende minderheid (14%) wil ook na het vijftienvestigste jaar werkzaam blijven. Het aantal 65-plussers dat feitelijk een betaalde baan heeft, is sinds 2001 verdubbeld; in 2010 ging het om ruim 130.000 personen. Het zijn vooral hoogopgeleide mannen in de leeftijd van 65-69 jaar die blijven werken.
 - Het aantal ontvangers van een wao- of wia-uitkering is de laatste jaren drastisch verminderd, tot nog geen 600.000 in 2010. Daartegenover staat een toename van het aantal Wajong'ers (naar 205.000). Het beroep op de ww en wwb is sinds de crisis eveneens gegroeid: in 2010 ging het bij elkaar om 609.000 uitkeringen.
 - De verhouding tussen het aantal uitkeringsontvangers (excl. aow) en het aantal werkenden is sinds 2008 verslechterd: dat jaar waren er 24 inactieven per 100 werkenden, in 2010 was dit gestegen tot 26.
-

Op het terrein van sociale zaken en werkgelegenheid gelden al lange tijd dezelfde doelstellingen. Het inkomensbeleid beoogt zorg te dragen 'voor een evenwichtige en activerende inkomensontwikkeling', terwijl in het arbeidsmarktbeleid de toename van de arbeidsparticipatie centraal staat. Het sociale zekerheidsbeleid, tot slot, is gericht op 'bescherming tegen risico's als gevolg van ziekte, werkloosheid of arbeidsongeschiktheid', wederom met nadruk op het belang van activering (TK 2010/2011a). Ook op het terrein van werk en sociale zekerheid staat echter een aantal beleidsvoornemens op stapel die moeten leiden tot een begrotingsbesparing en die soms zeer ingrijpend zullen

zijn. Voorbeelden zijn de beperking van de huur-, zorg- en kinderopvangtoeslag, de besparingen op kinderbijslag en kindgebonden budget, en de aanscherping van de inkomensvoet in de Wet werk en bijstand (wwb) (TK 2011/2012). In dit hoofdstuk kijken we vooral naar de ontwikkelingen op het terrein van inkomen, arbeid en sociale zekerheid tussen 2001 en 2010. Daarnaast presenteren we gegevens die verband houden met enkele van de nieuwe voornemens, zoals de invoering van een gezinstoets in de wwb en de bevordering van de arbeidsparticipatie van ouderen.

6.1 Inkomen

Het inkomen Europees vergeleken

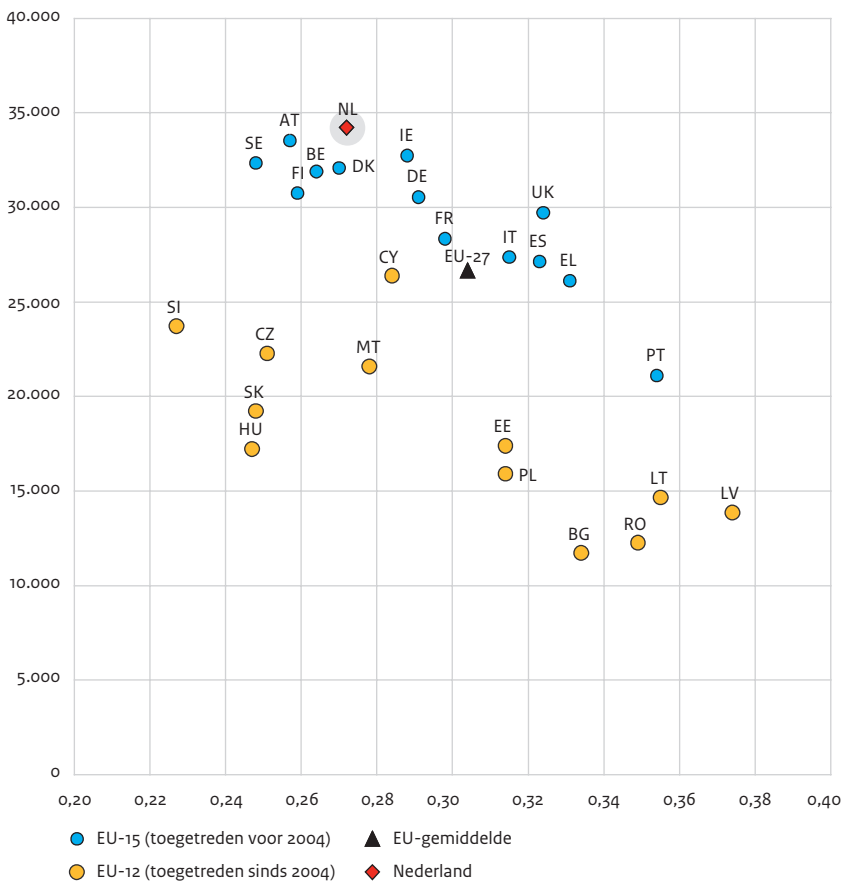
Nederland is een welvarend land. Vergeleken met andere landen is het gemiddelde inkomen het hoogste in de Europese Unie (excl. Luxemburg) (figuur 6.1). De overige landen uit de EU-15 hebben een inkomen dat iets lager ligt dan in Nederland, met Portugal als duidelijke hekkensluiter. De twaalf nieuwe EU-lidstaten hebben daarentegen een inkomen dat aanzienlijk lager is dan in Nederland. Er is geen duidelijke relatie tussen de hoogte van het inkomen en de inkomensongelijkheid: een hoger gemiddeld inkomen gaat niet automatisch samen met meer of juist minder inkomensongelijkheid. Een belangrijke maat voor inkomensongelijkheid is de Gini-coëfficiënt. Dit getal kan variëren van 0 (geen ongelijkheid) tot 1 (zeer grote ongelijkheid). In Europa liggen de Gini-coëfficiënten tussen 0,227 (Slowakije) en 0,374 (Letland). Nederland heeft in vergelijking met de andere landen een lage inkomensongelijkheid.

In tabel 6.1 is opgenomen wat de inkomensongelijkheid in Nederland betekent voor de inkomens van verschillende bevolkingsgroepen. Degenen met de 25% laagste inkomens ontvangen gemiddeld 47% van het algemeen gemiddelde. De hoogste 25% inkomens ontvangen gemiddeld 172%, ruim drieënhalf keer zo veel.

In de afgelopen jaren is het inkomen voor vrijwel alle groepen erop vooruitgegaan, gemiddeld met 6% over de periode 2001-2009.¹ Een kanttekening bij dit getal is dat de gevolgen van de economische crisis nog niet sterk zichtbaar zijn. De individuele inkomensgegevens over 2010 zijn op dit moment nog niet bekend. De werkloosheid bleef in 2008 en 2009 nog relatief laag en de lage inflatie in die jaren zorgde ervoor dat de koopkrachtdaling voor de bevolking in die jaren gemiddeld beperkt bleef tot 1%.² Naar verwachting zal in de komende jaren de koopkracht verder dalen vanwege de diverse bezuinigingen (CPB 2011a).

Figuur 6.1

Het gemiddelde inkomen afgezet tegen de inkomensongelijkheid in de EU, 2009
(in euro's en in Gini-coëfficiënten)

Bron: Eurostat (2011a)

De jaren 2001-2009 zijn in vier perioden in te delen. In 2002 en 2003 was er sprake van een recessie. Hierdoor daalde de koopkracht van de Nederlandse huishoudens met gemiddeld 2%. In 2004 en 2005 was er nauwelijks sprake van economische groei, maar vanaf 2005 begon de economie zich te herstellen. Wel nam de werkloosheid nog wat toe in deze periode, omdat de arbeidsmarkt altijd met enige vertraging reageert op de ontwikkeling van de economie. Per saldo resulteerde dit in een bescheiden koopkrachtstijging van 1%. In 2006 en 2007 zette de economische groei door en ontwikkelde ook de werkloosheid zich in een gunstige richting. Het gemiddelde inkomen steeg in die twee jaar met 8%, wat voor een belangrijk deel ook het gevolg is van de herziening van het zorgstelsel in 2006. Vooral gezinnen met kinderen profiteerden van die herziening, omdat zij voor hun kinderen geen ziektekostenpremie meer hoeven te betalen. In 2008-2009 begon het gemiddelde inkomen licht te dalen vanwege de economische crisis.

Er zijn wel verschillen. Sommige groepen zijn er minder op vooruitgegaan dan andere. De groep met de 25% laagste inkomens had een geringere koopkrachtstijging (+3%) dan de hogere inkomens. Dit betekent dat deze groep, die relatief veel laagopgeleiden bevat, gemiddeld meer op achterstand is komen te staan. Waar men in 2001 gemiddeld ongeveer 49% ontving in vergelijking met het gemiddelde inkomen, was dit in 2009 47% (zie tabel 6.1). Het gemiddelde inkomen van de bevolking is in beide jaren gelijkgesteld aan 100. Bij de hogere inkomensgroepen was de stijging meer in lijn met het algemeen gemiddelde, waardoor bij die groepen de verhouding ten opzichte van het gemiddelde inkomen niet of nauwelijks veranderde.

Daarnaast is de positie van de alleenstaanden onder de 65 jaar relatief zwakker geworden. In 2001 was hun besteedbaar inkomen gemiddeld nog 84% van het algemeen gemiddelde, in 2009 was dat gedaald naar 80%. Hetzelfde geldt voor de eenoudergezinnen. Hun gemiddelde inkomen daalde van 84% naar 81% van het algemeen gemiddelde.

Er zijn twee groepen die het relatief beter gekregen hebben. Ten eerste zijn dit de ouderen. Zij zijn er in de afgelopen jaren qua overheidsmaatregelen relatief gunstig uitgekomen. Zo is de AOW-uitkering voor een alleenstaande in deze periode reëel met 8% gestegen (CPB 2011b). Ten opzichte van bijvoorbeeld de modale werknemer of een uitkeringsgerechtigde is deze toename relatief groot.³ Een tweede factor waardoor ouderen gemiddeld een hoger inkomen hebben gekregen, is dat de pensioenregelingen in de afgelopen decennia verbeterd zijn. De groep die nu gepensioneerd raakt, heeft dus een beter pensioen dan de oudere groep. Een derde reden is dat de nieuwe generatie ouderen vaker een pensioen van zowel de man als de vrouw ontvangt, met als gevolg dat hun gemiddelde inkomen sneller stijgt dan dat van de rest van de bevolking. Per saldo is het gemiddelde inkomen van de alleenstaande 65-plussers over de gehele periode met 10% gestegen; bij de paren was dit zelfs 16%.

Ook bij de gezinnen met kinderen waarvan beide partners werken, is de koopkrachtstijging hoger (8%) dan bij andere groepen. Zij profiteerden meer van de veranderingen in het zorgstelsel in 2006 dan anderen. Opvallend is het verschil tussen de een- en de tweeverdieners (zowel met als zonder kinderen) in de periodes 2004-2005 en 2008-2009. De eenverdieners gingen er in de eerste periode relatief sterk op vooruit,

terwijl zij in de tweede periode hun koopkracht weer zagen dalen. Bij de tweeverdieners is dit effect nauwelijks aanwezig; zij zijn blijkbaar minder gevoelig voor conjuncturele ontwikkelingen. De groep eenverdienerhuishoudens (met en zonder kinderen) is steeds kleiner geworden in de loop der jaren. Tussen 2001 en 2009 is hun aantal gedaald van 786.000 naar 493.000 (-37%). Het aantal tweeverdieners is ongeveer evenredig gestegen. Hun gemiddeld hogere inkomen (vergeleken met dat van eenverdieners) heeft een positief effect gehad op het algemeen gemiddelde inkomen. De tweeverdieners zonder kinderen hebben gemiddeld 32% meer inkomen dan het algemeen gemiddelde. Bij de eenverdieners met kinderen ligt het inkomen gemiddeld juist 10% lager.

Over de gehele periode is er één groep die gemiddeld erop achteruit is gegaan in de periode 2001-2009: de eerste generatie westerse migranten. Dit komt doordat het aantal huishoudens met een hoofdkostwinner afkomstig uit het voormalige Oostblok in de loop der tijd is verdubbeld (van 45.000 naar 89.000). Deze groep had een inkomen dat aanmerkelijk (22%) lager lag dan dat van de overige westerse migranten, waardoor het totale gemiddelde lager is komen te liggen.

Bij de uitkeringsontvangers is het inkomen gemiddeld ongeveer meegestegen met het algemeen gemiddelde. Wel zijn er verschillen naar type uitkering. Degenen met een arbeidsongeschiktheidsuitkering ervoeren een sterke stijging, van 7%. De huishoudens die afhankelijk zijn van een ww- of bijstandsuitkering hadden een kleinere inkomensstijging. Het inkomen van een bijstandsgerechtigde was in 2009 gemiddeld 51% van het algemeen gemiddelde inkomen, terwijl dat in 2001 nog 52% was.

Tabel 6.1

Gemiddeld inkomen en koopkrachtstijging van Nederlandse huishoudens^a, 2001-2009
(in indexcijfers en in procenten)

	gemiddeld inkomen in 2001 (indexcijfers) ^b	gemiddeld inkomen in 2009* (indexcijfers) ^b
totaal	100	100
eerste kwartiel	49	47
tweede kwartiel	77	78
derde kwartiel	103	103
vierde kwartiel	172	172
alleenstaande < 65 jaar	84	80
eenoudergezin	84	81
paar < 65 jaar, geen kinderen eenverdiener ^d	101	99
paar < 65 jaar, geen kinderen tweeverdiener ^d	133	132
paar < 65 jaar, met kinderen eenverdiener ^d	93	90
paar < 65 jaar, met kinderen tweeverdiener ^d	109	112
alleenstaande ≥ 65 jaar	83	86
paar ≥ 65 jaar	95	104
overig	107	106
werknemer	106	105
zelfstandige	127	126
pensioenontvanger < 65 jaar ^e	93	97
pensioenontvanger ≥ 65 jaar	84	90
uitkering	61	61
bijstand	52	51
WAO/WIA	69	70
ww	73	70
Nederland	102	103
niet-westers: eerste generatie	73	73
niet-westers: tweede generatie	72	72
westers: eerste generatie	101	92
westers: tweede generatie	103	102

a Exclusief huishoudens in tehuizen en inrichtingen.

b Gemiddeld inkomen van de gehele bevolking = 100.

c Kinderen: minderjarige kinderen (0-17 jaar).

d Inclusief ANW en VUT/prepensioen.

* Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (IPO'01-'09) SCP-bewerking

koopkrachtstijging (%)

2002-2003 2004-2005 2006-2007 2008-2009 totaal

-2	1	8	-1	6
-4	2	7	-1	3
0	0	6	1	7
-1	0	6	1	6
-3	2	10	-3	6
-4	0	6	-1	1
-3	-1	6	0	2
-3	4	8	-5	4
-1	-1	7	-1	5
-5	7	6	-4	3
-3	2	11	-1	8
5	0	4	1	10
2	3	8	2	16
-3	2	7	-2	5
-1	-1	5	2	5
-9	11	9	-6	5
3	1	5	0	10
4	1	4	3	13
2	-2	6	-0	5
1	-3	6	-1	3
1	0	5	0	7
-1	-8	14	-2	1
-2	1	8	-1	7
-4	1	8	1	6
-3	-3	14	-1	5
-6	0	5	-2	-3
-1	-1	6	0	5

Armoede en rijkdom in Nederland

De onderkant van de inkomensverdeling vertoont een redelijk stabiel beeld. Volgens het niet-veel-maar-toereikendcriterium is rond 6% van de Nederlanders arm (zie tabel 6.2). Bij deze groep is het inkomen te laag om de minimaal noodzakelijke basisbehoeften (zoals voedsel, kleding en wonen) en de kosten van sociale participatie (sociale contacten en ontspanning) te betalen. Bij 4% is het inkomen zelfs te laag om alleen de basisbehoeften aan te schaffen. Volgens beide criteria was er tussen 2001 en 2005 een stijging van de armoede te zien, gevolgd door een daling die duurde tot en met 2008. In 2009 was volgens beide criteria weer sprake van een toename. Deze was zichtbaar bij alle onderscheiden bevolkingsgroepen, alhoewel de armoedepercentages nog altijd lager waren dan in 2005. In lijn met de koopkrachtcijfers is het percentage 65-plussers dat zich onder de armoedegrens bevindt, relatief klein en vrijwel continu dalend. Van armoede onder ouderen is dus nauwelijks sprake.

De rijkste 10% in Nederland bezit ruim 20% van het totale inkomen. Opvallend is dat dit aandeel in 2007 nog wat groter was (23,6%). Een verklaring hiervoor is dat in dat jaar de inkomens van de zelfstandigen relatief hoog waren.

Tabel 6.2

Armoede en rijkdom van personen, 2001-2009 (in procenten)

	2001	2005	2007	2008	2009*
<i>armoede</i>					
volgens basisbehoeftecriterium ^a	3,7	4,6	3,7	3,8	4,3
volgens niet-veel-maar-toereikendcriterium ^a	5,8	6,8	5,4	5,6	6,1
eenoudergezinnen	23,0	26,7	22,7	22,1	22,5
uitkeringsgerechtigden	29,2	31,1	26,5	26,6	29,5
niet-westerse migranten	18,5	19,7	16,1	16,2	17,8
kinderen (0-17 jaar)	8,7	10,2	8,0	8,1	9,0
alleenstaanden	9,9	10,7	9,2	9,5	9,8
65-plussers	3,6	3,3	2,7	2,7	2,4
<i>rijkdom</i>					
aandeel van rijkste 10% in totale verdiende inkomen	22,2	22,4	23,6	22,4	22,1

a Zie Soede (2006); Soede en Vrooman (2008); Soede (2011).

* Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (IPO'01-'09) SCP-bewerking

Samenvattend maakten in de periode 2001-2009 vooral de ouderen en de tweeverdieners met kinderen een duidelijke inkomensverbetering mee. De alleenstaanden jonger dan 65 jaar en de mensen in het laagste kwartiel, zoals bijstandsgerechtigden, zijn er minder op vooruitgegaan. In 2009 werden de eerste gevolgen van de economische crisis zichtbaar: de koopkracht is iets gedaald en de armoede is gestegen. Naar verwachting zal deze trend zich doorzetten. Het aantal werklozen zal, na een daling in 2011, een jaar later weer

licht oplopen (CPB 2011a) en de huidige regering heeft een groot aantal maatregelen aangekondigd die de koopkracht van veel groepen zal treffen. Welke gevolgen dit heeft voor de inkomensverdeling zal pas later duidelijk worden.

6.2 Arbeidsmarktontwikkelingen

De vraag naar arbeid

Door de economische crisis is het aantal banen van werknemers verminderd. Begin 2008 zag de economische situatie er nog goed uit. Na de recessie van 2002-2003 was het aantal banen enkele jaren op rij toegenomen, tot bijna 8 miljoen in 2008. Twee jaar later lag dit aantal echter weer 102.000 lager. Uit tabel 6.3 blijkt dat die daling alleen de voltijdbanen betreft; hun aantal nam af met ruim 170.000, hetgeen slechts deels gecompenseerd werd door een groei van het aantal deeltijdbanen (met iets minder dan 70.000). Sinds 2007 zijn er minder voltijd- dan deeltijdbanen. Aanvankelijk ging het om een vrij klein verschil, maar in 2010 lag het aantal voltijdbanen bijna 300.000 lager dan het aantal deeltijdbanen.

De jaren voorafgaand aan de crisis was er sprake van krapte op de arbeidsmarkt. Tussen 2006 en 2008 lag het aantal vacatures per honderd banen van werknemers – de vacaturegraad – op 3,0 tot 3,2: het hoogste niveau van de afgelopen 35 jaar. In 2010 halveerde het aantal openstaande vacatures ten opzichte van 2008. De teruggang in het aantal nieuwe vacatures was procentueel minder groot, maar eveneens substantieel.

Tabel 6.3

Ontwikkelingen in de vraag naar arbeid, jaargemiddelden, 2001-2010 (in absolute aantallen x 1000)^a

	2001	2003	2005	2008	2010
banen van werknemers	7559	7560	7497	7972	7870
voltijd	4193	4022	3767	3963	3792
deeltijd	3366	3538	3730	4010	4078
arbeidsvolume (arbeidsjaren)	5858	5776	5683	6013	5898
openstaande vacatures	198	110	150	240	122
lage opleiding	63	20	.	60	.
middelbare opleiding	67	38	.	95	.
hoge opleiding	38	23	.	75	.
ontstane vacatures	949	646	867	1028	743
vervulde vacatures	989	672	830	1088	737
moeilijk vervulbare vacatures	85	18	.	92	.

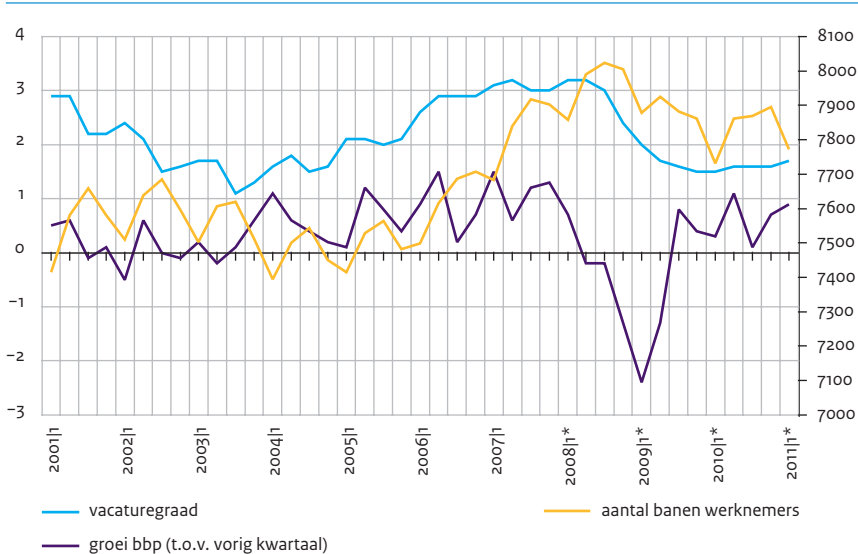
- a De jaren 2001 en 2003 zijn respectievelijk het begin- en eindjaar van de vorige recessie, 2008 is het eindjaar van de daaropvolgende periode van hoogconjunctuur.
 . Gegevens ontbreken.

Bron: CBS (2011a, 2011b, 2011c)

Arbeidsmarktontwikkelingen volgen normaliter met enige vertraging de economische ontwikkelingen, doordat werkgevers – vanuit transactiekostenoverwegingen – afwachten in hoeverre ontwikkelingen zich voortzetten voordat zij hun personeelsbestand wijzigen. Figuur 6.2 geeft aan dat terwijl de groei van het bruto binnenlands product (bbp) begin 2008 afnam en er later dat jaar zelfs sprake was van krimp, het aantal banen van werknemers nog enige tijd doorgroeide. Pas vanaf het vierde kwartaal van 2008 begon het aantal banen te dalen, een situatie die aanhield toen de economie zich – in de tweede helft van 2009 – herstelde. In het eerste kwartaal van 2011 zien we opnieuw een afname van het aantal banen van werknemers, terwijl het bbp nog steeds groeit.

Figuur 6.2

Ontwikkeling van de economische groei, het aantal banen van werknemers en de vacaturegraad, 2001-2011 (in procenten en in absolute aantallen x 1000)

* Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (2011d)

Het aanbod van arbeid

Na jaren van stijging, ook nog in 2009, is de omvang van de beroepsbevolking in 2010 gedaald met 29.000 personen. De instroom woog dus niet op tegen de uitstroom. In het licht van de vergrijzing valt een sterke stijging ook voor de komende jaren niet te verwachten. De opvallende afname van de beroepsbevolking in 2010 is evenwel vooral te wijten aan de slechtere arbeidsmarktkansen. Hierdoor zijn met name jongeren minder geneigd de arbeidsmarkt te betreden, maar kiezen zij ervoor langer door te studeren.

De mate waarin mensen participeren op de arbeidsmarkt laat duidelijke verschillen zien tussen groepen met een verschillend opleidingsniveau. Terwijl van de laagopgeleiden van 15 tot 65 jaar minder dan de helft tot de werkzame beroepsbevolking⁴ behoort (in 2010), is de nettoparticipatiegraad van de hoogopgeleiden bijna 84% (zie tabel 6.4). In lijn hiermee zien we dat het werkloosheidspercentage van laagopgeleiden meer dan het dubbele van dat van hoogopgeleiden bedraagt: 8,7% versus 3,7%.

Door de economische crisis liep het gemiddelde werkloosheidspercentage op van 3,8% in 2008 naar 5,4% in 2010. Gezien de diepte van de recessie (zie ook figuur 6.2) is dit echter een geringe toename. Ook internationaal gezien valt op dat de Nederlandse werkloosheid gematigd gereageerd heeft op de crisis. Als verklaring wordt gewezen op arbeidstijdverkortingsregelingen (zie IMF 2010). Doordat dit instrument niet breed toegepast is, lijkt deze verklaring echter niet afdoende. Josten (2011) en Van der Ende et al. (2010) hebben laten zien dat werkgevers ten tijde van de recessie van 2008-2009 terughoudend bleken met het ontslaan van mensen. In plaats daarvan pasten zij *labour hoarding* toe, het bewust vasthouden van personeel zonder werk om minder tijd en geld te hoeven besteden aan het werven, bijscholen en inwerken van personeel wanneer de markt weer aantrekt. Dat werkgevers geneigd waren hun overvloedige werknemers vast te houden, blijkt ook uit de productiviteitsontwikkeling in de laatste jaren. In 2009 daalde de arbeidsproductiviteit per gewerkt uur in de commerciële sector, terwijl deze normaliter een jaarlijkse stijging laat zien (zie Josten 2011: 22). De daling wijst op een overschot aan personeel.

Tot slot is het lage werkloosheidspercentage tevens te danken aan de zelfstandigen zonder personeel. De zzp'ers maken een steeds groter deel uit van de totale werkzame beroepsbevolking: in 2001 telde Nederland 471.000 zzp'ers (6,8% van de werkzame beroepsbevolking), in 2010 was dit toegenomen tot 705.000 (9,5%) (CBS 2011e). Hoewel de werkgelegenheid voor zzp'ers flink is teruggelopen door de economische crisis, doordat bedrijven hen minder vaak inhuren, is dit nauwelijks zichtbaar in de werkloosheidscijfers. Pas als zij minder dan twaalf uur per week werken en actief op zoek zijn naar (ander) werk, gaan zij deel uitmaken van de werkloze beroepsbevolking.

Tabel 6.4

Ontwikkelingen in het arbeidsaanbod, bevolking van 15-64 jaar, 2001-2010 (in absolute aantallen x 1000 en in procenten)

	2001	2003	2005	2008	2010
bevolking	10.800	10.903	10.940	10.997	11.017
beroepsbevolking ^a	7.187	7.364	7.455	7.801	7.817
werkzame beroepsbevolking ^b	6.935	6.968	6.973	7.501	7.391
mannen	4.176	4.111	4.069	4.266	4.119
vrouwen	2.759	2.857	2.904	3.235	3.272
laagopgeleid ^e	2.000	1.840	1.654	1.740	1.614
middelbaar opgeleid	3.079	3.105	3.070	3.245	3.146
hoogopgeleid	1.790	1.963	2.179	2.448	2.561
niet-westerse migranten	520	537	571	694	661
netto-arbeidsparticipatie (%) ^c	64,2	63,9	63,7	68,2	67,1
mannen	76,4	74,6	73,8	77,1	74,4
vrouwen	51,7	53,0	53,5	59,2	59,7
laagopgeleid ^e	48,0	46,7	45,3	49,3	47,2
middelbaar opgeleid	70,7	69,5	68,5	72,6	70,9
hoogopgeleid	82,1	81,2	80,8	84,1	83,5
niet-westerse migranten	52,3	49,0	49,3	56,9	52,8
werkloosheidspercentage ^d	3,5	5,4	6,5	3,8	5,4
mannen	2,5	4,8	5,5	3,2	5,0
vrouwen	4,9	6,2	7,8	4,7	6,0
laagopgeleid ^e	4,9	7,8	9,7	6,0	8,7
middelbaar opgeleid	2,9	4,6	6,1	3,5	5,1
hoogopgeleid	2,9	4,1	4,3	2,6	3,7
niet-westerse migranten	8,5	13,8	16,4	8,9	12,6

- a Personen van 15-64 jaar die ten minste twaalf uur per week werken of die werk zoeken voor ten minste twaalf uur per week.
- b Personen die ten minste twaalf uur per week werken.
- c Personen die ten minste twaalf uur per week werken, als percentage van de totale bevolking van 15-64 jaar.
- d Werkloze beroepsbevolking als percentage van totale beroepsbevolking.
- e Laagopgeleid = basisonderwijs, vmbo/mbo-1 of gelijkwaardig; middelbaar opgeleid = havo, vwo, mbo-2, -3, of -4; hoogopgeleid = hbo en hoger.

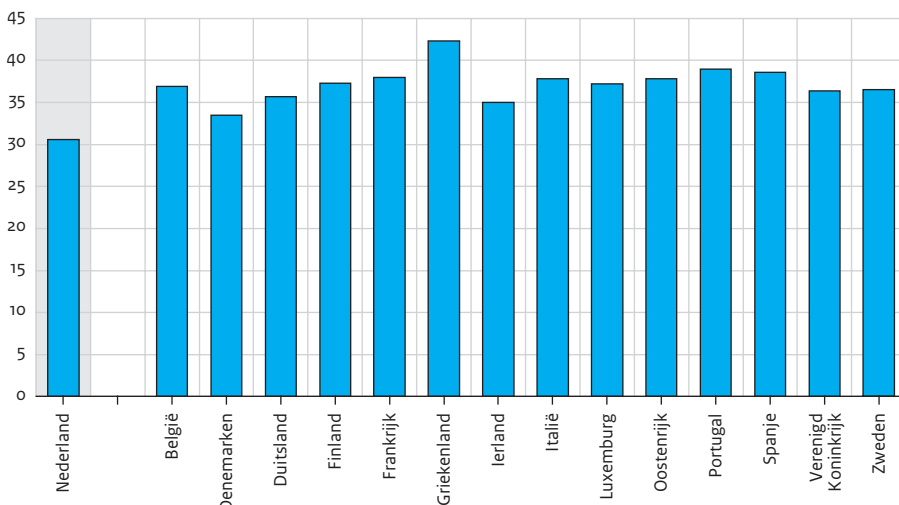
Bron: CBS (2011f)

Werk en werkloosheid in internationaal perspectief

Zoals al vaak is geconstateerd ‘draaien’ de werkenden in Nederland relatief weinig uren, naar eigen zeggen gewoonlijk 30,6 uur per week (zie figuur 6.3). Alleen in Denemarken is het gemiddelde aantal gewerkte uren (33,5) enigszins vergelijkbaar; in de overige landen van de EU-15 werkt men gewoonlijk ten minste 35 uur per week. Koploper is Griekenland, met ruim 42 arbeidsuren per week.⁵ Tegelijkertijd is Nederland ook een van weinige EU-landen met – ondanks de crisis – een werkloosheid onder de 5%. Vooral in Spanje ligt het aandeel werklozen, met 20%, dramatisch hoger (figuur 6.4).

Figuur 6.3

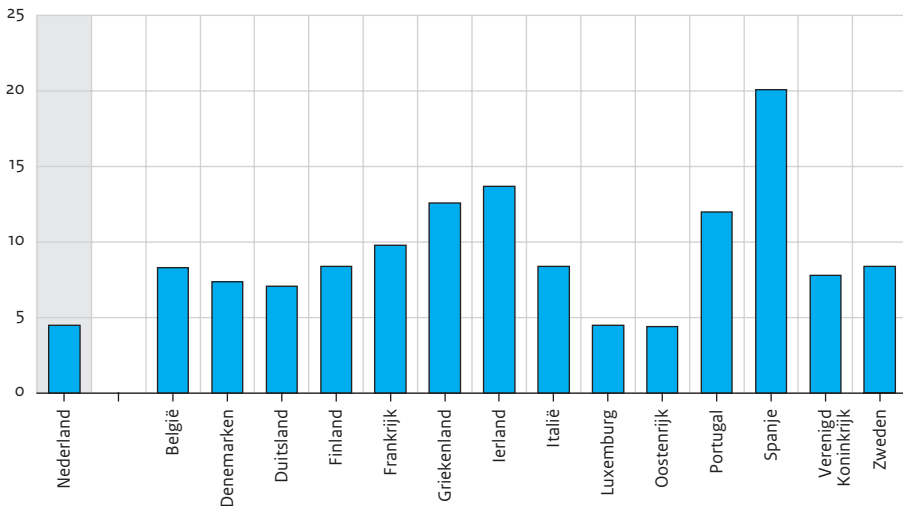
Aantal uren dat men gewoonlijk per week werkt, werkenden in Nederland en EU-15, 2010 (in gemiddeld aantal uren)

Bron: Eurostat (2011b)

Figuur 6.4

Werkloosheid internationaal vergeleken, 2010 (in procenten van de beroepsbevolking)

Bron: Eurostat (2011c)

Doorwerken op latere leeftijd

Het Regeerakkoord van VVD en CDA wijst op de noodzaak dat er meer mensen langer doorwerken, om op die manier krapte op de arbeidsmarkt tegen te gaan en het stelsel van sociale voorzieningen betaalbaar te houden. In het inmiddels ontwikkelde Vitaliteitspakket zijn maatregelen aangekondigd die de arbeidsparticipatie van oudere werknemers moeten verhogen (TK 2010/2011b). Tevens stelt het kabinet dat vrijwillig langer doorwerken na de pensioengerechtigde leeftijd aantrekkelijk dient te blijven.

De oproep om langer door te werken lijkt inmiddels redelijk tot de werknemer te zijn doorgedrongen. Het aandeel dat stelt tot aan het vijftenzestigste jaar werkzaam te willen blijven, lag in 2010 ruim tweemaal zo hoog als in 2005 (zie tabel 6.5). Daarnaast is het aandeel dat zichzelf fysiek in staat acht om tot die leeftijd te blijven werken, toegenomen, evenals het aandeel dat denkt langer werkzaam te zijn door het uitvoeren van lichter werk. Een kleine, maar groeiende minderheid is bereid ook na het vijftenzestigste jaar actief te blijven op de arbeidsmarkt.

Tabel 6.5

Opvattingen over langer doorwerken, 2005-2010 (in procenten)

	2005	2008	2010
wil tot vijftenzestigste jaar werkzaam blijven	21	36	44
in staat tot vijftenzestigste werkzaam te blijven	40	44	45
door lichter werk langer werkzaam	36	40	40
wil na vijftenzestigste werkzaam blijven	.	12	14

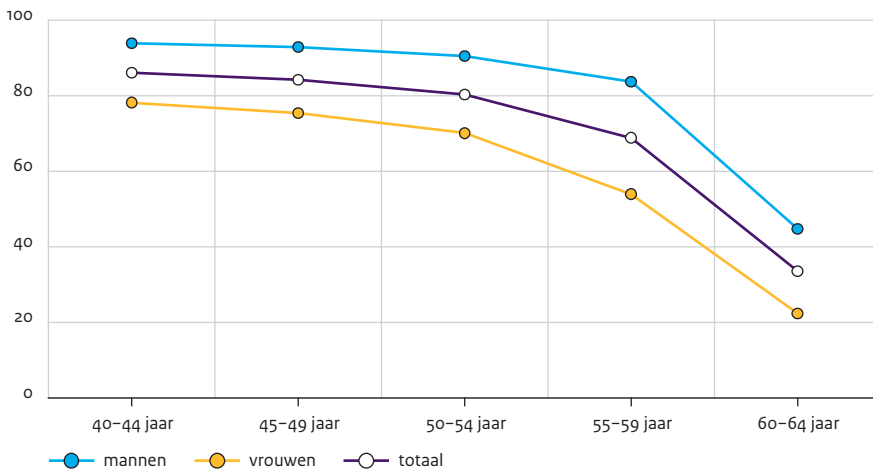
. Gegevens ontbreken.

Bron: CBS (2011g)

Terwijl steeds meer mensen zeggen dat zij langer willen en wellicht ook kunnen doorwerken, was in 2010 slechts 34% van de 60-64-jarigen feitelijk actief op de arbeidsmarkt. Figuur 6.5 laat zien dat de bruto participatiegraad duidelijk afneemt met de leeftijd. In 2010 behoorde van de 60-64-jarige mannen 45% tot de beroepsbevolking en van de vrouwen 22%.

Figuur 6.5

Bruto participatiegraad naar leeftijd, 2010 (in procenten)

Bron: CBS (2011f)

De feitelijke uittredleeftijd van werkenden is in de loop der tijd gestegen. In 2010 was de effectieve pensioenleeftijd voor mannen 62,8 jaar en voor vrouwen 62,5 jaar. Dit is in beide gevallen ongeveer twee jaar later dan in 2000 (CBS 2011h). Verklaringen voor de toename liggen in de verminderde mogelijkheden tot vervroegde uittreding, het gestegen opleidingsniveau van de Nederlandse werknemers en de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen. Daarnaast is er een zelfstandige, positieve trend zichtbaar, die mogelijk (ten dele)

het gevolg is van een cultuuromslag ten aanzien van de arbeidsparticipatie van ouderen (Deelen en Van Vuuren 2009).

Tabel 6.6 presenteert gegevens over de arbeidsdeelname van 65-plussers. Het aantal ouderen met een betaalde baan van ten minste een uur per week is in het afgelopen decennium meer dan verdubbeld. Terwijl er in 2001 sprake was van ongeveer 62.000 werkzame personen van 65-74 jaar, bedroeg dit aantal in 2010 ruim 130.000. Ten opzichte van het totale aantal ouderen is het aantal werkenden echter nog altijd gering, zeker in vergelijking met de bevolking van 15-64 jaar: van alle 65-74-jarigen was in 2010 ruim 9% werkzaam, van de gehele potentiële beroepsbevolking werkte bijna driekwart (74,7%) (percentages niet in tabel).

Het is weinig verrassend dat het aantal werkzame ouderen afneemt met de leeftijd: terwijl van de 65-69-jarigen 12% betaald werk verricht gedurende tenminste een uur per week, ligt dit aandeel onder de 70-74-jarigen op 6% (percentages 2010, niet in tabel). Daarnaast zijn het vooral mannen die betaald werk verrichten; zij maken bijna 70% uit van de groep met een baan voor ten minste een uur per week. Bij de werkzame personen in de leeftijd van 15-64 jaar vormen mannen eveneens een meerderheid, maar die is in de laatste tien jaar steeds kleiner geworden: in 2001 ging het nog om 57%, in 2010 om 54% (niet in tabel). Tot slot blijken vooral hoogopgeleiden betaald werk te verrichten na hun vijftenzestigste: in 2010 ging het om ruim 15%, tegenover respectievelijk 7,5% en 9% van de laag- en middelbaar opgeleiden.

Tabel 6.6

Arbeidsdeelname van 65-74-jarigen, 55-64-jarigen en 15-64-jarigen, 2001-2010
(in absolute aantallen x 1000)^a

	2001	2003	2005	2008	2010
werkzame personen, ^b totaal (65-74 jaar)	61,6	64,4	87,2	111,8	131,4
65-69 jaar	38,6	50,9	62,4	83,1	93,4
70-74 jaar	23,0	13,5	24,8	28,7	38,0
mannen	43,3	42,5	64,1	77,9	91,3
vrouwen	18,3	21,9	23,1	34,0	40,1
laagopgeleid	22,8	21,0	27,6	40,3	52,8
middelbaar opgeleid	24,0	15,3	28,1	36,1	35,6
hoogopgeleid	14,8	16,3	30,2	34,6	42,4
opleiding onbekend	0,0	1,7	1,3	0,9	0,8
15-64 jaar	7995,9	8051,9	8013,3	8467,6	8226,9

a De jaren 2001 en 2003 zijn respectievelijk het begin- en eindjaar van de vorige recessie, 2008 is het eindjaar van de daaropvolgende periode van hoogconjunctuur.

b Werkzaam voor één uur per week of meer.

Bron: Eurostat (2011d)

Arbeidsomstandigheden van werknemers

Nederlandse werknemers blijken in meerderheid tevreden over hun arbeidsomstandigheden. Het percentage tevreden werknemers is in de afgelopen jaren bovendien gegroeid, van 73% in 2007 naar 77% in 2010 (tabel 6.7).

Ruim 40% van de werknemers heeft het gevoel vaak of altijd te veel werk te moeten verrichten, terwijl ongeveer een derde meent dat zij vaak of altijd erg snel moeten werken. Tabel 6.7 toont dat tussen 2007 en 2010 zowel de werk- als de tijdsdruk ongeveer gelijk zijn gebleven.

Het aantal ongevallen onder werknemers wisselt per jaar. Terwijl in 2007 iets meer dan 12.000 ongevallen per 100.000 werknemers werden geregistreerd, waren dat er een jaar later ruim 2000 meer. Sindsdien is het aantal weer iets afgenomen en schommelt het net boven de 13.000 per 100.000 werknemers.

Tabel 6.7

Arbeidsomstandigheden van werknemers, 2007-2010 (in procenten en absolute aantallen)

	2007	2008	2009	2010
tevreden met arbeidsomstandigheden (%)	73	76	74	77
beleving werk- en tijdsdruk (%)				
altijd/vaak te veel werk te doen	43	42	41	42
altijd/vaak erg snel moeten werken	34	32	33	34
ongevallen (aantal per 100.000 werknemers)	12.190	14.367	13.077	13.378
lichamelijke belasting tijdens het werk (%)				
regelmatig veel kracht moeten zetten	18	21	18	22
regelmatig hard moeten praten om verstaanbaar te zijn	7	7	6	7
in ongemakkelijke houding moeten werken	11	11	10	10
emotionele belasting (%)				
intimidatie door leidinggevendenden of collega's	12	11	11	10
pesten door leidinggevendenden of collega's	9	8	8	7
lichamelijk geweld door leidinggevendenden of collega's	0,5	0,6	0,5	0,5
autonomie in werksituaties (%)				
volgorde werkzaamheden bepalen	.	66	65	64
zelf beslissen over uitvoering van het werk	.	65	63	63
werktempo bepalen	.	61	61	60

. Gegevens ontbreken.

Bron: CBS (2011g)

Zowel lichamelijke als geestelijke belasting komt geregeld voor op de werkvloer. Rond 20% van de werknemers moet regelmatig veel kracht zetten tijdens het werk en circa 7% moet vaak hard praten om verstaanbaar te zijn. Beide aandelen laten sinds 2007 lichte schommelingen zien. Circa 10% van de Nederlandse werknemers ervaart een hoge emotionele belasting, door de veeleisendheid van het werk en doordat zij geconfronteerd worden met emotioneel moeilijke situaties. Vooral werkenden in het onderwijs, de gezondheids- en welzijnzorg en de politie en brandweer geven aan het werk in dit opzicht belastend te vinden (TNO 2011). Tabel 6.7 toont dat ook intimidatie en pesterijen door leidinggevenden of collega's regelmatig voorkomt: 10% van de werknemers kreeg hier in 2010 mee te maken. Lichamelijk geweld komt bij minder dan 1% voor.

Veel werknemers zien ook uitdagingen in hun werk. De helft meldt aangemoedigd te worden na te denken over manieren om het werk beter te doen en ruim een derde zegt tijd te krijgen voor het ontwikkelen van nieuwe ideeën (TNO 2011). Circa twee derde kan bovendien zelf beslissen hoe en in welke volgorde zij het werk uitvoeren en kan zelf het werktempo bepalen (tabel 6.7). Bij een meerderheid van de werknemers is dus sprake van autonomie, maar de afgelopen paar jaar is hierin wel een (lichte) daling zichtbaar.

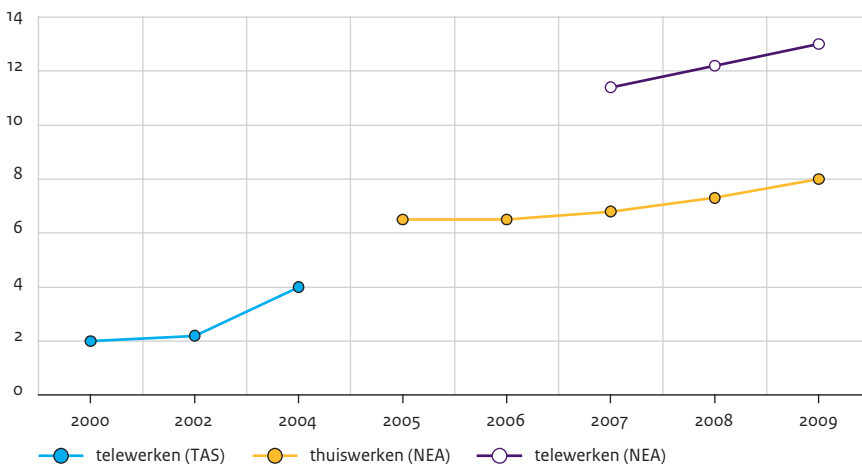
Thuis- en telewerken

Blijkens het Regeerakkoord wil het kabinet-Rutte thuis- en telewerken stimuleren, vanuit de verwachting dat dan de files zullen afnemen en de combinatie van arbeid en zorg gemakkelijker te verwezenlijken is, waardoor de arbeidsparticipatie toeneemt. In 2009 kon 8% van de werknemers als thuiswerker aangemerkt worden; zij werkten naar eigen zeggen minimaal een vijfde van hun totale aantal contracturen vanuit huis. 13% beschouwde zichzelf als telewerker, wat impliceert dat zij een deel van de werktijd met behulp van een computer thuis of elders werk verrichtten dat zij ook op hun bedrijf of bij hun opdrachtgever(s) kunnen uitvoeren. Dit aandeel is de afgelopen jaren gestegen: figuur 6.6 toont een toename van ongeveer 1 procentpunt per jaar.

Het opleidingsniveau blijkt een sterk bepalende factor voor het al dan niet thuis- of telewerken. Naarmate mensen hoger opgeleid zijn, hebben zij vaker de mogelijkheid om plaatsonafhankelijk te werken en maken zij daar ook vaker gebruik van. Van de hoogopgeleiden is 32% thuis- of telewerker, terwijl dit bij de laagopgeleiden voor 8,5% geldt. Thuis- of telewerk komt daarnaast relatief vaak voor bij werknemers vanaf 55 jaar (20%) en juist verhoudingsgewijs weinig bij jongeren tot 24 jaar (10%). Verschillen tussen mannen en vrouwen, tussen wel- en niet-leidinggevenden en tussen medewerkers met een vast dan wel een tijdelijk contract zijn er nauwelijks (TNO 2011).

Figuur 6.6

Werknemers die naar eigen opgave thuis- of telewerken, 2000-2009 (in procenten)^a

a In TAS (TNO Arbeid Survey) is gevraagd of en hoe vaak men thuis of op een andere locatie buiten kantoor werkt met een computerverbinding naar het werk. In NEA (Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden) is gevraagd hoeveel van de normale betaalde arbeid men gemiddeld thuis verricht (excl. overwerk), en of men zichzelf beschouwt als telewerker.

Bron: TNO (TAS'00-'04; NEA'05-'09)

6.3 Voorzieningen op het terrein van inkomen en werk

Zoals tabel 6.8 aangeeft is het beroep op de arbeidsongeschiktheidsregelingen in het afgelopen decennium gedaald, van bijna 1 miljoen uitkeringen (in 2002, niet in tabel) naar ruim 830.000. Deze daling is voornamelijk toe te schrijven aan de invoering van de Wet verbetering poortwachter in april 2002, en de Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen (WIA) eind 2005. Beide maatregelen hadden tot gevolg dat de instroom in de (voormalige) WAO sterk werd ingeperkt. Daarentegen is het beroep op de regeling voor jonggehandicapten in diezelfde periode gestaag gestegen; in 2010 bedroeg het aantal lopende Wajong-uitkeringen ruim 200.000, zo'n 75.000 uitkeringen meer dan tien jaar eerder. Overigens is na 2005 ook de jaarlijkse instroom in de WIA weer toegenomen, van circa 20.000 naar circa 40.000 in 2010.

Het aantal werkloosheidsuitkeringen fluctueert met de economische conjunctuur. Dit is met name te zien aan de instroomcijfers: tabel 6.8 toont dat in zowel 2001 als 2008, beide het beginjaar van een recessieperiode, de instroom in de ww hooguit 60% bedroeg van de instroom in respectievelijk 2003 en 2010, toen de twee recessies ten einde liepen.

Tabel 6.8

Ontwikkelingen in het gebruik van de sociale zekerheid, 2001-2010 (aantal uitkeringen x 1000 en in procenten)^a

	2001	2003	2005	2008	2010
arbeidsongeschiktheid					
WAO/WIA	792,1	786,1	703,1	617,6	596,4
wv. gedeeltelijk arbeidsongeschikt (%)	31,7	33,0	33,8	30,6	28,7
instroom	104,1	66,3	19,8	33,1	39,9
uitstroom	80,8	83,2	82,3	50,3	48,2
Wajong					
Wajong	130,6	138,2	147,2	178,6	205,1 ^b
wv. gedeeltelijk arbeidsongeschikt (%)	2,1	2,2	2,3	1,9	4,6 ^c
instroom	7,0	8,2	10,4	16,1	17,8
uitstroom	3,7	4,4	5,6	4,3	4,6
WAZ					
WAZ	55,8	56,5	53,4	38,7	30,4
wv. gedeeltelijk arbeidsongeschikt (%)	38,0	37,0	39,0	37,5	36,9
instroom	6,8	6,9	4,7	0,6	0,2
uitstroom	7,5	7,2	6,8	4,9	4,0
werkloosheid en bijstand					
ww	165,7	280,3	306,7	170,9	263,7 ^d
instroom	251,6	418,7	376,4	240,4	414,6 ^d
uitstroom	277,9	343,0	392,3	261,8	420,8
ABW/WWB/WIJ^e					
ABW/WWB/WIJ ^e	342,3	358,7	355,0	292,3	345,2
uitkeringen 65-minners	322,1	335,7	328,0	258,8	307,0
instroom	97,2	110,3	101,2	82,9	117,7
uitstroom	108,8	93,0	106,4	93,5	92,6
ouderdom					
AOW ^f	2196,4	2252,1	2330,2	2472,0	2594,4
I/A-ratio ^g	64,6	66,0	67,6	62,4	67,2
idem, excl. AOW	29,1	29,6	29,7	24,2	26,3

a De jaren 2001 en 2003 zijn respectievelijk het begin- en eindjaar van de vorige recessie, 2008 is het eindjaar van de daaropvolgende periode van hoogconjunctuur.

b Oude en nieuwe Wajong-regeling tezamen. De nieuwe regeling, de Wet werk en arbeidsondersteuning jonggehandicapten (Wet Wajong), is per 1 januari 2010 ingegaan.

c Voor de nieuwe Wet Wajong tellen wij iedereen die een zogenoemde werkregeling ontvangt als gedeeltelijk arbeidsongeschikt.

d Exclusief deeltijd-ww.

e WIJ: Wet investeren in jongeren.

f Alleen binnenlandse uitkeringen.

g Aantal inactieven per 100 actieven (ouder dan 15 jaar).

Bron: UWV (2008, 2009, 2011) SCP-bewerking; CBS (2011i, 2011j, 2011k); CPB (2011a)

Ook bij de bijstand is een verband met de conjunctuur zichtbaar, zij het met een vertraging van een jaar. Tijdens de vorige recessie groeide het aantal bijstandsuitkeringen voor personen jonger dan 65 jaar van rond 320.000 in 2002 tot bijna 340.000 in 2004 (niet in tabel). Daarna nam de bijstandsafhankelijkheid met forse sprongen af; in 2008 dook het aantal uitkeringen onder de 260.000. Dit kwam mede door de invoering van de Wet werk en bijstand (w w b) in 2004, als gevolg waarvan gemeenten er financieel belang bij kregen de instroom in de bijstand te beperken en de uitstroom te bevorderen. Overigens is dit slechts ten dele gerealiseerd: tussen 2005 en 2008 nam de instroom van 15-64-jarigen inderdaad duidelijk af, met bijna 20.000, maar in diezelfde periode is ook de uitstroom uit de bijstand gedaald, met circa 13.000. Weer twee jaar later lijkt het effect van de w w b zelfs helemaal teniet te zijn gedaan door de economische crisis: in 2010 bedroeg de instroom bijna 118.000 en lag daarmee op het hoogste niveau in ruim tien jaar. De uitstroom nam aanvankelijk verder af tot 81.000 in 2009, maar is daarna weer licht hersteld.

De grootste groep gebruikers van inkomensvervangende regelingen bestaat uit de ontvangers van een ouderdomspensioen. Als gevolg van de vergrijzing is het beroep op de AOW het afgelopen decennium toegenomen van bijna 2,2 miljoen tot iets minder dan 2,6 miljoen. Naar verwachting zal in 2015 de grens van 3 miljoen AOW'ers gepasseerd zijn en bereiken we rond 2040 het hoogtepunt met 4,6 miljoen. Op dat moment zullen de 65-plussers iets meer dan een kwart van de totale bevolking uitmaken (CBS 2011).

De I/A-ratio geeft de verhouding weer tussen het aantal uitkeringsontvangers en het aantal werkenden, uitgedrukt in termen van respectievelijk uitkeringsjaren en mensjaren. Hiermee fungeert deze ratio als samenvattende maat voor de uitkeringsafhankelijkheid in Nederland. Inclusief de gepensioneerden lag de I/A-ratio in 2001 op bijna 65: op elke 100 personen die betaalde arbeid verrichtten, waren er dat jaar 65 niet-werkenden. Vier jaar later was het aandeel economisch inactieve personen toegenomen tot bijna 68, waarna de ratio weer daalde tot rond de 62 in 2008. De recente economische crisis heeft echter zijn sporen nagelaten: in 2010 waren er opnieuw meer dan 67 uitkeringsontvangers per 100 werkenden.

De I/A-ratio wordt voor een belangrijk deel bepaald door het volume van de AOW; wanneer de 65-plussers buiten beschouwing worden gelaten, ligt het aandeel niet-werkenden veel lager. In de periode 2001-2005 lag de ratio net onder de 30, om vervolgens te dalen naar iets meer dan 24 in 2008. Sindsdien is de ratio weer gestegen: tegenover elke 100 personen met een betaalde baan staan ongeveer 26 personen jonger dan 65 jaar die een uitkering krijgen.

Beschermde arbeid

Mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking krijgen de gelegenheid om in het kader van de Wet sociale werkvoorziening (wsw) betaalde arbeid te verrichten onder aangepaste omstandigheden. De cijfers in tabel 6.9 tonen aan dat het werknemersbestand sinds 2001 met bijna 9000 is toegenomen. Een grote meerderheid (95%) heeft een wsw-dienstbetrekking, de overige 5% is bij een reguliere werkgever in dienst met een arbeidsovereenkomst begeleid werken (niet in tabel). De uitstroom uit de wsw is gering en heeft vooral te maken met (vervroegde) pensionering of de overgang naar een andere uitkering. Slechts in een enkel geval is de uitstroom het gevolg van het vinden van een reguliere baan.

Tabel 6.9

Sociale werkvoorziening: deelname, uitstroom en uitstroombestemming, 2001-2009 (in absolute aantallen en in procenten)

	2001	2003	2005	2008	2009
deelname ^a	93.375	96.520	99.200	102.135	102.173
uitstroom	5.260	5.510	5.715	6.697	6.668
naar reguliere arbeid (%) ^b	13	5	3	4	2

a Aantal deelnemers aan het eind van het desbetreffende jaar.

b Percentage van de totale uitstroom.

Bron: Bolhuis en Flapper (2007); Van Santen et al. (2009, 2010)

In vergelijking met het buitenland kent Nederland veel jonggehandicapten met een uitkering en veel mensen die werken in beschermde arbeid. De Wet werken naar vermogen (wwnv) is expliciet gericht op terugdringing van het Wajong- en wsw-volume. De hervorming van de wao heeft laten zien dat het neerleggen van de verantwoordelijkheid voor re-integratie van zieke werknemers bij werkgevers en werknemers, leidde tot een daling van de instroom in de arbeidsongeschiktheidsregelingen. Naar verwachting zal hetzelfde gebeuren met de overheveling van verantwoordelijkheden naar gemeenten, aangezien de Wajong dan minder aantrekkelijk wordt als uitstroombestemming voor bijstandsgerechtigden.

De invoering van een gezinstoets in de wwv

Een ander beleidsvoornemen voor de onderkant van de arbeidsmarkt betreft de vervanging van de toets op het partnerinkomen door een toets op het huishoudensinkomen. Dit houdt in dat bij het vaststellen van het recht op bijstand niet alleen wordt gekeken naar de inkomsten van de eventuele partner, maar ook naar die van inwonende (meerderjarige) kinderen en andere personen binnen het huishouden. Het wetsvoorstel is inmiddels in behandeling bij de Tweede Kamer.

In 2009 waren er naar schatting bijna 58.000 huishoudens met een of meer inwonende meerderjarige kinderen, die dat jaar op enig moment een bijstandsuitkering ontvingen. In een ruime meerderheid van de gevallen (36.500 huishoudens, 63%) waren het de

ouders die de uitkering kregen, bij ruim een kwart (16.300 huishoudens, 28%) ging het om een meerderjarig kind, en in de overige 9% van de huishoudens ontvingen zowel de ouders als een kind algemene bijstand.⁶ We beperken ons hier tot de twee eerste categorieën, en daarbinnen tot de huishoudens met ten minste één niet-studerend kind.⁷ Uit tabel 6.10 blijkt dat een grote meerderheid van deze huishoudens aanvullende inkomsten heeft. Bij de huishoudens waar de bijstand wordt uitgekeerd aan de ouder(s), is arbeid de meest voorkomende bron van aanvullende inkomsten: in 15.800 huishoudens (77%) zijn meerderjarige kinderen aanwezig die betaald werk verrichten. Daarnaast is regelmatig, in naar schatting ruim 6000 huishoudens, sprake van een andere uitkering dan algemene bijstand. Bij de groep waar het meerderjarige kind de bijstandsontvanger is, geldt zelfs in alle gevallen dat de ouders en/of andere leden van het huishouden betaald werk verrichten of een (niet-bijstands)uitkering dan wel pensioen ontvangen. Voor zover het gezamenlijke inkomen boven de bijstandsnorm uitkomt, voorziet het beleidsplan erin dat in al deze gevallen de bijstandsuitkering komt te vervallen, tenzij er sprake is van (intensieve) mantelzorg.

Tabel 6.10

Aanvullende inkomsten van huishoudens met inwonende meerderjarige kinderen, waarvan ouders of kind algemene bijstand ontvingen, 2009 (in absolute aantallen x 1000)^{a, b}

	de ontvanger van de algemene bijstand	
	alleen ouder(s)	alleen kind
totaal aantal huishoudens met inwonende meerderjarige kinderen	36,5	16,3
aantal huishoudens met ten minste 1 inwonend meerderjarig kind dat geen wsf ontvangt	20,6	16,3
aanvullende inkomsten		
inkomsten uit arbeid	15,8	11,8
uitkering (niet algemene bijstand)	6,4	7,2
pensioeninkomsten	-	4,0
totaal met aanvullende inkomsten	18,2	16,3

a De cijfers over de aanvullende inkomsten betreffen alle overige (meerderjarige) leden van het huishouden; de extra inkomsten van de bijstandsontvanger(s) zelf zijn buiten beschouwing gelaten.

b In een huishouden kunnen meerdere bronnen van aanvullende inkomsten voorkomen.

- Nihil.

Bron: CBS (IPO'09) SCP-bewerking

Re-integratie van uitkeringsontvangers

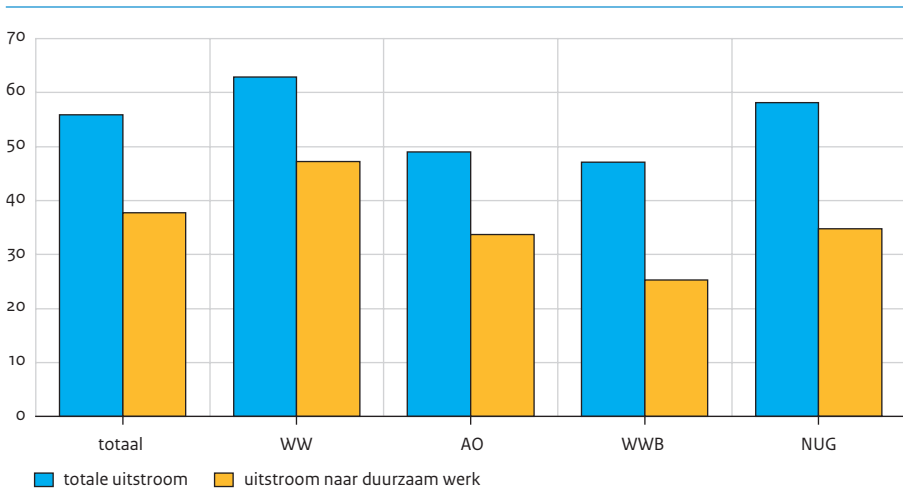
In 2009 zijn in totaal ruim 400.000 banen gestart door uitkeringsgerechtigden en niet-werkenden zonder uitkering (nuggers). In de helft van de gevallen is re-integratieondersteuning en/of inzet van loonkostensubsidie toegepast. Terugkeer

naar de arbeidsmarkt vindt vooral plaats vanuit de ww. Bij hen, maar vooral bij de bijstandsgerechtigden die betaald werk hebben gevonden, is vaak sprake van re-integratieondersteuning: in 54%, respectievelijk ruim twee derde van de gevallen. Bij re-integratie vanuit een arbeidsongeschiktheidsuitkering en bij herintrede van nuggers komt die ondersteuning veel minder vaak voor, in krap een derde van de situaties (RWI 2011).

Figuur 6.7 presenteert de uitstroom naar werk van degenen die in 2007 met re-integratieondersteuning zijn gestart. In totaal is 56% binnen 24 maanden uitgestroomd naar werk. ww'ers blijken de grootste kans op re-integratie te hebben (63%), ontvangers van arbeidsongeschiktheidsuitkeringen of bijstand de kleinste. Van de ww'ers die in 2007 met re-integratieondersteuning zijn gestart, stroomde minder dan de helft binnen twee jaar naar werk uit. Slechts een kwart stroomde uit naar een duurzame baan, een baan voor ten minste zes maanden.

Figuur 6.7

Uitstroom naar werk per doelgroep, peiljaar re-integratietrajecten 2007 (in procenten)^a

a Duurzaam werk = baan voor ten minste zes maanden.

Bron: RWI (2011)

De uitgaven aan activerend arbeidsmarktbeleid in Nederland zijn hoog in vergelijking met de meeste andere lidstaten van de EU-15, zij het dat een fors deel ervan opgaat aan uitvoeringskosten. In 2009 gaf Nederland 1,2% van het bbp uit aan activerende maatregelen; alleen Denemarken en België besteedden hier meer aan. Overigens gaf Nederland een aantal jaren lang relatief steeds minder aan deze post uit: tussen 2004 en 2008 daalden de uitgaven van 1,4% naar 1,1% van het bbp (OECD 2011b).

Het is de vraag in hoeverre de relatief lage werkloosheidscijfers die Nederland kent, aan dit activerend arbeidsmarktbeleid zijn toe te schrijven. Uit studies naar de effectiviteit

van re-integratie, gecorrigeerd voor selectieve deelname aan re-integratietrajecten, blijkt daarvoor geen overtuigend bewijs (bv. Kastoryano en Van der Klaauw 2011; Van der Klaauw en Van Ours 2010). Strenger beleid heeft wel een positief effect op uitstroom: het opleggen van sancties verkort de werkloosheidsduur, voor zowel ww'ers (Abbring et al. 2005) als bijstandsgerechtigden (Van den Berg et al. 2004). Een strengere poortwachterfunctie is effectief gebleken bij het beperken van de instroom in de wao (De Jong et al. 2011).

6.4 Oordelen van de bevolking over inkomen en uitkeringen

Tot nog toe zijn, voor zover mogelijk, de objectieve cijfers gepresenteerd over de toestand in Nederland op het terrein van arbeid, inkomen en sociale zekerheid. Zeker in tijden van crisis en (toekomstige) bezuinigingen zijn echter ook de meningen van de bevolking van belang. Niet alleen komen in die meningen immers de gevolgen van genomen beleidsmaatregelen tot uiting, maar ook kunnen zij een indruk geven van het draagvlak voor nieuwe plannen. In tabel 6.11 valt op dat het percentage mensen dat aangeeft tevreden te zijn met het eigen inkomen, in 2010 op een hoogtepunt lag, ondanks de crisis. Dit geldt voor vrijwel alle onderscheiden categorieën; alleen bij de middelbaar opgeleiden en de gepensioneerden lag het aandeel tevreden personen iets lager dan in 2008. Een mogelijke verklaring is dat de economische crisis voornamelijk beperkt invloed heeft gehad op de koopkracht van huishoudens.

Tabel 6.11

Tevredenheid met het eigen inkomen, 2000-2010 (in procenten)

	2000	2004	2006	2008 ^a	2010
totaal 'tevreden'	50	52	53	60	62
opleidingsniveau laag	48	46	47	56	66
opleidingsniveau middelbaar	49	47	53	58	57
opleidingsniveau hoog	58	66	61	67	69
werkend ^b	50	53	55	59	61
uitkering	30	28	22	30	33
pensioen	60	65	61	71	70
anders	51	52	50	61	64
alleenstaand	47	47	45	55	61
eenoudergezin	43	40	47	35	44
paar zonder kinderen	58	62	62	67	69
paar met kinderen	49	50	53	59	60

a In 2008 is er een trendbreuk wat betreft de wijze van steekproeftrekking.

b In 2008 en 2010 zijn personen die ten minste twaalf uur per week werken, tot de werkenden gerekend. In de eerdere jaren lag die grens bij vijftien uur per week.

Bron: SCP (CV'00-'10)

Moeite met rondkomen

Zoals uit tabel 6.12 blijkt, gaf 6% van de huishoudens in 2010 te kennen hun spaargeld te moeten aanspreken of schulden te moeten maken om rond te komen. Dit percentage is gelijk aan dat in 2008, een jaar waarin nog sprake was van economische hoogconjunctuur. Ten opzichte van 2005, toen men kennelijk nog de naweeën van de vorige recessie voelde, is het aandeel huishoudens dat zegt geld tekort te komen gedaald. Dit stemt overeen met de gegroeide tevredenheid met het eigen inkomen die uit tabel 6.11 naar voren kwam. Het zijn vooral alleenstaande ouders van minderjarige kinderen en niet-werkenden jonger dan 65 jaar die financiële problemen hebben: in 2010 meldde bijna een op de vijf eenoudergezinnen en circa een op de zes uitkeringsontvangers niet rond te kunnen komen. Huishoudens met een 65-plusser aan het hoofd lopen daarentegen relatief weinig risico: van hen kan 3% niet rondkomen. Ook de huishoudens met een hoogopgeleide hoofdkostwinner lijken minder vaak financiële problemen te hebben, hoewel binnen deze groep nog altijd 4% schulden maakt of inteert op het spaargeld.

Tabel 6.12

Huishoudens die schulden moeten maken of spaarmiddelen moeten aanspreken, 2001-2010 (in procenten)^{a, b}

	2001	2003	2005	2008	2010
totaal huishoudens	5	6	9	6	6
opleidingsniveau laag	6	7	9	7	7
opleidingsniveau middelbaar	6	7	8	7	7
opleidingsniveau hoog	4	4	6	5	4
werkzaam	5	6	9	6	6
niet-werkzaam, < 65 jaar	10	12	15	12	16
niet-werkzaam, ≥ 65 jaar	3	4	5	3	3
alleenstaand	6	8	9	7	6
eenoudergezin	14	16	20	17	18
paar zonder kinderen	3	4	4	4	4
paar met kinderen	6	7	10	7	7

a De jaren 2001 en 2003 zijn respectievelijk het begin- en eindjaar van de vorige recessie, 2008 is het eindjaar van de daaropvolgende periode van hoogconjunctuur.

b Over de uitsplitsingen naar kenmerken van de hoofdkostwinner c.q. het huishouden zijn gegevens beschikbaar vanaf 2002 (in plaats van vanaf 2001).

Bron: CBS (2011m)

Oordeel over inkomensverschillen en sociale zekerheid in Nederland

In het Regeerakkoord zijn maatregelen aangekondigd die de toegang tot de sociale zekerheid inperken en het verrichten van betaald werk lonender beogen te maken. In dat

licht is het relevant na te gaan hoe de bevolking oordeelt over de huidige verdeling van inkomens in Nederland en de huidige hoogte van de uitkeringen.

Uit tabel 6.13 blijkt dat ten minste twee derde van de bevolking vindt dat de inkomensverschillen in Nederland kleiner moeten worden. In de meetjaren 2008 en 2010 bedraagt dit aandeel zelfs bijna driekwart, hetgeen wellicht samenhangt met de regelmatig terugkerende berichtgeving in de media over topsalarissen en bonussen binnen diverse bedrijfssectoren. Hoogopgeleiden, werkenden en paren met kinderen zijn over het algemeen minder vaak van mening dat de inkomensverschillen dienen te verminderen dan laagopgeleiden, respectievelijk uitkeringsontvangers en alleenstaanden of alleenstaande ouders.

Tabel 6.13

Bijval voor de stelling dat inkomensverschillen in Nederland kleiner moeten worden, 2000-2010 (in procenten)

	2000	2004	2006	2008 ^a	2010
totaal 'mee eens'	70	67	67	74	72
opleidingsniveau laag	73	71	71	77	79
opleidingsniveau middelbaar	73	70	65	75	74
opleidingsniveau hoog	61	60	64	68	67
werkend ^b	69	64	66	73	71
uitkering	82	78	73	86	78
pensioen	75	70	70	78	76
anders	68	67	65	73	71
alleenstaand	74	66	69	73	75
eenoudergezin	73	72	72	75	76
paar zonder kinderen	72	68	67	75	74
paar met kinderen	68	66	64	73	69

a In 2008 is er een trendbreuk wat betreft de wijze van steekproeftrekking.

b In 2008 en 2010 zijn personen die ten minste twaalf uur per week werken, tot de werkenden gerekend. In de eerdere jaren lag die grens bij vijftien uur per week.

Bron: SCP (CV'00-'10)

In 2010 typeerde circa 40% van de Nederlandse bevolking de uitkeringen in het kader van het ouderdomspensioen (AOW), de algemene bijstand (WWB) en de arbeidsongeschiktheidsregelingen (WIA en Wajong) als 'onvoldoende'. Voor de werkloosheidsuitkeringen is dat in mindere mate het geval: ruim een kwart van de bevolking beschouwt deze als ontoereikend. Net als bij het oordeel over de inkomensongelijkheid zijn er verschillen tussen groepen te constateren. Men oordeelt gunstiger over de inkomensvoorzieningen naarmate men hoger opgeleid is. De WWB vormt een uitzondering; hooggeschoolden geven vaker dan middelbaar opgeleiden te kennen dat deze uitkering volgens hen

tekortschiet. Ook de arbeidsmarktpositie maakt uit: de mening van personen met een uitkering – ongeacht welke dat is – is minder gunstig dan die van niet-uitkeringsontvangers. Bij de AOW valt op dat de gepensioneerden zich positiever uitlaten over de uitkeringshoogte dan degenen die nog geen pensioen ontvangen. Overigens oordelen de pensioenontvangers ook relatief gunstig over de bijstand, de ww en de arbeidsongeschiktheidsregelingen. Wat betreft de gezinssamenstelling heeft geen van de onderscheiden typen huishoudens een consequent positief of negatief oordeel over de voorzieningen. Wel kwalificeren eenoudergezinnen zowel de ww als de ww b relatief vaak als ‘onvoldoende’.

6.5 Tot slot

In de vorige editie van *De sociale staat van Nederland* was voorspeld dat de gevolgen van de kredietcrisis van 2008-2009 vermoedelijk pas vanaf 2010 merkbaar zullen zijn. Uit de huidige cijfers blijkt dat de crisis inderdaad is begonnen zich te laten gelden. In 2010 was er minder werkgelegenheid en is de werkloosheid gestegen, wat zich heeft vertaald in een toename van het beroep op de ww en de bijstandsregelingen. Ook zijn huishoudens er iets in koopkracht op achteruitgegaan en is de armoede met 0,5 procentpunt toegenomen. Toch heeft Nederland tot nu toe gematigd gereageerd op de recessie, zeker in vergelijking met veel andere EU-landen: de stijging van de werkloosheid was gering, iets wat mede komt doordat werkgevers terughoudend waren met het ontslaan van personeel. Mogelijk zijn de (vooralsnog) beperkte negatieve gevolgen van de crisis de reden dat de tevredenheid met het eigen inkomen de laatste paar jaar is gegroeid van 60% naar 62%.

Voor de komende jaren verwacht het Centraal Planbureau (CPB 2011a) eveneens een gematigde reactie van de arbeidsmarkt: zowel de werkgelegenheid als de werkloosheid blijven vrijwel ongewijzigd. De geplande bezuinigingen zullen echter wel de koopkracht aantasten. Gemiddeld daalt de (statische) koopkracht in 2011 en 2012 naar verwachting met 1% per jaar, maar voor huishoudens die met meerdere maatregelen te maken krijgen, kan dit aanmerkelijk meer zijn. Daarnaast lijken huishoudens met een inkomen dat ten minste tweemaal modaal is, zwaarder door de bezuinigingsmaatregelen te worden getroffen dan de lage en middeninkomens. Welke weerslag dit heeft op het oordeel van burgers over hun financiële situatie, moet uit toekomstige gegevens blijken.

Noten

- 1 Hierbij is het inkomen gecorrigeerd voor inflatie en gestandaardiseerd voor verschillen in de omvang van een huishouden. Dit inkomen wordt beschouwd als de indicator van de koopkracht van een huishouden.
- 2 Het Centraal Planbureau (CPB 2011a) spreekt van een koopkrachtstijging van 1,8% in 2009. In dit cijfer zijn echter niet de inkomens van zelfstandigen betrokken. Bovendien betreft de CPB-berekening de statische koopkracht. Hierin komen wel de effecten van loonontwikkelingen en beleidsmaatregelen tot uiting, maar niet de individuele inkomensveranderingen door bijvoorbeeld baanverlies.

- 3 Alleen de uitkeringen van eenoudergezinnen zijn nog meer gestegen (met reëel 9% tot 13%). Bij de andere huishoudentypen lag de stijging tussen de 1% en 6%.
- 4 In Nederland wordt men tot de werkzame beroepsbevolking gerekend indien men ten minste twaalf uur per week werkt. Mensen die minder dan twaalf uur per week werken, gelden als 'werkzame persoon' maar behoren niet tot de werkzame beroepsbevolking. De internationale definitie hanteert geen urengrens; men is *employed* zodra men één uur per week betaalde arbeid verricht.
- 5 Gezien de problematische economische situatie waarin Griekenland verkeert, is dit een opvallende bevinding. Gegevens uit andere bron over het aantal arbeidsuren per werkende per jaar (OECD 2011a) wijzen echter in dezelfde richting.
- 6 Overigens hoeft het in dit laatste geval niet om een gelijktijdige uitkeringsverstrekking te zijn gegaan; de inkomensgegevens zijn jaargegevens.
- 7 Volgens het wetsvoorstel blijven de inkomsten van studerende gezinsleden buiten beschouwing, mits die inkomsten (incl. studiefinanciering) maximaal 80% van het nettominimumloon bedragen.

Literatuur

- Abbring, J.H., G.J. van den Berg en J.C. van Ours (2005). The Effect of Unemployment Insurance Sanctions on the Transition Rate from Unemployment to Employment. In: *Economic Journal*, jg. 115, nr. 505, p. 602-630.
- Berg, G.J. van den, B. van der Klaauw en J.C. van Ours (2004). Punitive sanctions and the transition rate from welfare to work. In: *Journal of Labor Economics*, jg. 22, nr. 1, p. 211-241.
- Bolhuis, P. en E. Flapper (2007). *Jaarrapport Wsw-statistiek 2006. Eindrapport*. Leiden: Research voor Beleid.
- CBS (2011a). *Arbeidsrekeningen; beloning en arbeidsvolume van werknemers*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (geraadpleegd via StatLine, augustus 2011).
- CBS (2011b). *Vacatures; sbi 2008 particuliere bedrijven en overheidssectoren*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (geraadpleegd via StatLine, augustus 2011).
- CBS (2011c). *Vacatures; naar regio, sbi, bedrijfs grootte, beroep en opleiding*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (geraadpleegd via StatLine, augustus 2011).
- CBS (2011d). *Kwartaalrekeningen; mutaties*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (geraadpleegd via StatLine, augustus 2011).
- CBS (2011e). *Zelfstandigen zonder personeel; persoonskenmerken*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (geraadpleegd via StatLine, augustus 2011).
- CBS (2011f). *Beroepsbevolking; kerncijfers naar geslacht en andere persoonskenmerken*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (geraadpleegd via StatLine, augustus 2011).
- CBS (2011g). *Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden; herkomst, duur, bedrijfsklassen*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (geraadpleegd via StatLine, juli 2011).
- CBS (2011h). *Van arbeid naar pensioen; personen 55 jaar of ouder*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (geraadpleegd via StatLine, september 2011).
- CBS (2011i). *Algemene bijstand; uitkeringen op grond van de wwv en de wv*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (geraadpleegd via StatLine, mei 2011).
- CBS (2011j). *Standen en stromen van periodiek algemene bijstandsuitkeringen van thuiswonenden naar leeftijd, gemeentegrootte en gemeente*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (maatwerktable verkregen via StatLine, geraadpleegd mei 2011).

- CBS (2011k). *Aow-uitkeringen*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (geraadpleegd via StatLine, mei 2011).
- CBS (2011l). *Bevolking naar huishoudenspositie, 2011-2060*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (geraadpleegd via StatLine, mei 2011).
- CBS (2011m). *Consumentenvertrouwen, economisch klimaat en koopbereidheid*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (geraadpleegd via StatLine, mei 2011).
- CPB (2011a). *Macro Economische Verkenning 2012*. Den Haag: Centraal Planbureau/Sdu.
- CPB (2011b). *Centraal Economisch Plan 2011*. Den Haag: Centraal Planbureau/Sdu.
- Deelen, A. en D. van Vuuren (2009). *De groei van de arbeidsparticipatie van oudere mannen ontrafeld*. Den Haag: Centraal Planbureau (CPB Memorandum 214).
- Ende, M. van der, H. Erken en M. Streefkerk (2010). Lage werkloosheidsgroei ten tijde van crisis. In: *Economisch Statistische Berichten*, jg. 95, nr. 4589, p. 442-444.
- Eurostat (2011a). *Gini-coefficient (EU-SILC)*. Geraadpleegd september 2011 via epp.eurostat.ec.europa.eu
- Eurostat (2011b). *Average number of usual weekly hours of work in main job; by sex, professional status, full-time/part-time and economic activity*. Geraadpleegd september 2011 via epp.eurostat.ec.europa.eu
- Eurostat (2011c). *Unemployment rate; annual average, by sex and age groups*. Geraadpleegd september 2011 via epp.eurostat.ec.europa.eu
- Eurostat (2011d). *Employment by sex, age groups and highest level of education attained*. Geraadpleegd augustus 2011 via epp.eurostat.ec.europa.eu
- IMF (2010). *World Economic Outlook (WEO). Rebalancing growth*. Washington: Internationaal Monetair Fonds.
- Jong, Ph. de, M. Lindeboom en B. van der Klaauw (2011). *Screening Disability Insurance Applications*. In: *Journal of the European Economic Association*, jg. 9, nr. 1, p. 106-129.
- Josten, E. (2011). *Werkgevers over de crisis*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2011-14).
- Kastoryano, S. en B. van der Klaauw (2011). *Dynamic Evaluation of Job Search Assistance (IZA Discussion papers 5424)*. Bonn: Institute for the Study of Labor.
- Klaauw, B. van der, en J.C. van Ours (2010). *Carrot and Stick: How Reemployment Bonuses and Benefit Sanctions Affect Job Finding Rates (IZA Discussion papers 5055)*. Bonn: Institute for the Study of Labor.
- OECD (2011a). *Average annual hours actually worked per worker*. Geraadpleegd augustus 2011 via stats.oecd.org
- OECD (2011b). *Labour Market Programmes: Public Expenditure as a percentage of GDP, 2004-2009*. Geraadpleegd augustus 2011 via www.oecd.org
- RWI (2011). *Re-integratiemarktanalyse 2011*. Den Haag: Raad voor Werk en Inkomen.
- Santen, P. van, M. van Oploo en M. Engelen (2009). *Wsw-statistiek 2008. Jaarrapport*. Zoetermeer: Research voor Beleid.
- Santen, P. van, M. van Oploo en M. Engelen (2010). *Wsw-statistiek 2009. Jaarrapport*. Zoetermeer: Research voor Beleid.
- Soede, A. (2006). *Naar een nieuwe armoedegrens? Basisbestedingen als maatstaf voor een tekortschietend inkomen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-werkdocument 126).
- Soede, A. (2011). *Armoedegrens op basis van de budgetbenadering – revisie 2010*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2011-13).
- Soede, A. en C.J. Vrooman (2008). *Beyond the breadline. A poverty threshold based on a generalised budget approach*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-special 16).
- TK (2010/2011a). *Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (xv) voor het jaar 2011. Memorie van Toelichting*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, 32500 xv, nr. 2.

TK (2010/2011b). *Arbeidsmarktbeleid*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, 29544, nr. 329.

TK (2011/2012). *Nota over de toestand van 's Rijks financiën*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2011/2012, 33000, nr. 1.

TNO (2011). *Arbobalans 2010*. Delft: TNO.

UWV (2008). *Kroniek van de sociale verzekeringen 2008. Wetgeving en volumeontwikkeling in historisch perspectief*.

Amsterdam: Uitvoering Werknemersverzekeringen.

UWV (2009). *Kwantitatieve informatie 2008*. Amsterdam: Kenniscentrum UWV.

UWV (2011). *Kwantitatieve informatie 2010*. Amsterdam: Kenniscentrum UWV.

7

Gezondheid, preventie
en zorg

7 Gezondheid, preventie en zorg

Johan Polder en Fons van der Lucht (RIVM)

-
- De levensverwachting is in het achterliggende decennium sterk gestegen en bedroeg in 2009 voor mannen 78,5 jaar en voor vrouwen 82,7 jaar.
 - Hoogopgeleiden leven gemiddeld zeven jaar langer en hebben een betere gezondheid dan laagopgeleiden; ook ervaren zij veel minder lichamelijke beperkingen.
 - Coronaire hartziekten, depressies en beroertes veroorzaken de grootste ziektelast.
 - Nederland telt 4,5 miljoen chronisch zieken waarvan ruim een kwart meer dan één ziekte heeft. 1,9 miljoen Nederlanders hebben een psychische stoornis.
 - Het aantal rokers daalt gestaag, maar nog steeds rookt 27% van de Nederlanders; de trends in overgewicht lijken te stabiliseren, 50% van de bevolking is te zwaar en 10% heeft ernstig overgewicht.
 - Het overgrote deel van de Nederlandse vrouwen laat zich screenen op borstkanker (90%) en baarmoederhalskanker (80%).
 - Ieder jaar bezoekt driekwart van de Nederlanders minimaal één keer de huisarts.
 - Jaarlijks wordt 10% van de laagopgeleiden in het ziekenhuis opgenomen en 5% van de hoogopgeleiden. Laagopgeleiden doen ook vaker een beroep op de geestelijke gezondheidszorg.
 - Van de mensen met alleen lagere school komt 30% minimaal één keer per jaar bij de tandarts, onder hogeropgeleiden is dat 60%.
 - De Nederlandse gezondheidszorg behoort tot de meest toegankelijke ter wereld, het basispakket is breed en de eigen betalingen zijn laag.
-

7.1 Van gezond naar beter

Gezondheid dichtbij

‘Goede gezondheid loont.’ Met deze woorden stuurde de regering in het voorjaar van 2011 haar landelijke nota gezondheidsbeleid, *Gezondheid dichtbij*, naar de Tweede Kamer. In deze nota wordt de toon gezet voor een positief gezondheidsbeleid: een goede gezondheid is van belang voor maatschappelijke en sociale participatie (vws 2011).

De nota gezondheidsbeleid is een voortzetting van de vierjaarlijkse preventienota. De naamswijziging is niet toevallig. Waar preventie nogal eens de klank van betutteling heeft, wil de regering inzetten op een positief leefstijlbeleid, met de nadruk op bewegen. Ongewijzigde aandachtspunten zijn het terugdringen van overgewicht, diabetes, depressie, roken en schadelijk alcoholgebruik.

Het gezondheidsbeleid wordt langs drie lijnen uitgewerkt. De eerste betreft de bescherming tegen gezondheidsrisico's die van buiten komen. Het kabinet vindt het belangrijk dat burgers bij deze gezondheidsbescherming op de overheid kunnen rekenen. De tweede gaat over zorg en sportfaciliteiten die dichtbij mensen beschikbaar moeten zijn. Versterking van de basiszorg biedt nieuwe kansen voor preventie, want in de spreekkamer

kan volgens de minister nog veel meer aan leefstijladvisering gedaan worden dan nu het geval is. Ook de griepvaccinatie en de bevolkingsonderzoeken vallen onder de preventieve zorg die dicht bij de mensen moet worden georganiseerd. De minister onderschrijft het belang van het vroegtijdig opsporen van kanker en heeft daarom ook het advies van de Gezondheidsraad overgenomen en zal een bevolkingsonderzoek op darmkanker in 2013 landelijk invoeren. De derde lijn is dat mensen zelf beslissen over hun leefstijl. 'Als het om leefstijl gaat, schrijft de overheid mensen zo min mogelijk voor wat ze wel of niet mogen. Mensen maken zelf keuzes. Die keuzes worden gemaakt in een omgeving waarin de gezonde keuze makkelijk is.' Jongeren moeten daartoe wel een aantal basisvaardigheden ontwikkelen, en daar wil het kabinet het leefstijlbeleid dan ook op richten. Massamediale campagnes worden stopgezet, stoppen-met-rokenprogramma's worden weer uit het basispakket verwijderd en voor onderzoek naar leefstijlinterventies komt minder geld beschikbaar.

Zorg die werkt

In de beleidsbrief *Zorg die werkt* (Tweede Kamer, 2010/2011a) presenteerde de minister haar visie op de curatieve zorg. Ook daarin staan drie lijnen centraal: zorg en sport dichtbij, in de buurt; meer en betere zorg voor je geld; ruimte voor burger en zorgondernemer. Deze beleidslijnen bouwen rechtstreeks voort op de uitgangspunten van het Regeerakkoord: vrijheid en verantwoordelijkheid. Basiszorg vormt een rode draad en de minister wil die over de volle breedte van de gezondheidszorg versterken, van eerstelijnszorg tot geestelijke gezondheidszorg en ouderenzorg. Daarbij heeft de minister ondernemerschap hoog in het vaandel. Zorgaanbieders moeten de ruimte krijgen en uitgedaagd worden om de beste prestaties te leveren en daar ook voor beloond worden. De financiering van de zorg zal daarop aangepast worden. Inmiddels heeft de minister een convenant met de zorgaanbieders en de zorgverzekeraars gesloten dat voorziet in de invoering van prestatiebekostiging en de uitbreiding van de regierol van verzekeraars en dat alles binnen een gebudgetteerde volumegroei van 2,5%. De veldpartijen krijgen meer ruimte voor ondernemerschap, maar als de totale uitgaven boven de afgesproken groeirimte uitstijgen, zal de minister krachtig ingrijpen.

De sterkere nadruk op eigen verantwoordelijkheid geldt ook financieel: niet alleen voor zorggebruikers, die te maken krijgen met hogere eigen bijdragen en een kleiner verstrekkingspakket, maar ook voor de zorgverzekeraars, voor wie de financiële risico's zullen toenemen, alsmede voor de zorgaanbieders, die toegang zullen krijgen tot de private kapitaalmarkt.

Vertrouwen in de zorg

De staatssecretaris presenteerde haar visie op de langdurige zorg onder de titel *Vertrouwen in de zorg* (Tweede Kamer 2010/2011b). Opnieuw zijn er drie centrale thema's: betere en betaalbare zorg nu en later; zorg, dat zijn mensen; zorgzaamheid dichtbij huis. Ook deze thema's moeten verder worden uitgewerkt, maar een aantal belangrijke veranderingen is inmiddels wel in gang gezet (Tweede Kamer 2010/2011c). Het meest in het oog lopend is de versoering van de persoonsgebonden budgetten (pgb's). Het overgrote deel (90%) van de huidige gebruikers zal de komende jaren zijn recht op een pgb verliezen en aangewezen zijn op zorg in natura. Die zorg wil de staatssecretaris versterken, onder andere door hogere vergoedingen zodat instellingen meer personeel kunnen aannemen. Een tweede verandering betreft de decentralisatie van alle vormen van begeleiding naar de gemeenten. Het betreft de begeleiding van zowel ouderen als mensen met een verstandelijke handicap en langdurige psychiatrische problemen. Ook de jeugdzorg zal grondig herzien worden en onder de verantwoordelijkheid van gemeenten worden gebracht. De AWBZ blijft in versoerde vorm bestaan en zal met ingang van 2013 worden uitgevoerd door de zorgverzekeraars. Het kabinet wil stappen zetten om de reeds lang bepleitte scheiding van wonen en zorg nu echt te realiseren.

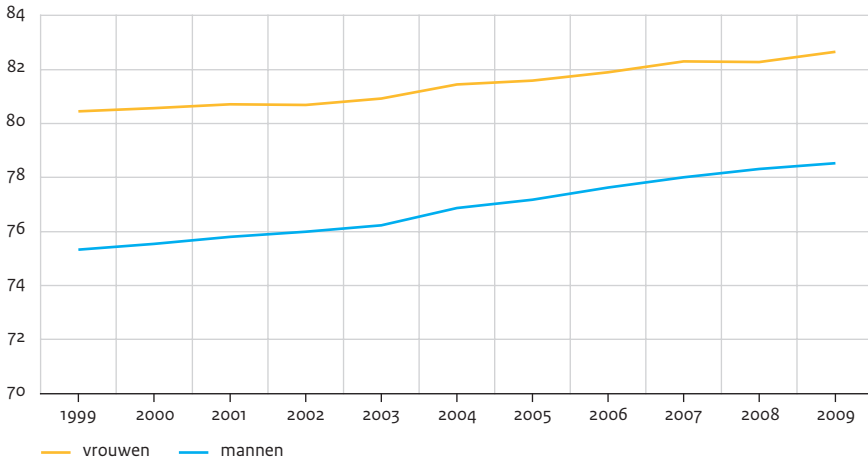
Samengevat kiest het kabinet voor een benadering waarin de maatschappelijke baten van gezondheid centraal staan, waarin gestreefd wordt naar een verdere verbetering van de volksgezondheid en waarin iedereen actief wordt betrokken bij de realisatie van die verbetering. Met deze ambitie sluit het kabinet aan bij de vijfde Volksgezondheid Toekomst Verkenning (VTV) van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM): *Van gezond naar beter* (Van der Lucht en Polder 2010). Tegen de achtergrond van deze VTV biedt dit hoofdstuk een overzicht van gezondheid, preventie en zorg in Nederland.

7.2 Levensverwachting

Het laatste decennium is de levensverwachting in Nederland opvallend snel gestegen (figuur 7.1). Met 78,5 jaar behoort de levensverwachting van mannen in Nederland tot de hoogste in Europa. Hoewel de levensverwachting van Nederlandse vrouwen ruim vier jaar hoger is dan die van mannen (82,7 jaar), doen zij het in Europa een stuk minder goed. Met name door hun rookgedrag bleef de levensverwachting van vrouwen achter, maar de laatste jaren lijkt zich een kentering aan te dienen. Vooral de dalende sterfte aan hart- en vaatziekten heeft bijgedragen aan de recente stijging van de levensverwachting van Nederlandse vrouwen.

Figuur 7.1

Levensverwachting bij geboorte van Nederlandse mannen en vrouwen, 1999-2009 (in aantal jaren)

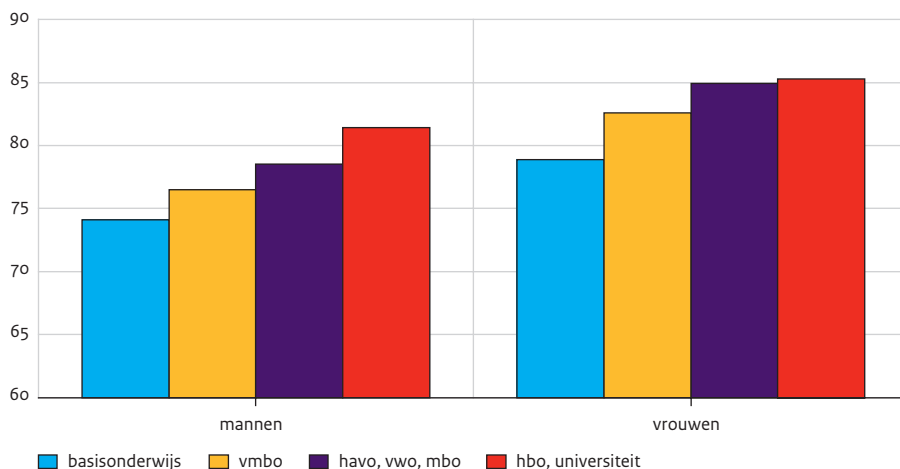
Bron: CBS (StatLine)

Verschillen in levensverwachting binnen Nederland

In de provincies Zeeland, Zuid-Holland en Utrecht is de levensverwachting het hoogst, uitgezonderd de grote steden. Opvallend laag is de levensverwachting in Zuid-Limburg en Twente, hetgeen mogelijk samenhangt met een historie van zware beroepen in de mijnbouw en de industrie. Ook in Groningen en de Betuwe is de levensverwachting naar verhouding laag, hetgeen diepe wortels heeft in de sociaaleconomische kenmerken van beide regio's. Geografische verschillen staan niet op zichzelf, maar geven uitdrukking aan verschillen in welstand, opleiding, culturele en etnische verschillen. In de grote steden verschilt de levensverwachting zelfs per buurt. Sociaaleconomische invloeden spelen daarbij een doorslaggevende rol. Hoogopgeleiden leven gemiddeld zo'n zeven jaar langer dan laagopgeleiden (figuur 7.2). Dit betekent bijvoorbeeld dat de levensverwachting van laagopgeleide mannen met 74 jaar vergelijkbaar is met die van de gemiddelde Nederlandse man eind jaren zeventig. De verschillen in levensverwachting naar opleidingsniveau zijn de laatste jaren niet kleiner geworden.

Figuur 7.2

Levensverwachting naar geslacht en opleidingsniveau, gemiddelde over de periode 2005-2008 (in aantal jaren)

Bron: CBS (StatLine)

Toekomst van de levensverwachting

Gelet op de recente sterke stijging in Nederland en op de hogere levensverwachting in andere landen lijkt het onwaarschijnlijk dat de maximale levensverwachting is bereikt. Ook eerder bleken prognoses stelselmatig te laag. Vooruitberekeningen in de jongste editie van de Vrv (voor de periode 2008-2050) blijken nu al ingehaald te zijn. Deze berekeningen toonden een gestage toename van de levensverwachting tot 80 jaar voor mannen en 84 jaar voor vrouwen in 2050. De daadwerkelijke levensverwachting was in 2009 al bijna een half jaar hoger dan in de Vrv werd voorspeld. Niets wijst erop dat er een einde is gekomen aan deze (tussentijdse) acceleratie. En het is heel goed denkbaar dat de levensverwachting in Nederland zich zal ontwikkelen volgens een optimaal scenario waarbij ervan uit wordt gegaan dat er een *best practice life expectancy* bestaat die per kalenderjaar met 0,2 jaar toeneemt (Christensen et al. 2009). Per week krijgen we er ongeveer een weekend bij. Als deze voorspelling uitkomt, betekent dat dat van alle meisjes die sinds 2000 in welvarende landen geboren zijn maar liefst de helft haar 100e verjaardag zal vieren.

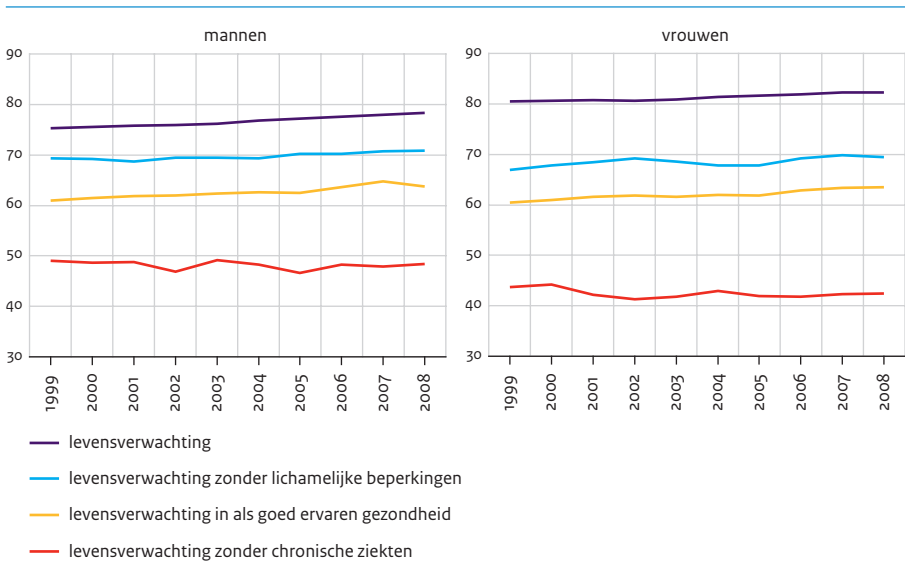
7.3 Meer ziekte, meer gezondheid

Nederlanders leven steeds langer, maar worden ze ook gezonder? Als we kijken naar de levensverwachting zonder ziekte is dat niet het geval. Deze is in de afgelopen tien jaar namelijk gedaald van 49 tot 48 jaar voor mannen en van 44 tot 42 jaar voor vrouwen (figuur 7.3). Anno 2011 leeft een Nederlandse vrouw bijna de helft van haar leven met een chronische ziekte. Toch is dat maar één kant van het verhaal. Gezondheid is namelijk iets

anders dan alleen de afwezigheid van ziekte. Het gaat ook om hoe gezond mensen zich voelen en of ze beperkingen in het dagelijks leven ervaren. Hebben mensen de lichamelijke en geestelijke gesteldheid om de dingen te doen die ze graag willen doen? Vanuit die optiek is de gezondheid van de Nederlanders de laatste jaren zeker niet slechter geworden. Evenals de levensverwachting is ook de levensverwachting zonder beperkingen in de afgelopen tien jaar gestegen. De jaren die erbij kwamen, waren dus voor een groot deel gezonde jaren, dat wil zeggen jaren zonder beperkingen en in goede ervaren gezondheid. Meer ziekte én meer gezondheid is de dubbele trend waarin de Nederlandse volksgezondheid zich anno 2011 bevindt.

Figuur 7.3

Gezonde levensverwachtingen naar geslacht, 1999-2008 (in aantal jaren)

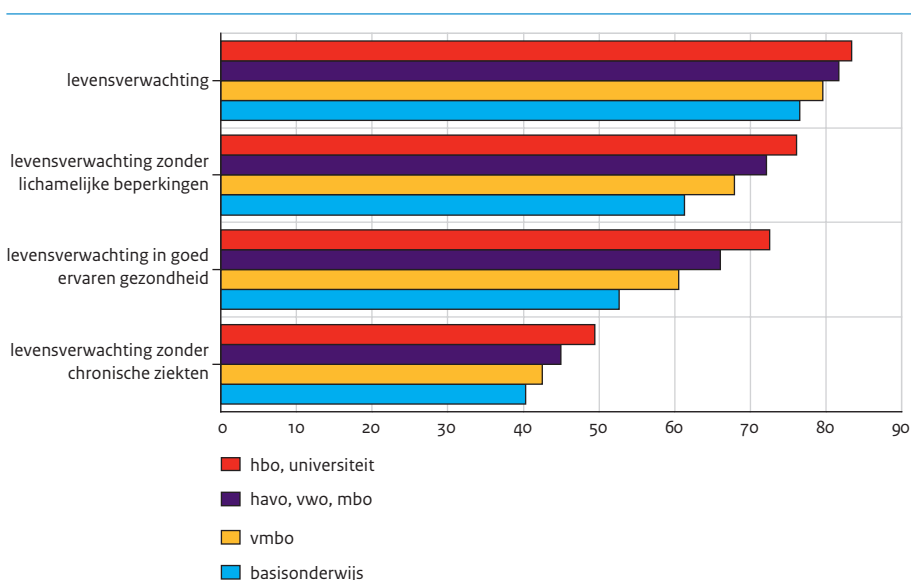
Bron: CBS (StatLine)

Hiervoor is gebleken dat lageropgeleiden gemiddeld aanzienlijk korter leven dan hogeropgeleiden. Dit duidt op grote gezondheidsverschillen, die ook nog eens hardnekkig blijken te zijn. Al geruime tijd is bekend dat mensen uit de lagere opleidings- en inkomensgroepen meer ziekten hebben, meer beperkingen ervaren en hun gezondheid een lager cijfer geven dan hoogopgeleiden. Vier van de tien laagopgeleiden ervaren hun gezondheid als minder goed (Van der Lucht en Polder 2010). Dat is drieënhalve keer meer dan onder mensen met minimaal een hbo-opleiding. Ook migranten beoordelen hun gezondheid veel vaker als slecht, van bijna twee keer vaker (Surinaamse Nederlanders) tot drie keer vaker (Turkse Nederlanders). Wanneer we rekening houden met verschillen in onder meer leeftijd en opleidingsniveau is de kans dat migranten een slechtere gezondheid hebben zelfs vierënhalve keer groter (Van der Lucht en Polder

2010). Bij ervaren beperkingen en zelfgerapporteerde chronische aandoeningen zijn de verschillen tussen opleidingsniveaus iets minder groot, maar nog steeds evident. Combineren we deze gegevens met de schattingen van de levensverwachting, dan zien we dat laagopgeleiden gemiddeld 62 jaar zonder beperkingen leven en hoogopgeleiden 76 jaar (figuur 7.4). Kijken we naar de levensverwachting in goed ervaren gezondheid, dan is de kloof zelfs nog wat groter, namelijk twintig jaar.

Figuur 7.4

Gezonde levensverwachtingen naar opleidingsniveau, gemiddelde over de periode 2005-2008 (in aantal jaren)

Bron: CBS (StatLine (Sterftestatistiek en POLS))

7.4 Ziekten en beperkingen

Diabetes mellitus is de meest voorkomende ziekte in Nederland, op de voet gevolgd door artrose, coronaire hartziekten, nek- en rugklachten en slechthorendheid met elk meer dan 600.000 gevallen (tabel 7.1). De top 10 van ziekten met de hoogste prevalentie bestaat vooral uit chronische ziekten. Voor kortdurende ziekten als infecties en ongevallen is incidentie, het aantal nieuwe gevallen, een betere maat. Van de kortdurende aandoeningen treden verkoudheid, nek- en rugklachten, acute urineweg-infecties en letsel door ongevallen in de privésfeer het meest veelvuldig op. Kijken we naar sterfte dan staan coronaire hartziekten nog onbetwist op de eerste plaats van doodsoorzaken. Longkanker is echter wel bezig met een opmars, en bij de verloren levensjaren staat deze ziekte inmiddels bovenaan, bij zowel mannen als vrouwen. Dit heeft te maken met de relatief jonge leeftijd waarop longkankerpatiënten overlijden,

waardoor veel levensjaren verloren gaan. Tellen we alle kankers en ook alle hart- en vaatziekten bij elkaar op, ook degenen die niet in tabel 7.1 staan, dan blijkt dat er in het achterliggende decennium een belangrijke verschuiving heeft plaatsgevonden: kanker heeft de hart- en vaatziekten ingehaald als doodsoorzaak nummer één.

Ziektelast en multimorbiditeit

Voor een goed begrip van de volksgezondheid is het noodzakelijk om ook de ziekte­last in kaart te brengen. Deze bestaat niet alleen uit verloren levensjaren, maar ook uit jaren met ziekte. In de *burden-of-disease* benadering wordt bij de berekening van de ziekte­last bovendien rekening gehouden met de ernst van de ziekte. Het maakt immers nogal uit of mensen veel of weinig pijn hebben en of ze zich angstig en somber voelen of niet. Psychische stoornissen kom je bij de belangrijkste doodsoorzaken niet zo snel tegen en verloren levensjaren zijn er alleen bij suïcide maar verder niet of nauwelijks. Maar ontegenzeggelijk brengen psychische stoornissen veel ziekte­last met zich mee, voor zowel de individuele patiënt als de samenleving. Om wat eenheid in deze diversiteit van gegevens te scheppen zijn geïntegreerde maten voor de volksgezondheid ontwikkeld. De bekendste daarvan is de DALY, die *disability adjusted life years* meet. DALY's geven uitdrukking aan de totale ziekte­last door verloren levensjaren en jaren met ziekte bij elkaar op te tellen, waarbij die ziekte­jaren onderling vergelijkbaar zijn gemaakt door middel van wegingsfactoren, gebaseerd op de ernst van de afzonderlijke aandoeningen. Wanneer we op deze manier naar de ziekte­last in Nederland kijken, staan coronaire hartziekten, beroerte, angststoornissen en depressie bovenaan. In vergelijking met verloren levensjaren komen er in de top 10 van ziekte­last vooral ziekten bij die de kwaliteit van leven sterk verminderen, maar geen sterfte veroorzaken. Dit geldt vooral voor de psychische stoornissen en daarnaast voor een aandoening als artrose.

Tabel 7.1

Top 10 van ziekten in Nederland: prevalentie, verloren levensjaren en ziekte­last, 2007

	prevalentie	verloren levensjaren	ziekte­last ^a
1	diabetes mellitus	longkanker	coronaire hartziekten
2	artrose	coronaire hartziekten	beroerte
3	coronaire hartziekten	beroerte	angststoornissen
4	nek- en rugklachten	darmkanker ^b	depressie
5	slechthorendheid	copd ^c	diabetes mellitus
6	astma	borstkanker	longkanker
7	staar	hartfalen	copd ^c
8	contacteczeem	dementie	artrose
9	copd ^c	zelf toegebracht letsel	letsel door privéongevallen
10	depressie	longontsteking	dementie

a Disability adjusted life years.

b Dikkedarm- en endeldarmkanker.

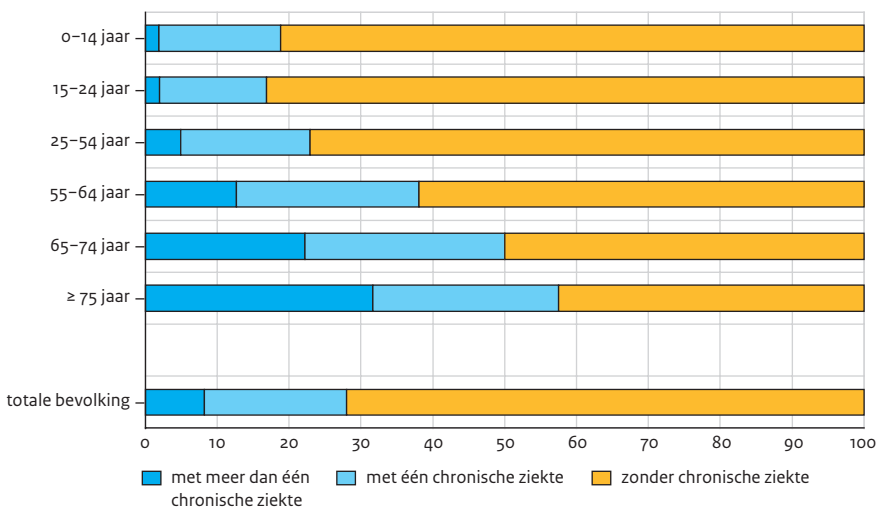
c Chronic obstructive pulmonary disease.

Bron: Van der Lucht en Polder (2010)

Wanneer we de ziektelast in kaart brengen is het van belang om er rekening mee te houden dat mensen meerdere ziekten tegelijk kunnen hebben. Dit noemen we multimorbiditeit. Als we ons baseren op epidemiologische gegevens, dan zijn er in Nederland zo'n 4,5 miljoen chronisch zieken. Van deze chronisch zieken heeft bijna 30% meer dan één ziekte onder de leden. Bij elkaar betreft het 1,3 miljoen patiënten met multimorbiditeit en hun aantal neemt gaandeweg toe. Tot ongeveer 55 jaar is multimorbiditeit nog relatief zeldzaam, maar onder ouderen komt het steeds veelvuldiger voor. Zo heeft bijna een op de drie 75-plussers meer dan één chronische ziekte (figuur 7.5).

Figuur 7.5

Het hebben van geen, een of meerdere chronische ziekten naar leeftijd, gemiddelde over de periode 2003-2007 (in procenten)

Bron: Nivel (LINH)

Psychische gezondheid

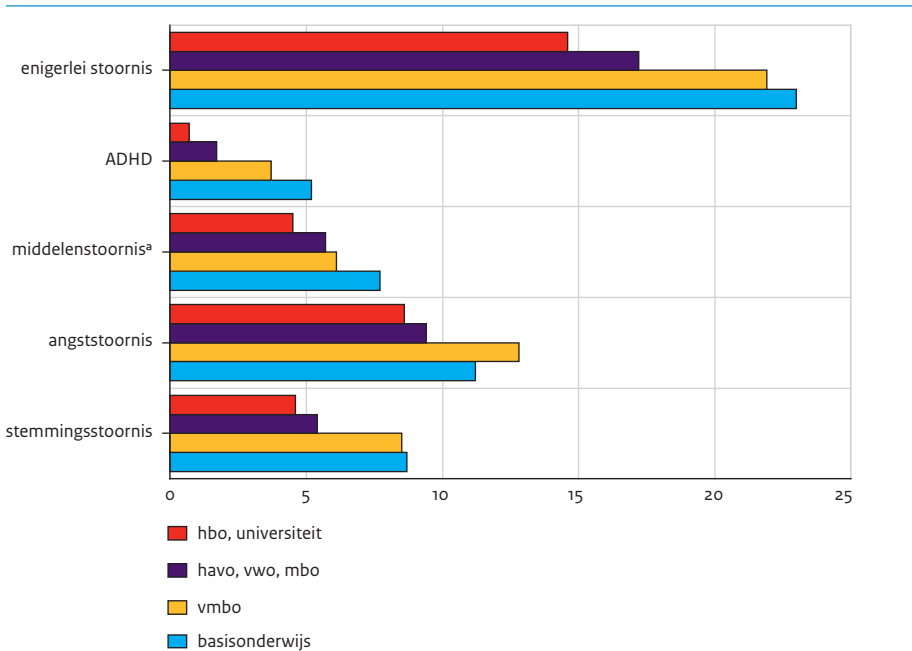
Vier op de tien Nederlanders krijgen op enig moment in hun leven last van psychische problemen. De tweede editie van de Nemesis studie (2007-2009), een grootschalig bevolkingsonderzoek naar het voorkomen van psychische problemen in Nederland, laat zien dat van de psychische aandoeningen waar Nederlanders ooit mee te maken krijgen, stemmingsproblemen, angststoornissen en verslavingsproblematiek het meest voorkomen, gevolgd door gedragsstoornissen en problemen als gevolg van aandachtstekort (De Graaf et al. 2010). De helft van de patiënten heeft een combinatie van twee of meer stoornissen. Daarmee speelt multimorbiditeit bij de psychische stoornissen een nog grotere rol dan bij somatische aandoeningen.

Op jaarbasis is het aantal mensen met psychische problemen uiteraard lager, maar nog altijd gaat het volgens Nemesis-2 om 1,9 miljoen mensen (overeenkomend met 18% van

alle Nederlanders in de leeftijd van 18 tot 64 jaar). Angststoornissen komen jaarlijks het meeste voor (10,1%), gevolgd door stemmingsstoornissen (6,1%), verslavingsproblematiek (5,6%) en ADHD (2,1%). Een op de drie patiënten heeft meer dan één stoornis. Tussen mannen en vrouwen bestaan aanzienlijke verschillen. Niet als het gaat om het aantal personen met een psychische stoornis, maar wel als we kijken naar de afzonderlijke aandoeningen. Stemmings- en angststoornissen komen bij vrouwen veel vaker voor, terwijl we ADHD veel vaker onder mannen aantreffen, evenals verslavingsproblematiek.

Figuur 7.6

Aandeel Nederlanders met een psychische aandoening in de afgelopen twaalf maanden naar opleidingsniveau, gemiddelde over de periode 2007-2009 (in procenten)

a Middelenstoornis: Aanduiding voor verslavingsproblematiek in het Nemesis onderzoek van het Trimbos Instituut

Bron: Trimbos Instituut (Nemesis-2)

Binnen de Nederlandse bevolking bestaan enorme sociale verschillen in psychische gezondheid. Werklozen, arbeidsongeschikten en mensen met een laag inkomen hebben veel vaker een psychische stoornis dan de rest van de bevolking. Daarbij is er overigens wel sprake van een wisselwerking. Psychische stoornissen zijn immers vaak ook de reden waarom mensen niet of minder goed kunnen werken, wat zich vervolgens vertaalt in uitkeringsafhankelijkheid of een lager loon. Kijken we naar opleidingsniveau dan blijkt dat mensen met alleen basisonderwijs gemiddeld een twee keer zo grote kans op een

psychische stoornis hebben dan mensen met hoger beroepsonderwijs of een universitaire opleiding (figuur 7.6). Bij angststoornissen zijn de verschillen kleiner en bij ADHD zijn ze aanzienlijk groter. Ook voor deze verschillen geldt dat er sprake is van tweerichtingsverkeer: mensen met een lagere opleiding lopen meer kans op een psychische stoornis, maar omgekeerd kunnen psychische problemen ook een belemmering vormen om een hogere opleiding met succes af te ronden.

De psychische ziektelast in Nederland is dus groot, maar er zijn geen aanwijzingen dat deze in het voorbije decennium is toegenomen. Een vergelijking tussen beide edities van het Nemesis-onderzoek wijst eerder op een lichte daling van het aantal mensen met een stemmingsstoornis, maar deze blijkt niet significant te zijn. Bij de andere stoornissen bleef de prevalentie min of meer gelijk, zodat de totale psychische gezondheid van de Nederlandse bevolking tussen 1996 en 2009 niet is verbeterd maar ook niet is verslechterd.

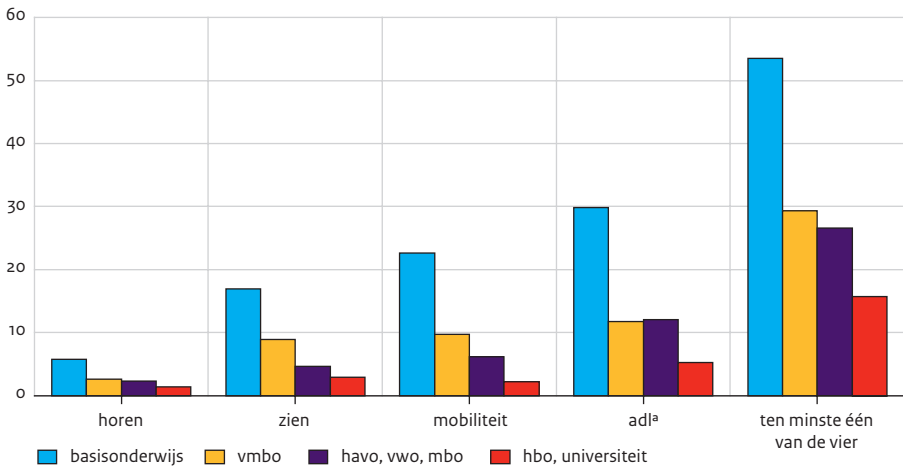
Ziekte versus gezondheid

De toename van het aantal zieken is niet per definitie verontrustend. Deels wijst het immers op een gunstige ontwikkeling in de volksgezondheid. Omdat er meer bekend is over ziekten, kunnen mensen met een ziekte steeds vroeger worden opgespoord en zijn er steeds meer mensen met een diagnose. Door bijvoorbeeld mensen met diabetes eerder op te sporen, hebben zij minder kans op complicaties en beperkingen. Het aantal mensen met de ziekte diabetes neemt dan weliswaar toe, maar tegelijkertijd neemt het aantal mensen met beperkingen door diabetes af. Ook de behandeling van ziekte verbetert in de loop van de tijd, waardoor mensen met een ziekte langer kunnen overleven. Onder de bevolking tref je hierdoor meer zieken aan. De toename van het aantal zieken in Nederland is dus ook deels het gevolg van het succes van de gezondheidszorg en meer ziekte betekent daardoor niet vanzelf dat de gezondheid afneemt. We zagen reeds dat gezondheid iets anders is dan niet ziek zijn. Uit onderzoek naar gezondheidsopvattingen blijkt dat gezondheid voor veel mensen door twee aspecten wordt bepaald (Kooiker 2011). Het eerste aspect is het gevoel gezond te zijn, dus fit te zijn, energie te hebben en 'lekker in je vel te zitten'. Het tweede is dat je 'de dingen kunt doen die je wilt doen'. Daarbij gaat het ook om onafhankelijkheid en (keuze)vrijheid. Mensen met een chronische ziekte kunnen zichzelf als gezond beschouwen wanneer aan deze twee voorwaarden wordt voldaan.

Gezondheid is dus veel meer dan het complement van ziekte. Maar liefst driekwart van de mensen met een chronische aandoening blijkt zich toch gezond te voelen en een nog groter deel geeft aan geen lichamelijke beperkingen te ervaren. Naarmate mensen meerdere aandoeningen hebben, neemt dit percentage af. Nog steeds ervaart de helft van de mensen met drie of meer ziekten geen beperkingen. Opnieuw zijn de verschillen tussen hoger- en lageropgeleiden groot, met name als het gaat over problemen met mobiliteit en activiteiten van het dagelijks leven (adl) (figuur 7.7). Hierbij speelt ongetwijfeld mee dat hogeropgeleiden beter in staat zijn om met hun ziekte te leren leven en manieren te vinden om met hun beperkingen om te gaan.

Figuur 7.7

Aandeel Nederlanders met lichamelijke beperkingen naar opleiding in 2009 (in procenten)

a Activiteiten van het dagelijks leven.

Bron: CBS (POLS)

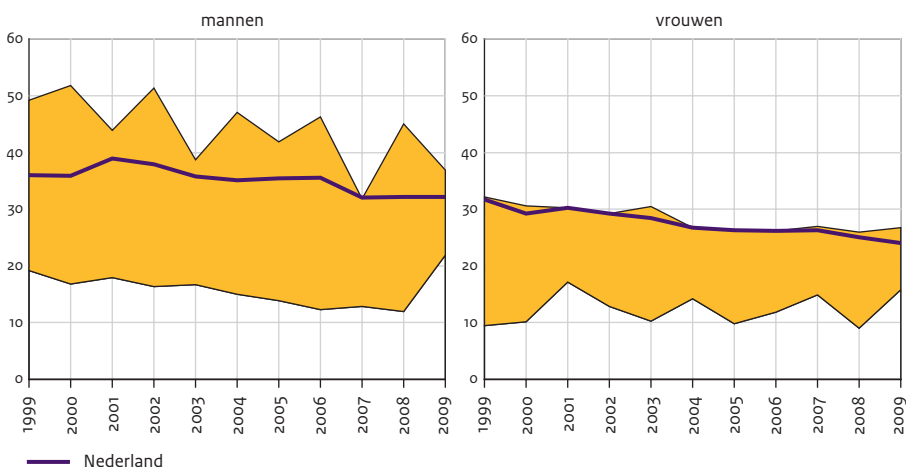
7.5 Leefstijl en omgeving als oorzaken van ziekte

Leefstijl als oorzaak van ziekte

Roken is nog steeds een van de grootste volksgezondheidsproblemen. Het aantal rokers is weliswaar gestaag gedaald (figuur 7.8), maar is nog steeds hoog vergeleken met ons omringende landen. Dit geldt vooral voor vrouwen. Wanneer niemand meer zou roken, zou de gezonde levensverwachting in de bevolking met twee jaar toenemen. Op individueel niveau is de winst nog groter. Wanneer iemand die rookt dat niet zou doen, zou zijn of haar gezonde levensverwachting zo'n vierenhalf jaar hoger zijn.

Figuur 7.8

Trends in het aandeel dagelijkse rokers onder mannen en vrouwen van 15 jaar en ouder, 1999-2009 (in procenten)^a

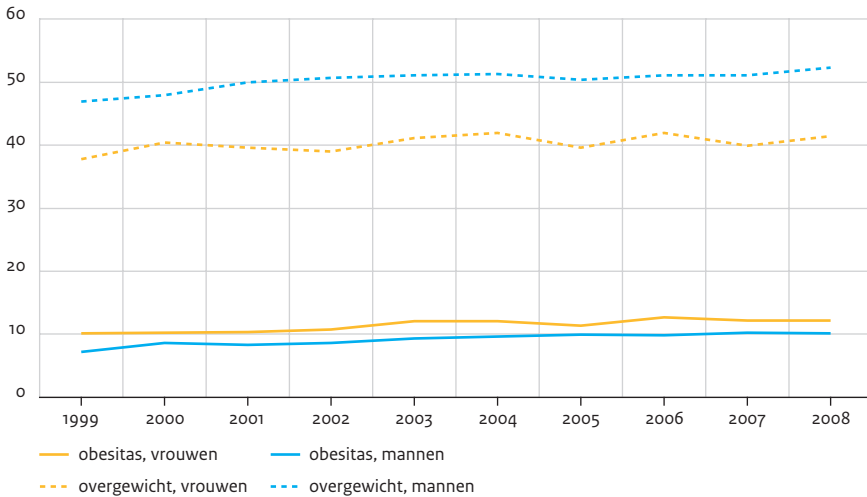
a De spreiding van alle EU-landen is weergegeven in oranje. Omdat voor sommige landen de gegevens van verschillende jaren ontbreken hebben de onder- en bovengrens een grilliger patroon dan in werkelijkheid.

Bron: RIVM (Nationaal Kompas Volksgezondheid)

Overmatig alcoholgebruik is nog steeds een probleem. Het aantal jongeren dat alcohol gebruikt daalt, ondanks de verhalen over het zogeheten comazuipen als extreem uitvloeisel. Een klein deel van de bevolking gebruikt softdrugs, mannen (5,5%) meer dan vrouwen (1,5%) en jongeren (8,1%) meer dan volwassenen (3,3%) (Van der Lucht en Polder 2010). Het aantal drugsgebruikers onder de volwassenen is al jaren stabiel en lijkt onder jongeren te dalen. In vergelijking met andere landen worden er in Nederland minder harddrugs gebruikt. Op het terrein van de seksuele gezondheid vormen etnische groepen en asielzoekers de belangrijkste risicogroepen. Dat blijkt onder meer uit het verhoudingsgewijs grote aantal tienerzwangerschappen. Ook jongeren met een lage opleiding vormen een aandachtsgroep. Hoe lager het schoolniveau, des te eerder jongeren hun eerste seksuele ervaringen hebben met alle risico's van dien: ongewenste zwangerschappen, seksueel overdraagbare aandoeningen en psychosociale problemen. Bijna de helft van de bevolking heeft overgewicht en ongeveer een op de tien Nederlanders heeft ernstig overgewicht, maar sinds 2000 lijkt er een stabilisatie op te treden (figuur 7.9). Met die 10% voor ernstig overgewicht scoort Nederland overigens uitzonderlijk goed. Op Roemenië na is er geen land in Europa waar er minder te zware mensen wonen. In Engeland bijvoorbeeld lijdt maar liefst een kwart van de bevolking aan ernstig overgewicht, zowel mannen als vrouwen.

Figuur 7.9

Aandeel Nederlanders van 20 jaar en ouder met overgewicht en obesitas in de periode 1999-2008, gecorrigeerd voor bevolkingsgroei en vergrijzing (in procenten)

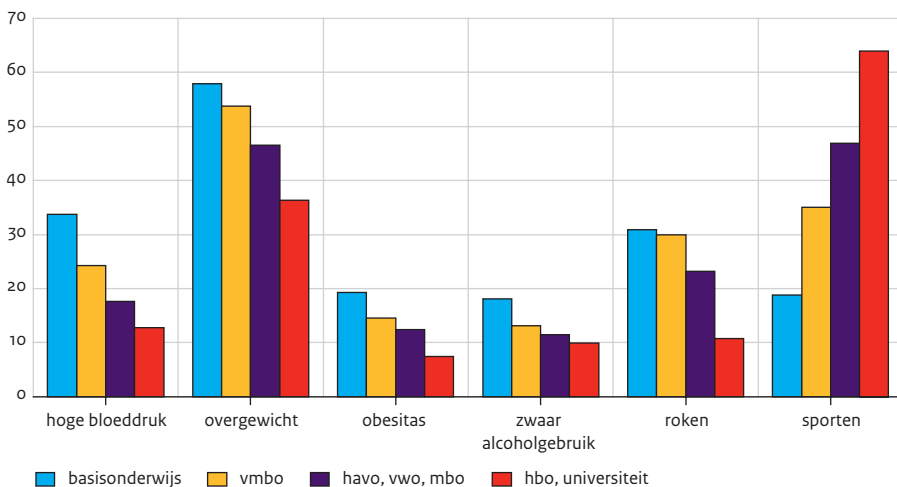
Bron: CBS (POLS)

Het eetgedrag van de gemiddelde Nederlander is kort samen te vatten met: veel en verkeerd. Met name de consumptie van groente en fruit blijft achter bij de voedingsnormen. Verder worden er te veel verzadigde vetten gegeten en te weinig vis, en wordt er (ook door fabrikanten) te veel zout aan het voedsel toegevoegd. Veel mensen volgen diëten, wat vaak resulteert in een jojoënd gewicht. Bovendien is voor veel Nederlanders lichamelijke activiteit vrijwel uit het dagelijks leven verdwenen, wat (in combinatie met de eetgewoonten) de toename van overgewicht heeft veroorzaakt. Tegenover de afnemende hoeveelheid dagelijkse lichamelijke activiteit staat een toenemende sportdeelname (zie § 9.4). Lichaamsbeweging is daarmee van een middel een doel geworden. Gunstig is dat de fiets in Nederland zeker ten opzichte van andere landen nog steeds een populair vervoermiddel is.

Bij vrijwel alle determinanten van ziekte scoren mensen met een lagere opleiding slechter dan hogeropgeleiden (figuur 7.10). Alcoholgebruik is een uitzondering. Probleemdrinkers worden in alle sociale klassen aangetroffen.

Figuur 7.10

Determinanten van gezondheid naar opleidingsniveau, 2009 (in procenten)

Bron: CBS (POLS)

Omgeving als oorzaak van ziekte

Overigens staat ongezond gedrag zelden op zichzelf: mensen die roken houden er veelal ook andere ongezonde gewoonten op na. De combinatie van alcohol en roken komt het meest voor. Bij de leefstijl die mensen erop na houden speelt de sociale omgeving een belangrijke rol. Ook de fysieke omgeving is van invloed. Bij het wel of niet buiten spelen van kinderen maakt het bijvoorbeeld uit waar een kind woont. Een ander voorbeeld is de hoeveelheid verkooppunten van eten en drinken die het winkelend publiek tegenkomt. Ook de hoeveelheid verkeersgeluid en de mate van luchtverontreiniging zijn van invloed op de gezondheid.

7.6 Preventie en gezondheidszorg

Gezondheidsbescherming

Het terrein van preventie en zorg is breed. Allerlei maatregelen zijn erop gericht om de volksgezondheid te bevorderen, uiteenlopend van collectieve maatregelen om alle inwoners van Nederland tegen gezondheidsrisico's te beschermen tot geavanceerde medicijnen voor soms heel specifieke patiëntengroepen. In het verleden hebben gezondheidsbeschermende maatregelen op het terrein van hygiëne, schoon drinkwater en huisvesting enorm bijgedragen aan de daling van de (kinder)sterfte en daarmee aan de stijging van de levensverwachting. Meer recent kunnen maatregelen op het terrein van de verkeersveiligheid worden genoemd. Dit voorbeeld onderstreept het belang van samenhangend beleid. Immers, het aantal verkeersslachtoffers is niet alleen verminderd door veiliger verkeerssituaties maar ook door de terugdringing van alcohol in het

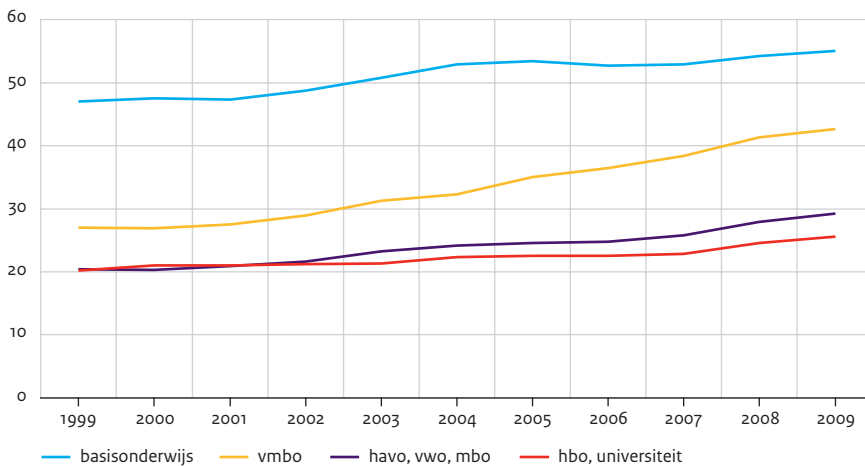
verkeer, veiliger auto's en verbeterd rijgedrag. Bij zulk samenhangend beleid staan soms grote belangen op het spel, zoals in de landbouw waar uitbraken van Q-koorts en de besmetting van groenten met de EHEC-bacterie de blijvende noodzaak van gezondheidsbeschermende maatregelen onderstrepen.

Ziektepreventie

Waar gezondheidsbescherming zich op de totale bevolking richt, gaat het bij ziektepreventie om het voorkómen van specifieke aandoeningen. Bekend zijn de vaccinaties uit het Rijksvaccinatieprogramma, maar ook de cholesterolverlagers en bloeddrukverlagende medicijnen kunnen worden genoemd. Heel bekend is ook de grieprik, die jaarlijks beschikbaar wordt gesteld aan risicogroepen en ouderen. Veel mensen maken daar gebruik van, maar lang niet iedereen. Hoogopgeleiden gebruiken de grieprik het minst, namelijk een op de vijf. Bij mensen met alleen basisschool is dat de helft, maar dat komt ook omdat dit grotendeels ouderen zijn en omdat laagopgeleiden vanwege hun doorgaans slechtere gezondheid vaker tot een risicogroep behoren die voor de grieprik in aanmerking komt (figuur 7.11).

Figuur 7.11

Deelname aan de griepvaccinatie naar opleidingsniveau, 1999-2009 (in procenten)

Bron: CBS (POLS)

Ook de vroegtijdige opsporing van ziekten en aandoeningen wordt tot de ziektepreventie gerekend. Het gaat dan om bijvoorbeeld de hielprik die bij alle pasgeborenen wordt afgenomen, en natuurlijk ook om de jeugdgezondheidszorg die als doel heeft om in een zo vroeg mogelijk stadium te signaleren of een kind gezondheidsproblemen heeft of misschien achterop raakt in zijn ontwikkeling. Als het om vroege opsporing gaat hebben

de bevolkingsonderzoeken op kanker een specifieke plaats en een wettelijke basis. Het overgrote deel van de Nederlandse vrouwen laat zich screenen op borstkanker (90%) en baarmoederhalskanker (80%). De deelname aan deze bevolkingsonderzoeken nam in het achterliggende decennium gestaag toe, waarbij de verschillen tussen opleidingsniveaus nagenoeg verdwenen.

Gezondheidsbevordering

In het achterliggende decennium stond gezondheidsbevordering in het centrum van de belangstelling. Een groot deel van de ziektelast hangt immers samen met een ongezonde leefstijl. De laatste jaren is echter een kentering waarneembaar. Leefstijl is niet minder belangrijk geworden, maar de knelpunten van de gezondheidsbevordering zijn meer bloot komen te liggen. Dan gaat het ten eerste om vragen over de legitimiteit van ingrijpen. Mag de overheid zich met het eetgedrag van burgers bemoeien? Ten tweede zijn er ook vragen over effectiviteit van leefstijlinterventies. Van veel interventies is immers weinig of niets bekend over de effectiviteit, en de interventies die wel bewezen effectief zijn hebben vaak een dermate laag bereik dat er op landelijk niveau nauwelijks effecten waargenomen worden. Ten derde spelen er op het terrein van de gezondheidsbevordering allerlei partijen met verschillende verantwoordelijkheden en tegengestelde belangen een rol, met als gevolg dat de gewenste gedragsverandering onvoldoende van de grond komt. Omdat het vaak hogeropgeleiden zijn die als eerste wat oppikken, lijkt het er wel op dat alle aandacht voor leefstijl en gezond leven eerder tot een vergroting van de gezondheidsverschillen heeft geleid dan tot een vermindering.

Gezondheidszorg

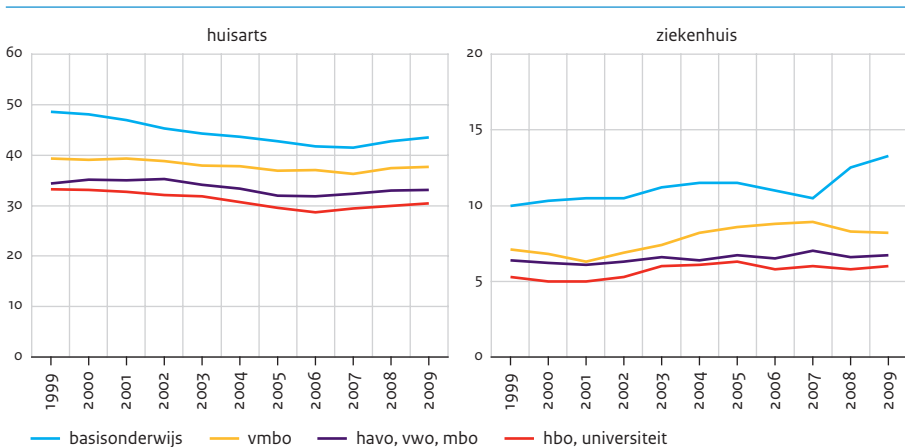
Ieder jaar bezoekt driekwart van de Nederlanders minimaal één keer de huisarts. Vaak wordt gekeken naar een periode van twee maanden, dan is het aandeel lager: bij hogeropgeleiden net iets minder dan 30% en bij lageropgeleiden zo'n 40% (figuur 7.12). De verschillen zijn de laatste jaren wat afgenomen. Mensen met een lagere opleiding worden ook vaker in het ziekenhuis opgenomen, namelijk een op de tien op jaarbasis. Bij hogeropgeleiden is dat een op de twintig. Dit heeft te maken met de slechtere gezondheid van de lagere sociaaleconomische bevolkingsgroepen; ook zijn er meer laagopgeleiden onder de ouderen (zie hoofdstuk 2). Dit patroon zien we ook bij medisch specialistische zorg en het gebruik van medicijnen (www.nationaalkompas.nl). In de geestelijke gezondheidszorg nam in de achterliggende jaren vooral het aantal patiënten uit de lagere opleidingsgroepen toe. Onder hogeropgeleiden beweegt het aandeel ggz-patiënten zich rond de 6%, terwijl dit onder laagopgeleiden iets meer dan 10% bedraagt (De Graaf et al. 2010). Het tandartsbezoek is al jaren min of meer constant, maar de cijfers laten wel grote verschillen tussen opleidingsgroepen zien. Van de mensen met alleen lagere school komt ongeveer 30% minimaal één keer per jaar bij de tandarts, onder hogeropgeleiden is dat aandeel twee keer zo hoog. Bij de fysiotherapeut zien we die verschillen niet terug. Onder alle opleidingscategorieën is het gebruik van fysiotherapie licht gestegen, met enige fluctuaties als gevolg van beleidsmaatregelen die in de achterliggende decennia nogal eens op de paramedische zorg betrekking hadden (www.nationaalkompas.nl, CBS (POLS)).

In de ouderenzorg is in het achterliggende decennium het aantal bewoners van verzorgings- en verpleeghuizen nagenoeg stabiel gebleven, maar is de zorgzwaarte duidelijk toegenomen. Hiermee blijft de groei van het gebruik van intramurale ouderenzorg duidelijk achter bij de vergrijzing, die een volumegroei van ruim 2% zou rechtvaardigen (Pommer en Eggink 2010). De belangrijkste reden van de achterblijvende groei van de intramurale ouderenzorg is de voorkeur van ouderen om zo lang mogelijk in de eigen vertrouwde omgeving oud te worden, een ontwikkeling die door beleidsmakers sterk wordt gestimuleerd. Dit extramuraliseringsbeleid leidt niet alleen tot een beperkte instroom in de intramurale zorg, maar ook tot een ruimere instroom in de extramurale zorg. De extra groei van de thuiszorg, bovenop de vergrijzing, kwam het afgelopen decennium uit op bijna 3% per jaar. Hierbij is de sterke groei van het pgb, dat deels ook aan ouderenzorg wordt besteed, niet eens meegerekend.

Het aantal mensen met een fysieke handicap is redelijk stabiel. Daarentegen is het aantal personen met een verstandelijke handicap licht gestegen, onder meer door een hogere levensverwachting. Ondank de beperkte groei van de populatie verstandelijk gehandicapten is het aantal in zorg echter wel fors gestegen. Op grond van cijfers van het Centrum Indicatiestelling zorg (CIZ) blijkt dat deze groei uitkomt op circa 6% per jaar, vooral in de lichtere categorieën van verstandelijke handicaps. De stormachtige ontwikkeling van de persoonsgebonden budgetten speelde daarbij een rol van betekenis.

Figuur 7.12

Aandeel Nederlanders dat in de achterliggende twee maanden de huisarts bezocht of in het ziekenhuis werd opgenomen, 1999-2009 (in procenten)

Bron: CBS (POLS)

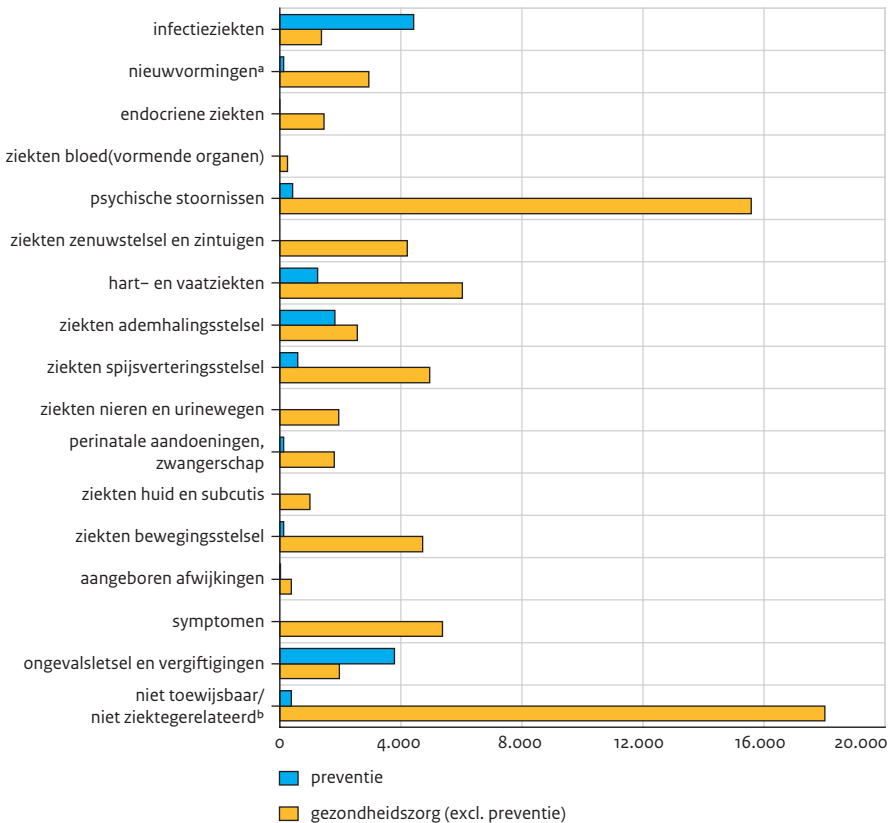
Kosten van ziekten

De gezondheidszorg omvat zo'n breed palet van voorzieningen dat het bijna ondoenlijk is om over het totaal van de zorg uitspraken te doen. Toch is dat soms wel wenselijk en door het gebruik van allerlei zorgvoorzieningen in geld uit te drukken en op die manier vergelijkbaar te maken is het toch mogelijk om een en ander bij elkaar op te tellen. Zo ontstaat een totaalbeeld van de zorguitgaven, niet alleen vanuit de kenmerken van het zorgaanbod maar ook vanuit het perspectief van de zorgvraag. In figuur 7.13 kijken we tegen deze achtergrond naar de kosten van ziekten. Het eerste wat in deze grafiek opvalt is dat we veel meer aan zorg dan aan preventie uitgeven, namelijk zo'n 75 versus 13 miljard euro. Daar komt dan nog eens bij dat de meeste preventie-uitgaven betrekking hebben op gezondheidsbescherming en buiten de gezondheidssector vallen. Het gaat bijvoorbeeld om de uitgaven voor schone lucht, de verwijdering van huisvuil en verkeersmaatregelen. In de figuur zijn die terug te vinden bij infectieziekten respectievelijk ongefallen. Afgezien van de zorguitgaven die niet aan een specifieke ziekte kunnen worden toegewezen, bijvoorbeeld de woonkosten in verzorgingshuizen, komt het grootste deel van de zorgkosten voor rekening van de psychische stoornissen. Het gaat dan wel om een zeer heterogene groep waartoe volgens de International Classification of Diseases (ICD-9) ook verstandelijke handicaps en dementie worden gerekend. Dit betekent dat in deze kostencijfers ook de volledige kosten van de gehandicaptenzorg zijn opgenomen alsmede aan groot deel van de ouderenzorg. Het bedrag dat aan de geestelijke gezondheidszorg wordt uitgegeven is daarom beduidend lager, maar dat bedrag is in het achterliggende decennium wel aanzienlijk gestegen (niet in figuur). Met deze cijfers vertegenwoordigt de *care* voor chronisch zieken en kwetsbare mensen een substantieel deel van de totale gezondheidszorg.

Als we de figuur langslopen dringen drie conclusies zich op. Ten eerste zijn het vooral chronische aandoeningen waar veel zorg naartoe gaat (psychische stoornissen, chronisch hart- en vaatziekten, reumatoïde artritis en andere aandoeningen van het bewegingsstelsel. Ten tweede is ook veel zorg gemoed met alledaagse klachten zoals zichtproblemen (onderdeel van aandoeningen van zenuwstelsel en zintuigen) waarbij het vooral gaat om brillen en contactlenzen, en gebitsafwijkingen (onderdeel van de aandoeningen van het spijsverteringsstelsel) vanwege de mondzorg). Ten derde zijn er belangrijke ziektecategorieën waar veel geld aan zorg en weinig aan preventie wordt uitgegeven.

Figuur 7.13

Uitgaven aan preventie en zorg naar ziekte, 2007 (in miljoenen euro's)

- a Nieuwvormingen: Aanduiding voor kanker in de Internationale Classificatie van Ziekten van de WHO.
- b Niet toewijsbaar zijn kosten van zorg- en welzijnsvoorzieningen die niet eenduidig aan specifieke diagnoses kunnen worden toegewezen. Het betreft bijvoorbeeld de uitgaven voor jeugdzorg en de bedrijfsgezondheidszorg. Niet ziektegerelateerd zijn onder andere de woonkosten in verzorgingshuizen.

Bron: Van der Lucht en Polder (2010)

Zorg in balans

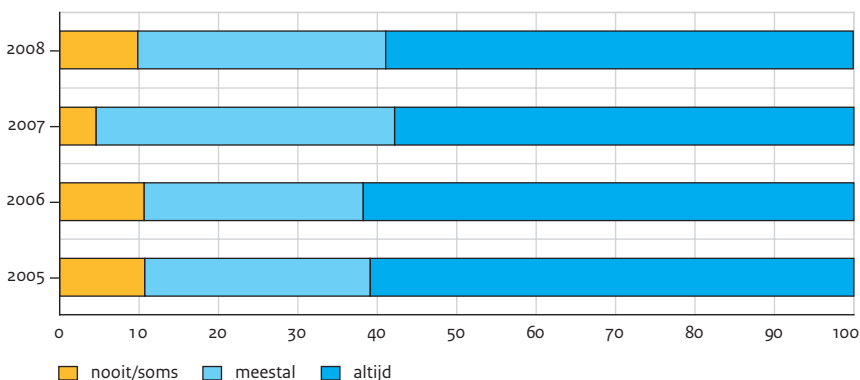
De zorguitgaven en de betaalbaarheid van de zorg krijgen van oudsher veel aandacht. Maar in het debat over de gezondheidszorg gaat het ook om twee andere publieke doelen: toegankelijkheid en kwaliteit. In de Zorgbalans worden de prestaties van het zorgsysteem periodiek in kaart gebracht (Westert et al. 2010). We vatten de belangrijkste bevindingen van de laatste editie kort samen.

Een van de grote verdiensten van de Nederlandse zorg is de toegankelijkheid. De grafieken hiervoor suggereerden dat al, en die suggestie is voor grote delen van de gezondheidszorg zonder meer terecht. Nederland kent een breed basispakket en bijna iedereen is verzekerd tegen ziektekosten. De eigen bijdragen behoren tot het laagste niveau binnen de groep van OECD-landen en slechts weinig Nederlanders zien daarom wel eens af van een bezoek aan een arts vanwege de kosten. De belangrijkste zorgvoorzieningen zijn dichtbij huis beschikbaar en de toegankelijkheid levert over het algemeen geen problemen op. De meeste mensen vinden ook dat ze de zorg krijgen die ze nodig hebben (figuur 7.14). Deze cijfers zijn de laatste jaren tamelijk stabiel. Er is weinig verschil in zorggebruik tussen lage en hoge inkomensgroepen en tussen allochtone en autochtone bevolkingsgroepen. Alleen het gebruik van tandartsenzorg vormt hierop een uitzondering.

Toch zijn er ook aanwijzingen dat de toegankelijkheid op bepaalde onderdelen tekortschiet. Zo is de wachttijd voor behandeling in de geestelijke gezondheidszorg voor 25% tot 33% van de cliënten langer dan de termijn die daarvoor is afgesproken. Ook de wachttijden voor poliklinische ziekenhuiszorg overschrijden nogal eens de norm. Een serieus probleem is ook de telefonische bereikbaarheid van huisartsen, met name tijdens kantooruren.

Figuur 7.14

Aandeel patiënten dat aangeeft al of niet de benodigde hulp te hebben gekregen, 2005-2008 (in procenten)

Bron: RIVM (Zorgbalans)

De kwaliteit van de Nederlandse gezondheidszorg kan zich meten met die in andere westerse landen. Nederland heeft een sterke eerste lijn en ook de poliklinische zorg is goed ontwikkeld. Vergeleken met andere landen is daardoor het aantal vermijdbare ziekenhuisopnamen laag. Huisartsen schrijven in bijna twee derde van de gevallen een medicijn voor volgens de professionele richtlijnen, maar dat betekent dus ook dat bij een op de drie gevallen dat niet gebeurt. De patiëntveiligheid neemt nog steeds toe. We zien

dat bijvoorbeeld bij het percentage patiënten met doorligwonden, dat in het achterliggende decennium is gehalveerd. Ook het aantal ondervoede patiënten is gedaald, zij het in lichte mate, en men kan zeker zijn verbazing uitspreken dat ondervoeding in Nederlandse zorginstellingen anno 2011 voorkomt. Een positieve ontwikkeling is verder dat er tussen apothekers en artsen steeds meer gestructureerd overleg plaatsvindt over de veiligheid van de medicatieverstrekking. En, om niet meer te noemen, in vergelijking met andere landen zijn slechts weinig Nederlanders van mening dat er bij hun behandeling een fout is gemaakt.

Toch zijn er ook aanwijzingen dat de kwaliteit van de zorg onder de maat is. Zo is de sterfte binnen 30 dagen na een ziekenhuisopname voor een acute aandoening als een hartinfarct en een beroerte in Nederland ongeveer tweemaal zo hoog als in de Europese landen met de laagste sterfte aan deze aandoeningen. Ook doen zich tussen ziekenhuizen en regio's grote behandelverschillen voor die niet verklaard kunnen worden door verschillen in zorgbehoefte. Op sommige onderdelen schiet ook de coördinatie van de zorg tekort. Veel patiënten moeten bij iedere nieuwe zorgverlener hun hele ziektegeschiedenis opnieuw vertellen en ervaren dat als een probleem. In de ouderenzorg staan kwaliteit en veiligheid onder druk door een combinatie van factoren: moeilijk vervulbare vacatures, toename van de zorgzwaarte en een hoge werkdruk voor het vplegend personeel. Veel zorgverleners hebben het gevoel dat ze niet de zorg kunnen bieden die nodig is en dat zij voortdurend worstelen met onderbezetting en werkdruk. Steeds meer cliënten en hun familieleden klagen dan ook over te weinig tijd en aandacht.

Het geheel overziende concludeert de *Zorgbalans 2010* dat kwaliteit en zorgkosten nog niet goed in evenwicht zijn. Er zijn positieve ontwikkelingen maar de kwaliteit verbetert slechts langzaam terwijl de zorguitgaven in het achterliggende decennium zoveel sneller zijn gestegen dat de doelmatigheid van de zorg serieuze aandacht verdient.

7.7 Maatschappelijke baten van gezondheid en gezondheidszorg

Baten van gezondheid

Gezondheid en welvaart gaan hand in hand: hoe beter de gezondheid is, hoe hoger de arbeidsproductiviteit. Een betere gezondheid leidt ook tot een hogere arbeidsparticipatie en kan bijdragen aan de vermindering van ziekteverzuim en het terugdringen van arbeidsongeschiktheid. De Stichting Economisch Onderzoek Rotterdam (SEOR) heeft becijferd dat een verbetering van de ervaren gezondheid een economische winst oplevert tussen de 150 en 700 miljoen euro, vooral door een toename van de arbeidsparticipatie (Post et al. 2010). De grote marge zegt wel iets over de onzekerheid van deze welvaartswinst. Overigens zijn voor het realiseren van gezondheidswinst uiteraard wel investeringen nodig.

Gezondheid is niet alleen van belang voor arbeidsparticipatie, maar tevens voor maatschappelijke participatie in de breedste betekenis. Kijken we naar sociale uitsluiting, de tegenpool van participatie, dan blijkt dat een slechte gezondheid en een geringe mate van psychisch welbevinden belangrijke oorzaken zijn. Hier liggen dus aangrijpingspunten om de maatschappelijke participatie te bevorderen. Vrijwilligerswerk en

mantelzorg zijn cruciaal voor de samenleving, en het belang daarvan neemt alleen maar toe als er door de vergrijzing steeds meer afhankelijke ouderen komen en de beroepsbevolking door de ontgroening krimpt. Dit alles is zo vanzelfsprekend dat we nogal eens over het hoofd zien dat gezondheid voor iedere vorm van maatschappelijke participatie een belangrijke stimulans kan zijn.

Baten van gezondheidszorg

De volksgezondheid heeft baat bij preventie en zorg. Een groot deel van de gestegen levensverwachting kan rechtstreeks in verband worden gebracht met betere preventie en zorg. Het gaat dan om voorzichtige schattingen voor infectieziekten (antibiotica en vaccinaties), kanker (screening en behandeling) en hart- en vaatziekten (chirurgie en medicatie) (Meerding et al. 2007). Als we bedenken dat ook de babysterfte is gedaald en er op tal van andere terreinen forse resultaten zijn geboekt, dan zijn de directe gezondheidsbaten van preventie en zorg indrukwekkend te noemen.

De gezondheidszorg kan ook uitstekend als een economische sector worden beschreven. Dan gaat het om een sector waar 1,3 miljoen mensen werken, die met elkaar invulling geven aan 900.000 banen en een omzet genereren van 72 miljard euro. De gezondheidszorg is niet alleen een banenmotor voor de economie en een bron van innovatie, maar heeft ook allerlei uitstralingseffecten naar toeleveranciers. Een besteding van 100 euro in de zorg genereert voor 26 euro omzet in andere sectoren. In vergelijking met een sector als de bouwnijverheid, waar eenzelfde besteding 75 euro omzet elders oplevert, is dit overigens wel laag. Maar vanwege de omvang van de gezondheidszorg telt het op macro-niveau wel aan.

7.8 Slotsom: van een gezond naar een beter Nederland

Nederland is gezond, maar het kan nog beter. En de gezondheidszorg presteert goed, maar ook dat kan nog beter. Het kabinet sluit aan bij langlopende ontwikkelingen maar legt daarnaast ook nieuwe accenten. De koerswijziging laat zich het beste omschrijven met de kernwoorden van het Regeerakkoord: vrijheid en verantwoordelijkheid. De veranderingen gaan snel, maar het is te vroeg om te beoordelen wat de gevolgen voor de volksgezondheid zullen zijn. Het gaat immers om een fundamentele herziening van verantwoordelijkheden, en het zal nog jaren duren voordat alle partijen in hun nieuwe rol zijn gegroeid en de effecten van het beleid gemeten kunnen worden. Voor dit moment is de spannendste vraag waar de grote risico's zitten. Er zullen zich geen grote risico's voordoen bij de levensverwachting, de ervaren gezondheid en het vóórkomen van ziekten en aandoeningen. Evenmin zullen Nederlanders veel ongezonder gaan leven wanneer de overheid zich minder met hun leefstijl bemoeit. Het grootste risico is dat bepaalde bevolkingsgroepen in financiële problemen komen wanneer ze meer zorg uit eigen portemonnee moeten betalen. Daardoor kan er een tweedeling in de samenleving ontstaan, kan de toegankelijkheid van de zorg onder druk komen en bestaat er een reële kans dat de gezondheidsverschillen toenemen. Het tweede risico is dat zorgaanbieders en zorgverzekeraars er niet in zullen slagen om de jaarlijkse groei van de gezondheidszorg binnen de afgesproken 2,5% te houden. In dat geval zal de minister ingrijpen. Het is dan

niet ondenkbeeldig dat het hele zorgstelsel vastloopt en de kwaliteit van de zorg in de knel komt. Een derde risico is dat de gemeenten er binnen de beperkte financiële ruimte niet in slagen om hun nieuwe taken op het terrein van de zorg goed op te pakken. Het is goed om deze risico's onder ogen te zien. Maar dan wel door een bril die ook de kansen van het nieuwe beleid in beeld brengt. Ook dit kabinet heeft gezondheid en zorg hoog in het vaandel en biedt alle partijen nieuwe ruimte voor ondernemerschap. Uiteindelijk gaat het om de gezamenlijke ambitie dat de gezondheidszorg vertrouwen inboezemt en een werkzame bijdrage levert aan de beslissende stap van een gezond naar een beter Nederland.

Literatuur

- Christensen, K., G. Doblhammer, R. Rau en J.W. Vaupel (2009). Ageing populations: the challenges ahead. In; *Lancet*, jg. 374, nr. 9696, p. 1196-1208.
- Graaf, R. de, M. ten Have en S. van Dorselaer (2010). *De psychische gezondheid van de Nederlandse bevolking. Nemesis-2: opzet en eerste resultaten*. Utrecht: Trimbos Instituut.
- Kooiker, S.E. (2011). *Nederlanders aan het woord over gezondheid en gezond leven. Achtergrondrapport bij de vrv 2010 Van gezond naar beter*. Bilthoven/Den Haag: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu/Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Lucht, F. van der, en J.J. Polder (2010). *Van gezond naar beter. Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2010*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- Meerding, W.J., J.J. Polder, A.E.M. de Hollander en J.P. Mackenbach (2007). *Hoe gezond zijn de zorguitgaven? De kosten en opbrengsten van gezondheidszorg bij infectieziekten, kankers en hart- en vaatziekten. Zorg voor euro's - 6*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.
- Pommer, Evert en Evelien Eggink (red.) (2010). *Publieke dienstverlening in perspectief. scp-memorandum voor de kabinetsformatie 2010*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Post, N.A.M., S.L.N. Zwakhals en J.J. Polder (2010). *Maatschappelijke baten* (deelrapport van de Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2010). Bilthoven, RIVM.
- Tweede Kamer (2010/2011a). *Zorg die werkt: de beleidsdoelstellingen van de minister van Volksgezondheid Welzijn en Sport (vws)*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, 32620, nr. 2.
- Tweede Kamer (2010/2011b). *Vertrouwen in de zorg: de beleidsdoelstellingen van de staatssecretaris van Volksgezondheid Welzijn en Sport (vws)*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, 32620, nr. 2.
- Tweede Kamer (2010/2011c). *Toekomst AWBZ; Programmabrief langdurige zorg binnen de AWBZ*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, 30597, nr. 186.
- vws (2011). *Gezondheid dichtbij. Landelijke nota gezondheidsbeleid*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Sport.
- Westert, G.P., M.J. van den Berg, S.L.N. Zwakhals, R. Heijink, J.D. de Jong en H. Verkleij (2010). *Zorgbalans 2010. De prestaties van de Nederlandse zorg*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.

8

Maatschappelijke en politieke
participatie en betrokkenheid

8 Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid

Pepijn van Houwelingen, Joep de Hart en Paul Dekker

-
- In vergelijking met inwoners van andere Europese landen zijn Nederlanders vaak lid van een vereniging en doen zij vrijwilligerswerk.
 - Een meerderheid van de Nederlandse bevolking onderhoudt intensief contact met familie en vrienden en ontleent hieraan emotionele steun. Het percentage Nederlanders dat minstens een keer per week contact heeft met de burens is wel gedaald: van 47% in 2004 naar 40% in 2010.
 - Zeven op de tien Nederlanders zijn lid van een vereniging. Dit percentage is enigszins gestegen de afgelopen jaren. Het meest populair zijn sportverenigingen, waarvan vier op de tien Nederlanders aangeven lid te zijn. Vooral sporten zoals golf, hockey en paardrijden hebben hun ledental de afgelopen tien jaar sterk zien groeien.
 - In 2009 gaf 87% van de huishoudens gemiddeld 241 euro aan goede doelen. Het totaalbedrag dat huishoudens dat jaar hebben gegeven aan geld en goederen bedraagt 1938 miljoen euro.
 - Hogeropgeleiden zijn vaker dan lageropgeleiden als vrijwilliger of op politiek terrein actief. Als we rekening houden met een aantal achtergrondkenmerken zoals kerkgang en politiek zelfvertrouwen, dan wordt het verband tussen opleiding en politieke of maatschappelijke betrokkenheid weliswaar wat zwakker maar het blijft bestaan.
 - In zowel 2002 als 2010 geven vier op de tien Nederlanders aan in de afgelopen vijf jaar politiek actief te zijn geweest. Fysieke aanwezigheid bij protestacties daalde (van 10% naar 5%) en politieke participatie op internet steeg (van 10% naar 21%).
 - Nederlanders die minstens een keer per maand naar de kerk gaan, verrichten vaker vrijwilligerswerk en bieden vaker kosteloze hulp aan zieke of gehandicapte familieleden, kennissen of burens.
-

8.1 Participatie en eigen verantwoordelijkheid

Participatie en (meer) eigen verantwoordelijkheid zijn op dit moment onderwerp van veelvuldig debat, niet alleen in Nederland maar ook in andere landen. Voor het goed kunnen voeren van deze discussies is het van belang eerst een beeld te hebben van de ontwikkelingen en de actuele stand van zaken wat maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid betreft. We zullen hierbij speciaal letten op opleidingsverschillen. Participatie heeft al sinds langere tijd de warme belangstelling van politici en beleidsmakers. Zij zien participatie als een middel om het welzijn en de gezondheid van individuen te vergroten, en de sociale samenhang en de democratisering van maatschappelijke verhoudingen en het overheidsbeleid te versterken; in toenemende mate zien beleidsmakers participatie daarnaast als een middel om te voorzien in toenemende zorgbehoeften en om bezuinigingen op overheidsuitgaven te bewerkstelligen. Dat past

in het beleid van het huidige kabinet om de eigen verantwoordelijkheid van burgers te vergroten. De onderkenning van het belang van participatie manifesteert zich ook in wetgeving. Vermeldenswaard is de in januari 2007 ingevoerde Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), die als doel heeft de participatie van de hele bevolking en in het bijzonder van mensen met een beperking te bevorderen. Deze 'participatiewet' vraagt van gemeenten ook aandacht voor de ondersteuning van mantelzorg en van vrijwilligerswerk. Het lokale beleid daarvoor is nog in ontwikkeling. Meer recent is het in juli 2011 door de Eerste Kamer aanvaarde wetsvoorstel dat alle scholieren in het voortgezet onderwijs verplicht om eenmalig een maatschappelijke stage van dertig uur te lopen. De stage is bedoeld om maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef te versterken en kennis te maken met vrijwilligerswerk. Ook is er een 'Geefwet' in de maak. Daarmee moet de filantropische sector en publiekprivate samenwerking worden gestimuleerd in met name de cultuursector. Privaat geld en participatie van burgers moeten compensatie bieden voor vermindering van publiek geld en een terugtrekkende overheid.

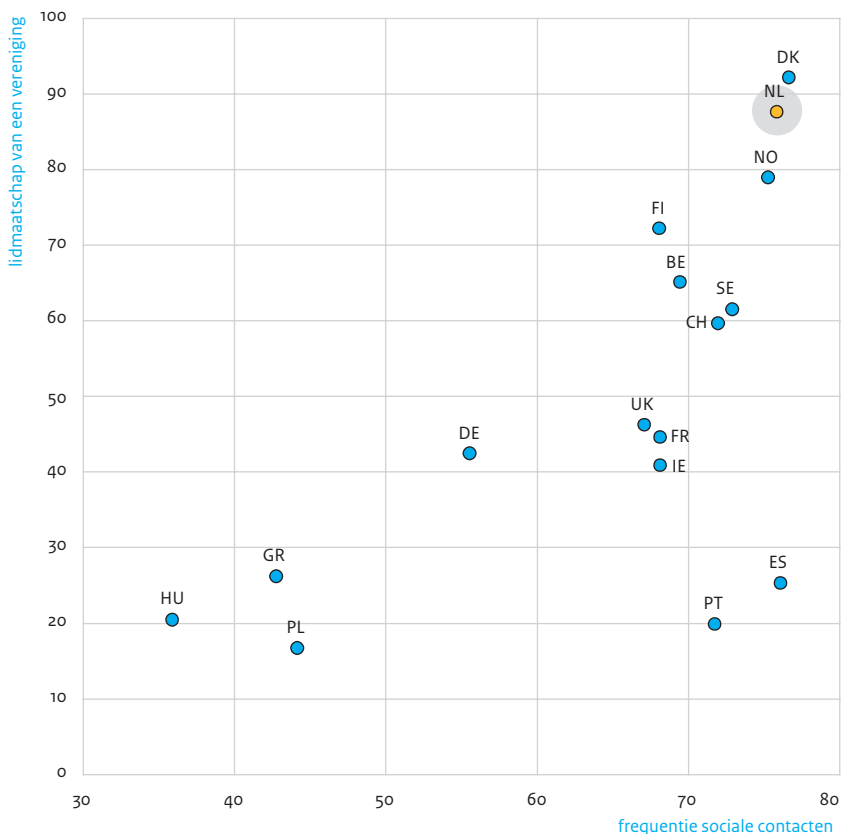
8.2 Participatie in internationaal perspectief

Voor we gaan kijken naar participatieontwikkelingen en -verschillen tussen groepen in Nederland, plaatsen we hier met twee figuren ons land eerst in Europees perspectief. In figuur 8.1 gebeurt dat voor de combinatie van sociale contacten en het lidmaatschap van verenigingen (de veelal meer ontspannende en consumptieve participatie) en in figuur 8.2 voor de combinatie van vrijwilligerswerk en politieke activiteit (de meer inspannende en altruïstische participatie).

In figuur 8.1. zitten Nederlanders met Noren en Denen in de rechterbovenhoek waar veel informele sociale contacten worden gecombineerd met het massaal behoren tot een of meer organisaties. Daartegenover staan Grieken, Polen en Hongaren, die informeel noch organisatorisch in groten getale actief zijn. Op het Iberisch schiereiland is men evenmin vaak verbonden met organisaties, maar hebben veel mensen wel frequent sociale contacten. Wat ontbreekt in het plaatje zijn landen met de combinatie van een sterke organisatiegraad en weinig frequente sociale contacten. Het zich organiseren komt blijkbaar bovenop veelvuldig informeel contacten in een samenleving – en het georganiseerd zijn impliceert waarschijnlijk ook meer sociale contacten.

Figuur 8.1

Frequente van sociale contacten^a en lidmaatschappen^b in Europa, 2008/'09 (in procenten)

- a Ontmoet minstens een keer per week om sociale redenen vrienden, familieleden of collega's (ESS, 15 jaar en ouder).
- b Geeft op een lijst van vijftien 'organisaties en activiteiten' (inclusief 'andere groepen') minstens een keer aan lid te zijn of eraan mee te doen (EVS, 18 jaar en ouder).

Bron: UvT (EVS'08 (golf 4)); NWO/SCP (ESS'08 (golf 4))

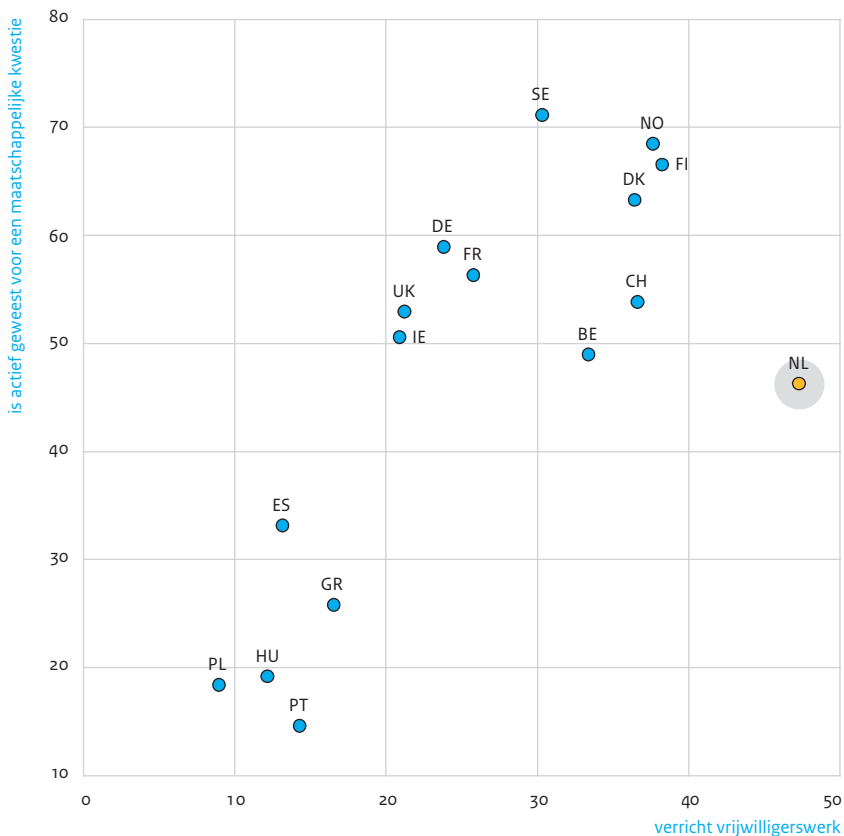
In figuur 8.2 zien we twee vormen van maatschappelijk engagement – het verrichten van vrijwilligerswerk en het zich inzetten voor maatschappelijke kwesties – en daartussen bestaat een positief verband, maar niet heel sterk. Tegenover landen die op beide vormen laag scoren (Polen, Hongarije en Portugal) staat een waaier van landen met veel activiteit. In de Noordse landen is er relatief veel maatschappelijk activisme, terwijl er in Nederland uitzonderlijk veel vrijwilligerswerk wordt verricht. Deze positie is ook in vergelijking met eerdere enquêtes van hetzelfde onderzoek en in vergelijking met andere onderzoeken nogal extreem. De reden daarvoor is niet duidelijk. Nederland zit echter

altijd in de groep Europese landen met veel vrijwilligers, samen met de Noordse landen (Dekker en Den Ridder 2011).

Samenvattend is Nederland in Europa een actief land, afgemeten naar zowel informele sociale contacten en lidmaatschappen als vrijwilligerswerk. Hoe is het gesteld met de ontwikkelingen in ons land?

Figuur 8.2

Vrijwilligerswerk^a en activisme^b in Europa, 2008/'09 (in procenten)

- a Geeft op een lijst van vijftien 'organisaties en activiteiten' (inclusief 'andere groepen') minstens een keer aan daarvoor 'onbetaald vrijwilligerswerk' te verrichten (EVS, 18 jaar en ouder).
- b Heeft de afgelopen twaalf maanden op een of meer manieren (van contact opnemen met een politicus en activiteiten in organisaties tot demonstreren en producten boycotten) geprobeerd iets in het land 'te verbeteren of om te helpen voorkomen dat dingen verkeerd gaan' (ESS, 15 jaar en ouder).

Bron: UvT (EV'08 (golf 4)); NWO/SCP (ESS'08 (golf 4))

8.3 Ontwikkelingen in de sociale en politieke participatie

8.3.1 Sociale contacten

Om te beginnen kijken we naar informele sociale contacten en hoe men die waardeert. Tabel 8.1 laat een stabiel beeld zien, al is de frequentie waarmee men contact heeft met de buren de laatste jaren wel afgenomen. In overgrote meerderheid is men te spreken over de sociale contacten die men heeft. Slechts luttele procenten van de ondervraagden spreekt van gevoelens van isolement, iets meer dan een op de tien spreken van oppervlakkige contacten. Uit tijdbestedingsgegevens blijkt overigens dat het aantal uren lijfelijk sociaal contact tussen 2000 en 2005 is gedaald maar dat het aantal uur dat men besteedt aan sociale contacten via internet, e-mail en instant messaging tussen 2000 en 2005 bijna is verdubbeld (De Haan 2008: 368).

Tabel 8.1

Frequentie en waardering van sociale relaties, bevolking van 18 jaar en ouder, 2004-2010 (in procenten)

	2004	2006	2008	2010
frequentie van sociale contacten				
met familieleden				
minstens een keer per week	74	74	73	73
minder dan een keer per maand	7	6	5	5
met buren				
minstens een keer per week	47	45	42	40
minder dan een keer per twee weken	30	31	33	32
met vrienden of kennissen				
minstens een keer per week	56	59	56	59
minder dan een keer per maand	6	7	7	7
evaluatie van sociale contacten (% ja)				
Ik heb mensen bij wie ik terecht kan.	85	86	87	87
Ik heb mensen met wie ik goed kan praten.	83	82	83	83
Ik heb mensen die me echt begrijpen.	75	74	75	72
Ik maak deel uit van een groep vrienden.	57	61	57	62
Mijn sociale contacten zijn oppervlakkig.	14	14	14	12
Ik voel me van andere mensen geïsoleerd.	3	3	2	2

Bron: SCP (SLI'04-'10) gewogen gegevens

8.3.2 Lidmaatschappen

Van het lidmaatschap van maatschappelijke organisaties vormen we ons een indruk via zowel enquêtes als institutionele tellingen. We concentreren ons op de vier soorten organisaties die in tabel 8.2 zijn terug te vinden: vakbonden, politieke partijen, natuur- en milieuorganisaties, en sportverenigingen –; de situatie bij de verschillende kerkelijke

modaliteiten is in de vorige editie van De sociale staat van Nederland (SSN) (Bijl et al. 2009) weergegeven en onlangs is daarover een uitgebreide studie verschenen (De Hart en Dekker 2009: 255-257; De Hart 2011). De organisaties ontwikkelden zich verschillend in de onderzochte periode. Een dalende tendens vertoonde het totaalcijfer voor de vakbonden (met enig herstel tussen 2006 en 2008), dat voor de sportbonden – de grootste sector van de vier – steeg daarentegen voortdurend. Het aantal Nederlanders dat lid is van een politieke partij groeide tussen 2002 en 2004, en schommelt de laatste jaren iets onder de 310.000. De natuur- en milieuorganisaties stabiliseerden zich tussen 2002 en 2008, maar zagen de afgelopen jaren hun aantrekkingskracht slinken. Daarbij moet worden aangetekend dat het ledental voor 2010 nog een te optimistisch beeld geeft. Het totale aantal aangeslotenen bij de 100 grootste natuur- en milieuorganisaties daalde in dat jaar met bijna 50.000, maar omdat we ons in tabel 8.2 beperkt hebben tot de vijftien grootste organisaties en omdat de twaalf, voordien afzonderlijk opererende, provinciale landschapsorganisaties sinds 2009 zijn samengegaan in het samenwerkingsverband De 12 Landschappen, valt het totaalcijfer relatief hoog uit.

Tabel 8.2

Ledentallen van vier soorten maatschappelijke organisaties (tellingen door de organisaties), 2000-2010 (in absolute aantallen x 1000)

	2000	2005	2010	% verschil 2000-2010
vakverenigingen ^a	1912	1899	1870	-2
idem als % van de beroepsbevolking	27	26	24	-11
politieke partijen ^b	294	303	308	+5
idem als % van bevolking van 18 jaar en ouder	2	2	2	+4
vijftien grootste natuur- en milieuorganisaties ^c	3382	3413	3570	+5
idem als % van de bevolking	21	21	22	+1
vijftien grootste sportbonden	3560	3756	3884 ^d	+8
idem als % van de bevolking	22	23	23	+4
kerken (RKK + PKN) ^e	7377	6350	6001 ^d	-19
idem als % van de bevolking	47	39	36	-22

a FNV + CNV + MHP + overige vakverenigingen.

b Alleen partijen die in het betreffende jaar vertegenwoordigd waren in de Tweede Kamer.

c Wat betreft dubbeldidmaatschappen kan worden opgemerkt dat naar schatting zo'n 100.000 personen bij drie of meer organisaties zijn aangesloten; gemiddeld is men lid van minder dan twee organisaties.¹

d Ledental van 2009 en niet dat van 2010.

e Opgetelde ledentallen van de Rooms-katholieke kerk en de Protestantse Kerk in Nederland.

Bron: CBS (StatLine); DNPP (Jaarboek '02-'10); VARA (Vroege Vogels Parade '02-'10); NOC*NSF (SLT'00-'09)

De onderste regels van de tabel brengen de voortgaande ontkerkelijking in beeld. Het betreft een langetermijnproces, met perioden van versnelling en vertraging, maar tot op heden zonder keerpunt. De daling van het percentage protestanten onder de bevolking, zoals gemeten bij de volkstellingen, zette zich al aan het eind van de negentiende eeuw in; zij werd voornamelijk veroorzaakt door de teruggang bij de Nederlandse hervormde kerk. Het percentage katholieken vertoont vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw eveneens een dalende tendens. Het eind is nog niet in zicht. Tussen 2000 en 2009 liep het totaal aantal aangeslotenen bij de rooms-katholieke kerk en de Protestantse Kerk in Nederland (die gezamenlijk ongeveer 90% van de kerkleden omvatten) terug met ruim 20%.

Terug naar de enquêtegegevens. Tabel 8.3 suggereert geen afname in het percentage Nederlanders dat deel uitmaakt van een organisatie. De grote aantrekkingskracht van de sportsector nam verder toe.

Tabel 8.3

Lidmaatschap van organisaties, bevolking van 18 jaar en ouder, 2004-2010 (in procenten)

	2004	2006	2008	2010
zang-, muziek- of toneelvereniging	8	9	10	8
sportvereniging	33	38	38	40
hobbyvereniging	12	10	12	12
politieke organisatie	4	5	5	5
vakbond, werknemers- of werkgeversorganisatie	20	19	20	18
vereniging met godsdienstig doel (geen kerkgenootschap)	8	7	6	7
overige vereniging(en) of organisatie(s)	18	19	22	23
lid van minstens één vereniging	67	67	69	70

Bron: SCP (SLI'04-'10) gewogen gegevens

Achter dit algemene beeld van stabiliteit gaan wel verschillen per organisatie schuil. Zoals uit tabel 8.4 blijkt, heeft de georganiseerde beoefening van de golf, hockey- en atletieksport het afgelopen decennium een sterke groei doorgemaakt. Dit in tegenstelling tot de skisport en badminton, die hadden te maken met teruglopende ledenaantallen. Het totale ledenbestand van NOC*NSF is over deze periode gestegen met 7% tot boven de 5 miljoen leden. De individuele sporten groeiden. Ook de populariteit van teamsporten nam toe, al zette de stijging daar zich rond 2000 in en bij de solosporten al ruim daarvoor (vgl. Breedveld et al. 2008: 130). Elitesporten als hockey en golf zijn in opmars (zie ook § 9.4). Ruim de helft van de totale ledenaanwas van de bij NOC*NSF aangesloten sportbonden is toe te schrijven aan de enorme ledentoeename bij de Nederlandse Golf Federatie. Sinds halverwege de jaren tachtig is het aantal geregistreerde beoefenaren vertienvoudigd. Die stormachtige groei van de belangstelling (een mondiale ontwikkeling overigens) is niet terug te voeren op ruime televisieaandacht;

zowel de televisiezenduren als de kijktijd die werden besteed aan golf blijven ver achter bij die van sporten als voetbal, wielrennen, schaatsen, autosport of tennis. Wel is de oplage van golfbladen sinds de jaren negentig sterk gegroeid en steken de populairste tijdschriften (GOLFjournaal en Golfnieuws) inmiddels zelfs het tijdschrift van de volks-sport voetbal (Voetbal International) naar de kroon (Breedveld et al. 2008: 110, 103-104). Van Bottenburg noemt de hoge sociale status en het exclusivisme van de golfsport als een verklaring voor zijn succes (en constateert dat er een toeloop was vanuit het tennis, een voormalige elitesport). Daarnaast profiteert golf volgens hem meer dan andere sporten van de vergrijzing en toenemende sportbeoefening onder ouderen (Bottenburg 2004).

Tabel 8.4

Aantal leden van de vijftien grootste sportbonden, 2001-2009 (in absolute aantallen x 1000)^a

	2001	2007	2009	% verschil 2001-2009
teamsporten	1528	1667	1744	+14
Koninklijke Nederlandse Voetbalbond	1038	1130	1179	+14
Koninklijke Nederlandse Hockeybond	147	197	223	+52
Nederlandse Volleybal Bond	130	127	125	-3
Nederlandse Bridge Bond	116	116	116	0
Koninklijk Nederlands Korfbalverbond	97	97	101	+4
semi-individuele sporten	882	856	886	+0
Koninklijke Nederlandse Lawn Tennis Bond	702	691	725	+3
Watersportverbond	104	102	101	-3
Nederlandse Badminton Bond	76	63	60	-21
solosporten	995	1205	1254	+26
Nederlandse Golf Federatie	169	291	335	+98
Koninklijke Nederlandse Gymnastiek Unie	288	280	269	-7
Koninklijke Nederlandse Hippische Sportfederatie	151	196	209	+38
Koninklijke Nederlandse Zwembond	150	146	144	-4
Atletiekunie	92	126	133	+45
Nederlandse Ski Vereniging	145	111	103	-29
Judo Bond Nederland	55 ^b	55	61	+11
totaal top 15	3405	3728	3884	+14
totaal overige bonden	1439	1378	1270	-12
totaal NOC*NSF	4844	5106	5154	+7

- a Sinds 2008 hanteert NOC*NSF een aangescherpte definitie van lidmaatschap. De cijfers voor de jaren 2001 en 2007 zijn gebaseerd op de oude definitie. Voor 2009 is gebruikgemaakt van de nieuwe definitie met als gevolg dat de Koninklijke Nederlandse Schaatsenrijders Bond niet langer deel uitmaakt van de vijftien grootste sportbonden en de Judo Bond Nederland wel.
- b Ledental van 1999 en niet dat van 2001.

Bron: NOC*NSF (SLT'01-'09); Breedveld et al. (2008: 128 e.v.)

Het totaal aantal leden van politieke partijen is het afgelopen decennium gestegen van 290.000 naar 320.000 (zie tabel 8.5). Op 1 januari 2011 bedroeg het 319.552, wat betekent dat 2,6% van alle kiesgerechtigden is aangesloten bij een politieke partij.² Sinds midden jaren negentig is de organisatiegraad van het electoraat niet meer zo groot geweest. Aangezien ongeveer 15% à 20% van de partijleden ook op enigerlei wijze politiek actief is (Voerman en Van Schuur 2011: 213) betekent dit dat Nederland naar schatting een bestand van 50.000 à 60.000 actieve partijleden kent waaruit politici gerekruteerd kunnen worden. De groei van het aantal partijleden over het afgelopen decennium is niet evenredig verdeeld over de verschillende partijen. Het CDA en de VVD hadden te maken met teruglopende ledenaantallen terwijl GroenLinks, D66, de SP en de Partij voor de Dieren sterk groeiden. De Partij voor de Dieren had in 2009 8000, en in 2011 12.000 leden (niet in tabel 8.5 opgenomen).

Tabel 8.5

Lidmaatschap van politieke partijen, bevolking van 18 jaar en ouder, 2001-2011
(in indexcijfers, 2001 = 100)

	2001	2003	2005	2007	2009	2011
CDA	100	99	91	87	85	82
ChristenUnie	100	106	95	105	105	100
D66	100	104	99	88	105	182
GroenLinks	100	129	145	164	145	192
PvdA	100	103	105	108	97	95
SGP	100	100	102	107	106	109
SP	100	137	167	191	190	174
VVD	100	96	87	85	78	79
totaal (inclusief 'overige partijen')	100	107	105	110	106	110

Bron: DNPP (Jaarboek '01-'11)

De afgelopen tien jaar was steeds 22%-23% van de Nederlanders lid of donateur van een natuur- of milieuorganisatie. Tabel 8.6 laat de belangrijkste ontwikkelingen zien.

Tabel 8.6

Aantal leden en donateurs van de vijf grootste en overige natuur- en milieuorganisaties, 2000-2010 (in absolute aantallen x 1000)

	2000	2003	2006	2008	2010	% verschil 2000-2010
Wereld Natuur Fonds	773	825	920	927	910	+18
Natuurmonumenten	965	960	873	882	767	-21
Greenpeace	666	699	580	547	502	-25
De 12 Landschappen ^a	252 ^b	272	303	309	300	+20
Dierenbescherming	192	201	194	195	196	+2
overige organisaties	1016	1091	1138	1211	1287	+27
totaal 100 grootste organisaties	3864	4048	4008	4071	3962	+3

a Tot en met 2008 als twaalf afzonderlijke organisaties opgenomen in de Vroege Vogels Parade.

b Schatting op basis van het ledental van acht van de twaalf landschapsorganisaties.

Bron: VARA (Vroege Vogels Parade '00-'10)

De ruim 100 grotere landelijke organisaties op dit terrein beschikten eind 2010 over ruim 3,9 miljoen leden of donateurs. Dat zijn er nog altijd twee keer zo veel als bij de vakbonden en twaalf keer zo veel als bij de politieke partijen, al liep de aanhang de afgelopen drie jaar wel terug (nadat in 2003 de top werd bereikt met ruim 4,1 miljoen aangeslotenen). Natuurmonumenten en Greenpeace hebben het afgelopen decennium een substantieel deel van hun leden/donateurs verloren. Van de niet in de tabel genoemde, overige organisaties zijn de World Society for the Protection of Animals (WSPA) (+396%), stichting AAP (+117%) en Proefdiervrij (+104%) de grote groeiers. Zij verdubbelden over dezelfde periode hun leden/donateurstal. In een reactie noemen de krimpende organisaties de economische crisis vaak als een belangrijke oorzaak, maar, zoals we zagen, de sportsector vertoont bijvoorbeeld geen afname en er waren ook op natuurgebied wel degelijk organisaties met een duidelijke groei.

8.3.3 Het geven van geld en tijd

In deze subparagraaf besteden we aandacht aan donaties en vrijwilligerswerk. Zoals uit tabel 8.7 valt af te lezen, is het percentage huishoudens dat geld geeft tussen 2001 en 2009 enigszins gestegen van 82% naar 87%, het gemiddelde bedrag dat per huishouden wordt gegeven is echter iets gedaald, namelijk van 263 euro in 2001 naar 241 euro in 2009. Hoewel de overgrote meerderheid van de Nederlanders in 2009 nog niets van de crisis in zijn of haar portemonnee voelt, speelt mogelijk dan al wel de toegenomen economische onzekerheid (ook de consumptieve bestedingen dalen in 2009). De meeste giften gaan naar kerkelijke en levensbeschouwelijke doelen, andere populaire bestemmingen liggen op het gebied van de gezondheid, de internationale hulp en natuur, milieu en dierenbescherming.

Tabel 8.7

Geefgedrag, 2001-2009 (in procenten en in euro's)

	2001	2003	2005	2007	2009
percentage huishoudens dat geld heeft gegeven	82	84	83	88	87
gemiddeld geldbedrag in euro's per huishouden dat heeft gegeven	263	269	254	260	241
doelen in percentages van de geldgiften van huishoudens					
kerk en levensbeschouwing	42	46	43	51	47
gezondheid	15	17	15	16	17
internationale hulp	17	14	21	13	13
milieu, natuurbehoud en dierenbescherming	8	10	10	10	11
onderwijs en onderzoek	1	2	2	1	2
cultuur	2	1	2	1	2
sport en recreatie	3	2	2	2	3
maatschappelijke en sociale doelen	7	6	3	5	5
anders	4	2	2	1	3
totaal geldgiften van huishoudens in miljoenen euro's (= 100%)	1482	1576	1506	1650	1537
giften in natura van huishoudens in miljoenen euro's ^a	306	323	349	295	401
totaal giften van huishoudens in miljoenen euro's	1788	1899	1854	1945	1938
andere bijdragen aan goede doelen ^a					
nalatenschappen	231	189	182	240	232
fondsen	237	196	431	339	387
bedrijven	1359	2271	1513	1639	1694
loterijen	.	369	396	394	461
totaal bijdragen aan goede doelen in miljoenen euro's	3615	4924	4376	4557	4712
idem als percentage van het bruto binnenlands product	0,8	1,1	0,9	0,8	0,8

a Vanwege toegepaste correcties in 2007 verschillen deze cijfers enigszins van gepubliceerde cijfers in voorgaande edities van de SSN.

. Gegevens ontbreken.

Bron: vu (Geven in Nederland '01-'09)

Volgens de dagboekjes die sinds 1975 in de tijdbestedingsonderzoeken van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) worden gehanteerd, was tijdens een doorsnee week in het najaar van zowel 2000 als 2005 een kwart van de bevolking actief als vrijwilliger, en werd die week gemiddeld 4,5 uur aan vrijwilligerswerk besteed. De cijfers in tabel 8.8 suggereren geen daling in het vrijwilligerswerk en een percentage vrijwilligers onder de bevolking dat door de jaren heen rond de 45% schommelt.

Tabel 8.8

Vrijwilligerswerk in georganiseerd verband, bevolking van 18 jaar en ouder, 2004-2010 (in procenten)

	2004	2006	2010
zang-, muziek- of toneelvereniging	5	5	5
sportvereniging	12	14	14
hobbyvereniging	5	5	5
politieke organisatie	1	2	2
vakbond, werknemers- of werkgeversorganisatie	2	2	1
godsdienstige of levensbeschouwelijke organisatie	10	9	9
school, crèche of peuterspeelzaal (oudercommissie, schoolbestuur enz.)	9	10	10
buren-, bejaarden-, gehandicaptenhulp	13	13	15
organisatie met maatschappelijke doelen (mensenrechten, natuur enz.)	6	5	5
buurtvereniging of buurtcentrum	5	6	5
andere verenigingen(en) of organisatie(s)	9	11	13
verricht vrijwilligerswerk voor minstens één van bovenstaande organisaties	45	44	47

Bron: SCP (SLI'04-'10) gewogen gegevens

Andere onderzoeken (met een andere vraagstelling en onderzoeksopzet) komen tot andere percentages. Ze tonen soms grote schommelingen, maar geen trendmatige daling (Dekker en De Hart 2010). En toch weet iedereen die deelneemt aan het verenigingsleven hoe daar door actieve leden en bestuurders geklaagd wordt over de geslonken bereidheid van mensen om zich voor de club in te zetten. Verschillende factoren zouden een rol kunnen spelen bij de discrepantie. Een ervan is een groeiende behoefte aan vrijwilligers, een andere de veranderende stijlen van inzet, waarbij meer mensen nodig zijn voor dezelfde taak. Devilee (2005) heeft een aantal factoren aan zowel de vraagzijde als de aanbodzijde onderzocht. Hij wijst erop dat het beeld zoals dat door onderzoekers, op basis van landelijke gegevens, vanuit de aanbodkant wordt geschetst, sterk kan verschillen van het perspectief van bestuurders of actieve leden, die hun oordeel doorgaans baseren op hun eigen, specifieke ervaringen bij een concrete vereniging en op wat zij (op lokaal niveau) om zich heen horen. Hoewel men spreekt van een tekort aan vrijwilligers, heeft een meerderheid van de organisaties geen serieuze inschatting gemaakt van het aantal benodigde vrijwilligers en heeft zij evenmin een duidelijke visie op waar die mensen precies ingezet zouden moeten worden.

8.3.4 Politiek

In hoofdstuk 3 (tabel 3.5) werd al gewezen op een onveranderd grote steun voor referenda en een direct gekozen burgemeester en op een weliswaar afgenomen, maar nog altijd bij een meerderheid van Nederlanders aanwezige steun voor uitbreiding van inspraakmogelijkheden. Tabel 8.9 toont ontwikkelingen in de politieke betrokkenheid en feitelijke participatie. De politieke interesse en bereidheid om iets tegen een onrechtvaardig ervaren wet te ondernemen, zijn in 2010 groter dan tien jaar eerder.

In de tussenliggende jaren zijn er nogal wat schommelingen, zodat niet van een trend kan worden gesproken. Hetzelfde geldt voor de deelname aan collectieve acties en het zou ook kunnen gelden voor de deelname aan een aantal politieke activiteiten, die sinds 2002 slechts drie maal is gemeten.⁴ Hoe dat ook zij, achter het identieke eindpercentage van 41% politieke participanten in 2002 en 2010 gaat wel een verschuiving schuil van *face-to-face* protest (een halvering bij protestgroepen en protestacties) naar virtuele activiteiten (een verdubbeling bij acties via internet, e-mail of sms).

Tabel 8.9

 Politieke betrokkenheid en participatie, 2000-2010 (in procenten)^a

	2000	2002	2004	2006	2008	2010
politieke betrokkenheid						
vindt de eigen politieke interesse 'sterk' of 'gewoon'	43	55	51	48	53	57
leest regelmatig over politiek in ons land, bijvoorbeeld krantenverslagen	34	46	44	42	51	56
zou waarschijnlijk iets proberen te doen, als hij of zij dacht dat de Tweede Kamer bezig was een onrechtvaardige wet aan te nemen	48	52	51	49	55	56
heeft zich de afgelopen twee jaar samen met anderen ingespannen voor een kwestie van nationaal of internationaal belang	9	13	12	10	9	10
heeft zich de afgelopen twee jaar samen met anderen ingespannen voor een kwestie van lokaal belang	25	28	19	21	23	27
politieke activiteiten ^b						
radio, televisie of krant ingeschakeld	.	13	.	10	.	12
politieke partij of organisatie ingeschakeld	.	8	.	5	.	5
meegedaan aan een door de overheid georganiseerde inspraakbijeenkomst, hoorzitting of discussiebijeenkomst	.	15	.	11	.	11
contact opgenomen met een politicus of ambtenaar	.	14	.	11	.	12
meegedaan aan een actiegroep	.	7	.	4	.	3
meegedaan aan een protestactie, protestmars of demonstratie	.	10	.	8	.	5
via internet, e-mail of sms meegedaan aan een politieke discussie of actie	.	10	.	18	.	21
iets anders	.	4	.	3	.	4
minstens één van bovenstaande vormen van participatie	.	41	.	39	.	41

a De uitingen van politieke betrokkenheid komen uit Culturele Veranderingen in Nederland (cv) (onderzoek onder de bevolking van 16 jaar en ouder), de politieke activiteiten uit het Nationaal kiezersonderzoek (NKO) (onderzoek onder kiesgerechtigden, 18 jaar en ouder).

b De vraagstelling luidde: 'Er zijn verschillende manieren om iets politiek aan de orde te stellen of invloed uit te oefenen op politici of de overheid. Wilt u de volgende mogelijkheden bekijken, en mij dan zeggen van welke daarvan u in de afgelopen vijf jaar gebruik hebt gemaakt?'

. Gegevens ontbreken.

Bron: SCP (CV'02-'10/'11); SKON (NKO'02-'10)

8.4 Verscheidenheid in de bevolking

8.4.1 Participatie naar opleiding en andere achtergrondkenmerken

In deze paragraaf vergelijken we de maatschappelijke participatie en betrokkenheid van verschillende bevolkingssegmenten. Tabel 8.10 toont voor vijf metingen van betrokkenheid en participatie afwijkingen van het bevolkingsgemiddelde.

Met uitzondering van de categorie ‘informele hulp’ participeren hogeropgeleiden (aanzienlijk) vaker dan lageropgeleiden en geven ze ook aan meer in politiek geïnteresseerd en eerder tot protesteren geneigd te zijn. Mannen bieden substantieel minder vaak informele hulp dan vrouwen maar zijn in vergelijking met vrouwen weer meer in politiek geïnteresseerd. Ook een hoger huishoudensinkomen hangt samen met meer maatschappelijke participatie en betrokkenheid. In vergelijking met ouderen en jongeren zijn vooral mensen van middelbare leeftijd maatschappelijk actief en betrokken. Opvallend is verder de geringe maatschappelijke participatie en betrokkenheid van diegenen die zichzelf als huisvrouw (of huisman) karakteriseren. Minder verrassend is uiteraard dat vrijwilligers juist een grote mate van maatschappelijke activiteit en betrokkenheid aan de dag leggen. Bovendien bieden kerkgangers vaker kosteloos hulp aan zieke of gehandicapte familieleden, kennissen en burens en verrichten ze vaker vrijwilligerswerk dan niet-kerkgangers.

Ten slotte nog een paar opmerkingen over de participatie van mensen met beperkingen. Mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking participeren minder naarmate hun beperking ernstiger is (Van den Hoogen et al. 2008: 47). Mensen met lichamelijke beperkingen doen minder aan cultuur, recreatie, sport, vrijwilligerswerk en informele hulpverlening dan mensen zonder beperkingen, ook als bijvoorbeeld rekening wordt gehouden met leeftijdsverschillen tussen degenen zonder en met beperkingen. De deelname is geringer naarmate de beperkingen ernstiger zijn. Zo verricht bijvoorbeeld maar 10% van degenen met ernstige beperkingen vrijwilligerswerk terwijl 29% van degenen zonder beperkingen dit doet. Ruim de helft van de mensen met beperkingen zegt belemmerd te zijn in hun sociale contacten wat zowel het aantal als de aard van die contacten betreft (De Klerk 2007).

Tabel 8.10
 Maatschappelijke participatie en betrokkenheid, bevolking van 16 jaar en ouder, 2010/'11 (in procenten en procentpunten verschil)

	informele hulp ^a	vrijwilligerswerk ^b	collectieve actie ^c	politiek geïnteresseerd ^d	protestbereid ^e
<i>bevolkingspercentage</i>	24	27	31	56	57
<i>afwijkingen hiervan</i>	-0	-4	-12	-16	-7
opleidingsniveau	+2	+0	+2	+2	+2
laag	-0	+10	+12	+20	+10
middelbaar	-4	+0	+3	+7	+2
hoog	+4	-0	-3	-7	-2
sekses	-7	-5	-1	-2	+1
man	+4	+4	+3	+3	+4
vrouw	-0	-1	-9	-3	-14
leeftijd	-3	-4	-7	-1	-3
18-34 jaar	+1	-1	+2	-1	-0
35-64 jaar	-1	+5	+3	+4	+4
≥ 65 jaar	-7	-5	+2	+2	+10
huishoudensinkomen	-0	-1	+2	+2	+3
laagste 20%	+4	+3	-2	+7	+2
middelste 60%	-3	-7	-8	-21	-17
hoogste 20%	+1	-3	-6	+1	-12
sociale zelfplaatsing	-1	+59	+13	+1	+6
studeert of zit op school	-7	-7	-4	-1	+0
betaald werk > 12 uur p.w.	-0	+5	+8	+5	+2
werkloos/arbeidsongeschikt	+1	+14	-1	-7	-6
huisman/vrouw	+4	+18	+4	-1	-2
gepensioneerd	+1	+4	+4	-1	-2
vrijwilliger	+10	+4	+4	-1	-2
kerkgang	-3	-7	-4	-1	+0
minder dan maandelijks	+2	+5	+8	+5	+2
maandelijks	+14	+14	-1	-7	-6
frequenter	+4	+18	+4	-1	-2

a Biedt kosteloze hulp aan zieke of gehandicapte familieleden, kennissen of burens.
 b Verricht vrijwilligerswerk, dat wil zeggen: onbetaald werk ten behoeve van of georganiseerd door een instelling of vereniging.
 c Heeft zich in de afgelopen twee jaar wel eens samen met anderen ingespannen voor een lokale, nationale of internationale kwestie.
 d Is tamelijk of zeer geïnteresseerd in de politiek.
 e Zou enigszins of zeer waarschijnlijk iets doen als de Kamer bezig was een onrechtvaardige wet aan te nemen.

Bron: SCP (CV '10/'11) gewogen resultaten

8.4.2 Eliteparticipatie, diplomademocratie? De factor opleiding

Uit tabel 8.10 blijkt dat hogeropgeleiden gemiddeld genomen meer participeren dan lageropgeleiden. In hoeverre is dit toe te schrijven aan het surplus aan gevolgde opleiding? Voor wat betreft het vrijwilligerswerk geeft tabel 8.11 daarvan een indruk; naast het opleidingsniveau van de respondent zijn hier in vier stappen steeds meer achtergrondvariabelen in de analyses toegevoegd. Jongeren zijn aanzienlijk minder vaak vrijwilliger dan ouderen en kerkgangers verrichten veel vaker vrijwilligerswerk dan niet-kerkgangers; politiek geïnteresseerden en zij die van mening zijn dat ze invloed kunnen uitoefenen op de regeringspolitiek zijn vaker als vrijwilliger actief. Ook als met deze verschillen rekening wordt gehouden, verrichten hogeropgeleiden substantieel vaker vrijwilligerswerk.

Tabel 8.11

Opleidingsniveau en andere achtergronden van het wel of niet verrichten van vrijwilligerswerk (in logistische regressiecoëfficiënten)^a

	1.	2.	3.	4.
laagopgeleid i.p.v. middelbaar opgeleid	-0,21***	-0,29*	-0,31*	-0,24
hoogopgeleid i.p.v. middelbaar opgeleid	0,44***	0,39***	0,34**	0,26*
vrouw i.p.v. man		-0,02	-0,07	-0,03
jong i.p.v. middelbare leeftijd		-0,5***	-0,48***	-0,47***
oud i.p.v. middelbare leeftijd		0,05	-0,05	-0,01
klein besteedbaar huishoudensinkomen i.p.v. een gemiddeld inkomen		0,01	0,05	0,04
groot besteedbaar huishoudensinkomen i.p.v. een gemiddeld inkomen		0,10	0,07	0,05
is van mening dat je anderen kunt vertrouwen i.p.v. dat je niet voorzichtig genoeg kunt zijn in de omgang met anderen			0,21*	0,15
gaat niet naar de kerk i.p.v. soms			-0,79***	-0,77***
gaat frequent naar de kerk i.p.v. soms			0,45**	0,44**
heeft veel of tamelijk veel politieke interesse i.p.v. geen interesse				0,25*
is niet van mening dat mensen zoals hij/zij geen enkele invloed hebben op de regeringspolitiek i.p.v. is wel deze mening toegedaan				0,27**

a Significantie: *** $p < 0.001$, ** $p < 0.01$, * $p < 0.05$.

Bron: SCP (CV '10/'11) gewogen resultaten

Hoe staat het met het effect van een hogere opleiding op de politieke deelname? Uit tabel 8.10 en ander onderzoek (Bovens en Wille 2010) blijkt dat hogeropgeleiden aanmerkelijk vaker politiek geïnteresseerd zijn en opvallend sneller geneigd zijn tot collectieve actie of protesteren over te gaan dan lageropgeleiden. Maar net als bij vrijwilligerswerk geldt de vraag: in hoeverre is dit een opleidingseffect? Spelen andere kenmerken geen belangrijkere rol? In tabel 8.12 staan de uitkomsten van een vergelijkbare analyse als in tabel 8.11. Hier is de afhankelijke variabele de vraag of de respondent de afgelopen vijf jaar een of meerdere soorten politieke acties heeft ondernomen, zoals het contact opnemen met een politicus, het via e-mail, sms of internet meedoen aan een politieke discussie of het meelopen met een protestmars.

Het effect van een hoge opleiding kan niet toegeschreven worden aan de invloed van de andere, in tabel 8.11 vermelde, kenmerken; hogeropgeleiden blijven significant vaker dan middelbaar opgeleiden politiek actief.⁵ Het is de vraag hoe dit verband tussen onderwijs en politieke participatie precies geïnterpreteerd moet worden.⁶ Biedt (hoger) onderwijs bijvoorbeeld een bredere kijk op de wereld en een scholing in vaardigheden waar vraag naar is? Opent het vooral als statussymbool toegangswegen tot participatie? Draagt het ertoe bij dat men zich met zelfvertrouwen in uiteenlopende milieus weet te bewegen en zich als een mondige burger opstelt? Via de geanalyseerde gegevens is dat moeilijk na te gaan. Kijken we naar de andere kenmerken dan blijken vrouwen politiek wat minder vaak actief dan mannen en ouderen minder dan mensen van middelbare leeftijd. Het besteedbaar inkomen van het huishouden, de kerkgang en het sociaal vertrouwen van de respondent vertellen ons weinig over het wel of niet politiek actief zijn van die respondent. Politiek geïnteresseerden en mensen die van mening zijn dat ze invloed op de regeringspolitiek kunnen uitoefenen, zijn – in lijn met de verwachtingen – wel weer vaker politiek actief.

Tabel 8.12

Opleidingsniveau en andere achtergronden van het wel of niet politiek actief zijn
(in logistische regressiecoëfficiënten)^a

	1.	2.	3.	4.
laagopgeleid i.p.v. middelbaar opgeleid	-0,63***	-0,48**	-0,45**	-0,38**
hoogopgeleid i.p.v. middelbaar opgeleid	0,67***	0,62***	0,60***	0,52***
vrouw i.p.v. man		-0,29**	-0,31**	-0,29**
jong i.p.v. middelbare leeftijd		0,03	0,03	0,02
oud i.p.v. middelbare leeftijd		-0,63***	-0,66***	-0,63***
klein besteedbaar huishoudensinkomen i.p.v. een gemiddeld besteedbaar inkomen		-0,31*	-0,29*	-0,28
groot besteedbaar huishoudensinkomen i.p.v. een gemiddeld besteedbaar inkomen		-0,06	-0,08	-0,12
is van mening dat je anderen kunt vertrouwen i.p.v. dat je niet voorzichtig genoeg kunt zijn in de omgang met anderen			0,18	0,11
gaat niet naar de kerk i.p.v. soms			-0,19	-0,19
gaat frequent naar de kerk i.p.v. soms			0,01	-0,02
heeft veel of tamelijk veel politieke interesse i.p.v. geen politieke interesse				0,60***
is niet van mening dat mensen zoals hij/zij geen enkele invloed hebben op de regeringspolitiek i.p.v. is wel deze mening toegedaan				0,25*

a Significantie: *** $p < 0.001$, ** $p < 0.01$, * $p < 0.05$.

Bron: SKON (NKO'10)

8.4.3 Participatieachterhoedes en participatievoorhoedes

In het voorgaande is aan de hand van enquêtes en gegevens van grote organisaties een beeld geschetst van de maatschappelijke participatie van de bevolking. Zulke gegevens geven vooral een indruk van de grootste gemene deler van de participatie op uiteenlopende terreinen. Ze zijn veel minder geschikt als we ons een indruk willen vormen van twee extreme groepen: mensen die stevast ondervertegenwoordigd zijn in bevolkingsonderzoeken en zij die behoren tot wat de participatie-elite genoemd kan worden: de bevolkingslaag waaruit veel bestuurders van maatschappelijke organisaties worden gerekruteerd.

Er zijn in Nederland groepen mensen te onderscheiden die min of meer aan de kant staan en systematisch niet of nauwelijks participeren, of dit nu in de arbeidswereld is, in het verenigingsleven of in de politiek. We kunnen bijvoorbeeld denken aan personen die zijn opgesloten in een inrichting, aan illegalen en aan daklozen. Volgens gegevens van de gecombineerde enquêtes van Culturele Veranderingen in Nederland en de SCP Leefsituatie-index 2010/11 voldoet ongeveer 4% van de Nederlandse bevolking *tegelijktijd* aan de volgende vier kenmerken: men verricht geen vrijwilligerswerk, is geen

lid van een politieke organisatie, kent maximaal één persoon waarmee persoonlijke kwesties besproken kunnen worden, en ontmoet minder dan één keer per maand een goede vriend. We treffen naar verhouding veel ouderen, laagopgeleiden, werklozen, gepensioneerden en mannen aan in deze categorie. Sociale isolatie is gerelateerd aan maatschappelijke participatie. Van de mensen met het hiervoor genoemde profiel is 61% lid van geen enkele van acht verschillende soorten organisaties (zangvereniging, sportvereniging e.d.), terwijl dit bij de rest van de bevolking voor slechts 29% opgaat. Tijdbestedingsgegevens suggereren een toename van het percentage non-participanten en sociaal geïsoleerden. Als we non-participanten definiëren als personen die gedurende een doorsnee week geen enkel kwartier hebben besteed aan vrijwilligerswerk, familie-hulp, wijkraden, politieke partijen, belangenbehartiging, vakverenigingen of kerkelijk leven, dan is het totaal aantal non-participanten van 1995 tot 2005 enigszins gestegen, namelijk van 55% naar 62%. Hanteren we als definitie van sociaal isolement het ontbreken van participatie in de genoemde opzichten, waarbij er bovendien in dezelfde week geen sprake is geweest van sociale contacten – dat wil zeggen men is niet op visite geweest en heeft geen visite ontvangen, men heeft geen contact met huisgenoten gehad en ook niet getelefoneerd – dan is door de tijd heen het percentage sociaal geïsoleerden toegenomen van 2% (in 1995) naar 4% (in 2005).

Daklozen lijken bij uitstek een groep te vormen die weinig participeert en zich in een sociaal isolement bevindt. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) heeft recent geschat⁷ dat er een kleine 18.000 daklozen in Nederland verblijven (waarvan er 5000 officieel staan geregistreerd). Op basis van een survey onder een kleine 2000 cliënten van het Leger des Heils⁸ (Voorham 2006: 63-67) kan worden geconcludeerd dat deze cliënten, in vergelijking met andere Nederlanders, weinig contact met familie hebben. Meer dan een op de drie geeft aan helemaal geen vrienden te hebben (wat slechts geldt voor een op de tien Nederlanders). Cliënten van het Leger des Heils vertellen naar verhouding vaak dat er geen mensen in hun omgeving zijn waar ze goed mee kunnen praten of die hen echt begrijpen, en spreken van gevoelens van isolement. Nog niet een op de vijf respondenten geeft aan lid te zijn van een club of vereniging en van de 5000 daklozen waarover bij het Leger des Heils dagbestedingsgegevens bekend zijn, blijkt 59% niet over een (zinnvolle) dagbesteding te beschikken.⁹

Dan het andere uiterste: de groep mensen die zich meer dan gemiddeld inzetten voor de publieke zaak. Daarbij kan gedacht worden aan mensen die als 'actievelingen' en 'organisatoren' in hun buurt bekend staan en daar aan de basis staan van allerlei initiatieven. Over hoeveel procent van de Nederlandse bevolking hebben we het dan ongeveer?

Op basis van de gecombineerde enquêtes van Culturele Veranderingen in Nederland en de SCP Leefsituatie-index 2010/'11 kunnen we concluderen dat 4% van de Nederlandse bevolking *tegelijkertijd* aan de volgende vier kenmerken voldoet: men verricht vrijwilligerswerk, is lid van minstens twee organisaties, kent minstens twee personen waarmee persoonlijke kwesties besproken kunnen worden, en ontmoet minstens één keer per twee weken een goede vriend. In deze groep van participanten en 'sociale actievelingen' treffen we naar verhouding veel hoogopgeleiden, frequente kerkgangers die minstens één keer per maand naar de kerk gaan, en respondenten die hebben aangegeven minder dan twaalf uur per week te werken aan. Tijdbestedingsgegevens vanaf 1975 bevestigen dit

beeld. 2% van de totale Nederlandse bevolking besteedt zestien uur of meer per week aan vrijwilligerswerk. Daarentegen hoort maar liefst 10% van de bevolking die twee keer per week of vaker naar de kerk gaat tot deze 'vrijwilligerselite', en als we daarnaast ook nog te maken hebben met mensen van 50 jaar of ouder dan is de kans bijna een op zes dat deze man of vrouw minstens zestien uur per week vrijwilligerswerk verricht.

Naast deze 'actievelingen' is er in Nederland ook een groep mensen die beroepshalve maatschappelijk zeer actief zijn via allerlei (neven)functies. Mensen die bijvoorbeeld bestuurslid zijn van De Nederlandse Opera, lid van de raad van toezicht van het Stedelijk Museum en dan ook nog bestuurslid bij het Oranjefonds. Het is aannemelijk dat deze participatie-elite in belangrijke mate overeenkomt met de lijst van de 200 meest invloedrijke Nederlanders, die *de Volkskrant* sinds 2006 publiceert op basis van een netwerkanalyse, waarbij de invloed van iemand mede wordt bepaald aan de hand van het aantal van dit soort (neven)functies die hij of zij bekleedt.¹⁰ De *Volkskrant* heeft in 2006 en 2010 onder de top 400 van meest invloedrijke personen ook een enquête laten uitvoeren. Hieruit blijkt onder meer dat men, naast de hoofdfunctie waarin men actief is, gemiddeld iets meer dan acht nevenfuncties heeft (in 2010). Ook is de participatie-elite aanzienlijk vaker politiek actief: zes op de tien ondervraagden zijn lid van een politieke partij (terwijl dit voor nog geen 3% van de totale bevolking het geval is). Een ruwe indicatie van de donatiebereidheid van de participatie-elite, in vergelijking met de gemiddelde Nederlander, leveren Bekkers et al. (2010), die onlangs een onderzoek afronden naar het geefgedrag van 500 vermogende Nederlanders.¹¹ Onder 'vermogend' verstaan de auteurs een netto huishoudensinkomen van minimaal 60.000 euro. Vermogende Nederlanders – en dus, mogen we aannemen, ook onze participatie-elite – blijken gemiddeld per jaar 2275 euro aan goede doelen geven, terwijl dit voor het gemiddelde Nederlandse huishouden 241 euro is. Vermogende Nederlanders geven vooral veel geld aan kerken en internationale hulp.

8.5 Slot

Ons land steekt in participatieopzicht gunstig af bij veel andere Europese landen. Nederlanders kenmerken zich door het onderhouden van intensieve sociale contacten. Zij institutionaliseren die ook graag door zich aan te sluiten bij maatschappelijke organisaties en zich daarvoor in te zetten als vrijwilliger. Hoewel we, vergeleken met zes jaar geleden, wat minder frequent omgaan met onze burens, vertonen sociale contacten over de afgelopen tien jaar een stabiel beeld. De ledentallen van vakbonden, politieke partijen, sportverenigingen en natuur- en milieuorganisaties laten evenmin grote veranderingen zien. Het gemiddeld gegeven bedrag is gedaald, maar het percentage huishoudens dat geld doneert aan een goed doel is wat gestegen. De interesse in de politiek zit de laatste jaren in de lift, maar het politiek cynisme is ook toegenomen. De maatschappelijke participatie en betrokkenheid is vooral groot onder hogeropgeleiden, in huishoudens met een hoog inkomen en onder kerkgangers; ze zijn laag onder huisvrouwen en huismannen. Er bestaat een duidelijke relatie tussen opleidingsniveau en maatschappelijke en politieke deelname, ongeacht dit soort andere kenmerken.

Hoewel we aandacht hebben geschonken aan sociale contacten, lag het accent in dit hoofdstuk sterk op wat de formele participatie genoemd zou kunnen worden: het aangesloten zijn bij organisaties, het doneren aan officiële doelen, georganiseerd vrijwilligerswerk. Daarover zijn nu eenmaal veel betrouwbare en generaliseerbare gegevens beschikbaar. Die zijn er veel minder over ontwikkelingen die zich buiten de milieus van de geïnstitutionaliseerde participatie afspelen. Denk aan de aantrekkingskracht en maatschappelijke betekenis van informele groepen: lokaal georganiseerde, onofficiële en daarmee maatschappelijk vaak wat onzichtbare vormen van vrijwillig samenkomen. Ze passen goed in een cultuur van individualisering. Kleinschalige, losse en informele verbanden lijken steeds belangrijker te worden in de moderne maatschappij: samen hardlopen met een groepje liefhebbers, in plaats van lid te worden van een sportvereniging; als particulier zelf actie ondernemen, in plaats van geld over te maken naar goede doelen; niet als verenigingslid, maar als *member* van een internetforum contact met elkaar onderhouden. Een recentelijk door het Sociaal en Cultureel Planbureau uitgevoerde verkenning (Van den Berg et al. 2011) suggereert dat dit soort informele groepen een wijd verbreid en allerm minst vluchtig verschijnsel vormen; mensen maken er soms decennia lang deel van uit, komen als deelnemers vaak wekelijks bijeen en hechten er veel persoonlijk belang aan – niet georganiseerd, maar wel gezamenlijk actief.

Noten

- 1 Dubbellidmaatschappen dragen bij tot overschatting van het aantal leden, maar er zijn ook argumenten die doen veronderstellen dat de genoemde aantallen niet aan de hoge kant zijn. Onderzoek leert bijvoorbeeld dat twee keer zo veel mensen opgeven lid van Natuurmonumenten te zijn dan het werkelijke ledental bedraagt, hetgeen blijkt terug te voeren op 'gezinslidmaatschappen'. De Vroege Vogels-gegevens zijn bovendien alleen bij landelijke organisaties verzameld; plaatselijke verenigingen (waar veel meer Nederlanders bij zijn aangesloten) blijven buiten beschouwing (vgl. vroege-vogels.vara.nl).
- 2 Afgaande op enquêtedata zijn meer Nederlanders lid van een politieke partij dan op basis van de door partijen zelf geregistreerde ledenaantallen zou worden vermoed. Beide bronnen (ledentalgegevens en enquêtedata) zijn niet altijd even nauwkeurig: ledendatabases van partijen zijn niet altijd up-to-date en enquêtes zijn gevoelig voor het type respons en de sociale wenselijkheid van de antwoorden (Heidar 2006: 303). De registratiegegevens van partijleden in Nederland worden echter door de meeste onderzoekers als betrouwbaar gezien. Partijen hebben er immers belang bij het juiste aantal leden door te geven. Als het aantal te klein is lopen ze subsidie mis en bij een te groot aantal lopen ze het risico vervolgd te worden voor fraude. Daarom wordt doorgaans aan deze (register)data de voorkeur gegeven boven enquêtegegevens.
- 3 De genoemde bedragen zijn schattingen die de geënquêteerde personen zelf maken van de monetaire waarde van hun gift in natura. Het ligt enigszins voor de hand dat men geneigd zal zijn de geldelijke waarde van bijvoorbeeld de oude jas die men doneert iets te hoog in te schatten. In zoverre is hier mogelijk dus sprake van een overschatting.
- 4 De European Values Study (EVS) suggereert ook een afname van de deelname aan demonstraties en handtekeningen- en boycotacties tussen 1999 en 2008, maar de deelname is in die periode nog steeds hoger dan in 1981 (Van der Meer en Dekker 2011).

- 5 Het 'zuivere' opleidingseffect kan overschat zijn. Verschillende mogelijke relevante factoren konden niet in de analyse worden verdisconteerd, zoals persoonlijkheidskenmerken van de respondent. Ook de gehanteerde analysemethode, logistische regressie, kan leiden tot een (systematische) overschatting van het opleidingseffect (Martens 2007: 160-161). Dee (2004) en Milligan et al. (2003) komen tot de conclusie dat er een causaal verband is tussen onderwijs en (politieke) participatie. Maar twee andere onderzoeken (Berinsky en Lenz 2010; Kam en Palmer 2008) vinden niet een dergelijk causaal verband. Het blijft dus lastig een definitief oordeel te vellen over de causale relatie tussen opleiding en politieke participatie. Toch is er in alle OEC D-landen een positieve correlatie tussen opleidingsniveau en politieke interesse (OEC D 2010: 162). Zie voor verdere analyses van het verband tussen opleiding en maatschappelijke en politieke betrokkenheid en participatie OEC D (2006).
- 6 We hebben ook onderzocht of het opleidingseffect verschilt per leeftijdscategorie (de bijbehorende interactieterm is overigens niet in tabel 8.12 opgenomen) en dit blijkt het geval te zijn. Het wel of niet hogeropgeleid zijn is van grotere invloed op de politieke participatie van ouderen dan op die van jongeren. Ouderen die hogeropgeleid zijn participeren dus meer dan op grond van hun (hogere) opleidingsniveau alleen verwacht zou mogen worden.
- 7 www.cbs.nl/nl-nl/menu/methoden/dataverzameling/2010-dakloos-in-nederland-ob.htm
- 8 Dit zijn overigens niet uitsluitend dak- en thuislozen, maar ook mensen die nog zelfstandig wonen maar dreigen deze zelfstandigheid kwijt te raken.
- 9 De overige 41% heeft (geheel of gedeeltelijk) een vorm van (zinvolle) dagbesteding, waarvan 28% een betaalde baan, 22% onbetaald werk, 14% gesubsidieerde arbeid, 13% een opleiding; 6% dagactiviteiten, 6% interne activiteiten (keuken, schoonmaak e.d.), 4% zorgtaken en 8% overige taken. In 2010 had 3% van de daklozen een hbo- of wetenschappelijke studie gevolgd. Met dank aan gegevens verstrekt door het Leger des Heils.
- 10 Deze lijst sluit overigens wel een aantal groepen uit die waarschijnlijk veel participeren, zoals parlementsleden.
- 11 Deze gegevens moeten met enige voorzichtigheid worden gehanteerd. Slechts 94 van de 500 personen vulden de enquête in en die zijn niet per se representatief voor de hele groep.

Literatuur

- Bekkers, René, Bas Janssen en Pamala Wiepking (2010). *Geefgedrag van vermogende Nederlanders; een verkennende studie*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.
- Berg, E. van den, P. van Houwelingen en J. de Hart (red.) (2011). *Informeel groeien. Verkenningen van eigentijdse bronnen van sociale cohesie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Berinsky, Adam J. en Gabriel S. Lenz (2010). Education and Political Participation: Exploring the Causal Link. In: *Political Behavior*, jg. 33, nr. 3, p. 357-373.
- Bijl, Rob, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer en Peggy Schyns (red.) (2009). *De sociale staat van Nederland 2009*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Bottenburg, Maarten van (2004). Vijf argumenten voor doorzettende groei. In: *Greenkeeper*, jg. 15, nr. 6, p. 56-57.
- Bovens, Mark en Anchrith Wille (2010). *The education gap in participation and its political consequences*. In: *Acta Politica*, jg. 45, nr. 4, p. 393-422.
- Breedveld, Koen, Carlijn Kamphuis en Annet Tiessen-Raaphorst (red.) (2008). *Rapportage sport 2008*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/W.J.H. Mulier Instituut.

- Dee, Thomas S. (2004). Are there civic returns to education? In: *Journal of Public Economics*, jg. 88, nr. 9-10, p. 1697-1720.
- Dekker, P. en J. de Hart (2010). Vrije figuren: kleine statistiek van het vrijwilligerswerk. In: *Vrijtijdsstudies*, jg. 28, nr. 3, p. 9-23.
- Dekker, Paul en Josje den Ridder (2011). Betrokken burgers. In: Paul Dekker en Josje den Ridder (red.), *Stemming onbestemd. Tweede verdiepsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (p. 88-106). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Devilee, Jeroen (2005). *Vrijwilligersorganisaties onderzocht. Over het tekort aan vrijwilligers en de wijze van werving en ondersteuning*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-werkdocument 116).
- Haan, Jos de (2008). Sociale contacten via digitale kanalen. In: Paul Schnabel, Rob Bijl en Joep de Hart (red.), *Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008* (p. 365-385). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hart, Joep de (2011). *Zwevende gelovigen. Oude religie en nieuwe spiritualiteit*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Hart, Joep de, en Paul Dekker (2009). Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid. In: Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer en Peggy Schyns (red.), *De sociale staat van Nederland 2009* (p. 239-270). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Heidar, Knut (2006). Party membership and participation. In: Richard S. Katz en William Crotty (red.), *Handbook of Party Politics* (p. 301-315). London: Sage Publications.
- Hoogen, P. van den, M. Cardol, P. Spreeuwenberg en M. Rijken (2008). *Deelname aan de samenleving van mensen met een beperking in 2006 - 2008. Participatiemonitor 2008*. Utrecht: Nivel.
- Kam, Cincy D. en Carl L. Palmer (2008). Reconsidering the Effects of Education on Political Participation. In: *The Journal of Politics*, jg. 70, nr. 3, p. 612-631.
- Klerk, Mirjam de (2007). Sociale en maatschappelijke participatie. In: Mirjam de Klerk (red.), *Meedoen met beperkingen. Rapportage gehandicapten 2007* (p. 111-138). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Martens, Edwin (2007). *Methods to adjust for confounding. Propensity scores and instrumental variables* (proefschrift). Veenendaal: Universal Press.
- Meer, T. van der, en P. Dekker (2011). Politieke participatie: over politieke dieren en burger-nachtwakers. In: L. Halman en I. Sieben (red.), *Respect man! Tolerantie, solidariteit, betrokkenheid en andere moderne waarden*. Amersfoort: Celsus.
- Milligan, Kevin, Enrico Moretti en Philip Oreopoulos (2003). *Does Education Improve Citizenship? Evidence from the U.S. and the U.K.* Cambridge (vs): National Bureau of Economic Research (NBER Working Paper 9584).
- OECD (2006). *Measuring the effects of education on health and civic engagement*. Parijs: Organization for Economic Co-operation and Development.
- OECD (2010). *Education at a glance 2010*. Parijs: Organization for Economic Co-operation and Development.
- Voorham, Ine. (2006). *Er buiten staan. Onderzoek naar sociale uitsluiting onder cliënten van het Leger des Heils*. Almere: Leger des Heils.
- Voerman, Gerrit en Wijbrandt van Schuur (2011). De Nederlandse politieke partijen en hun leden (1945-2010). In Rudy Andeweg en Jacques Thomassen (red.), *Democratie doorgelicht. Het functioneren van de Nederlandse democratie* (p. 203-220). Leiden: Leiden University Press.

9

Vrijetijdsbesteding

9 Vrijetijdsbesteding

Nathalie Sonck, Andries van den Broek, Annet Tiessen-Raaphorst
en Desirée Verbeek

-
- De aandelen kunstbezoekers en kunstbeoefenaars waren in 2007 wat hoger dan in 1999. Onder de laagopgeleiden daalde het bezoek aan gecanoniseerde kunst (museum of klassiek concert), maar groeide het bezoek aan populaire kunst (popconcert, musical of film). In het bereik van gecanoniseerde cultuur werden verschillen naar opleiding iets groter, in het bereik van populaire cultuur iets kleiner.
 - Hoogopgeleiden hebben een meer uitgesproken voorkeur voor publieke omroep op televisie en radio dan laagopgeleiden. Het gebruik van televisie, radio en krant blijft door de tijd stabiel, terwijl het internetgebruik explosief is gestegen. Vooral de laagopgeleiden hebben op dit vlak een inhaalslag gemaakt, maar liggen nog ver onder het niveau van internetdeelname door hoogopgeleiden.
 - De sportdeelname van de Nederlanders is de afgelopen jaren gestegen. Verhoudingsgewijs zijn vooral lageropgeleiden meer gaan sporten.
 - De deelname aan openluchtrecreatie is ten opzichte van 1999 licht toegenomen. Het recreëren in de openlucht neemt toe naar gelang het opleidingsniveau hoger is.
 - De cultuurdeelname, het mediagebruik en de sportparticipatie in Nederland liggen boven het Europese gemiddelde.
-

9.1 Ombuigingen in vrijetijdsbeleid

In het Regeerakkoord van het kabinet-Rutte worden bezuinigingen aangekondigd op kunst en cultuur, de publieke omroep en natuurbescherming (VVD-CDA 2010). Zo verlaagt het rijk vanaf 2012 stapsgewijs het mediabudget, tot 200 miljoen structurele bezuinigingen per 2015. Het aandeel voor de landelijke publieke omroep hierin bedraagt bijna twee derde. En op het totale subsidiebudget voor kunst en cultuur wordt ongeveer een kwart, 200 miljoen, bezuinigd. Bovendien liggen er bezuinigingen op cultuur, sport en openluchtrecreatie op provinciaal en gemeentelijk niveau in het verschiet. Een consequentie hiervan zou kunnen zijn dat mensen meer zullen moeten betalen voor hun vrijetijdsbestedingen. Wat betekenen mogelijke prijsstijgingen voor bijvoorbeeld het bezoek aan kunsten of voor sportparticipatie? In economische termen wordt dit effect aangeduid met het begrip prijselasticiteit. Het geeft aan met welk percentage de vraag, het bezoek of het gebruik daalt als de prijs met 1% zou stijgen.

Nederlanders beschikken gemiddeld over 45 uur per week vrije tijd, wat ruim drie uur minder is dan in 1975 (Breedveld et al. 2006). Deelname aan vrijetijdsactiviteiten is van oudsher vooral ongelijk verdeeld naar opleiding. Zo doen hoogopgeleiden gemiddeld meer activiteiten in hun vrije tijd dan laagopgeleiden (Wippler 1968; Ganzeboom 1989). Aan de orde komt hoe dit zit voor deelname aan cultuur, sport en openluchtrecreatie, alsook voor het gebruik van media, door trends in de verschillende vrijetijdsgebieden uit

te splitsen naar opleidingsniveau. Tevens wordt de vrijetijdsbesteding van Nederlanders met die van andere Europeanen vergeleken.

Aangezien het beleid voor de velden cultuur, media, sport en recreatie verschilt, wordt dat beleid aan het begin van elke paragraaf kort toegelicht. In een samenvattende paragraaf komen trends in deelname aan de orde. Daarbij staat de vraag centraal of verschillen naar opleidingsniveau toe- of afnamen, dan wel constant bleven. De slotparagraaf bevat een beknopte reflectie op bevindingen en beleid.

9.2 Cultuur

Het kabinet-Rutte hanteert een nieuwe kijk op cultuurbeleid. Onder handhaving van algemene beleidsdoelen als het scheppen van condities die de kwaliteit verhogen en die toegankelijkheid en regionaal aanbod waarborgen, wil het kabinet de samenleving en het particulier initiatief meer ruimte geven, de overheidsbemoedienis beperken en meer aandacht geven aan de verdien capaciteit van cultuur (VVD-CDA 2010; OCW 2011). In faciliterende zin is een geefwet aangekondigd, waarmee schenkingen aan culturele instellingen belastingtechnisch aantrekkelijker worden, maar verder is toch vooral het aanhalen van de financiële buikriem beeldbepalend. Er wordt door de rijksoverheid 200 miljoen bezuinigd op cultuur (circa een kwart van het totale subsidiebudget), vooral op de podiumkunsten. Omdat ook de beide andere overheden (provincies en gemeenten) bezuinigen, zal het totaal aan bezuinigingen op cultuur beduidend hoger uitvallen. Tevens wordt de culturele sector niet langer ontzien met het lage btw-tarief van 6%, maar gaat daar ook het tarief van 19% gelden, een netto prijsverhoging van 12%. Volgens een schatting van Berenschot zal de totale vermindering van de overheidsbijdrage aan de culturele sector circa 1 miljard euro bedragen, een vermindering met circa een derde (Vinkenburg 2010). Waar culturele instellingen er niet in slagen om deze ingrepen anders op te vangen, zullen verkleining van het aanbod en/of verhoging van entreprijzen het resultaat zijn.

De gevolgen van deze ingrepen voor programmering en prijsstelling worden pas de komende jaren duidelijk, evenals eventuele gevolgen van krappere programmering tegen hogere prijzen voor de cultuurdeelname van de bevolking. In afwachting daarvan volgt hier een overzicht van recente trends in de cultuurdeelname en van de prijselasticiteit van betaald cultuurbezoek.

Cultuurdeelname door de bevolking in de vrije tijd omvat zowel het beoefenen van kunstdisciplines (zelf muziek, toneel, beeldende kunst enz. maken) als het bezoeken van uitvoeringen (muziek en theater) en van tentoonstellingen. Onder voorbijgaan aan tal van verdere nuances is bij bezoek onderscheid gemaakt tussen gecanoniseerde of 'hoge' kunst (waar het cultuurbeleid zich vooral op richt) en populaire of 'lage' kunst (die veel minder overheidssteun krijgt). Centraal staat hier het bereik: het aandeel van de bevolking dat deelneemt. De lat ligt daarbij in deze cijfers laag, namelijk bij minimaal één beoefening c.q. bezoek in de twaalf maanden voorafgaand aan de enquête (tabel 9.1). Zodra de lat wat hoger gelegd wordt, dalen de percentages beoefenaars en bezoekers aanzienlijk.

Tabel 9.1

Beoefening van een kunstzinnige discipline^a en bezoek aan gecanoniseerde^b kunst en aan populaire^c kunst, naar hoogst voltooide opleidingsniveau^d, bevolking van 18 jaar en ouder, 1999-2007 (in procenten)

	1999	2003	2007
kunstbeoefening	38	43	41
laagopgeleid	29	34	31
middelbaar opgeleid	38	41	40
hoogopgeleid	48	57	52
bezoek aan gecanoniseerde kunstvormen	60	61	62
laagopgeleid	49	46	46
middelbaar opgeleid	60	59	60
hoogopgeleid	84	84	84
bezoek aan populaire kunstvormen	58	61	62
laagopgeleid	41	44	46
middelbaar opgeleid	63	64	62
hoogopgeleid	77	80	80

a Heeft voorbijge twaalf maanden minstens één keer zelf aan muziek, theater, beeldende kunst, foto/film/pc en/of creatief schrijven gedaan.

b Heeft voorbijge twaalf maanden minstens één keer museum en/of uitvoeringen van klassieke muziek, toneel of dans/ballet bezocht.

c Heeft voorbijge twaalf maanden minstens één keer popconcert, musical, cabaret en/of film bezocht.

d Uitgebreid lager, mavo/vwo respectievelijk hbo/universiteit.

Bron: SCP (AVO'99-'07)

Over de breedte vertoont het bereik van cultuur onder de bevolking van 18 jaar en ouder door de jaren heen een lichte stijging. Elk van de drie onderscheiden vormen van cultuurdeelname, ook populaire kunst, trekt door de jaren heen meer hoog- dan laagopgeleiden. De heel lichte groei van het bereik van gecanoniseerde kunst komt niet door gedragsverandering binnen de onderscheiden opleidingsniveaus, maar doordat het opleidingsniveau van de volwassen bevolking nog steeds stijgt en het bereik van gecanoniseerde kunst nu eenmaal groter is naarmate men hoger opgeleid is. Populaire cultuur won onder de laagopgeleiden het snelst terrein, maar het aandeel laagopgeleiden in de bevolking slinkt. Hier is tevens het effect voelbaar van de combinatie van een stijgend opleidingsniveau met een groter bereik van populaire cultuur onder hogeropgeleiden. Beoefening, tot slot, kende een piek in 2003, ten gevolge van de verspreiding van artistiek toepasbare digitale technieken. Die groei werd niet geheel geconsolideerd, maar het bereik was in 2007 toch groter dan in 1999. In deze golfbeweging deelde elk opleidingsniveau, zodat de onderlinge verschillen in stand bleven. Ook etniciteit is een belangrijke determinant van cultuurdeelname. Met name onder

Turkse en Marokkaanse Nederlanders blijft die beduidend achter, een gegeven waarin nog weinig beweging zit, al ligt de deelname onder de tweede generatie op een beduidend hoger niveau dan onder de eerste (Van den Broek en Keuzenkamp 2008; Van den Broek et al. 2009).

De te verwachten prijsstijgingen van culturele evenementen maken de prijselasticiteit van de vraag relevant. Vergeleken met andere culturele sectoren (tabel 9.2) kennen musea de laagste prijselasticiteit ($-0,18$): als de prijs met 5% stijgt, daalt het bezoek met 1%. Het aantal bezoeken hangt dus maar weinig samen met schommelingen in de prijs (Goudriaan 2010; Goudriaan et al. 2008). Het verhaal daarachter is tweeledig: de kosten van museumbezoek zijn betrekkelijk laag (deels door de Museumkaart) en vormen veelal maar een gering aandeel van de kosten van het dagje uit waarin een museumbezoek veelal is ingebed. De uitvoeringen op de podia die aangesloten zijn bij de Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties (vscd) kennen met $-0,32$ weliswaar een wat hogere maar nog altijd bescheiden prijselasticiteit. Dat beeld is echter vertekend doordat populaire kunstvormen als cabaret en popmuziek een lage prijselasticiteit kennen. Die elasticiteit is bij rijks gesubsidieerde podiumkunsten juist sterker (gemiddeld $-0,55$ en oplopend tot $-0,90$ bij muziektheater). Precies hierop wil het kabinet-Rutte het meest bezuinigen. Overigens vallen mogelijk in de hoek van de vrije theaterproducties de hardste klappen. Daar is de elasticiteit zodanig dat alleen al de 12% netto prijsverhoging ten gevolge van de btw-ingreep tot 13% minder bezoeken zou leiden.

In augustus 2011 berichtte de vscd dat in de voorverkoop voor het seizoen 2011/12 14% minder kaartjes verkocht werden dan een jaar eerder, terwijl door vraagverschuiving naar de goedkopere voorstellingen de omzet in de voorverkoop met 18% daalde (vscd 2011). In eerdere jaren had de economische crisis al tot een terugval in de kaartverkoop geleid, waardoor er voor het seizoen 2011/12 al 10% minder voorstellingen op het programma staan, een effect dat men in de toekomst ook van de btw-verhoging verwacht. De vraaguitval ten gevolge van prijsstijgingen en een kleiner aanbod betekent waarschijnlijk dat weliswaar 12% meer belasting geheven wordt, maar over een kleinere omzet.

Tabel 9.2

Prijselasticiteit^a per culturele sector

musea	-0,18
vscd-podia	-0,32
rijks gesubsidieerde podiumkunsten	-0,55
theater en mime	-0,46
dans	-0,43
orkesten	-0,57
muziektheater	-0,90
vrije theaterproducties	-1,10

a Procentuele verandering in het aantal bezoeken per procent prijsstijging (leesvoorbeeld: 1% prijsstijging betekent 0,55% minder bezoek aan rijks gesubsidieerde podiumkunst).

Bron: Goudriaan et al. (2008); Goudriaan (2010)

Vanuit beleidsperspectief is niet alleen de aan elasticiteit verbonden vraaguitval in het algemeen van belang, maar ook de differentiële uitwerking van prijsverhogingen onder minder draagkrachtige cultuurliefhebbers in het bijzonder. Althans, als de door het kabinet-Rutte onderschreven doelstelling van toegankelijkheid inhoudt dat de drempels voor die groepen niet sterker mogen groeien dan voor andere groepen. Helaas bevatten de beschikbare gegevens over prijselasticiteit geen onderscheid naar inkomen, zodat het niet mogelijk is aan te geven in hoeverre de ingrepen de doelstelling van toegankelijkheid in gevaar brengen.

9.3 Media

Nederland kent een duaal medialandschap met rechten en plichten voor de publieke omroep enerzijds en met grote ondernemingsvrijheid voor commerciële media anderzijds. Het maatschappelijk belang van overheidsinterventies in het mediabestel is in 2005 herbevestigd door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR 2005). Het merendeel van het huidige media-aanbod komt op de markt tot stand. In 2010 namen commerciële televisiezenders, die sinds het begin van de jaren negentig in Nederland uitzenden, circa driekwart van het televisieaanbod voor hun rekening (NPO 2010). De publieke zenders zijn daarmee in concurrentie, waarbij, net als in de jaren zeventig en tachtig met de opkomst van de TROS ('vertrossing'), vragen rijzen over een meer populaire programmering op de publieke omroep.

In het Regeerakkoord van het kabinet-Rutte is de opdracht van de publieke omroep omschreven als het zorgen voor een kwalitatief hoogwaardig programma-aanbod dat een breed publiek aanspreekt. Er worden bezuinigingen op de publieke omroep aangekondigd die deze kwaliteit niet mogen aantasten (VVD-CDA 2010). Dit heeft geleid tot een discussie over de kerntaken van de publieke omroep. Bij het realiseren van de geplande bezuinigingen wil de Nederlandse Publieke Omroep (NPO) de programmering zo veel mogelijk ontzien en het bestel vereenvoudigen. Bij deze hervorming wordt ernaar gestreefd het aantal spelers groot genoeg te houden om pluriform te zijn maar klein genoeg voor een efficiënt functioneren (NPO 2010). In een recente beleidsbrief stelt de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap dat de landelijke publieke omroep vanaf 2012 uit niet meer dan acht organisaties mag bestaan, waaronder twee taakorganisaties (zoals de NOS voor nieuwsvoorziening) en maximaal zes omroeporganisaties op basis van leden. De omroepen zullen dus moeten fuseren. De huidige drie publieke televisienetten kunnen wel blijven bestaan (TK 2010/2011). In het *Mediabehoeftenonderzoek* van de Nederlandse Publieke omroep (NPO 2008) zegt 36% van de volwassen Nederlanders de meeste voorkeur te hebben voor een van de drie publieke televisienetten, Nederland 1, 2 of 3. Onder de hogeropgeleiden is dit ruim de helft. Daarnaast geeft 30% van de Nederlanders de voorkeur aan publieke radiozenders boven commerciële radiostations. Ook hier zijn de hogeropgeleiden oververtegenwoordigd met 43% (NPO 2008).

In het uitgestippelde mediabeleid wordt de financieringssystematiek van het omroepbestel sterker gekoppeld aan het aantal leden dan nu het geval is. Via omroepverenigingen kunnen burgers meebeslissen over hoe de publieke omroep eruitziet. In 2009 waren er meer dan 3,5 miljoen omroepleden. In het *Mediabehoeftenonderzoek* (NPO 2008)

zegt 27% een steunlidmaatschap van een omroep te hebben. Dit verschilt niet naar opleidingsniveau.

De prestatieovereenkomst 2010-2015 voor de publieke omroep stelt als streefdoel om gemiddeld 85% van de Nederlanders wekelijks te bereiken met televisie en video. Met het audio-aanbod streeft men ernaar wekelijks de helft van alle Nederlanders te bereiken (Staatscourant 2010). Naast klassieke televisie- en radiokanalen behoren sinds de media-wet van 2008 ook websites, digitale kanalen en diensten via mobiele platforms formeel tot de taken van de publieke omroep (TK 2007/2008). Het huidige Regeerakkoord stelt wel dat de kerntaak van de publieke omroep het leveren van audiovisueel aanbod is. De inhoud op themakanalen en internet dient hieraan ondergeschikt te zijn (TK 2010/2011).

Tabel 9.3

Mediagebruik naar opleidingsniveau, bevolking van 18 jaar en ouder, 2002-2008 (in uren:minuten en procenten)

	2002	2004	2006	2008
televisiekijken (gemiddeld op een doordeweekse dag)	2:02	1:58	1:53	1:51
laagopgeleid	2:16	2:15	2:09	2:09
middelbaar opgeleid	1:59	1:55	1:50	1:49
hoogopgeleid	1:38	1:33	1:29	1:31
radio luisteren ^a (gemiddeld op een doordeweekse dag)	1:29	1:12	1:13	1:21
laagopgeleid	1:35	1:20	1:19	1:28
middelbaar opgeleid	1:34	1:11	1:16	1:25
hoogopgeleid	1:09	0:58	1:00	1:06
krant lezen (gemiddeld op een doordeweekse dag)	0:37	0:35	0:33	0:34
laagopgeleid	0:36	0:36	0:32	0:33
middelbaar opgeleid	0:33	0:32	0:32	0:32
hoogopgeleid	0:43	0:38	0:34	0:37
dagelijks internet gebruiken voor privédoeleinden (%)	21	32	45	58
laagopgeleid	12	17	29	38
middelbaar opgeleid	25	38	51	64
hoogopgeleid	33	50	64	75

a In het ESS wordt geen onderscheid gemaakt tussen primair radio luisteren als hoofdactiviteit of secundair radio luisteren als nevenactiviteit

Bron: ESS (ESS'02-'08) SCP-bewerking

Het traditionele mediagebruik van televisie, radio en krant bleef tussen 2002 en 2008 redelijk stabiel (tabel 9.3). Alleen de tijd dat men televisie kijkt daalde licht met

gemiddeld tien minuten per dag. Deze trend is bij alle opleidingscategorieën te zien. Lageropgeleiden kijken meer naar de televisie dan hogeropgeleiden. Ook luisteren ze iets meer naar de radio en spenderen ze iets minder tijd aan het lezen van een krant, maar deze verschillen naar opleiding zijn kleiner dan bij het televisiekijken. Uit het tijdbestedingonderzoek blijkt dat de daling in het televisiekijken tussen 1995 en 2005 zich vooral voordeed bij de publieke zenders, maar toch ook zichtbaar is bij de commerciële zenders die zich op een algemeen publiek richten. De kijktijd naar commerciële zenders neemt af naarmate het opleidingsniveau stijgt. Daarnaast kijken vooral jongeren en jongvolwassenen minder naar de publieke omroep dan ouderen (Huysmans en De Haan 2010).

Hoewel het traditionele mediagebruik vrij stabiel bleef, is het internetgebruik de afgelopen jaren enorm gestegen. Dat gebruik vertoont grote verschillen naar opleidingsniveau. Het percentage van de volwassen Nederlandse bevolking dat dagelijks het internet voor privédoeleinden benut is tussen 2002 en 2008 meer dan verdubbeld. In 2008 gebruikte driekwart van de hogeropgeleide Nederlanders het internet voor persoonlijke redenen, terwijl dit bij de laagopgeleiden ver onder de helft lag. Bij internetgebruik speelt niet alleen opleiding, maar ook leeftijd een belangrijke rol. Jongeren besteden twee keer zo veel tijd aan online computergebruik als de bevolking als geheel (Huysmans en De Haan 2010).

Door de digitalisering van informatie en de convergentie van media wordt het steeds moeilijker om een duidelijk onderscheid te maken tussen mediagebruik via online en offline kanalen. Televisiekijken, radio luisteren en krant lezen gebeurt vaker via internet. En dit niet meer alleen via de computer, maar ook steeds vaker via mobiele toestellen zoals smartphones en tablets. Zo kan men altijd en overal online zijn en vormt internet een vast onderdeel in het dagelijkse leven, zowel voor informatie als voor amusement. Een gevolg daarvan is dat de mediasector op zoek is naar nieuwe betaalmodellen. Via abonnementen voor mobiele telefonie en kabel betalen mensen voor communicatie en datatransport. Daarnaast zoeken aanbieders van nieuws, informatie en amusement nu ook naar manieren om gebruikers te laten betalen voor inhoud. Vandaag de dag is dat vooral in de gedrukte mediasector gebruikelijk. Die betaalde vraag is afhankelijk van veranderingen in prijs en inkomen. Uit een verkennende studie van Goudriaan et al. (2008) blijkt dat als de prijs van boeken en kranten met 1% zou stijgen, de vraag ernaar op korte termijn zou dalen met respectievelijk 0,84% en 0,26%. Boeken zijn dus prijsgevoeliger dan kranten. Ook het kopen van boeken hangt samen met het inkomen. Als het inkomen met 1% zou toenemen, zou de vraag naar boeken stijgen met 1,57%. Het lidmaatschap van een bibliotheek, ten slotte, zou bij een prijsstijging van 1% dalen met 0,37%. Krant en bibliotheek zijn daarmee naar verhouding weinig gevoelig voor veranderingen in prijs (Goudriaan et al. 2008).

9.4 Sport

Het nieuw aangetreden kabinet-Rutte kwam al snel met de beleidsbrief *Sport en Bewegen in Olympisch perspectief* (vws 2011), als opvolger van de eerdere nota *Tijd voor sport* (vws 2005). Het kabinet blijft daarin het plan ondersteunen om de Olympische en Paralympische

Spelen van 2028 naar Nederland te halen. Daarnaast is er aandacht voor sport en bewegen als basis voor een gezonde en actieve leefstijl. Het *Olympisch Plan 2028* (NOC*NSF 2009) bevat de ambitie dat in 2016 75% van de bevolking minstens twaalf keer per jaar aan sport doet. In 2007 deed 65% van de bevolking van 6 jaar en ouder aan sport. Om de sportdeelname nog te laten toenemen, vormt de groeiende groep ouderen een uitdaging voor de sportsector (Tiessen-Raaphorst et al. 2010).

Nieuw in het beleid is de ambitie dat er voor iedere Nederlander een passend sport- en beweegaanbod in de buurt aanwezig is. 'Zien sporten, doet sporten' is daarbij de veronderstelling. Dit kan om zowel de georganiseerde sport (verenigingen, commercieel aanbod) gaan als het sporten in de openbare ruimte (sportpleintjes in de wijk, fiets- en wandelpaden, groen), en kan door zowel publieke als private partijen opgezet worden. Hierbij is echter een paar kanttekeningen te plaatsen. Zo zijn Nederlanders vergeleken met andere Europeanen al zeer tevreden over de mogelijkheden in hun omgeving om te sporten of in beweging te komen (95%, EU-gemiddelde is 75%). Daarnaast vindt driekwart van de Nederlanders dat de gemeente genoeg doet op beweeggebied en vindt 87% dat sportverenigingen en andere lokale sportaanbieders voldoende mogelijkheden bieden om actief te zijn (de EU-gemiddelden zijn 55% resp. 71%, Europese Commissie 2010). Het is daarmee de vraag hoeveel winst er door meer of beter aanbod nog te behalen is. Daarnaast zijn er veel sporters die geen gebruik maken van gemeentelijke sportaccommodaties, bijvoorbeeld doordat ze sporten in een commercieel centrum of in de openbare ruimte. Een ruimer aanbod zal dit type sport mogelijk niet extra stimuleren. Bovendien is het de vraag hoe een uitbreiding van het lokale aanbod, waarin gemeentelijke sportaccommodaties tot nu toe een belangrijke rol vervullen, te realiseren zal zijn in een tijd dat veel gemeentes bezuinigen op – de niet wettelijk verplichte – voorziening sport (Hoekman 2010). Tariefverhogingen en subsidieverlagingen zouden wel eens in de tegengestelde richting kunnen werken, hoewel onbekend is of en in hoeverre een kostenstijging van sport leidt tot minder sporters.¹ Voor weinig gestopte sporters vormen kosten een belangrijke reden om af te haken: slechts 7% van de sporters geeft aan gestopt te zijn vanwege financiële redenen (Van den Dool et al. 2009).

De sportdeelname is in de periode 1999-2007 duidelijk gestegen, zowel als het gaat om 12 weken sporten per jaar als om het frequentere 40 weken per jaar. Sportdeelname hangt samen met achtergrondkenmerken als leeftijd, opleidingsniveau of etniciteit (Tiessen-Raaphorst et al. 2010). Hier ligt de focus op opleiding. Vanaf 2003 steeg de sportdeelname onder hogeropgeleiden niet (statistisch significant) meer, maar die onder mensen met weinig opleiding juist wel, hoewel lageropgeleiden nog altijd minder sporten dan hogeropgeleiden. Ook de groei van de groep hogeropgeleiden draagt bij aan de groeiende sportdeelname in Nederland (tabel 9.4). Lageropgeleide sporters beoefenen eveneens minder verschillende takken van sport dan middelbaar en hogeropgeleide sporters, al zijn ook hier de verschillen kleiner geworden in de afgelopen jaren. Bij alle opleidingsniveaus zijn zwemmen, fitness, fietssport, wandelsport en hardlopen anno 2007 de meest beoefende sporten. Bij lager- en middelbaar opgeleiden volgt daarna veldvoetbal. Bij de hogeropgeleiden zijn tennis en watersporten populairder. Deze sporten kunnen zowel in verenigingsverband als in ander of ongeorganiseerd verband beoefend

worden. Hockey en golf vertonen bij de in verenigingsverband beoefende sporten een sterke groei (zie ook hoofdstuk 8).

Tabel 9.4

Sportdeelname en verenigingslidmaatschap, naar hoogst voltooide opleidingsniveau, bevolking van 18 jaar en ouder en sporters, 1999-2007 (in procenten en gemiddelde aantallen)^a

	1999	2003	2007
sportdeelname 12 weken per jaar	51	55	60
laagopgeleid	39	40	46
middelbaar opgeleid	61	64	66
hoogopgeleid	68	74	75
sportdeelname 40 weken per jaar	37	41	46
laagopgeleid	27	30	34
middelbaar opgeleid	45	47	49
hoogopgeleid	50	57	59
aantal beoefende sporten (sporters, minstens 12 weken per jaar)	2,6	2,9	2,9
laagopgeleid	2,1	2,5	2,5
middelbaar opgeleid	2,8	3,1	3,0
hoogopgeleid	3,0	3,2	3,0

a Percentages wijken af van de *Rapportage sport 2008* (Breedveld et al. 2008), doordat een andere berekeningsvorm voor twaalf weken per jaar sporten is gehanteerd.

Bron: SCP (AVO'99-'07a)

De ontwikkeling van het sportaanbod vertoont verschillende trends. Enerzijds nam het aantal openlucht- en overdekte sportaccommodaties en zwembaden tussen 2000 en 2006 af, anderzijds groeide het aantal maneges en fitnesscentra juist duidelijk (Goossens et al. 2008). Ook het aantal Cruyff Courts en Krajicek Playgrounds nam toe. Van deze laatste voorzieningen wordt tevens een positief effect op de leefbaarheid in de wijken verwacht, al is dit effect nog niet zichtbaar (Wittebrood en Permentier 2011).

Sportaanbieders (verenigingen, fitnesscentra, zwembaden) bedienen weliswaar een grote groep sporters, maar weten veel nieuwe sporters juist niet aan zich te binden. Vooral volwassen sporters zijn vaak op eigen gelegenheid actief in de openbare ruimte (wandelen, fietsen) en minder in georganiseerd verband.

Leden van sportverenigingen en abonnees van commerciële centra zijn tevreden over het aanbod. De beoordeling van de bereikbaarheid, informatievoorziening, training/personeel, kwaliteit van het aanbod, kosten en accommodatie levert gemiddeld een 7,5 op. Sporters die gebruik maken van commerciële aanbieders zijn minder tevreden over de hoogte van de contributie en les gelden (Van den Dool et al. 2009). Ruim de helft (59%) van de volwassen sporters in officiële sportaccommodaties is niet bereid om meer te gaan betalen als de dienstverlening zou verbeteren, ongeacht opleidingsniveau.

Hoofdstructuur (EHS), bedoeld om natuurgebieden, bossen en water beter op elkaar aan te sluiten, niet voltooid. Ook het aantal Natura 2000-gebieden, die samen een Europees netwerk van beschermde natuurgebieden vormen, wordt teruggebracht (VVD-CDA 2010). Deze beschermde gebieden hebben vooral een natuurwaarde, terwijl recreatie veelal juist plaatsvindt in andere recreatiegebieden en parken (Pieterse et al. 2006). Daarom zullen de hiervoor genoemde maatregelen vermoedelijk minder grote gevolgen hebben voor het recreatief gebruik dan voor de natuurwaarde.

Een mogelijke consequentie is dat mensen moeten gaan betalen voor natuur. Waarom moet natuur gratis zijn, als men voor een sportclub, museum, bioscoop of voetbalwedstrijd wel bereid is te betalen, is de vraag die nu leeft bij overheden en natuur-beherende organisaties. Uit een onderzoek naar het behoud van veenweidennatuur blijkt dat hogeropgeleiden meer bereid zijn voor natuur te betalen dan lageropgeleiden (Bos en Vogelzang 2008).

Tabel 9.5

Deelname aan openluchtrecreatie^a naar opleidingsniveau, bevolking van 18 jaar en ouder, 1999-2007 (in procenten)

	1999	2003	2007
openluchtrecreatie	76	81	80
laagopgeleid	67	70	68
middelbaar opgeleid	83	87	84
hoogopgeleid	91	94	93

a Bezoek aan stadspark of -bos, aangelegd recreatiegebied en/of (beschermd) natuurgebied, minimaal eenmaal in twaalf maanden.

Bron: SCP (AVO '99-'07)

De deelname aan openluchtrecreatie is in 2007 ten opzichte van 1999 licht toegenomen (tabel 9.5). Deze toename deed zich vooral voor bij gezinnen met jonge kinderen en onder 65 plussers. Ouders van jonge kinderen maken vaker wandelingen, gaan vaker naar het bos of een park en bezoeken vaker attracties als pretpark, dierentuin of speeltuin. Dergelijke attracties vormen 5% van de uitstapjes van volwassenen en 13% van de uitstapjes van jonge ouders. Ook ouderen ondernemen vaker activiteiten in de openlucht, met name recreatieve fiets- en wandeltochten (Verbeek en De Haan 2011).

Hogeropgeleiden recreëren meer in de openlucht (tabel 9.5). Het verschil in participatie tussen laag- en hoogopgeleiden is 25 procentpunten (cf. Tegels en Wezelenburg 2007). Dit past in het algemene beeld dat hogeropgeleiden actiever zijn in hun vrije tijd. Het bezoek aan een park of natuurgebied is meestal gratis, maar toch maken hogeropgeleiden, die veelal ook een hoger besteedbaar inkomen hebben, er meer gebruik van dan lageropgeleiden. Een reden voor lageropgeleiden om geen recreatiegebieden te bezoeken is dat die gebieden voor hen lastiger te bereiken zijn omdat het autobezit onder hen lager is (Harms 2006; Tegels en Wezelenburg 2007). Een concreet beleidsdoel van het voormalige ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) (nu

Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (EL&I)) was dat groene recreatieve voorzieningen zoals parken, recreatiegebieden, bossen, natuurgebieden en (agrarische) landschappen in de Randstad binnen tien minuten fietsen te bereiken moeten zijn (LNV 2009). Ook de laatste jaren is het beleid gericht op de bereikbaarheid en nabijheid van groen: onder meer via de programma's Groen en de Stad en Recreatie om de Stad (EL&I). Net als bij cultuur en sportdeelname speelt etniciteit een rol bij recreatieactiviteiten. Zo zijn picknicken en barbecueën in (stads)parken een stuk populairder onder Turkse, Marokkaanse, en in mindere mate Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders dan onder autochtone Nederlanders. Ongelijkheid in de beschikking over een tuin speelt daarbij een rol (Van den Broek en Keuzenkamp 2008).

9.6 Nederlandse vrijetijdsbesteding Europees vergeleken

Hoe verhoudt de deelname aan vrijetijdsactiviteiten in Nederland zich tot die in andere (West)Europese landen? Voor cultuur, media en sport wordt in tabel 9.6 een overzicht gegeven. De cijfers in de tabel zijn uitgedrukt ten opzichte van het Europees gemiddelde (= 100). Cijfers boven 100 duiden op een bovengemiddelde deelname. Zo betekent het cijfer 130 linksboven in de tabel dat Nederland qua aandeel kunstbezoekers in de bevolking 30% boven het Europese gemiddelde scoort.

Cultuurdeelname, internetgebruik en sportparticipatie van volwassenen liggen in Nederland ruim boven het Europese gemiddelde. In het aandeel dat dagelijks het internet gebruikt voor privédoeleinden behoort Nederland tot de koplopers in Europa, samen met Noorwegen en Denemarken. Nederland voert de ranglijst van de internettoegang in Europa aan met 90% (Van Deursen en Van Dijk 2010). Met het traditionele media-gebruik (van televisie, radio en krant) neemt Nederland een middenpositie in. De tijd dat Nederlanders kranten lezen en radio luisteren ligt in lijn met het Europese gemiddelde. Nederlanders kijken wel iets meer televisie dan gemiddeld in Europa (Huysmans en De Haan 2010).

De cultuurdeelname in Nederland ligt op een hoger niveau dan gemiddeld in Europa. Nederland kent, samen met Denemarken en Zweden, de hoogste kunstbezoekcijfers in Europa. In dezelfde landen is ook de actieve kunstbeoefening het hoogst, met Zweden aan kop. Bij vier van de zeven bestudeerde kunstdisciplines (het bespelen van een instrument, acteren, beeldende kunst en schrijven) is het aantal beoefenaars in Nederland tot twee maal zo groot als het Europese gemiddelde (Van den Broek et al. 2009). In Portugal is zowel de receptieve als de actieve cultuurdeelname het laagst van West Europa. Nederlanders zijn sportiever dan de gemiddelde Europeaan, maar worden voorafgegaan door Finnen, Zweden en Ieren. In Nederland zijn sporters vaker dan in alle andere landen lid van een sportvereniging. Daarnaast zijn Nederlanders, samen met de Denen en Zweden, het vaakst lid van een gezondheids- of fitnessclub (Hover et al. 2010).

Tabel 9.6

Europese vergelijking van deelname aan cultuur, media en sport, bevolking van 18 jaar en ouder
(index = Europees gemiddelde = 100)

	cultuur		media		sport
	kunst- bezoek	kunst- beoefening	gemiddeld media- gebruik per dag (tv, radio, krant)	dagelijks privé internetgebruik	sportdeelname (minstens één keer per week)
Nederland	130	123	104	141	115
België	97	103	106	99	102
Denemarken	128	130	105	141	135
Duitsland	103	117	102	93	101
Finland	116	117	96	111	152
Frankrijk	92	110	92	109	101
Griekenland	68	61	102	43	37
Ierland	103	79	117	78	122
Italië	83	76	.	.	60
Luxemburg	121	130	.	.	.
Noorwegen	.	.	102	148	102
Oostenrijk	92	103	.	.	79
Portugal	58	34	83	52	64
Spanje	81	72	83	57	81
Verenigd Koninkrijk	105	97	111	105	96
Zweden	128	151	93	133	150

. Geen gegevens beschikbaar.

Bron: cultuur: Europese Commissie (Eurobarometer 2007); media: ESS (ESS'08); sport: Europese Commissie (Eurobarometer 2010)

Internationale cijfers over deelname aan openluchtrecreatie met dezelfde vergelijkingsbasis zijn niet voorhanden (Sievänen et al. 2008). Wel is op basis van Eurobarometergegevens (2010) een indicatie te geven van de mate waarin Europeanen buitenshuis fysieke activiteiten doen, zoals fietsen, wandelen, maar ook huishoudelijk werk of tuinieren. De participatie aan zulke activiteiten in Nederland hoort tot de hoogste van Europa. Ruim vier op de tien Nederlanders zijn, los van sport, minstens vijf keer per week fysiek actief (Hover et al. 2010).

9.7 Schuilt achter de grotere deelname een inhaalslag onder laagopgeleiden?

Vanaf het eerste onderzoek daarnaar bleek er sprake van sociale ongelijkheid in de vrijetijdsbesteding in Nederland. Ook vandaag de dag zijn er verschillen in de deelname aan vrijetijdsactiviteiten, bijvoorbeeld naar opleidingsniveau. Om ontwikkelingen in deelname handzaam en vergelijkbaar te presenteren, zijn die in indexcijfers weergegeven, ook voor de diverse opleidingsniveaus (tabel 9.7). Bij cultuur, sport en recreatie is de

situatie in 2007 vergeleken met die in 1999, bij media gaat het om 2008 in vergelijking met 2002. Cijfers boven 100 betekenen een stijging door de tijd, cijfers onder 100 staan voor een daling. Het indexcijfer 103 bovenaan links in de tabel bijvoorbeeld betekent een lichte stijging van het aandeel bezoekers van geanoniseerde kunstvormen tussen 1999 en 2007.

Tabel 9.7

Vergelijking deelname aan cultuur, media, sport en recreatie, door de tijd en naar opleidingsniveau, Nederlandse bevolking 18 jaar en ouder (in indexcijfers)^a

	cultuur			media		sport	recreatie	
	bezoek aan geanoniseerde kunstvormen	bezoek aan populaire kunstvormen	kunstbeoefening	gemiddeld aantal minuten mediagebruik (tv, radio, krant)	dagelijks privé internetgebruik	sportdeelname twaalf weken per jaar	aantal beoefende sporten (sporters, minstens twaalf weken per jaar)	deelname aan openluchtrecreatie
totaal	103	107	108	92	276	118	112	105
laagopgeleid	94	112	107	94	317	118	119	101
middelbaar opgeleid	100	98	105	92	256	108	107	101
hoogopgeleid	100	114	108	93	229	110	100	102

a Bij cultuur, sport en recreatie wordt de situatie in 2007 vergeleken met die in 1999, bij media is 2008 vergeleken met 2002.

Bron: cultuur, sport en recreatie: SCP (AVO'07; index = 1999 = 100); media: ESS (ESS'08; index = 2002 = 100)

Bij de trends onder de gehele bevolking springt de grote toename in het internetgebruik het meest in het oog. Tussen 2002 en 2008 is het percentage Nederlanders dat dagelijks voor privédoeleinden het internet gebruikt ruim tweeënhalf keer gestegen. Deze stijging is te zien bij alle opleidingsniveaus, maar het sterkst bij de lageropgeleide Nederlanders, die een inhaalslag hebben gemaakt. De verschillen naar opleidingsniveau blijven echter nog wel groot (tabel 9.3). Daarentegen is de gemiddelde tijdsbesteding aan traditioneel mediagebruik, zoals televisiekijken, radio luisteren en krant lezen, in diezelfde periode iets gedaald. Dat gebeurde in ongeveer gelijke mate onder alle opleidingsniveaus. De verschillen naar opleiding bleven hier wat ze waren.

De sportdeelname en het aantal beoefende sporten gaven een groei te zien. In beide gevallen was die groei het sterkst onder de laagopgeleiden, die hier een inhaalslag maakten, al ligt hun sportdeelname nog wel onder het niveau van de hoogopgeleiden (tabel 9.4).

Bij recreatie en cultuur zijn de bewegingen door de tijd minder groot. De deelnamen aan openluchtrecreatie nam de afgelopen jaren licht toe. Dit kwam vooral door de groei van het aandeel hogeropgeleiden in de samenleving, want binnen de diverse opleidingsniveaus veranderde nagenoeg niets (tabel 9.5).

Op cultuurgebied was in den brede sprake van een lichte groei. De ontwikkelingen naar opleidingsniveau waren voor de drie onderscheiden vormen van cultuur telkens anders. Het bezoek aan gecanoniseerde kunstvormen daalde onder laagopgeleide Nederlanders, terwijl het verder constant bleef. Anders dan bij sport en internetgebruik namen de verschillen naar opleidingsniveau hier wat toe. Bij het bezoek aan populaire kunstvormen werd het verschil naar opleiding juist wat kleiner. Bij kunstbeoefening in de vrije tijd veranderden de onderlinge verhoudingen nauwelijks.

Bij de twee meest in het oog springende trends, de sterke toename in internetgebruik en sportdeelname, verhoogden vooral de lageropgeleiden hun participatie. De enige andere verandering in de deelname naar opleidingsniveau betrof het licht dalende bereik van de gecanoniseerde kunsten onder de lageropgeleiden. In de andere gevallen (populaire kunst, kunstbeoefening, 'klassiek' mediagebruik en openluchtrecreatie) veranderden de verhoudingen in de deelname naar opleidingsniveau niet.

9.8 Bevindingen en beleid

Het overheidsbeleid voor de vrije tijd bestaat uit het bieden van kansen om de vruchten te plukken van het aanbod aan cultuur, sport, media en recreatie, al staat dat beleid recent in het teken van het reduceren van de subsidieafhankelijkheid van dat aanbod. Liefst ook ziet de overheid dat men in gelijke mate van dat aanbod gebruik maakt, zonder ongelijkheid naar bijvoorbeeld opleiding en inkomen. Toch bestaan er hardnekkige ongelijkheden in de mate waarin verschillende groepen binnen de bevolking het vrijetijdsaanbod benutten.

Inmiddels is aannemelijk dat de recente beleidsingrepen in een kleiner en duurder cultureel aanbod resulteren. Dat betekent voor de btw-verhoging dat er weliswaar 12% meer belasting geheven wordt, maar over een kleinere omzet. In voorbije jaren nivelleerde het bezoek aan populaire kunstvormen naar opleiding en veranderde het beeld bij kunstbeoefening nauwelijks, maar namen de verschillen naar opleidingsniveau in de afname van gecanoniseerde kunst, contrair aan de beleidsdoelstelling van spreiding, wat toe. Het ontbreekt aan schattingen over een eventuele differentiële uitwerking van prijsverhoging naar inkomen, zodat niet bekend is of en hoe prijsverhogingen op deze lichte denivellering inwerken. Het beleid zet in op een grotere ondersteuning van cultuur door particulieren. Zo zijn belastingtechnische maatregelen aangekondigd die schenkingen aan culturele instellingen aantrekkelijker maken. Meer particuliere steun kan echter nooit op korte termijn de jarenlange positie van overheidssteun innemen (een verdrievoudiging van de giften vult slechts een tiende van het totale ontstane gat, Vinkenburg 2010), zeker niet in een klimaat waarin rond dergelijke steun een sfeer hangt van 'gaten vullen' (Van den Broek 2011).

De bezuinigingen in de mediasector hebben een grondige herstructurering van de Nederlandse Publieke Omroep als belangrijkste gevolg. Het valt nog af te wachten hoe dit publieke bestel er uiteindelijk uit zal zien en welke gevolgen de herstructurering zal hebben voor het totale media-aanbod waar de Nederlander dagelijks gebruik van maakt. In de sport lijken de bezuinigingen vooralsnog mee te vallen. Het nieuwe rijkssportbeleid zet sterk in op het sporten en bewegen in de buurt. Het idee is dat de nabijheid

van aanbod degenen die nog niet actief zijn alsnog tot bewegen aanzet. De vraag is of dit inderdaad zo werkt. Afstand is voor veel Nederlanders namelijk geen belangrijke beperkende factor in het niet sporten, en over het bestaande aanbod is men in de regel tevreden. Sommige groepen zien het nut van sporten en bewegen gewoon niet in (Elling en Kemper 2011). De vraag is of het sportbeleid hier verandering in kan brengen. In het natuurbeheer zijn forse bezuinigingen aangekondigd. Welke gevolgen dit heeft voor de openluchtrecreatie is nog niet goed te voorzien, aangezien onduidelijk is wat de effecten van die bezuinigingen op de recreatieve functie van natuurgebieden zijn.

De gevolgen van recente beleidswijzigingen zijn nog ongewis. Overigens raken de aanstaande bezuinigingen niet het volledige vrijetijdsdomein. In de culturele sector worden alleen de gesubsidieerde instellingen geraakt, hoewel de btw-verhoging ook het niet-gesubsidieerde aanbod treft. De beleidsplannen voor de publieke omroep hebben geen betrekking op de commerciële zenders, die driekwart van het televisieaanbod leveren. Sportaanbieders zijn evenmin allemaal gesubsidieerd door de overheid: ook commerciële sportaanbieders, zoals fitnesscentra, vervullen daarin al een belangrijke rol, terwijl anderen op eigen gelegenheid in de publieke ruimte sporten (joggen, fietsen). De vraag blijft echter of het streven dat iedereen mee moeten kunnen doen met het verminderde aanbod overleefd blijft.

Noot

- 1 In 2007 'profiteerden' sporters in officiële sportaccommodaties voor 231 euro per jaar van overheidsinvesteringen in de sportaccommodaties, voor de gemiddelde Nederlander was dit 22 euro. Ter vergelijking: Nederlanders besteedden per persoon gemiddeld 203 euro aan sport. Dit bedrag bestaat uit uitgaven aan contributies en lesgelden, huur van de sportaccommodatie, kleding, schoeisel en andere sportartikelen (Tiessen-Raaphorst et al. 2010).

Literatuur

- Bos, E. en T. Vogelzang (2008). De burger wil best betalen voor veenweidenatuur. In: *Landwerk*, jg. 4, nr. 3, p. 26-30.
- Breedveld, K., A. van den Broek, J. de Haan, L. Harms, F. Huysmans en E. van Ingen (2006). *De tijd als spiegel. Hoe Nederlanders hun tijd besteden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Breedveld, K., C. Kamphuis en A. Tiessen-Raaphorst (red.) (2008). *Rapportage sport 2008*. Den Haag/'s-Hertogenbosch: Sociaal en Cultureel Planbureau/W.J.H. Mulier Instituut.
- Broek, A. van den (2011). Het draagvlak voor cultuur onder de bevolking. In: T. IJdens, M. van Hoorn, A. van den Broek en C. van Rensen (red.). *Jaarboek Actieve Cultuurparticipatie 2011. Participanten, projecten en beleid* (p. 44-64). Utrecht: Fonds voor Cultuurparticipatie.
- Broek, A. van den, en S. Keuzenkamp (red.) (2008). *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den, J. de Haan en F. Huysmans (2009). *Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars. Trends in cultuurparticipatie en mediagebruik*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Deursen, A.J.A.M. van, en J.A.G.M. van Dijk (2010). *Tendrapport Computer- en Internetgebruik 2010. Een Nederlands en Europees perspectief*. Enschede: Universiteit Twente.
- Dool, R. van den, A. Elling en R. Hoekman (2009). *SportersMonitor 2008; een beschrijving van actuele sportissues*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Elling, A. en F. Kemper (red.) (2011). *'Het kost veel tijd en je wordt er moe van'. Verklaringen voor sportdeelname en inzichten in de leefwereld van niet-sporters*. Nieuwegein: Arko Sports Media.
- Europese Commissie (2010). *Eurobarometer 72.3. Sport and Physical Activity*. Brussel: TNS Opinion & Social.
- Ganzeboom, H. (1989). *Cultuurdeelname in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Goossens, R., C. Kamphuis en N. van Veldhoven (2008). Sportinfrastructuur: organisaties, accommodaties en vrijwilligers. In: Koen Breedveld, Carlijn Kamphuis en Annet Tiessen-Raaphorst (red.), *Rapportage sport 2008* (p. 162-191). Den Haag/'s Hertogenbosch: Sociaal en Cultureel Planbureau/W.J.H. Mulier Instituut.
- Goudriaan, R. (2010). *Effecten van de btw-verhoging bij de vrije theaterproducenten*. Den Haag: Ape (Ape-rapport nr. 849).
- Goudriaan, R., N. de Groot, A. Notenboom, C. Schrijvershof en C. van Hout (2008). *Evaluatie van het verlaagde btw-tarief voor cultuur en media*. Den Haag: Ape (Ape-rapport nr. 522).
- Harms, L. (2006). *Op weg in de vrije tijd. Context, kenmerken en dynamiek van vrijetijds mobiliteit*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hoekman, R. (2010). *Recessiepeiling gemeenten 2010. Doorwerking economische recessie op gemeentelijk sportbudget*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Hover, P., D. Romijn en K. Breedveld (2010). *Sportdeelname in cross nationaal perspectief. Benchmark sportdeelname op basis van de Eurobarometer 2010 en het International Social Survey Programme 2007*. 's-Hertogenbosch: W.J.H. Mulier Instituut.
- Huysmans, F. en J. de Haan (2010). *Alle kanalen staan open. De digitalisering van mediagebruik*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- LNV (2009). *Groen verbroedert en verzustert* (toespraak van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV), G. Verburg, bij de ondertekening van groenconvenanten tussen Rijk en 13 wethouders, 5 februari 2009). Geraadpleegd 15 mei 2011 via www.rijksoverheid.nl
- NOC*NSF (2009). *Olympisch Plan 2028; heel Nederland naar Olympisch niveau; plan van aanpak op hoofdlijnen*. Arnhem: NOC*NSF.
- NPO (2008). *Mediabehoefteonderzoek*. Hilversum: Nederlandse Publieke Omroep.
- NPO (2010). *Meerjarenbegroting 2011-2015*. Hilversum: Nederlandse Publieke Omroep.
- OCW (2011). *Meer dan kwaliteit: een nieuwe visie op cultuurbeleid*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- Pieterse, N., P. van Puijenbroek en H. Stolwijk (2006). Recreatie. In: CPB/PBL (red.), *Welvaart en leefomgeving* (p. 419-433). Den Haag: Centraal Planbureau/Planbureau voor de Leefomgeving.
- Sievänen, T., A. Arnberger, J. Dehez, N. Grant, F.S. Jensen en H. Skov-Petersen (red.) (2008). *Forest recreation monitoring – a European perspective*. Helsinki: Finnish Forest Research Institute (Working Papers of the Finnish Forest Research Institute 79).
- Staatscourant (2010). *Prestatieovereenkomst 2010-2015 als bedoeld in artikel 2.22 van de Mediawet 2008*. Jg. 2010, nr. 10164. Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken.
- Tegels, I. en R. Wezelenburg (2007). *Doelgroepen over het hoofd gezien: laag natuurbezoek onder lageropgeleiden en lage inkomens*. Utrecht: SME Advies.

- Tiessen-Raaphorst, A., D. Verbeek, J. de Haan en K. Breedveld (red.) (2010). *Sport: een leven lang. Rapportage sport 2010*. Den Haag/'s-Hertogenbosch: Sociaal en Cultureel Planbureau/W.J.H. Mulier Instituut.
- TK (2007/2008). *Vaststelling van een nieuwe Mediawet*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 31356, nr. 3.
- TK (2010/2011). *Uitwerking regeerakkoord onderdeel media*. Brief van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, 32827, nr. 1.
- Verbeek, D. en J. de Haan (2011). *Eropuit! Nederlanders in hun vrije tijd buitenshuis*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vinkenburg, B. (2010). *Kap niet, Kies!* In: *NRC Handelsblad*, 23 december 2010.
- vsCD, Vereniging van Schouwburg- en Concertgebouwdirecties (2011). *Btw verhoging leidt tot minder kaartverkoop*. Geraadpleegd 26 augustus 2011 via www.vscd.nl/nieuws/1159/Btw_verhoging_leidt_tot_minder_kaatverkoop
- VVD-CDA (2010). *Vrijheid en verantwoordelijkheid. Regeerakkoord vvd-cda*. Geraadpleegd 1 juni 2011 via www.kabinetsformatie2010.nl.
- vws (2005). *Tijd voor sport. Bewegen, meedoen, presteren*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- vws (2010). *Beleidsbrief Sport en Bewegen in Olympisch perspectief*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Wippler, R. (1968). *Sociale determinanten van het vrijetijdsgedrag*. Assen: Van Gorcum.
- Wittebrood, K. en M. Parmentier (2011). *Wonen, wijken en interventies*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- WRR, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2005). *Focus op functies. Uitdagingen voor een toekomstbestendig mediabeleid*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

10

Dagelijkse mobiliteit

10 Dagelijkse mobiliteit

Marjolijn van der Klis, Lotte Vermeij en Frans Knol

-
- Nederlanders verplaatsen zich gemiddeld drie keer per dag. Daarbij zijn ze ruim een uur onderweg en leggen ze ruim 35 kilometer af.
 - De auto wordt gebruikt voor 73% van alle afgelegde kilometers en 49% van de verplaatsingen. Het openbaar vervoer vervult met 13% van de afgelegde kilometers en 2% van het aantal verplaatsingen vooral een rol bij langere verplaatsingen. De fiets is met 8% van het totaal aantal afgelegde kilometers en 28% van de verplaatsingen vooral voor korte afstanden belangrijk.
 - Naarmate het opleidingsniveau hoger is hebben Nederlanders een hogere mobiliteit. Laagopgeleiden leggen dagelijks gemiddeld 25 kilometer af, middelbaar opgeleiden 39 kilometer, en hoogopgeleiden leggen gemiddeld 51 kilometer per dag af.
 - Het autobezit is in de afgelopen jaren blijven groeien. In 2010 werden er per 1000 huishoudens 1032 personenauto's geteld. Toch heeft nog altijd 15% van de huishoudens geen auto.
 - In de zeer sterk stedelijke gebieden reizen autobezitters dagelijks gemiddeld 36 kilometer en de autolozen 21 kilometer. In de niet-stedelijke gemeenten leggen volwassenen met auto gemiddeld 41 kilometer per dag af en degenen zonder auto 10 kilometer. 0,8% van de Nederlandse volwassenen leidt, al of niet als bewuste keuze, een zeer lokaal leven.
 - Van files in de woonomgeving heeft 37% van de plattelandsbewoners wel eens last, terwijl in de stad 65% daar last van heeft. 84% van de Nederlanders ondervindt persoonlijk wel eens last van files op snelwegen.
 - Het aantal verkeersdoden daalt jaarlijks en is in Nederland het laagste van heel Europa (640 doden in 2010). Het aantal ernstig verkeersgewonden liep tussen 2006 en 2009 juist op van ruim 16.000 tot ruim 18.500. Onder fietsers vallen de meeste ernstig gewonden. De gevoelens van verkeersveiligheid verbeterden echter tussen 2005 en 2010 en zijn juist onder fietsers het grootst.
-

10.1 Beleidsdoelen

Mobiliteit in het dagelijks leven is belangrijk voor mensen om zich in de levensdomeinen van wonen, werken, zorg en vrije tijd te kunnen ontplooiën. De rijksoverheid benadrukt naast het belang van mobiliteit voor de individuele leefsituatie ook het economisch belang ervan. Als onderdeel van het coalitieakkoord van het kabinet-Rutte werd een nieuw ministerie gevormd dat zich bezighoudt met mobiliteit: het ministerie van Infrastructuur en Milieu (IenM). Het voormalige ministerie van Verkeer en Waterstaat is hierin opgegaan en de thema's milieu en ruimtelijke ordening van het voormalige ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer. Een van de doelen van deze ministeriële herstructurering was om het beleid over infrastructuur en mobiliteit te integreren met het ruimtelijk beleid. IenM heeft een beleid op hoofdlijnen uitgewerkt in het *Ontwerp Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte* (IenM 2011).

Het kabinet-Rutte streeft naar het verkorten van de reistijden voor burgers, op zowel de weg als op het spoor. Op het hoofdwegennet wordt daarom ingezet op capaciteitsverhoging door wegverbredingen en de aanleg van nieuwe wegen. Dat voornemen richt zich met name op de belangrijke economische regio's rond Amsterdam, Rotterdam en Eindhoven. De verhoging van de maximumsnelheid naar 130 kilometer per uur draagt volgens het kabinet-Rutte bij aan een verkorting van de reistijd met de auto. Op acht trajecten voert Rijkswaterstaat een proef uit met 130 km als maximumsnelheid (Rijkswaterstaat 2011). Een aanvullend beleidsvoornemen van het rijk is het verbeteren van de ontsluiting van (nieuwe) woon- en werklocaties over de weg en met het openbaar vervoer (ov). IenM heeft het voornemen om de specifieke locatiekeuzes voor wonen en werken aan de randen van steden over te laten aan decentrale overheden (IenM 2011). Het beperken van reistijdverlies staat ook voorop in het voorgenomen ov-beleid van IenM. In dit beleid wordt meer 'multimodale' samenhang nagestreefd: uitbreiding van het aantal bewaakte fietsenstallingen en P+R-terreinen bij treinstations moet het overstappen tussen het openbaar vervoer en andere vervoermiddelen efficiënter maken. Voor het ov is er een sterke nadruk op uitgavenbeperking. Daartoe zal de decentralisatie en privatisering van het regionale ov die in de afgelopen jaren is ingezet, verder worden uitgebreid. Het kabinet-Rutte is voornemens om net als elders in het land het openbaar vervoer in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag openbaar aan te besteden.

10.2 Mobiliteitsgedrag

Tussen 1999 en 2009 is de mobiliteit van Nederlanders van 12 jaar en ouder stabiel gebleven. Men verplaatste zich gedurende deze jaren gemiddeld ongeveer drie keer per dag. Nederlanders legden dagelijks ruim 35 kilometer af en waren iets meer dan een uur per dag onderweg (tabel 10.1). De auto werd gebruikt voor bijna drie kwart van alle afgelegde kilometers en 49% van de verplaatsingen. Nederlanders zijn vaker dan voorheen bestuurder van een auto en minder vaak passagier. Dit is een kleine maar significante ontwikkeling die duidt op individualisering in het autogebruik. Het openbaar vervoer vervult met 13% van de afgelegde kilometers en 2% van het aantal verplaatsingen vooral een rol bij langere verplaatsingen. Met de (brom)fiets leggen Nederlanders 8% van het totaal aantal afgelegde kilometers af, maar in het aantal verplaatsingen is dat aandeel met 28% aanzienlijk groter. Nederlanders blijven dus veel fietsen en dan met name over kortere afstanden. Door de bevolkingsgroei nam het totaal aantal afgelegde reizigerskilometers in Nederland toe, waardoor het drukker is geworden in het verkeer (KiM/V&W 2010).

Tabel 10.1

Aantallen verplaatsingen, reisduur en afgelegde afstand per persoon per dag, bevolking van 12 jaar en ouder, naar vervoerswijzen, 1999-2009^a

	1999	2004	2009
aantal verplaatsingen	3,2	3,1	3,0
afgelegde afstand (km)	35,2	35,4	35,1
reisduur (minuten)	65,3	65,2	64,5
vervoermiddel (% van km)			
auto als bestuurder	53	54	55
auto als passagier	22	22	18
trein	9	9	10
bus/tram/metro	4	4	3
(brom)fiets	8	8	8
lopen	2	2	2
overig	3	3	3

a De tabel toont alleen binnenlandse verplaatsingen.

Bron: CBS (OVG'99); Rijkswaterstaat (MON'04 en '09)

Het gemiddeld aantal afgelegde kilometers per persoon per dag ligt in Nederland een fractie onder het Europese gemiddelde. In reistijd (per dag) zijn Nederlanders relatief lang onderweg (OECD 2010; Cloin et al. 2011). Inwoners uit de armere EU-lidstaten leggen beduidend minder kilometers per dag af. In vergelijking met inwoners van andere Europese landen nemen Nederlanders iets vaker dan gemiddeld de auto maar vooral vaker de fiets. Met het ov en te voet reizen Nederlanders iets minder dan gemiddeld (Cloin et al. 2011).

Mobiliteitsgedrag naar persoonskenmerken

Hoewel vrouwen en mannen zich ongeveer even vaak op een dag verplaatsen, leggen mannen grotere afstanden af en zijn zij langer onderweg (tabel 10.2). Dat is in Nederland zo, en ook in andere Europese landen (Cloin et al. 2011). Mannen gebruiken vaker de auto terwijl vrouwen meer kilometers met het ov, met de fiets, of lopend afleggen.

Zowel jongeren (12-17 jaar) als ouderen (65 jaar en ouder) zijn minder mobiel dan 18- tot en met 64-jarigen. Een steeds groter deel van de 65-plussers in Nederland bezit een rijbewijs en een auto. Het aandeel van de auto in hun mobiliteit groeit (Harms 2008; Jorritsma en Olde Kalter 2008) en ook reizen Nederlandse ouderen meer dan hun leeftijdsgenoten in andere Europese landen (Cloin et al. 2011). In de leeftijd van 18 tot en met 34 jaar worden relatief veel kilometers met het ov afgelegd. In deze leeftijdsgroep bevinden zich veel studenten en starters op de arbeidsmarkt die stedelijk wonen nabij goede ov-verbindingen. De leeftijdscategorie 35 tot en met 64 jaar legt gemiddeld de grootste afstanden af en maakt daarbij het vaakst gebruik van de auto.

Naarmate Nederlanders hoger opgeleid zijn, zijn zij aanzienlijk meer onderweg. Onder alle opleidingsniveaus nam het aantal afgelegde kilometers tussen 1999 en 2009 echter af. Lageropgeleiden legden in 1999 gemiddeld 27 kilometer per persoon af per dag. In 2009 was dat nog ruim 25 km. Onder middelbaar opgeleiden daalde het dagelijks aantal afgelegde kilometers in tien jaar van 41 naar 39. Hoogopgeleiden legden in 1999 gemiddeld ruim 54 km per dag af en in 2009 iets minder dan 51.¹ Binnen de opleidingsgroepen vond geen stijging plaats in het aantal kilometers dat mensen dagelijks gemiddeld als bestuurder reden in de auto, maar door het gestegen opleidingsniveau van de bevolking na 1999 zijn er in Nederland wel meer mensen meer kilometers per dag gaan afleggen als bestuurder. Nederlanders van alle opleidingsniveaus zijn minder kilometers in de auto gaan rijden als passagier en ook minder per bus, tram of metro.

De mobiliteitspatronen van stedelingen zijn anders dan die van plattelanders, onder andere door verschillen in de nabijheid van voorzieningen en in drukte in het verkeer (zie voor meer informatie § 10.4). Tabel 10.2 laat zien dat het aantal afgelegde kilometers met de fiets in steden groter is. De fiets is voor korte afstanden snel en flexibel, terwijl daarmee de stadse nadelen van de auto, zoals files, gebrek aan parkeerplek en hoge parkeerkosten worden vermeden. Alleen in de zeer sterk stedelijke gebieden worden aanzienlijk minder autokilometers afgelegd en wordt veel meer met het ov gereisd. Het ov biedt een alternatief in het woon-werkverkeer voor stadsbewoners die dichtbij een station wonen én werken (Maat en Timmermans 2009). Op het platteland leggen mensen gemiddeld meer (auto)kilometers per dag af dan stadsbewoners. Als naast de afgelegde kilometers ook de reisduur per dag wordt bekeken, valt op dat deze afneemt naarmate men landelijker woont. Nederlanders die landelijker wonen, leggen meer kilometers af in minder tijd omdat zij minder te maken hebben met drukte en vertraging op de weg.

Tabel 10.2

Afgelegde afstand en gebruikt vervoermiddel naar verschillende achtergrondkenmerken, bevolking van 12 jaar en ouder, 2009^a

	aantal ver- plaatsingen	reisduur (min)	afgelegde afstand (km)	afstand per auto (%)	afstand per ov (%)	afstand per fiets/lopend (%)
totaal	3,0	64,5	35,1	73,7	13,2	9,8
seks						
man	3,0	69,7	41,4	77,0	10,9	8,5
vrouw	3,1	59,5	29,1	69,1	16,5	11,6
leeftijd						
12-17 jaar	2,6	52,8	21,5	45,0	18,9	28,2
18-34 jaar	2,9	67,9	38,9	64,2	23,6	8,9
35-64 jaar	3,3	70,5	40,9	80,8	8,4	8
≥ 65 jaar	2,4	48,0	19,5	72,3	10,8	13,3
huishoudensvorm						
eenpersoonshuishouden	2,9	64,1	33,3	67,2	19,1	10,1
paar zonder kinderen	2,9	65,5	36,3	76,8	10,9	8,9
paar met kinderen	3,1	64,3	35,4	73,9	12,8	10,1
eenoudergezin	3,2	60,3	29,5	72,3	13,5	12,9
opleiding ^b						
basisonderwijs, vmbo	2,7	52,1	25,2	77,8	7,7	10,4
mbo, havo, vwo	3,3	67,8	39,0	82,6	7,4	7,6
hbo, universiteit	3,6	82,9	50,9	76,3	12,8	8,1
stedelijkheid gemeente						
zeer sterk stedelijk	2,8	65,3	30,1	59,6	23,8	12,7
sterk stedelijk	3,0	65,2	35,6	71,3	15,9	10,1
matig stedelijk	3,1	64,5	36,0	75,8	10,7	9,4
weinig stedelijk	3,1	64,0	36,8	79,5	8,6	8,6
niet stedelijk	3,0	62,9	37,5	82,9	6,2	8

a De tabel toont alleen binnenlandse verplaatsingen.

b Omdat jongeren vaak nog met een opleiding bezig zijn, zijn respondenten jonger dan 25 jaar hier buiten beschouwing gelaten.

Bron: Rijkswaterstaat (MON'09)

Reismotieven

Werk en scholing vragen niet zozeer om heel veel verplaatsingen per dag of week, maar omdat veel mensen werken buiten de directe woonomgeving is hier 44% van alle afgelegde kilometers mee gemeoid (tabel 10.3). Verplaatsingen voor huishouden en zorg voltrekken zich relatief veel in de buurt van huis. In 2009 vond 34% van de gemaakte verplaatsingen plaats en werd 16% van alle gereisde kilometers afgelegd met deze doelen voor ogen. Vrije tijd besloeg in 2009 38% van de gemaakte verplaatsingen en 40% van het totale aantal kilometers. In de vrije tijd vinden vaste activiteiten zoals sport en hobby vaak dicht bij de woning plaats. Voor incidentele vrijetijdsactiviteiten, zoals toeren en het bezoeken van evenementen, worden juist langere afstanden afgelegd (Verbeek en De Haan 2011).

Tabel 10.3

Afgelegde afstanden en aantal verplaatsingen naar motief, bevolking van 12 jaar en ouder, 2009 (in procenten)^a

	verplaatsingen	afgelegde afstand
werk en scholing		
woon-werk	20	30
zakelijk	3	8
onderwijs	5	6
huishouden en zorg		
winkelen	22	9
diensten	5	3
brengen/halen	7	4
vrije tijd		
visite	14	19
sport/ontspanning	11	11
toeren	13	10
overig	1	1

a De tabel toont alleen binnenlandse verplaatsingen.

Bron: Rijkswaterstaat (MON'09)

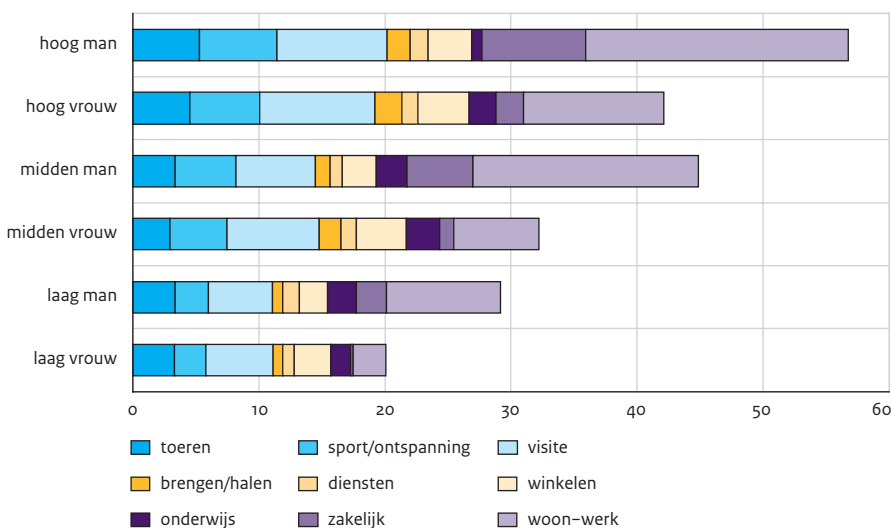
Reismotief naar opleidingsniveau en geslacht

Hogeropgeleiden leggen voor verschillende doeleinden doorgaans meer kilometers af dan lageropgeleiden (figuur 10.1). Zo zijn de afgelegde afstanden voor visites groter, mede doordat ouders en kinderen op grotere afstand van elkaar wonen naarmate zij hoger opgeleid zijn (Michielin en Mulder 2007). Ook reizen hogeropgeleiden verder om te winkelen. Zij winkelen bijvoorbeeld vaker buiten de eigen woonplaats (Grünfeld 2010) en ondernemen meer activiteiten in de vrije tijd (Verbeek en De Haan 2011), wat eveneens extra mobiliteit met zich meebrengt. De grootste verschillen in afgelegde afstanden naar opleidingsniveau zijn te vinden in woon-werkverkeer.

Naast opleidingsniveau is geslacht bepalend voor de afgelegde kilometers voor het werk. Hogeropgeleiden en mannen werken meer uren en dagen dan lageropgeleiden en vrouwen (Jansen en Portegijs 2011), waardoor zij meer kilometers reizen voor het werk. Maar hogeropgeleiden stellen ook specifiekere eisen aan hun werk en zijn bereid daarvoor verder van huis te reizen dan lageropgeleiden (Van Ham 2002). Mannen werken gemiddeld echter aanzienlijk verder van huis dan vrouwen van hetzelfde opleidingsniveau (figuur 10.2). Bovendien zijn de verschillen in de woon-werkafstanden tussen mannen en vrouwen groter geworden sinds 1999. De gemiddelde woon-werkafstand nam tussen 1999 en 2009 voor de hoog- en middelbaar opgeleide mannen het meeste toe met 2 à 3 kilometer. Onder vrouwen was de toename van de woon-werkafstand niet meer dan 1 kilometer. Dichtbij huis werken blijft dus van onverminderd belang voor Nederlandse vrouwen (Portegijs et al. 2006), ongeacht hun opleidingsniveau.

Figuur 10.1

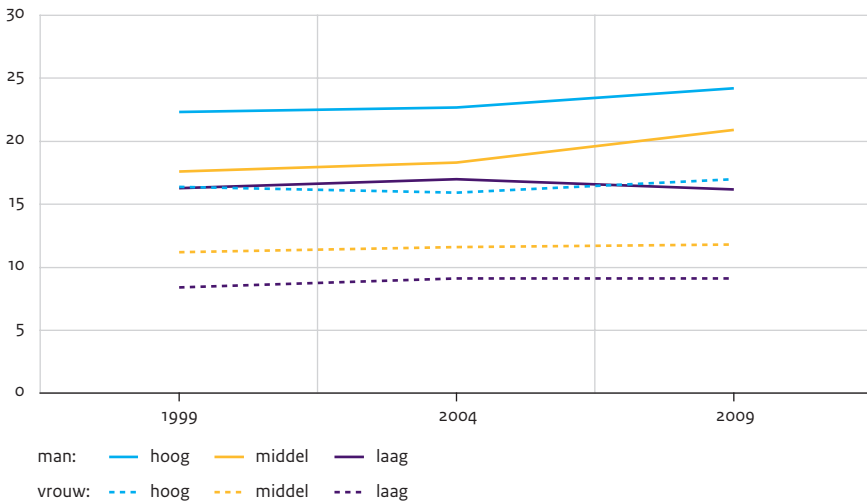
Afgelegde afstand per dag naar reismotief, naar geslacht en opleidingsniveau, bevolking van 12 jaar en ouder, 2009 (in kilometers)

Bron: Rijkswaterstaat (MON'09)

Figuur 10.2

Afstand tussen woon- en werklocatie, naar opleidingsniveau en geslacht, 1999-2009 (in kilometers)

Bron: CBS (OVG'99); Rijkswaterstaat (MON'04 en '09)

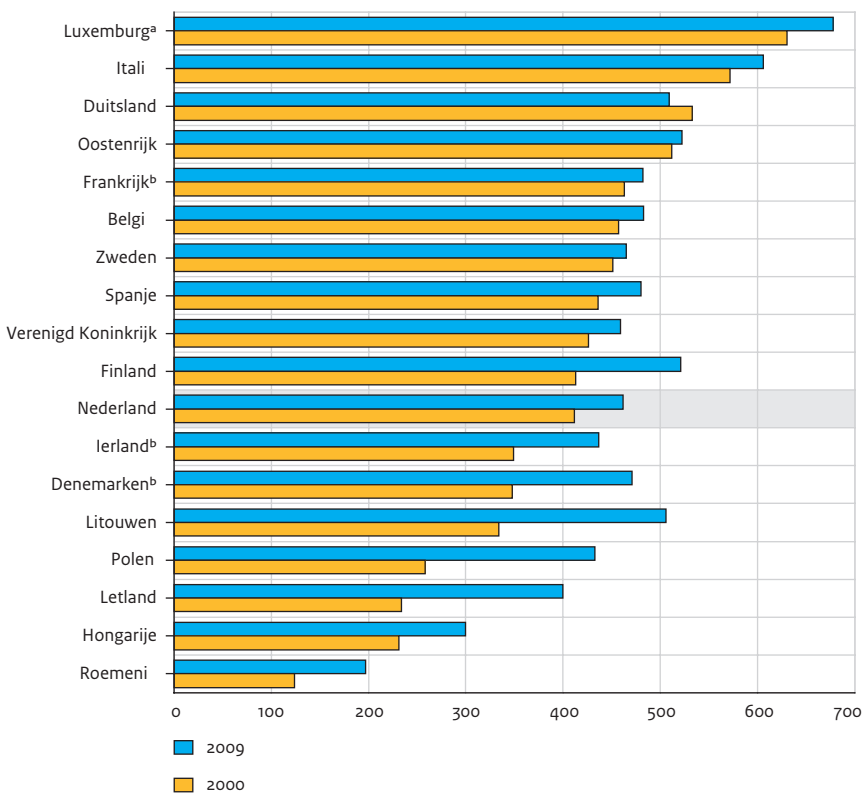
10.3 Vervoermiddelen

Autobezit

Het totaal aantal personenauto's in Nederland is de afgelopen vijftien jaar aanzienlijk gegroeid van 5,6 miljoen in 1995 tot 7,6 miljoen in 2010. Vanaf 2006 zijn er in Nederland meer auto's dan huishoudens (CBS StatLine'11). Europese vergelijking van het aantal auto's per 1000 inwoners laat zien dat Nederland tot de lage middengroep behoort met 460 auto's per 1000 inwoners (figuur 10.3). In alle landen behalve Duitsland steeg het autobezit. In de nieuwe EU-lidstaten was het autobezit in 2000 nog laag, maar was de groei sterker. Deze landen maken een inhaalslag in het autobezit. Ter vergelijking was in 2009 het autobezit in de Verenigde Staten 800 auto's per 1000 inwoners en in Japan 335 (Eurostat 2009).

Figuur 10.3

Auto's per 1000 inwoners, 2000-2009 (in absolute aantallen)

a Gegevens over 2008 in plaats van over 2009.

b Gegevens over 2007 in plaats van over 2009.

Bron: Europese Commissie (Eurostat '00, '07, '08 en '09)

Het autobezit kan worden gezien als een teken van welvaart. Wie zich een auto kan veroorloven, reist verder van huis en kan zich meer keuzevrijheid permitteren dan wie geen auto bezit (Harms 2008; Martens et al. 2011). Het aandeel Nederlandse huishoudens zonder auto daalt. Toch was in 2009 nog altijd 15% autoloos (tabel 10.4). Daartegenover staat dat het aantal huishoudens met twee of meer auto's tussen 1999 en 2009 is toegenomen van 23% naar 33%.

Voorheen was de auto vaker een gedeeld goed in het huishouden en de man was daarvan de hoofdgebruiker. In de loop der jaren is het aantal huishoudens toegenomen met meerdere auto's waarbij elke partner een hoofdgebruiker is van een auto voor eigen gebruik. In 1999 was 37% van de vrouwen hoofdgebruiker van een auto, dit nam toe tot

49% in 2009. Voor mannen lag het hoofdgebruik in 1999 al veel hoger, op 67%, en was er een kleine toename tot 69% in 2009.

Ook de 65-plussers hebben een duidelijke inhaalslag gemaakt. Inmiddels geeft de helft van de 65-plussers aan zelf hoofdgebruiker van een auto te zijn. Deze leeftijdsgroep is welvarender en mobieler geworden. Het aandeel 35- tot en met 64-jarigen dat hoofdgebruiker is, nam ook met 10% toe. Inmiddels hebben zeven van de tien mensen in deze leeftijd beschikking over een eigen auto. Jongvolwassenen (18-34 jaar) zijn echter niet vaker autobezitter geworden.

In 2009 was er in zeven op de tien eenoudergezinnen een auto, een toename van bijna 20 procentpunt in tien jaar. In 1999 hadden negen op de tien tweoudergezinnen al minimaal één auto. De toename in het autobezit had hier betrekking op het bezitten van meerdere auto's in het huishouden. Dat liep op van 37% in 1999 naar 51% in 2009. Onder alle opleidingsniveaus nam het autobezit toe tussen 1999 en 2009. Het bezit van minimaal één auto groeide licht tot bijna 80% onder laagopgeleiden en rond de 90% onder middelbaar en hogeropgeleiden in 2009. Het bezit van twee of meer auto's in het huishouden groeide sinds 1999 het sterkst onder middelbaar en hogeropgeleiden, tot bijna 40% in 2009. Onder laagopgeleiden was er sprake van een kleinere toename in het tweedeautobezit, tot ruim 20% in 2009.

In de zeer sterk stedelijke gebieden was het bezit van minimaal één auto in het huishouden in 2009 67% en op het platteland meer dan 90%. Het bezit van een tweede auto was ook het grootst in de weinig en niet-stedelijke gebieden waar sinds 1999 een toename van ongeveer 14 procentpunten heeft plaatsgevonden en in 2009 ongeveer 45% van de huishoudens een tweede auto had.

Een kleine maar groeiende groep huishoudens maakt gebruik van systemen voor autodelen, ook wel *autodate* genaamd. Deze ontwikkeling is vooral zichtbaar in de stedelijke centrumgebieden. Onderzoek naar autodelen in Amsterdam heeft laten zien dat ruim de helft van de deelnemers vooraf geen eigen auto ter beschikking had. Ruim een kwart van de deelnemers had voorheen wel een eigen auto, maar heeft deze afgeschaft. Ruim een op de tien heeft nog altijd een eigen auto naast de deelname aan autodelen; voor hen is de deelauto een alternatief voor de tweede privéauto. De meeste deelnemers zijn minder kilometers gaan autorijden (De Jong en Jacobs 2009).

Tab^{el} 10.4
 Autobezit naar verschillende achtergrondkenmerken, bevolking van 18 jaar en ouder, 1999 en 2009 (in procenten)

	1999			2009		
	minimaal één auto in huis-houden	twee of meer auto's in huis-houden	persoon is hoofd-gebruiker van een auto (niet per se op naam)	minimaal één auto in huishouden	twee of meer auto's in huis-houden	persoon is hoofd-gebruiker van een auto (niet per se op naam)
totaal	82	23	52	85	33	59
seks ^e						
man	86	25	67	88	35	69
vrouw	78	22	37	82	31	49
leeftijd						
18-34 jaar	83	28	44	84	38	43
35-64 jaar	88	27	61	91	39	71
≥65 jaar	59	4	38	71	8	48
huishoudensvorm						
alleenstaand	46	1	46	58	3	56
paar zonder kinderen	87	20	53	90	27	59
paar met kinderen	94	37	53	94	51	60
eenoudergezin	52	1	52	69	4	65
opleiding ^a						
basisonderwijs, vmbo	77	17	47	78	22	53
mbo, havo, vwo	87	27	63	91	39	72
hbo, universiteit	87	30	68	91	39	73
stedelijkheid gemeente						
zeer sterk stedelijk	64	11	39	67	16	43
sterk stedelijk	80	20	50	85	27	57
matig stedelijk	85	25	54	90	37	62
weinig stedelijk	90	30	57	93	43	68
niet stedelijk	91	33	59	94	47	71

a Uitsluitend personen van 25 jaar en ouder.

Bron: CBS (OVG '99); Rijkswaterstaat (MON '09)

De tweede auto wordt voor vergelijkbare doeleinden gebruikt als de eerste (tabel 10.5). Alleen wordt de eerste auto relatief wat meer gebruikt in de vrije tijd, wat wellicht te maken heeft met het grotere comfort dat deze auto biedt als er met meerdere mensen reist.

Tabel 10.5

Motief voor het hoofdgebruik van de eerste auto en tweede auto (in procenten)

	eerste auto	tweede auto
werk/onderwijs	54	60
huishouden/zorg	14	18
vrije tijd	32	22
totaal	100	100

Bron: SCP (AVO'07)

(Brom)fietsen

Door de korte afstanden, het vlakke landschap en de aanwezige fietsvoorzieningen wordt er in Nederland meer gefietst dan in andere Europese landen (Eurostat 2009; Cloin et al. 2011). Ongeveer 85% van alle Nederlandse mannen en vrouwen bezit een fiets en dat is tussen 2000 en 2007 nauwelijks toegenomen. Hogeropgeleiden zijn vaker fietsbezitter dan lageropgeleiden (CBS StatLine'11). In de afgelopen jaren was er een opmerkelijke groei in de verkoop van elektrische fietsen, waarbij elektrische trapbekrachtiging het fietsen lichter maakt. Elektrische fietsen zijn ongeveer drie keer zo duur als stadsfietsen. Toch groeide het aandeel in de totale fietsverkoop van ongeveer 2% in 2005 tot 15% in 2010 (www.raivereniging.nl). Het bezit van snor- en bromfietsen neemt de laatste jaren ook toe. Het aantal snorfietsen is sinds 2007 met 45% gestegen tot 423.000 in 2010. Het bromfietsbezit nam in dezelfde periode toe met 27% tot 508.000. Snorfietsen worden vooral aangeschaft door oudere stadsbewoners. Bromfietsen zijn populair onder jongeren in landelijke gebieden (Sonntag en Moritz 2010). De bromfiets kan voor plattelandjongeren bijdragen aan een hogere zelfstandige mobiliteit. Door de afname aan busdiensten en bushaltes op het platteland is het ov voor plattelandjongeren minder toegankelijk geworden voor het reizen naar school en andere activiteiten (KpVV 2011).

Regionaal openbaar vervoer: aanbod en gebruik

Voor de leefsituatie van mensen die geen eigen vervoermiddel (meer) tot hun beschikking hebben, is het aanbod aan ov belangrijk om zich te kunnen verplaatsen. Het ov vormt een basisvoorziening waar mindervaliden en autolozen afhankelijk van kunnen zijn. Dat geldt met name op het platteland, waar de afstanden tot voorzieningen wat groter zijn dan in de stad (zie tabel 10.7). Tussen en binnen regio's zijn er verschillen in het aanbod en het gebruik (KiM/IenM 2011). In steden zijn ov-netwerken fijnmaziger en zijn de frequenties hoger dan buiten steden. In het regionale ov² daalde het aanbod in ritkilometers tussen 2000 en 2007 aanvankelijk en daarna nam het aanbod weer toe tot 13% meer ritkilometers in 2009 dan in 2000. Het ov-gebruik, gemeten in afgelegde

reizigerskilometers, schommelde tussen 2000 en 2009 licht van jaar tot jaar maar bleef per saldo vrijwel gelijk (KpVV 2011).

Het potentieel aan gebruikers van (vaste) buslijnen is met name buiten de steden afgenomen, ondermeer door het steeds hogere autogebruik. Door bushaltes verder uit elkaar te leggen of op te heffen, kunnen ov-aanbieders besparen op de kosten. In het aantal bediende bushaltes in het regionale ov vond tussen 2000 en 2009 een doorlopende daling plaats van in totaal 9% (KpVV 2011). In gebieden met een lage bevolkingsdichtheid worden relatief weinig burgers getroffen bij een vermindering van het aantal bushaltes, maar de mensen die wel van de bus gebruikmaken, moeten gemiddeld verder lopen of fietsen naar een bushalte dan tien jaar geleden. Kleinschalig, vraaggestuurd ov lijkt afdoende compensatie te bieden voor de mobiliteit van mindervaliden zonder eigen vervoer.

Ov-diensten voor multimodale samenhang

Aanvullende diensten bij het openbaar vervoer, zoals bewaakte fietsenstallingen, P+R-terreinen en de ov-fiets bij stations, kunnen volgens het kabinet-Rutte het reizen met het ov aantrekkelijker maken. Door in deze diensten te investeren wil het kabinet-Rutte multimodale samenhang bevorderen en de reistijdverliezen door overstappen beperken. Hoe zijn deze voorzieningen in de afgelopen jaren echter gebruikt door reizigers? Het gebruik van P+R-terreinen nam tussen 2003 en 2007 toe van 8% naar 13%. Hierbij ging het hoofdzakelijk om mensen die er een of enkele malen per jaar gebruik van maken (Aanvullend voorzieningengebruikonderzoek (AVO) 2003 en 2007). Het gebruik van bewaakte fietsenstallingen bij stations bleef in dezelfde periode vrijwel gelijk rond de 14% en ook hier vormden de incidentele gebruikers de grootste groep (AVO '03 en '07). De ov-fiets als huursysteem bij NS-stations is in de afgelopen jaren sterk gegroeid. Tussen 2008 en 2010 nam het aantal locaties toe van 140 naar 230. In 2010 telde ov-fiets ruim 85.000 abonnees en werden er 835.000 ritten gemaakt (www.ov-fiets.nl).

10.4 Waardering van vervoer

Tevredenheid over parkeren

In drukke delen van Nederland en op drukke tijden van de dag of week kan het parkeren van de auto tot problemen leiden. De bereidheid van Nederlanders om te betalen voor een parkeerplaats of om een eindje te lopen naar de auto is afhankelijk van het doel en de frequentie van de reis. Op plekken waar mensen vaak parkeren, zoals bij huis en bij het werk, vinden Nederlanders het belangrijk om gratis en dichtbij te kunnen parkeren. Voor incidentele activiteiten in de vrije tijd zijn zij echter wel bereid om meer te betalen of verder van de bestemming te parkeren als dat goedkoper is (Vexpan 2010). Over parkeren bij huis zijn met name inwoners van de vier grote steden vaak ontevreden. Van de Amsterdammers is 31% hier ontevreden over en van de inwoners van Den Haag is dat 38%; van de bewoners van het platteland (niet-stedelijke postcodegebieden) is maar 15% ontevreden (Woononderzoek Nederland (WoON) 2009).

Probleemervaring met files

Drukke op de weg leidt vaak tot files. Deze kunnen op alle dagen van de week en alle tijden van het etmaal voorkomen, maar ze zijn het meest dominant op wekdagen tijdens de spits in de Randstad. Tussen 2000 en 2009 nam het reistijdverlies door files en verkeersdrukke op de hoofdwegen met 40% toe. Sinds 2009 zijn er op verschillende drukke trajecten dalingen in het reistijdverlies opgetreden; die hangen samen met de economische recessie en met uitbreiding van de infrastructuur (KiM/V&W 2010). Toch ervoer driekwart van de Nederlanders files op de snelwegen in 2010 als een onacceptabel maatschappelijk probleem. Files op overige wegen (binnen en buiten de bebouwde kom) zijn voor iets minder dan twee derde onacceptabel (Draagvlakonderzoek Verkeer en Vervoer (DvV) 2010). Nederlanders geven ook aan vaker persoonlijk last te ondervinden van files op de snelwegen dan op de overige wegen binnen en buiten de bebouwde kom (tabel 10.6). Stadsbewoners ondervinden het vaakst persoonlijk last van files. Ergernissen die samenhangen met vertragingen in het lokale verkeer en met parkeerproblemen leiden ertoe dat dat stadsbewoners soms kiezen voor het gebruik van voorzieningen die verder van huis liggen maar beter bereikbaar zijn met de auto, bijvoorbeeld in omliggende gemeenten (Grünfeld 2010).

Tabel 10.6

Files als persoonlijk probleem naar stedelijkheid van de woonomgeving, 2010 (in procenten)^a

	niet stedelijk	noch stedelijk noch landelijk	stedelijk	totaal
snelweg	78	84,1	87,4	83,8
overige wegen buiten de bebouwde kom	56,9	63,8	68,7	63,8
wegen binnen de bebouwde kom	36,5	50,3	65,3	56,9

a Alle resultaten zijn significant.

Bron: IenM/KiM (DvV '10)

Tevredenheid met openbaar vervoer

De tevredenheid met het ov nam iets toe tussen 2002 en 2009. Het percentage Nederlanders dat aangaf (zeer) tevreden te zijn met het ov in de buurt van de woning steeg dan wel nauwelijks, van 66% tot 67%, maar het percentage dat (zeer) ontevreden was nam wel duidelijk af van 22% tot 16%. Naarmate mensen minder stedelijk wonen zijn zij minder tevreden met het aanbod van openbaar vervoer in hun buurt. In de stad zijn negen op de tien mensen tevreden met dit aanbod, op het platteland is driekwart tevreden (WoON '02, '04 en '09).

10.5 Mobiliteit van autobezitters en autoloze huishoudens

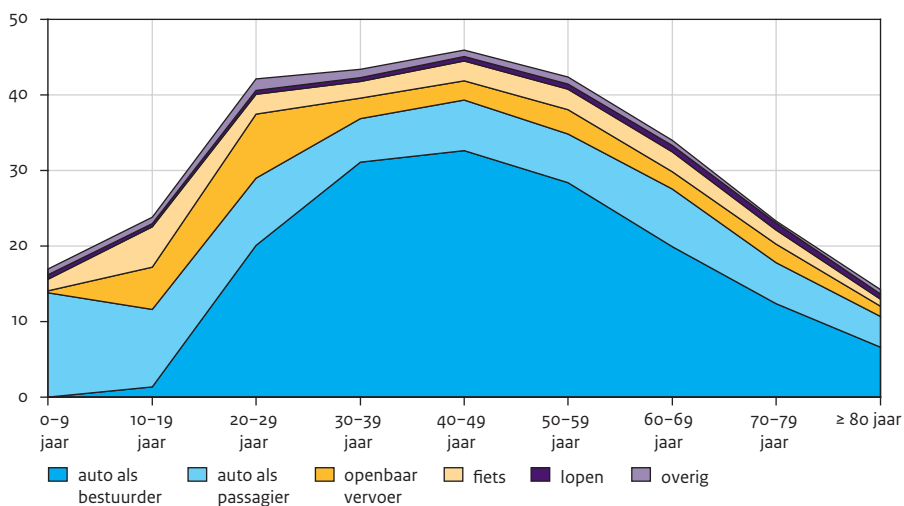
Ondanks de toename in het autobezit en -gebruik is er nog altijd een groep (15% van de huishoudens) die niet over een auto beschikt. In hoeverre verschilt het mobiliteitspatroon van autolozers in Nederland van dat van autobezitters? Nederlanders zonder

eigen auto in hun huishouden blijven beduidend dichterbij huis dan mensen met een auto (figuur 10.4a en 10.4b). Voor sommige leeftijdscategorieën loopt dat op tot een verschil van 25 kilometer per dag. Wanneer er geen auto in het huishouden aanwezig is, reist men doorgaans meer met het ov en met de fiets. Autolozers rijden weinig in auto's van anderen als chauffeur of als passagier.

Een hoge mobiliteit hoeft niet altijd een zegen te zijn. De verschillen tussen auto-bezitters en autolozers in afgelegde kilometers zijn het grootst in de leeftijdsgroepen van de werkzame beroepsbevolking en worden voor een aanzienlijk deel door het woon-werkverkeer bepaald. Dertigers zonder auto bijvoorbeeld leggen gemiddeld 11 kilometer af voor hun werk en dertigers met auto 26 kilometer. Een lange autorit naar het werk is soms noodzakelijk en vormt niet altijd het meest gewaardeerde moment van de dag. Maar het bezitten van een auto biedt ook flexibiliteit en keuzevrijheid. Wie zich geen auto kan veroorloven of niet (meer) in staat is deze te besturen kan dit als een groot gemis ervaren en zich beperkt voelen in de mogelijkheden om deel te nemen aan activiteiten (Hoff et al. 2009; Jorritsma en Olde Kalter 2008; Martens et al. 2011; Vermeij en Mollenhorst 2008).

Figuur 10.4a

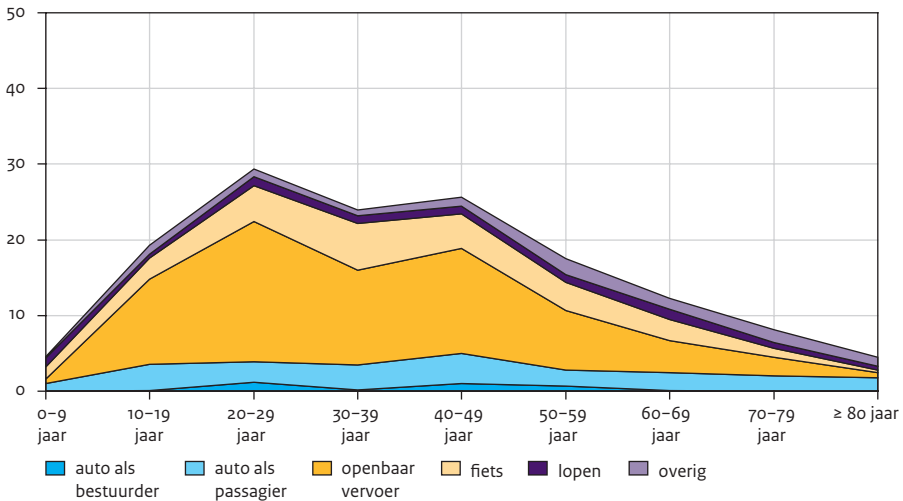
Afgelegde afstand per persoon per dag per vervoerswijze, naar leeftijdsgroep van personen in huishoudens met een of meerdere auto's, 2009 (in kilometers)

Bron: Rijkswaterstaat (MON'09)

Figuur 10.4b

Afgelegde afstand per persoon per dag per vervoerswijze, naar leeftijdsgroep van personen in huishoudens zonder auto, 2009 (in kilometers)

Bron: Rijkswaterstaat (MON'09)

Reisafstanden tot voorzieningen

De mobiliteit van Nederlanders wordt beïnvloed door de manier waarop Nederland ruimtelijk is ingericht. In steden zijn voorzieningen en infrastructuur dicht bij elkaar aanwezig, maar is het verkeer vaak ook druk. Op het platteland liggen voorzieningen verder uit elkaar en is het verkeer minder druk. Wie in de steden woont of werkt heeft daardoor een ander mobiliteitspatroon dan wie in het dagelijks leven veel op het platteland is. Door woon- en werklocaties aan de randen van steden te ontwikkelen wil het kabinet-Rutte de dagelijkse mobiliteit verbeteren.

De reisafstanden tot voorzieningen vormen een vast onderdeel van het leven op het platteland. Met de opkomst van de auto is het echter makkelijk geworden om plekken op grotere afstand van huis te bereiken en is het draagvlak voor voorzieningen in de directe woonomgeving afgenomen (Van Dam 1995; Knol 2006). Tabel 10.7 laat zien dat inwoners van grote dorpen niet ver hoeven te reizen omdat daar een compleet en redelijk gevarieerd aanbod van voorzieningen aanwezig is. Het sluiten van winkeltjes en andere kleinschalige voorzieningen heeft vooral de leefsituatie in de kleinere dorpen veranderd. Hier moet men voor veel voorzieningen grote afstanden afleggen.

Het basisonderwijs is ongeacht stedelijkheidsgraad ongeveer even dichtbij huis. Voor kinderdagverblijven en buitenschoolse opvang moeten plattelanders iets verder reizen, maar door een sterke groei in het landelijke aanbod (tussen 2007 en 2010 was er een groei van 82%), zijn deze laatste kindvoorzieningen juist steeds dichterbij huis aanwezig, ook op het platteland (Baydar en Melser 2011). Om de dichtstbijzijnde

scholengemeenschap met een havo- en vwo-afdeling te bereiken moeten tieners uit afgelegen dorpen gemiddeld wel 8 kilometer afleggen. In de gezondheidszorg is de basale huisartszorg voor alle Nederlanders redelijk dichtbij huis aanwezig. Ziekenhuizen blijven stedelijke voorzieningen. Met name inwoners van landelijk gelegen dorpen moeten met ruim 12 kilometer ver reizen voor ziekenhuiszorg. Voor mensen die veel gebruikmaken van (poliklinische) ziekenhuiszorg, zal dit zeker merkbaar zijn. Voor boodschappen geldt een vergelijkbaar beeld: vrijwel alle Nederlanders zullen een supermarkt binnen 1,5 kilometer van de woning aantreffen, maar voor het uitgebreidere winkelaanbod moet men naar de stad reizen. Dat vrijetijdsvoorzieningen op het platteland verder van huis liggen, zal voor veel plattelanders geen probleem zijn omdat er veel compensatie is door recreatiemogelijkheden in de natuurlijke omgeving.

De verschillen blijken groter als niet alleen wordt gekeken naar de reisafstand tot één school, supermarkt of ziekenhuis, maar als ook in ogenschouw wordt genomen dat er belang wordt gehecht aan keuzevrijheid. In Nederland is er vooralsnog een redelijke keuzevrijheid in alle woonomgevingen voor een basisvoorziening als onderwijs, mede dankzij het bestaan van extra gesubsidieerde (zeer) kleine scholen. Een gemiddelde bewoner van een klein dorp kan binnen 3 kilometer kiezen uit zo'n twee basisscholen voor zijn of haar kinderen, een bewoner van een groot dorp heeft zo'n vijf scholen op die afstand, en een stedeling kan gemiddeld kiezen uit zeventien basisscholen. Van een algehele verschraving van het voorzieningenaanbod op het platteland was de afgelopen jaren geen sprake (Buenen 2010). In krimpregio's zal er naar verwachting wel het een en ander gaan veranderen. Omdat het aantal kinderen in deze regio's gaat dalen, lijkt het sluiten van kleine basisscholen daar onvermijdelijk (Van der Wouw et al. 2011). Plattelandskinderen (en hun ouders) zullen dan verder moeten reizen om de school te bereiken en meer afhankelijk worden van de auto.

Tabel 10.7

Afstand tot voorzieningen voor verschillende stedelijkheidscategorieën, 2010
(gemiddeld aantal kilometer)^a

	geen platteland	grote dorpen bij de stad	kleine dorpen bij de stad	grote dorpen landelijk	kleine dorpen landelijk
school/kinderopvang					
kinderdagverblijf	0,7	1,1	2,2	1,2	2,8
basisschool ^b	0,6	0,7	0,9	0,7	0,9
havo/vwo ^b	1,9	4,3	5,6	4,9	8,0
gezondheidszorg					
huisartsenpraktijk ^b	0,7	0,9	1,5	0,9	1,6
ziekenhuis	4,1	8,5	9,3	12,1	12,9
boodschappen/winkelen					
supermarkt	0,7	0,9	1,5	0,9	1,7
warenhuis	1,9	3,2	5,3	2,8	6,9
vrije tijd					
café	0,9	1,1	1,5	0,9	2,0
zwembad	2,7	3,8	5,8	4,7	7,8
bioscoop	4,8	8,2	9,1	13,5	13,5
aantal inwoners (in miljoenen)	11,3	1,2	0,9	1,3	1,9

a Tot de kleine dorpen zijn de buurten (volgens de buurten- en wijkenindeling van het CBS) gerekend die liggen in een viercijferig postcodegebied met een omgevingsadressendichtheid (oad) van 500 adressen/km² of lager; tot de grote dorpen zijn de buurten gerekend binnen een postcodegebied met een oad van 500-1000 adressen/km² voor zover deze liggen in gemeenten met een oad van 1000 of lager. Dorpen liggen 'nabij de stad' als zij liggen in een postcodegebied waarvan de inwoners gemiddeld binnen 15 minuten over de weg minimaal 150.000 personen kunnen bereiken; anders zijn zij landelijk gelegen.

b De cijfers hebben betrekking op 2008.

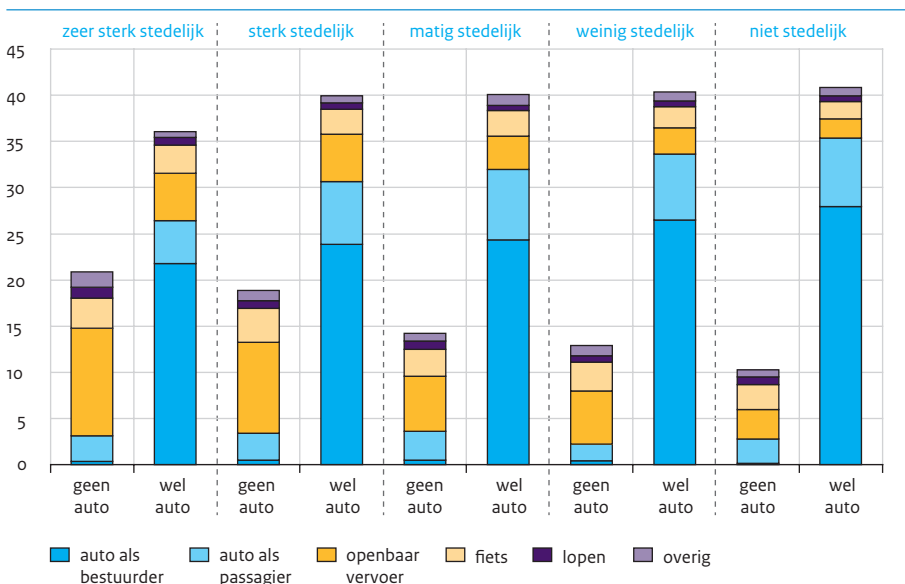
Bron: CBS (StatLine); Goudappel Coffeng/Transumo (Bereikbaarheidskaart)

Autobezit en mobiliteit in de stad en op het platteland

De lange afstanden en het schaarse openbaar vervoer op het platteland worden gecompenseerd door gunstige omstandigheden voor de auto. Als gevolg hiervan ervaren plattelandsbewoners het niet als een probleem om verder te reizen voor voorzieningen of naar het werk (Knol 2006; Vermeij en Mollenhorst 2008). Toch had ook in de meest landelijke gemeenten in 2009 nog 6% van de huishoudens niet de beschikking over een auto (tabel 10.4). Figuur 10.5 laat zien dat het al dan niet hebben van een auto op het platteland duidelijk meer gevolgen heeft dan in de stad. In de niet-stedelijke gemeenten leggen volwassenen zonder auto gemiddeld 10 kilometer per dag af, in de zeer sterk stedelijke gebieden is dat ruim 20 kilometer. De 0,8% van de Nederlandse volwassenen die zonder auto in niet-stedelijke gebieden leeft, leidt, al of niet bewust, een zeer lokaal leven.

Figuur 10.5

Afgelegde afstand van personen in huishoudens met en zonder auto's naar stedelijkheid van de gemeente, 2009, bevolking van 18 jaar en ouder (in kilometers)^a

a De categorie 'inwoners van niet-stedelijke gemeenten zonder auto' bevat 448 respondenten. Alle overige categorieën meer.

Bron: Rijkswaterstaat (MON'09)

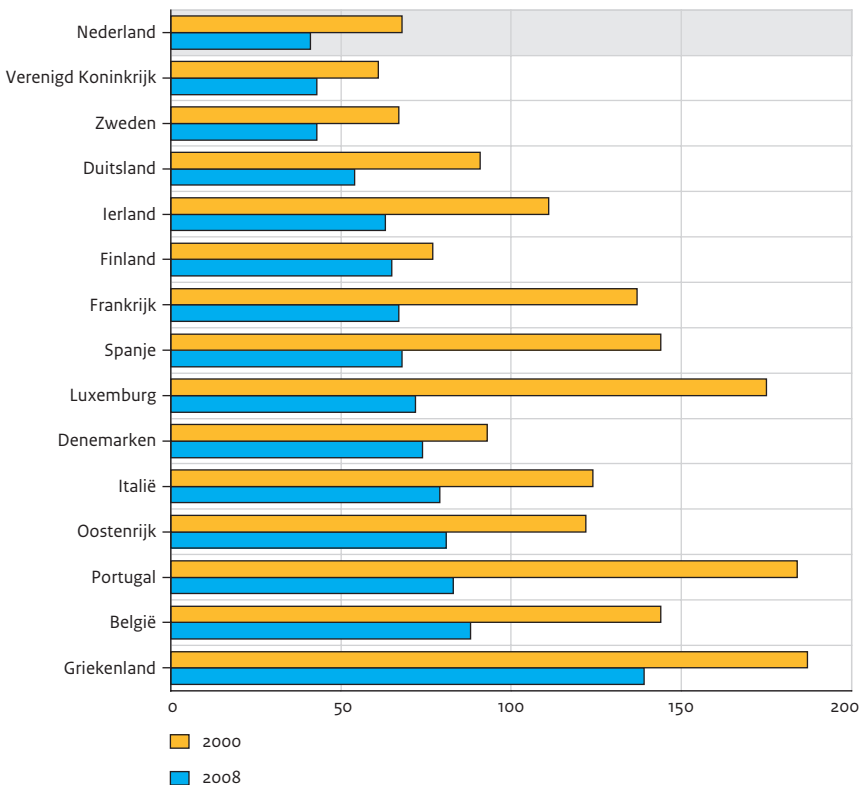
10.6 Verkeersveiligheid

Verkeersdoden in Europa

Binnen Europa behoort Nederland al jaren tot de verkeersveiligste landen (figuur 10.6). Als het aantal verkeersdoden per miljoen inwoners wordt bekeken, steekt Nederland met 41 doden per miljoen inwoners in 2008 het meest gunstig af. Het Verenigd Koninkrijk en Zweden lopen met elk 43 doden per miljoen ook voorop in verkeersveiligheid. Aan de andere kant van het spectrum is Griekenland een duidelijke uitzondering met 139 verkeersdoden per miljoen in 2008. Verder zijn België, Portugal en Oostenrijk landen met een hoog dodental van meer dan 80 doden per miljoen. Gezien de grote concentratie van verkeersdrukte op de Nederlandse wegen is de situatie opmerkelijk veilig.

Figuur 10.6

Sterfgevallen in het verkeer per 1 miljoen inwoners, 2000 en 2008 (in absolute aantallen)

Bron: Europese Commissie (Eurostat); CBS (StatLine) scp-bewerking

Verkeersdoden en verkeersgewonden in Nederland over de tijd

In Nederland daalt het aantal verkeersdoden, net als in andere Europese landen, al jaren gestaag. Terwijl er in 2000 nog 1166 doden vielen in het verkeer, kwamen er in 2009 nog 720 mensen om (figuur 10.7). Als we daarnaast ook de ernstig gewonde verkeersslachtoffers bestuderen, vallen twee zaken op. Ten eerste vielen er in 2009 25 keer zo veel gewonden als doden in het verkeer. Ten tweede is sinds 2006 het aantal gewonden gestegen. Werden er in 2006 nog iets meer dan 16.000 gewonden geregistreerd in Nederland, in 2009 was dit aantal opgelopen tot ruim 18.500.³

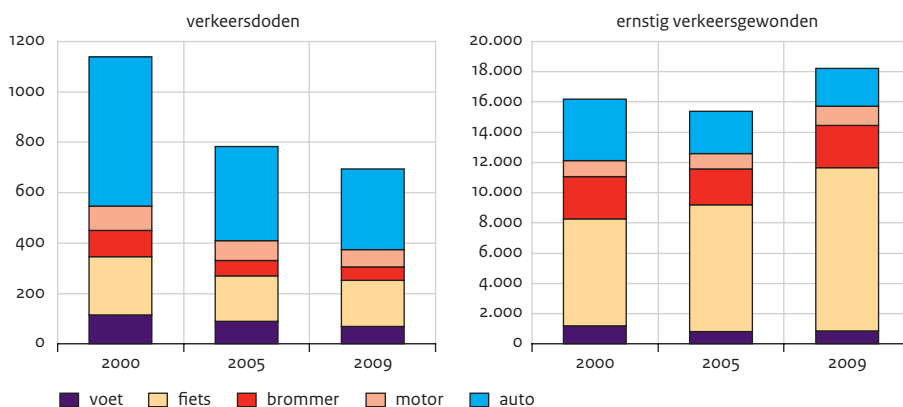
Auto's bieden bij ongelukken een goede bescherming aan de inzittenden. Omdat de auto het meest gebruikte vervoermiddel is, is deze toch bij ruim vier op de tien dodelijke ongelukken betrokken. Het aantal automobilisten dat ernstig gewond raakt of overlijdt in het verkeer, is in de afgelopen jaren wel sterk gedaald. De meer kwetsbare groepen in het verkeer zijn voetgangers, fietsers, bromfietzers en motorrijders. In Nederland vallen

met name onder fietsers jaarlijks veel verkeersslachtoffers. In 2009 was een kwart van de verkeersdoden en ruim de helft van de ernstig gewonden fietser. De stijging in het totale aantal verkeersgewonden is vrijwel geheel toe te schrijven aan gewonde fietsers. Tussen 2000 en 2009 steeg dit aantal van ruim 7300 tot bijna 11.000.

Ongeveer twee derde van de verkeersslachtoffers is man. Mannen die verkeersslachtoffer worden, zijn relatief vaak automobilist, motorrijder of bromfietser. Vrouwelijke slachtoffers zijn relatief vaak voetganger of fietser. Dit hangt samen met de verschillen tussen vrouwen en mannen in het gebruik van deze vervoerswijzen.

Figuur 10.7

Verkeersdoden en ernstig verkeersgewonden in Nederland naar vervoerswijze, 2000-2009 (in absolute aantallen)

Bron: swov/CBS/lenM/(Kennisbank) SCP-bewerking

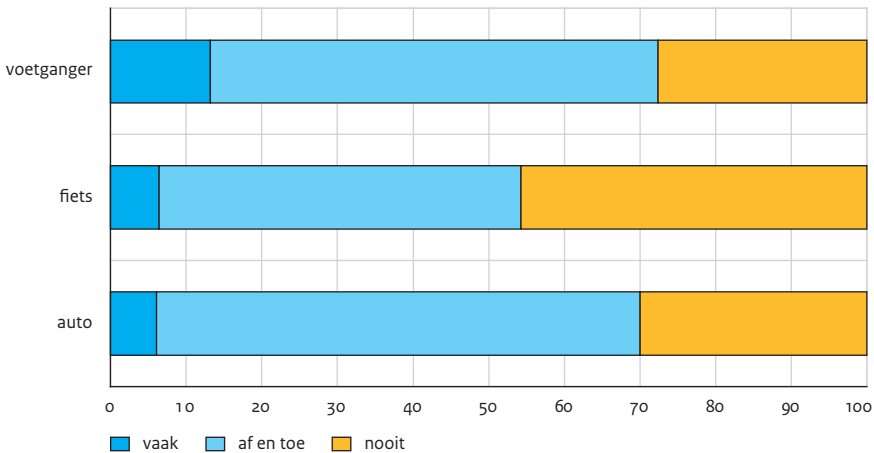
Waardering van verkeersveiligheid

Sinds 2005 wordt verkeersveiligheid door Nederlanders niet als groeiend maatschappelijk probleem gezien. Binnen de bebouwde kom vond in 2010 ruim 60% van de ondervraagden de verkeersveiligheid een onacceptabel maatschappelijk probleem. Op snelwegen en wegen buiten de bebouwde kom vond ruim 50% de verkeersveiligheid een onacceptabel probleem (DvV '05-'08 en '10).

Tussen 2005 en 2010 zijn Nederlanders zich persoonlijk minder onveilig gaan voelen in het verkeer als voetganger, fietser of automobilist (KiM/V&W 2010). Uit de onveiligheidsgevoelens van voetgangers, fietsers en automobilisten blijkt dat aanzienlijk meer Nederlanders zich op de fiets nooit onveilig voelen dan in de auto of te voet (figuur 10.8). In vergelijking met het zeer hoge (en stijgende) aantal fietsers dat jaarlijks betrokken is bij ernstige fietsongelukken, is het hoge (en toenemende) aandeel dat zich nooit onveilig voelt opmerkelijk. Onder voetgangers bevindt zich het hoogste aandeel dat zegt zich vaak onveilig te voelen in het verkeer, terwijl voetgangers relatief weinig betrokken zijn bij ongevallen.

Figuur 10.8

Onveiligheidsgevoel in het verkeer van voetgangers, fietsers en automobilisten, 2010 (in procenten)

Bron: IenM/KiM (DvV '10)

10.7 Slotbeschouwing

Mobiliteit in het dagelijks leven is belangrijk voor mensen om zich in de levensdomeinen van wonen, werken, zorg en vrije tijd te kunnen ontplooiën. Het kabinet-Rutte streeft in zijn mobiliteitsbeleid naar een reistijdverkorting, zowel op de weg als in het ov. Op de weg wordt dat ingevuld met fysieke ingrepen in de infrastructuur, zoals met wegverbredingen op hoofdwegen. In de recente jaren is dit beleid succesvol geweest; in combinatie met de economische recessie die de mobiliteitsgroei heeft getemperd, is de reissnelheid verbeterd (KiM/V&W 2010). De vraag is hoe lang het positieve effect op de gemiddelde reistijd overeind blijft als het economisch weer beter gaat in Nederland. Ook de verhoging van de maximumsnelheid naar 130 kilometer per uur is een keuze van het kabinet-Rutte om de reissnelheden van automobilisten te verhogen. De effectieve reistijd-winst van de verhoging van de maximumsnelheid is echter zeer gering (Wijndelts 2011). In het openbaar vervoer streeft het kabinet-Rutte naar meer multimodale samenhang en het verkorten van reistijdverlies bij overstappen. Daartoe investeert het kabinet in aanvullende ov-voorzieningen, zoals P+R-terreinen en bewaakte fietsenstallingen bij stations. Cijfers uit het verleden laten zien dat Nederlanders vaker incidenteel dan structureel gebruikmaken van deze mobiliteitsvoorzieningen. Echter, dit kan het gevolg zijn van een gebrekkige organisatie die deze voorzieningen tot op heden minder aantrekkelijk maken voor reizigers (KiM/IenM 2011). Investeren in een betere organisatie van deze diensten kan dan bijdragen aan een toename in het gebruik en aan een afname van de reistijd voor reizigers in het ov.

Behalve voor de investeringen in aanvullende ov-diensten staat het kabinet-Rutte ook voor forse bezuinigingen op het regionale en grootstedelijke ov. De sterke nadruk op

uitgavenbeperking kan aanzienlijke consequenties hebben voor het aanbod van, en de reistijden met het openbaar vervoer. De bestaande vervoersongelijkheid tussen reizen met de auto of reizen met het ov kan dan verder toenemen. De vervoersongelijkheid tussen Nederlanders die wel of die geen auto tot hun beschikking hebben, hoeft geen probleem te zijn. Maar als autoloosheid geen vrije keuze is, maar voortkomt uit een laag inkomen of fysieke beperkingen, kan iemands bewegingsruimte erg beperkt zijn (Martens et al. 2011). Het is dus belangrijk dat zich onder de autolozen in Nederland geen groepen ontwikkelen die kampen met vervoersarmoede en daarmee met een sociaal isolement.

Het kabinet-Rutte heeft het beleidsvoornemen geuit om (nieuwe) woon- en werklocaties aan de randen van de steden te ontwikkelen en deze te voorzien van een goede ontsluiting over de weg en met het openbaar vervoer (IenM 2011). Locaties aan de stadsranden zijn al aantrekkelijk voor bepaalde groepen Nederlanders, zoals tweeverdienershuishoudens, die zich een of meerdere auto's kunnen permitteren (Van Ham 2002; Maat en Timmermans 2009). Eerder onderzoek heeft laten zien dat deze groepen een duidelijke voorkeur hebben voor de auto boven het openbaar vervoer (Kuiper en Evers 2011).

Voorzieningen aan de randen van steden kunnen juist door hun gunstige autobereikbaarheid aantrekkelijker worden voor gebruikers uit de gehele regio (Grünfeld 2010; Jeekel 2011). De afhankelijkheid van de auto om deze (stadsrand)locaties te bereiken zal dan verder toenemen.

In Nederland bestaat er een vervoersongelijkheid tussen autobezitters en auto-loze huishoudens. Voor de autobezitters zijn bereikbaarheid over de weg en reistijd belangrijk in hun dagelijkse mobiliteit. Voor huishoudens die auto-loos zijn vanwege een verminderde gezondheid of een laag inkomen draait mobiliteit om het mee kunnen blijven doen aan de samenleving (Jeekel 2011). De contrasten tussen deze groepen kunnen zich in Nederland scherper gaan aftekenen in de toekomst.

Noten

- 1 Dat het gemiddeld aantal kilometers in de totale populatie redelijk stabiel bleef, heeft als reden dat de daling binnen opleidingsgroepen gecompenseerd werd door een stijging van het opleidingsniveau.
- 2 Het regionale ov-aanbod in Nederland bestaat uit trein, metro, tram en buslijnen exclusief het aanbod van de Nederlandse Spoorwegen, en exclusief het ov in de drie grote stadsregio's Amsterdam, Rotterdam en Den Haag.
- 3 Jaarlijks wordt het aantal verkeersgewonden vastgesteld door de Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid (SVOV). Ernstig verkeersgewonden zijn opgenomen en behandeld in een (Nederlands) ziekenhuis en hebben ten minste één letsel met een AIS-waarde van 2 of hoger. AIS staat voor Abbreviated Injury Scale. De waarde die een letsel op deze schaal heeft, representeert de ernst van het letsel. De waarde van de Maximum AIS (MAIS) representeert het ernstigste letsel bij een slachtoffer. Het aantal ernstig gewonden door verkeersongevallen werd berekend op grond van de registraties van gewonden door de politie (BRON) en door ziekenhuizen (LMR) en een schatting van het aantal verkeersgewonden dat niet geregistreerd is (SVOV 2011b). De registratiegraad van het aantal verkeersdoden en ernstig verkeersgewonden is de afgelopen jaren teruggelopen door wijzigingen

in de registratieprocedures. Sinds 2010 worden de aantallen verkeersdoden en ernstig verkeersgewonden vermoedelijk onderschat (swov 2011a). Voor 2010 is het aantal ernstig verkeersgewonden nog niet bekend en wordt het aantal verkeersdoden geschat op 640 gevallen (CBS 2011).

Literatuur

- Baydar, Osman en Chantal Melsers (2011). Buitenschoolse opvang steeds dichterbij. In: *CBS Webmagazine*, 6 juli 2011.
- Beunen, Hub (2010). Steeds kleiner verschil in aantal voorzieningen tussen stad en platteland. In: *CBS Webmagazine*, 7 juni 2010.
- Cloin, Mariëlle, Carlijn Kamphuis, Marjon Schols, Annet Tiessen-Raaphorst en Desirée Verbeek (2011). *Nederland in een dag. Tijdsbesteding in Nederland vergeleken met die in vijftien andere Europese landen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dam, Frank van (1995). *Meer voor minder. Schaalverandering en bereikbaarheid van voorzieningen in landelijke gebieden in Nederland*. Utrecht: Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap/faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht.
- Eurostat (2009). *Panorama of transport*. Luxemburg: Eurostat Statistical Books.
- Grünfeld, Joram (2010). *De polycentrische stedeling centraal. Een onderzoek naar het veranderende palet van plekken in een polycentrische stedelijke regio*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Ham, Maarten van (2002). *Job access, workplace mobility, and occupational achievement*. Delft: Eburon Publishers.
- Harms, Lucas (2008). *Overwegend onderweg. De leefsituatie en de mobiliteit van Nederlanders*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hoff, Stella, Arjan Soede, Cok Vrooman, Corinne Van Gaalen, Albert Luten en Sanne Lammers (2009). *Genoeg om van te leven. Focusgroepen in discussie over de minimale kosten van levensonderhoud*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/NIBUD.
- IenM (2011). *Ontwerp Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte. Nederland concurrerend, bereikbaar, leefbaar en veilig*. Den Haag: ministerie van Infrastructuur en Milieu.
- Jansen, Boukje en Wil Portegijs (2011). Betaalde arbeid. In: Ans Merens, Marion van den Brakel, Marijke Hartgers en Birgitte Hermans (red.), *Emancipatiemonitor 2010* (p. 72-107). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Jeekel, Hans (2011). *De autoafhankelijke samenleving*. Delft: Eburon.
- Jong, Idske de, en Esther Jacobs (2009). *Autodelen*. Amsterdam: Gemeente Amsterdam, Dienst Onderzoek en Statistiek.
- Jorritsma, Peter en Marie-José Olde Kalter (2008). *Grijs op reis. Over de mobiliteit van ouderen*. Den Haag: Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid.
- KiM/V&W (2010). *Mobiliteitsbalans 2010*. Den Haag: Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid/ministerie van Verkeer en Waterstaat.
- KiM/IenM (2011). *Hoe groeit het regionaal ov?* Den Haag: Kennisinstituut voor Mobiliteitsbeleid/ministerie van Infrastructuur en Milieu.
- Knol, Frans (2006). Voorzieningen. In: A. Steenbekkers, C. Simon en V. Veldheer (red.), *Thuis op het platteland. De leefsituatie van platteland en stad vergeleken* (p. 243-266). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- KpVV (2011). *Ontwikkeling openbaar vervoer 2000-2009. Vraag en aanbod*. Utrecht: Kennisplatform Verkeer en Vervoer.
- Kuiper, Rienk en David Evers (2011). *Ex-ante evaluatie structuurvisie infrastructuur en ruimte*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Maat, Kees en Harry J.P. Timmermans (2009). Influence of the residential and work environment on car use in dual-earner households. In: *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, jg. 43, nr. 7, p. 654-664.
- Martens, Karel, Marnix Ten Holder en Jurriën Thijssen (2011). Vervoersarmoede bestaat. Mindervaliden en minderbedeelden ervaren belemmering in mobiliteit. In: *Verkeerskunde*, nr. 2, p. 34-38.
- Michielin, Francesca en Clara H. Mulder (2007). Geographical distances between adult children and their parents in the Netherlands. In: *Demographic Research*, jg. 17, nr. 22, p. 655-678.
- Portegijs, Wil, Mariëlle Cloin, Ingrid Ooms en Evelien Eggink (2006). *Hoe werkt het met kinderen. Moeders over kinderopvang en werk*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Rijkswaterstaat (2011). *Proef 130 km/u op laatste vier trajecten gestart*. Geraadpleegd 23 september 2011 via www.rijkswaterstaat.nl/actueel/nieuws_en_persberichten/2011/juli2011/laatste_4_trajecten_130_kmu_van_start_op_7_juli.aspx
- Sonntag, Carina en Ger Moritz (2010). Populariteit brom- en snorfiets onder volwassenen toegenomen. In: *cbs Webmagazine*, 18 januari 2010.
- swov (2011a). *De registratie van verkeersdoden in Nederland*. Leidschendam: Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid.
- swov (2011b). *Ernstig verkeersgewonden*. Leidschendam: Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid.
- Verbeek, Desirée en Jos De Haan (2011). *Eropuit! Nederlanders in hun vrije tijd buitenshuis*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vermeij, Lotte en Gerald Mollenhorst (2008). *Overgebleven dorpsleven. Sociaal kapitaal op het hedendaagse platteland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vexpan (2010). *Vexpan perkeeronderzoek 2010*. Naarden: Vexpan platform parkeren/Trendbox.
- Wijndelts, Ward (2011). 130 km/uur per 1 mei, maar hoeveel tijd scheelt het? In: *NRC Handelsblad*, 10 februari 2011.
- Wouw, Dick van der, Paulette de Kraker, Jolanda van Overbeeke-Van Sluijs, Han Schellekens, Christine Ruppert, Jan Ennik en Jan van de Velde (2010). *Onderwijs ons goed. Afnemende leerlingaantallen in Zeeland*. Middelburg: PPOZ/Scoop/RPCZ.

Geraadpleegde websites

www.cbs.nl

epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/transport/data/main_tables

www.ov-fiets.nl

www.raivereniging.nl

www.swov.nl

11

Sociale veiligheid

11 Sociale veiligheid

Lonneke van Noije

-
- Burgers zeiden in 2010 minder geweld, vermogenscriminaliteit en vandalisme ondervonden te hebben dan in 2009. De politie registreerde tussen 2005 en 2009 een lichte daling van de criminaliteit. Aanvankelijk daalde de vermogenscriminaliteit; vanaf 2007 daalden geweld en vooral vandalisme. De afname in het laatste jaar komt waarschijnlijk mede door registratieproblemen bij de politie.
 - Na een jarenlange stijging worden sinds 2007 minder minderjarigen verdacht van een misdrijf. Jongeren zijn nog altijd oververtegenwoordigd onder de verdachten. Ook de eerdere toename van het aandeel vrouwelijke verdachten is in 2007 tot stilstand gekomen.
 - Extra beleidsaandacht voor een bepaald delict lijkt een gunstige uitwerking op de meldingsbereidheid te hebben. Mogelijk is mede hierdoor een toename van huiselijk geweld en discriminatieklachten geregistreerd. Desgevraagd rapporteerden minder werknemers met een publieke taak in 2009 fysiek geweld en seksuele intimidatie dan in 2007, maar meer overige intimidatie.
 - Het aandeel politiemensen dat beschikbaar is voor uitvoerend werk neemt vanaf 2007 niet meer af. Toch was het ophelderingspercentage in 2009 lager dan in 2007 (21%), mede door de registratieproblemen bij de politie. Hierdoor heeft justitie minder zaken in behandeling gekregen. De rechter kwam minder vaak tot een schuldigverklaring (91%).
 - Evenveel mensen zeiden zich in 2010 wel eens onveilig te voelen als in de twee voorgaande jaren (26%). Hiervan voelden ook evenveel mensen (2%) zich vaak onveilig. Verloedering in de buurt werd minder vaak waargenomen, sociale problemen even vaak.
-

11.1 Veiligheid voor vrijheid

Het kabinet-Rutte laat er geen misverstand over bestaan: het is de regering van vvd en cda met gedoogsteun van de pvv menens met de strijd tegen criminaliteit. Bij zijn aantreden in oktober 2010 zet het kabinet dit signaal kracht bij door het ministerie van Justitie om te dopen tot het ministerie van Veiligheid en Justitie. De boodschap van dit kabinet is dat burgers alleen in vrijheid kunnen leven in een samenleving die vrij is van onveiligheid en onveiligheidsgevoelens. Om de vrijheid te bevechten biedt de overheid enerzijds rechtsbescherming, anderzijds grijpt ze – waar nodig – stevig in de persoonlijke levenssfeer van burgers in (V&J 2011).

Met het vertrek van Balkenende-1v eindigde ook het veiligheidsbeleid Veiligheid begint bij voorkomen (vbbv) (2007-2010). Preventie van recidive door het realiseren 'van een positieve binding met de samenleving' stond daarin centraal (AZ 2007). Het eerdere Naar een veiliger samenleving (2002-2007) was er vooral op gericht om daders via het strafrecht van straat te halen. Een evaluatie van dit veiligheidsprogramma (Van Noije en Wittebrood 2008) is kritisch over zijn duurzame bijdrage aan veiligheid, vanwege de eenzijdige nadruk op repressieve maatregelen, die vooral op de korte termijn gericht

zijn. Het regeerakkoord *Vrijheid en verantwoordelijkheid* geeft de hoofdlijnen van het veiligheidsbeleid weer. Daadkracht is het motto. Het huidige beleid maakt weer een duidelijke beweging richting harder straffen.

Het kabinet profileert zich niet met preventie, maar preventie maakt wel deel uit van lopend beleid. Zo gaat het kabinet verder met de veiligheidshuizen, waarin de verschillende veiligheidspartners samenwerken aan een sluitend vangnet van dadergerichte preventie en repressie. Andere preventieve maatregelen in het Regeerakkoord zijn louter gericht op de opsporing, zoals preventief fouilleren en cameratoezicht.

Het zwaartepunt van het beleid ligt op strafverzwaring. Voor probleemjongeren geldt een stevige lik-op-stukaanpak tot aan strafdienstplicht. Alle schade wordt op de jongeren en hun ouders verhaald en winsten worden afgenomen. Voor 15-22-jarigen wordt adolescentenstrafrecht voorbereid. Zo ook minimumstraffen in het volwassenenstrafrecht bij herhaalde misdrijven met een maximumstraf vanaf aanvankelijk twaalf jaar, inmiddels aangescherpt naar acht jaar. Geweld tegen publieke functionarissen, drugs-handel, dierenmishandeling en vrouwenhandel wordt in het bijzonder strenger bestraft. Naast strafverzwaring worden systeemwijzigingen in de rechtshandhaving aangekondigd. Zo komt er een nationale politie, wordt de administratieve last voor de politie beperkt, de operationele sterkte vergroot en de bonnenquota afgeschaft. Privatisering van het gevangeniswezen moet tot versobering en efficiëntie leiden. De verjarings-termijn van ernstige gewelds- en zedenmisdrijven wordt verlengd. Slachtoffers worden in principe niet meer aangehouden bij zelfverdediging in eigen huis of bedrijf. De opslag en koppeling van persoonsgegevens van burgers worden aan strengere regels gebonden. Dit hoofdstuk beschrijft de sociale veiligheid van de Nederlandse burger, zowel de objectieve als de subjectieve veiligheid. Deze lopen vaak uiteen. Beide zijn dan ook aparte doelen van het overheidsbeleid. We beschrijven in hoeverre Nederlanders veilig zijn en zich veilig voelen en geven aan welke ontwikkelingen zich hierin voordoen. Ook trends in de criminaliteitsbestrijding en slachtofferzorg worden uitgelicht. Waar mogelijk worden de ontwikkelingen verbonden aan de huidige kabinetsdoelstellingen.

11.2 Omvang en ontwikkeling van de criminaliteit

Met enige regelmaat wordt discussie gevoerd over de omvang en ontwikkeling van de criminaliteit in Nederland. Burger, wijkagent, journalist, politicus en wetenschapper hebben ieder zo hun eigen ideeën. De waarneming of de criminaliteit toe- of afneemt, hangt af van het tijdsbestek, het delict en de bronnen die in ogenschouw worden genomen. Voor een zo genuanceerd mogelijk beeld leggen we twee bronnen naast elkaar: slachtofferervaringen en politieregistraties. Omdat aan beide bronnen voor- en nadelen kleven, worden ze in samenhang gepresenteerd.¹

Vooraf is een waarschuwing over de huidige staat van de cijferbronnen op zijn plaats. Ten eerste kan, door trendbreuken in de slachtofferenquête, de Integrale Veiligheidsmonitor (IVM), de omvang van het aantal delicten ondervonden door de bevolking vanaf 2005 en vanaf 2008-1V niet meer vergeleken worden met het criminaliteitsniveau in de jaren daarvoor. Ten tweede is twijfel ontstaan over de betrouwbaarheid van de IVM-cijfers, omdat de IVM zich nog in een experimenteel stadium bevindt (Van Dijk 2011).² In reactie

op de onrust heeft het CBS onderzoek naar onverwacht grote verschillen met andere bronnen toegezegd (TK 2010/2011c). Ten derde heeft de overgang op een ander systeem voor het verzamelen van politieregistraties (via GIDS i.p.v. BPS) tussen 2005 en 2007 tot iets hogere cijfers geleid dan voorheen en is dus ook hier sprake van een trendbreuk. Ten vierde zijn politiekorpsen in 2008 en 2009 overgestapt op BVH (Basisvoorziening Handhaving) als centraal informatiesysteem voor het melden van incidenten en het maken van processen-verbaal en persoonsdossiers. Politie en politiek zijn het er inmiddels over eens dat BVH van onvoldoende en verouderde kwaliteit is, en tot grote opsporingsproblemen leidt door ontbrekende en onvolledige registraties (TK 2010/2011a). Meer dan in voorgaande edities van de Sociale Staat van Nederland (SSN) moeten de slachtoffercijfers en politieregistraties dus kritisch worden bekeken, met name waar het trends betreft.

Door burgers ondervonden criminaliteit

In 2010 gaf de Nederlandse bevolking aan 5,7 miljoen delicten te hebben ondervonden. Hiervan bestond ruim twee vijfde uit vernielingen, vooral beschadiging van de auto. Ruim een derde betrof vermogensmisdrijven, vooral fietsdiefstal. Gewelddismisdrijven namen ten slotte een vijfde in van de totale criminaliteit, meestal bedreiging. Wij bekijken de ontwikkelingen voor en na de trendbreuken apart van elkaar. Vanaf 2002 tot in 2004 vond een afname plaats, die zich tussen 2005 en 2008 voortzette. Na een aanvankelijke stijging tussen 2008 en 2009 zijn gewelddismisdrijven, vermogensmisdrijven en vandalisme volgens de IVM in 2010 gedaald ten opzichte van 2009, tot net onder het niveau van 2008 (zie figuur 11.1). Alleen voor de laatste twee categorieën is deze daling significant. Vandalisme daalt over de hele linie. De afname van vermogenscriminaliteit is vooral toe te schrijven aan de afname van fietsdiefstallen en zakkenrollerij met geweld.

Slachtofferenquêtes gaan uit van de ervaringen van burgers. Een belangrijk pluspunt daarvan is dat het irrelevant is of deze ervaringen wel of niet zijn gemeld of aangegeven bij de politie. Burgers melden gemiddeld ongeveer twee derde van het aantal delicten namelijk niet bij de politie. Politieregistraties onderschatten de criminaliteit daardoor systematisch. De IVM laat zien dat in 2010, net als in 2008 en 2009, 35% van de ondervonden misdrijven bij de politie werd gemeld (en 1% door de politie zelf werd ontdekt). Vermogensdelicten werden, met 53%, het vaakst gemeld. Een belangrijke verklaring hiervoor is dat slachtoffers vaak een bewijs voor de verzekering willen krijgen. De meldingsbereidheid voor geweldsdelicten was in 2010 25% en die voor vandalisme 27%. Mensen kunnen verschillende motieven hebben om van aangifte af te zien. De IVM gaf in 2010 als meest voorkomende redenen dat het toch niets zou helpen (36%), dat het voorval niet belangrijk genoeg was (26%) en dat men het geen zaak voor de politie vindt (16%). Mogelijke achterliggende motieven zijn dat het voorval niet als een strafbaar feit wordt herkend, het slachtoffer zich schaamt of bang is ook zichzelf verdacht te maken of dat het slachtoffer de dader wil beschermen (zie ook Goudriaan et al. 2005).

Voordat delicten door de politie worden geregistreerd, moet van een melding ook aangifte worden gedaan waarbij de politie een proces-verbaal opmaakt. In 2010 is van 25% van alle ondervonden misdrijven volgens burgers aangifte gedaan. Van alle gemelde

delicten is dit 71%. Burgers gaven in 2010 aan dat 38% van de gemelde geweldsdelicten door de politie is geregistreerd, veel minder dan van de gemelde vermogensdelicten (79%) of vernielingen (68%). De registratiebereidheid van vermogensdelicten steeg tussen 2008 en 2009, maar daalde weer in 2010. Van de gemelde geweldsmisdrijven en vernielingen zijn er tussen 2008 en 2010 volgens burgers elk jaar minder geregistreerd. De beleidsprioriteit die de laatste jaren aan geweldscriminaliteit is gegeven, vertaalt zich dus niet in een hogere registratiebereidheid. Dit kan betekenen dat gemeld geweld vaker niet ernstig genoeg is om te registreren. Ook is het mogelijk dat er in het registratieproces iets mis gaat, zoals de klachten over BVH doen vermoeden.

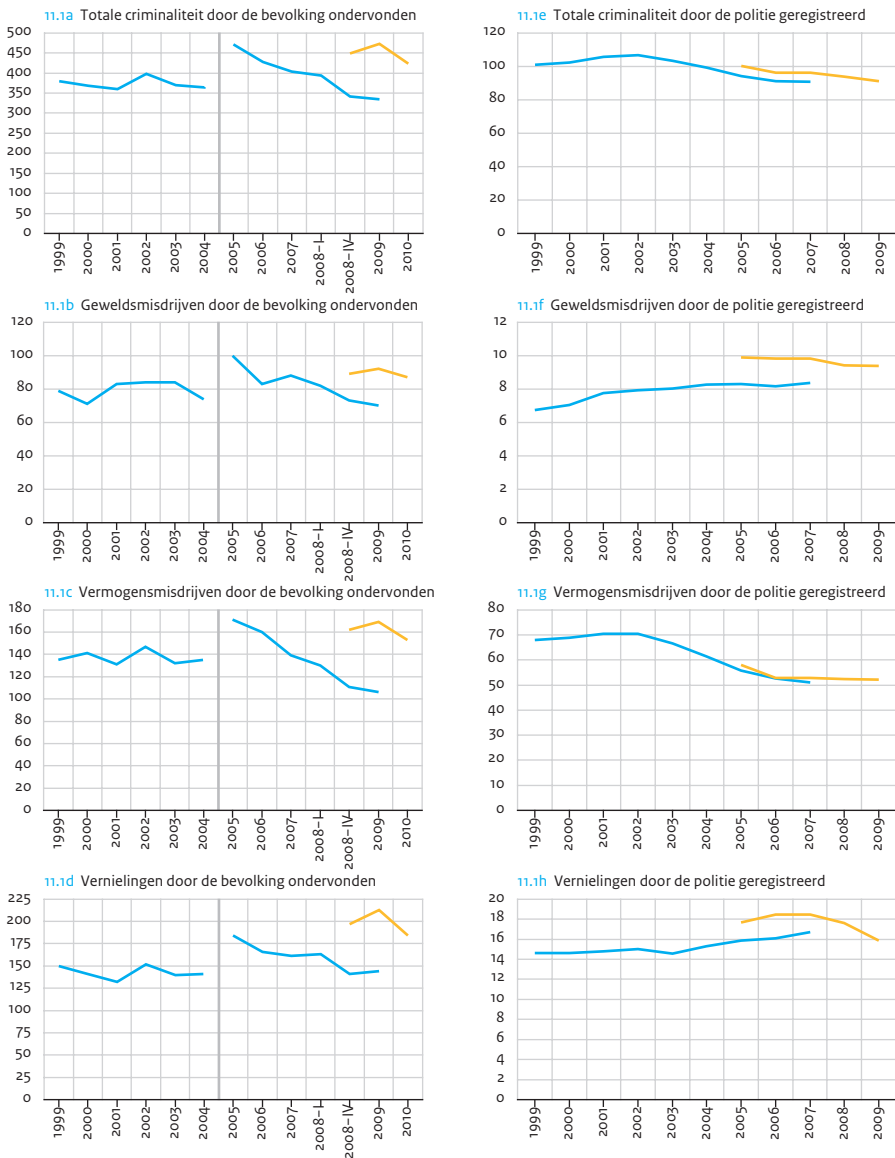
Door politie geregistreeerde criminaliteit

Slachtofferenquêtes brengen alleen criminaliteit in beeld gericht tegen particuliere huishoudens. Er is natuurlijk ook criminaliteit zonder directe slachtoffers, of tegen bedrijven of instellingen. Deze blinde vlek wordt ingekleurd door politiestatistieken. Van de 1,2 miljoen delicten die de politie in 2009 registreerde, is 10% een geweldsmisdrijf; in 57% van de gevallen gaat het om vermogensmisdrijven en in 17% om vernielingen en misdrijven tegen de openbare orde. De totale geregistreeerde criminaliteit laat sinds 2002 een daling zien, die in zowel de oude als de nieuwe registratierreeks afvlakt in 2006. Vanaf 2007 herpakt de dalende trend zich licht.

Geregistreeerd geweld nam daarentegen tot aan 2004 gestaag toe en stabiliseerde tussen 2004 en 2009, met een daling tussen 2007 en 2008. Het aantal seksuele delicten en mishandelingen nam in 2009 af, het aantal misdrijven tegen het leven, diefstal met geweld en afpersing nam toe. De stijging van het geregistreeerde aantal vernielingen en misdrijven tegen de openbare orde buigt zich vanaf 2007 om in een scherpe daling. Dit komt vooral door de afname van allerhande vernielingen, die de toename van misdrijven tegen de openbare orde overtreffen. De daling van het aantal geregistreeerde vermogensdelicten sinds 2002 komt in 2006 nagenoeg tot stilstand.

Figuur 11.1

Omvang van de criminaliteit per 1000 leden van de bevolking, 1999-2010 (in absolute aantallen)^a

a Links: op basis van slachtofferenquêtes, bevolking van 15 jaar en ouder (de gegevens over 1999-2004, over 2005-2009 en over 2008-IV-2010 zijn niet zonder meer vergelijkbaar (zie hoofdstekst)). Rechts: op basis van politiestatistieken, bevolking tussen 12 en 79 jaar oud (de gegevens over 1999-2007 en 2005-2009 zijn niet zonder meer vergelijkbaar). De oranje lijn geeft de actuele bron weer. Links: VM (slachtoffercijfers); Rechts: GIDS (politiestatistiek).

Slachtofferenquêtes en politiestatistieken schetsen duidelijk een verschillend beeld van de criminaliteitsontwikkeling. De trendbreuken en registratieproblemen maken het zoals gezegd nog extra moeilijk algemene trends vast te stellen. Over de ontwikkeling tot 2009 is de conclusie uit beide bronnen tegenstrijdig: de politiecijfers licht positief, de IVM uitgesproken negatief. In 2010 vielen de IVM-cijfers weer wel opvallend gunstig uit. In hoeverre verhoogde beleidsprioriteit bij de politie heeft geleid tot een toename van registraties en in hoeverre de registratieproblemen juist weer hebben geleid tot een afname is een vraag waarop we het antwoord schuldig blijven.

Criminaliteit in Europees perspectief

De vraag hoe Nederland het vergeleken met andere Europese landen doet, zullen we door gebrek aan (betrouwbare) cijfers niet beantwoorden. In verschillende landen worden de politiecijfers op verschillende wijze gemeten en bewerkt. Ook worden er in de verschillende rechtssystemen verschillende definities van misdrijven gehanteerd: een poging tot moord in het ene land is ernstige mishandeling in een ander land (Smit 2008). Hoewel Eurostat op dit punt wel vooruitgang boekt (Tavares en Thomas 2010), blijft de vergelijkbaarheid van politiecijfers problematisch. Van het alternatief, de internationale slachtofferenquête ICVS, zijn geen cijfers nieuwer dan 2004 beschikbaar. Zie hiervoor de vorige editie van de SSN.

11.3 Geweld tegen mensen met een publieke taak, huiselijk geweld en discriminatie

Enkele actuele vormen van criminaliteit die op basis van slachtofferenquêtes en politie-registraties onvoldoende uit de verf komen, krijgen hier speciale aandacht. Huiselijk geweld, geweld tegen publieke functionarissen en discriminatie zijn gevoelige misdrijven waaraan recentelijk hoge prioriteit is toegekend in het veiligheidsbeleid. Dit geldt bijvoorbeeld ook voor cybercriminaliteit en kinderporno, maar geschikte cijfers hierover zijn helaas niet beschikbaar. Dit soort misdrijven gaat grotendeels schuil achter overkoepelende delictcategorieën als mishandeling of bedreiging, maar hoeft niet dezelfde trend te volgen. Ook omdat huiselijk geweld en discriminatie bijvoorbeeld tot emotionele belasting leiden of niet als strafbare feiten worden herkend, worden ze niet alleen moeizaam aan de politie gemeld, maar ook aan de enquêteur.

Geweld tegen mensen met een publieke taak

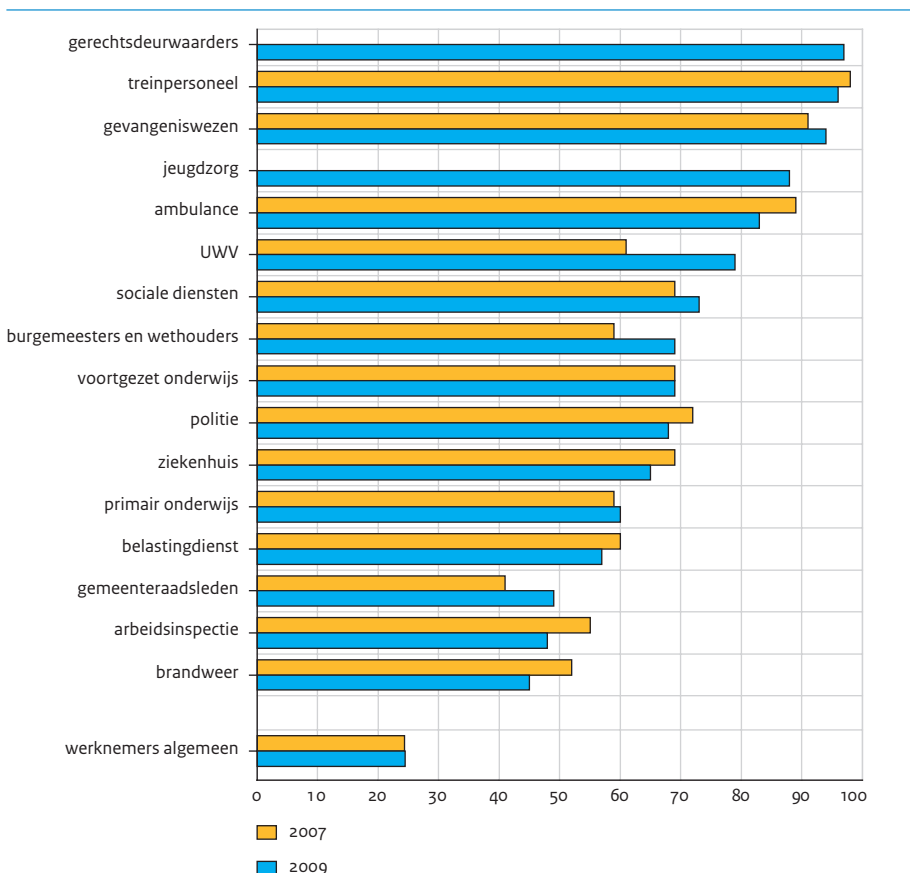
In 2006 is het programma Veilige Publieke Taak van start gegaan (TK 2007/2008). Hiermee wil de overheid het aantal slachtoffers van agressie en geweld tegen mensen die hun beroep uitoefenen, zoals ambulancepersoneel of politieagenten, tussen 2007 en 2011 terugbrengen van 66% naar 51%. Ook worden dubbel zo zware straffen geëist voor geweld tegen deze kwalificerende slachtoffers. De gepresenteerde enquêtecijfers over de omvang van het geweld zijn afkomstig van Jacobs et al. (2009) (excl. agressie door collega's).

In 2009 werd 65% van de mensen met een publieke taak in de laatste twaalf maanden slachtoffer van agressief gedrag (66% in 2007). Volgens de Nationale Enquête

Arbeidsomstandigheden (NEA) bleef ook agressie tegen Nederlandse werknemers in het algemeen tussen 2007 en 2009 nagenoeg gelijk, al ligt het aantal hier met 25% veel lager. 62% van de werknemers werd getroffen door verbaal geweld: schreeuwen, vernederen, treiteren enz.; 22% werd geïntimideerd (o.a. bedreigen, achtervolgen, chanteren). Fysiek geweld (excl. seksueel geweld) trof 21% van de functionarissen. 16% werd gediscrimineerd en 10% werd seksueel 'geïntimideerd' (van nafluiten tot verkrachten). Ten opzichte van 2007 nam seksuele intimidatie met 1 procentpunt af, steeg fysiek geweld met 2 procentpunten en overige intimidatie met 4 procentpunten. Volgens de NEA nam fysiek geweld en ongewenst seksueel gedrag onder werknemers in het algemeen juist licht toe.

Figuur 11.2

Slachtoffers van ongewenst gedrag door externen in de laatste twaalf maanden, 2007 en 2009 (in procenten)

Bron: Jacobs et al. (2009); TNO/CBS (NEA '07 en '09)

Deurwaarders, treinpersoneel, gevangenispersoneel, jeugdzorgmedewerkers en ambulancepersoneel kennen het hoogste aandeel slachtoffers (figuur 11.2). Brandweerlieden, mensen van de arbeidsinspectie en gemeenteraadsleden juist het kleinste. De slachtoffers gaven in 2009 gemiddeld aan met vijftien incidenten per jaar geconfronteerd te worden, ongeveer gelijk aan 2007. Bij het treinpersoneel, het gevangeniswezen en het u w v is dit aantal wel sterk gestegen, bij de politie juist afgenomen. Tussen 2007 en 2009 zijn mensen met een publieke taak ongewenst gedrag duidelijk vaker gaan melden bij de leidinggevende: 41% meldde verbaal geweld (12% meer) en 56% meldde fysiek geweld (7% meer) (Jacobs et al. 2009).

Huiselijk geweld

Huiselijk geweld wordt gepleegd door (ex-)partners, gezins- of familieleden of huisvrienden, en kan fysiek, seksueel en psychisch van aard zijn. Vanwege de afhankelijkheidsrelatie tussen dader en slachtoffer gaat het vaak om structureel geweld. Behalve preventie is een belangrijke zorg dan ook het onmiddellijk stoppen van het geweld. Sinds 1 januari 2009 geldt hiervoor de Wet tijdelijk huisverbod, om daders bij acute dreiging tien dagen uit huis te plaatsen. In 2010 zijn 2935 huisverboden opgelegd; in 2009 waren dit er 2107 (TK 2010/2011d). De inspanningen om de aangiftebereidheid te verhogen lijken vruchten af te werpen. In 2009 gaf 20% van de slachtoffers van huiselijk geweld aan het meest recente voorval in de afgelopen vijf jaar aan de politie te hebben gemeld (Van Dijk et al. 2010). In 1997 was dit 12% (Van Dijk et al. 1997).³ Mannen stappen minder vaak naar de politie dan vrouwen.

In een recente studie is door middel van de vangst-hervangstmethode op basis van politieregistraties geprobeerd juist het onbekende aantal slachtoffers beter in beeld te krijgen (Van der Heijden et al. 2009). Naar schatting zijn tussen mei 2006 en mei 2007 197.273 mensen slachtoffer geworden van 112.708 verdachte plegers van huiselijk geweld.⁴ Vanaf mei 2004 betekent dit een stijging van het aantal slachtoffers met 22% en van het aantal verdachten met 8%. Deze geschatte stijging betreft vooral geweld door een (ex-)partner en lichamelijk geweld. Seksueel en psychisch geweld nemen af. De toename van huiselijk geweld wordt deels verklaard door verbetering van de registratiemogelijkheden van de politie in die periode. Ook een representatieve slachtofferenquête maakt deel uit van de studie, mede ter validering van de omvangschatting (Van Dijk et al. 2010). Hierin geeft ruim 9% aan in de afgelopen vijf jaar slachtoffer te zijn geweest van de meer ernstige (evidente) vormen van huiselijk geweld.⁵ Zo'n 40% zegt ooit milder huiselijk geweld te hebben meegemaakt (waaronder bijvoorbeeld dreigen de relatie te verbreken of spullen kapot maken) of evident geweld dat langer geleden is. Interessant is dat bijna 30% zegt ooit als slachtoffer én als dader bij huiselijke incidenten betrokken te zijn geweest en 5% alleen als dader. Op basis van deze beide bronnen wordt de conclusie getrokken dat jaarlijks zo'n 200.000 mensen slachtoffer worden van evident huiselijk geweld. Van de volwassen slachtoffers is zo'n 65% vrouw. Dit wordt bevestigd door de slachtofferenquête, die tot 60% vrouwelijke en 40% mannelijke slachtoffers van evident geweld komt. Vrouwen rapporteren veel meer seksueel geweld, en mannen rapporteren vaker herhaaldelijk geweld (vijf tot negen incidenten in de afgelopen vijf jaar). De man-vrouwverhouding kan nog gelijk worden, omdat de geschatte aantallen mannelijke

slachtoffers sneller toenemen dan de geschatte aantallen vrouwelijke slachtoffers. Van het geschatte aantal verdachten is 83% man. Hoewel het aandeel vrouwelijke daders dus nog sterk in de minderheid is, neemt hun aandeel sterker toe dan het aandeel mannelijke daders. Meer dan 15% van de slachtoffers is naar schatting minderjarig, evenveel jongens als meisjes. De groep 18-29-jarigen telt de meeste slachtoffers. Deze groep stijgt ook het snelst. Tussen 2004 en 2007 werd ruim 60% slachtoffer van lichamelijk geweld. Bedreiging en seksueel geweld volgden met zo'n 15% en 9%. Belaging, overig geweld en psychisch geweld kwamen het minst vaak voor. Ruim 50% is de (ex-)partner of huisvriend van de dader, 15% is een kind en 15% een overig familielid. Ruim 40% van de verdachten is autochtoon. Van de verdachte niet-westerse migranten behoren er meer tot de eerste dan tot de tweede generatie.

Recent is een studie naar huiselijk geweld met dodelijke afloop verschenen (Nieuwenhuis en Ferwerda 2010). Een derde van alle gevallen van moord en doodslag is te typeren als huiselijk geweld (49 gevallen in 2006). Daarmee zijn (ex-)partners (51%), gezins- of familieleden of huisvrienden de meest voorkomende plegers van moord en doodslag. Twee derde van deze slachtoffers is vrouw en een kwart is minderjarig.

Discriminatie en racistisch geweld

Minister Opstelten van Veiligheid en Justitie heeft besloten de strafeis voor discriminatoir geweld per 1 juni 2011 te verdubbelen, mede naar aanleiding van toenemende agressie tegen homoseksuelen volgens mediaberichtgeving. Het registreren van discriminatie door de politie heeft sinds de Aanwijzing discriminatie 2007 van het College van procureurs-generaal bijzondere aandacht. Het doel is om de politieregistratie en de aangiftebereidheid onder burgers te verbeteren als voorwaarden om discriminatie te kunnen bestrijden (De Wit en Sombekke 2010). In 2009 registreerde de politie 2212 incidenten van discriminatie. In 2008 waren dat er 2238. Problemen met BVH spelen ook hier.

Politieregistraties schetsen maar een beperkt beeld van discriminatie in Nederland: er zijn veel meer meldingen bij meldpunten discriminatie (adb's). De adb's ofwel antidiscriminatiebureaus zijn een eerste laagdrempelig loket, waardoor zij een interessante alternatieve databron vormen. Een klacht blijft juridisch echter niet altijd staande. Art. 1, de landelijke vereniging ter voorkoming en bestrijding van discriminatie, verzamelde 5931 klachten die in 2009 bij de adb's zijn binnengekomen. In 1999 waren dit er nog maar 3589 (zie figuur 11.3). Vanaf 2007, toen er 4247 meldingen waren, maakt het aantal meldingen flinke sprongen omhoog. Waarschijnlijk is de toename mede het gevolg van de Wet gemeentelijke antidiscriminatievoorzieningen en van de bewustwordingscampagne die hieraan in 2009 werd gekoppeld (Art. 1 (2010)).

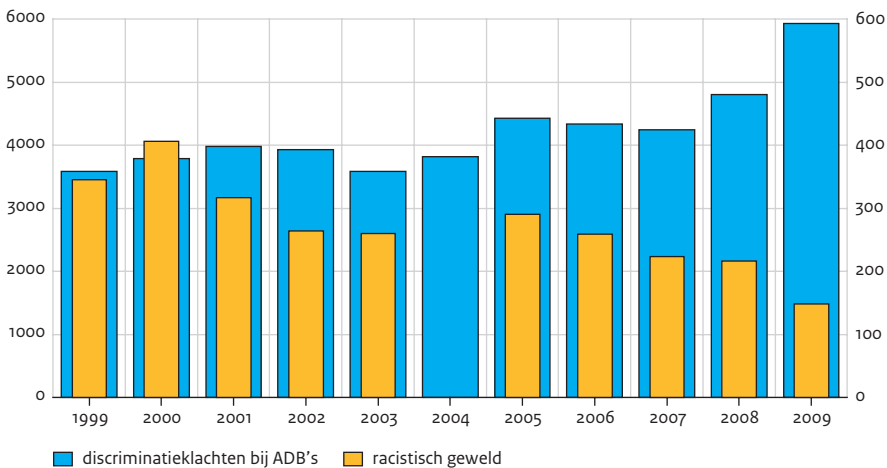
Net als in de voorgaande jaren betroffen verreweg de meeste klachten in 2009 discriminatie op grond van ras, afkomst of huidskleur (40%). Leeftijdscriminatie werd in 2009 met 13,5% veel minder vaak gemeld dan voorheen. Discriminatie op grond van sekse maakt 8,7% van de klachten uit. Een opvallende stijger ten opzichte van 2007 (3,9%) is het hebben van een handicap of chronische ziekte, dat in 2009 8,3% van de klachten uitmaakt. Godsdienst (excl. antisemitisme) is in 2009 in 6,8% gevallen de

discriminatiegrond. Seksuele gerichtheid volgt met 5,7%. 2,2% betreft antisemitisme (Art. 1 (2010)).

Omdat de meeste klachten gaan over discriminatie op basis van ras, afkomst of huidskleur, schetsen we hier de ontwikkeling van racistisch geweld in Nederland (Wagenaar en Donselaar 2010). In 2009 vonden 148 incidenten van racistisch geweld plaats (223 in 2007). Vanaf 2005 heeft zich een daling van racistisch geweld ingezet (zie figuur 11.3), hetgeen niet overeenkomt met de zojuist beschreven ontwikkeling van discriminatieklachten. Wagenaar en Donselaar stellen vraagtekens bij de daling. De inventarisatie is deels gebaseerd op politieregistraties, en heeft dus ook te lijden van onderregistratie. Van de 148 incidenten in 2009 waren er 82 gericht tegen personen, relatief weinig ten opzichte van eerdere jaren. Van de incidenten waarvan de etnische richting bekend is, is het overgrote deel gericht tegen Moslims (52 gevallen). Wel is dit aantal voor het eerst lager dan het jaar ervoor. 18 incidenten waren gericht tegen Joden, voor het eerst iets meer dan in het jaar ervoor. Verder waren 4 gevallen gericht tegen 'blanken' en 2 tegen vluchtelingen.

Figuur 11.3

Door antidiscriminatiebureaus geregistreerde klachten over discriminatie (linkeras) en aantal incidenten van racistisch geweld (rechteras), 1999-2009^a (in absolute aantallen)

a Gegevens over racistisch geweld in 2004 ontbreken.

Bron: Art. 1 (2010); Wagenaar en Van Donselaar (2010)

11.4 Verdachten en slachtoffers

Wie zijn nu de mensen achter de criminaliteitscijfers? Informatie over verdachten is afkomstig uit het Herkenningsdienstsysteem (HKS) van de politie; informatie over slachtoffers vinden we in de landelijke slachtofferenquête de Integrale Veiligheidsmonitor (IVM) van het CBS.

Verdachten

Uit het HKS blijkt dat de groei van de totale verdachtenpopulatie tussen 2002 tot 2007 groter was dan de bevolkingsgroei: van zo'n 194.000 tot zo'n 245.000 verdachten (KLPD/IPOL 2010).⁶ Na 2007 daalde het aantal verdachten plots, met 5,3% in 2008 en met nog eens 7,3% tot een kleine 215.000 verdachten in 2009, waarvan 198.000 ingezetenen.⁷

Deze afname overtreft daarmee ruim de lichte afname van de geregistreerde criminaliteit. Dit komt mede door een lagere pakkans, zoals in paragraaf 11.5 zal blijken.

Tussen 2002 en 2007 groeide het aandeel minderjarigen in de ingezeten verdachtenpopulatie fors van 13% tot 15,1%. Na 2007 daalde dit aandeel bijna even sterk tot 13,3% in 2009. Dit kan maar ten dele worden verklaard door de afname van de minderjarige bevolking. Het aandeel jongvolwassenen (18-24 jaar) bleef wel toenemen van 23,5% in 2002 tot 25,8% in 2009; ten dele is dit te verklaren door de toegenomen jongvolwassen bevolking. Beide groepen waren in 2009 nog altijd sterk oververtegenwoordigd, vooral de jongvolwassenen, maar wel iets minder ruim dan in 2007. Minderjarigen en jongvolwassenen werden in 2009 met name minder vaak verdacht van vernielingen/verstoring van de openbare orde en geweld tegen personen. Het aantal verkeersmisdrijven is in beide groepen gestegen. De afname van het aantal minderjarige verdachten is een mogelijk gevolg van de BVH-registratieproblemen, als blijkt dat de politie juist de meestal wat mildere vergrijpen door minderjarigen vaker niet registreert. Ook is mogelijk dat het een gevolg is van de geïntensiverde aanpak van jeugdcriminaliteit (KLPD/IPOL 2010), die nu al een aantal kabinetten bestrijkt en in de beginperiode het aantal minderjarige verdachten waarschijnlijk juist deed stijgen.

Het aandeel vrouwen onder de ingezeten verdachten is klein; in 2009 was 17% van de verdachten een vrouw. De inhaalslag die vrouwen tussen 2002 en 2007 waren begonnen (van 15% naar 17%), komt dus vanaf 2007 tot stilstand en daarmee ook de toename van met name geweld tegen personen en verkeersdelicten door vrouwen. Vooral onder minderjarige verdachten is het aandeel vrouwen met 20% hoog. Vrouwen zijn gemiddeld wat ouder bij het plegen van het eerste en laatste delict. De enige delicten waaraan vrouwen zich vaker dan mannen schuldig maken, zijn vermogensdelicten zonder geweld.

In 2009 was de etnische herkomst van ingezetenen verdachten in 60,4% van de gevallen Nederlands, iets minder dan in 2007 (62,4%). Traditioneel niet-westerse migranten (uit Marokko, Turkije, Suriname, Nederlandse Antillen en Aruba) vertegenwoordigden een kleine 23% van de ingezetenen verdachten; 7,2% was van overige niet-westerse afkomst en 9,5% was westerse migrant. Mensen van (vooral traditioneel) niet-westerse afkomst zijn oververtegenwoordigd in de verdachtenpopulatie. Van de Antilliaanse migranten van 12 jaar en ouder werd in 2009 7% verdacht, van de Marokkaanse migranten 5,9%, van de Surinaamse migranten 4,5% en van de Turkse migranten 3,3%, terwijl van de autochtone bevolking 1,1% werd verdacht. De kans om in Nederland verdacht te worden van een misdrijf is gestegen van 1,3% in 2002 naar 1,6% in 2007 en weer gedaald naar 1,4% in 2009. De recente daling geldt voor alle ingezetenen herkomstgroepen, het sterkst voor autochtone en Surinaamse verdachten, gevolgd door Turkse en Oost-Europese verdachten. Het absolute aantal Oost-Europese verdachten steeg tussen 2007 en 2009 wel sterk met 15%. Dit leidt niet tot een hoger verdachtenpercentage, omdat de bevolkingsgroei sterker is en veel verdachten buiten Nederland wonen (KLPD/IPOL 2010).

Autochtone Nederlanders zijn relatief vaak betrokken bij verkeersdelicten, vandalisme, openbareordeverstoringen en niet-gewelddadige seksuele delicten. Marokkaanse en Antilliaanse Nederlanders worden vooral verdacht van vermogensdelicten met en zonder geweld. Turkse verdachten vallen op door (seksueel) geweld tegen personen. Surinaamse Nederlanders maken zich wat vaker schuldig aan opium- en seksuele delicten. Poolse migranten zijn vooral betrokken bij vermogensdelicten zonder geweld en verkeersdelicten. Onder Marokkaanse en Turkse migranten vinden we meer verdachten van de tweede dan van de eerste generatie en veel minderjarigen. Voor Surinaamse, Antilliaanse en Poolse migranten is dit omgekeerd (KLPD/IPOL 2010). Volgens Blom et al. (2005) kan de niet-westerse oververtegenwoordiging onder volwassen verdachten voor bijna de helft worden verklaard door het hoge aandeel jonge mannen onder niet-westerse migranten. Ook de minder gunstige sociaaleconomische positie van niet-westerse migranten verklaart een groot deel van de verschillen.

Slachtoffers

En wie zijn nu de slachtoffers? In 2010 was 25% van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder in het voorgaande jaar slachtoffer van criminaliteit, een significante afname ten opzichte van 27% in 2009 (IVM '10). De meeste mensen werden slachtoffer van vandalisme (12,7%) en vermogensdelicten (12,5%). Er waren daarmee vooral minder slachtoffers van vandalisme, maar ook van vermogensmisdrijven (m.n. fietsdiefstal) dan in 2008 en 2009. Met 5,5% liepen mensen een veel kleiner risico om slachtoffer van geweld te worden, een kleine afname ten opzichte van 2009.

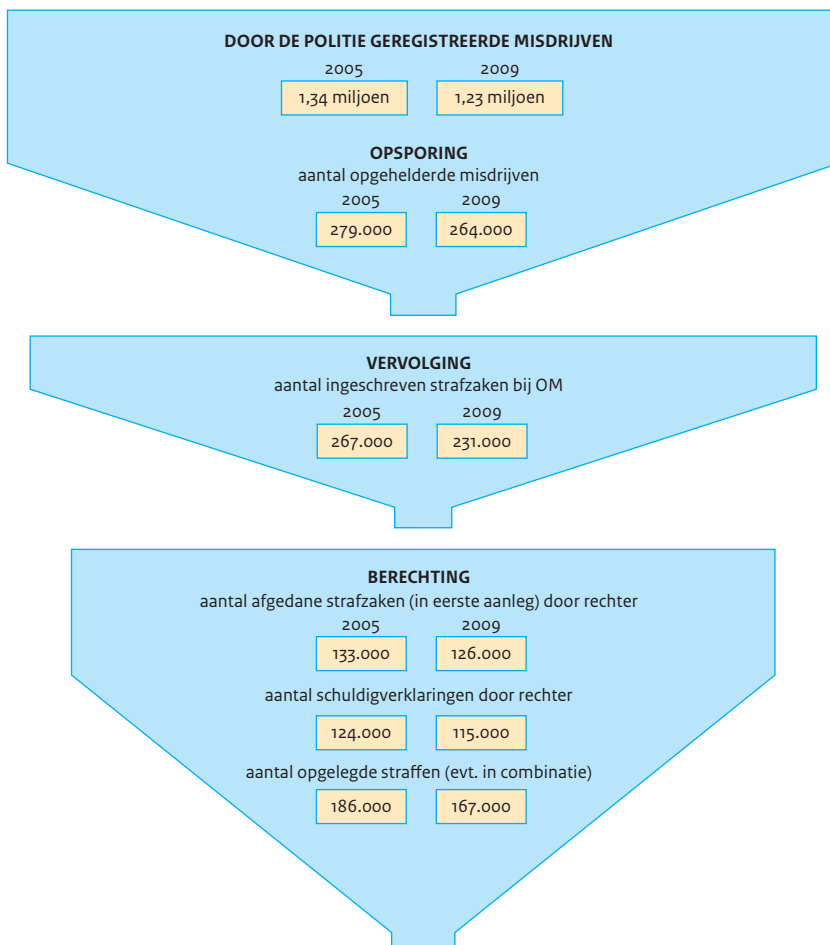
Sommige bevolkingsgroepen worden vaker getroffen dan andere, omdat daar een opeenstapeling van sociale kenmerken voorkomt die slachtofferschap in de hand kan werken. Vooral leeftijd, geslacht, etniciteit en huishoudensinkomen zijn van invloed gebleken. Van de 18-24-jarigen zeggen de meeste mensen in het voorgaande jaar slachtoffer te zijn geweest (40% in 2009), gevolgd door de 15-17-jarigen en 25-35-jarigen (34%). Van de 65-74-jarigen was dit met 16% veel lager. Met 28% in 2009 liepen mannen meer risico dan vrouwen (26%). Mannen werden vaker getroffen door mishandeling,

bedreiging en diefstal of vernieling van of uit de auto, vrouwen vaker door seksuele delicten en zakkenrollerij (De Heer-de Lange en Kalidien 2010). Verder worden mensen die in een stedelijke omgeving wonen vaker slachtoffer, net als mensen in eenpersoonshuishoudens of eenoudergezinnen. Ook mensen in de laagste inkomensgroep of mensen met een uitkering lopen een groter risico op gewelds- of vermogensdelicten. Hoogopgeleiden worden dan weer vaker slachtoffer van vermogens- en vandalismedelicten, maar niet van geweld. Niet-westerse migranten worden vooral vaker slachtoffer van gewelds- en vermogensdelicten dan autochtone Nederlanders, maar dit verschil draait om na correctie voor stedelijkheid en leeftijd (onder niet-westerse migranten zijn veel jongeren en stedelingen) (De Heer-de Lange en Kalidien 2010). Het verhoogde risico op slachtofferschap is geen direct, maar een indirect gevolg van de hiervoor genoemde sociale kenmerken. Slachtofferschap wordt vooral verklaard door dagelijkse activiteiten en leefstijlen, die weer samenhangen met kenmerken als leeftijd en opleiding. Jongeren begeven zich bijvoorbeeld vaker in risicovolle uitgaansgebieden, en er wonen hoge percentages migranten in steden, waar meer criminaliteit is. Gemeenschappelijke routineactiviteiten en leefstijlen helpen ook verklaren waarom de dader- en slachtofferpopulaties elkaar deels overlappen: veel daders worden zelf slachtoffer (Wittebrood en Van Wilsem 2000). Zo zijn het ook vaak jongeren die (onder invloed van drank en drugs) in diezelfde uitgaansgebieden slachtoffers maken.

11.5 De bestrijding van de criminaliteit

Door de hoge prioriteit die momenteel aan opsporing en strengere straffen wordt gegeven, zijn alle ogen gericht op de prestaties van politie en justitie. Schema 11.1 laat zien hoe de prestaties in de strafrechtelijke keten zich ontwikkeld hebben tussen 2005 en 2009.⁸ De strafrechtelijke keten vangt aan bij de melding van een misdrijf bij de politie en eindigt, na opsporing en vervolging, bij de berechting van een verdachte. Schema 11.1 geeft dit proces weer voor 2005 en 2009.

Schema 11.1

Stroomschema van de strafrechtelijke keten in 2005 en 2009^a (in absolute aantallen)

a De cijfers zijn afgerond op duizendtallen.

Bron: CBS

Politie

Per 100.000 inwoners waren er in 2009 334 politieambtenaren beschikbaar (exclusief aspiranten). Dit aantal neemt vanaf 2005 gestaag toe. Het aantal executieve politiemensen, belast met de uitvoering van politietaken (surveillanten, agenten en rechercheurs), is tussen 1999 en 2009 toegenomen van 212 tot 225 beambten per 100.000 inwoners. Het aandeel executief personeel binnen het hele politieapparaat werd sinds 1997 alleen maar kleiner, maar blijft vanaf 2007 gelijk. De politie wordt hard

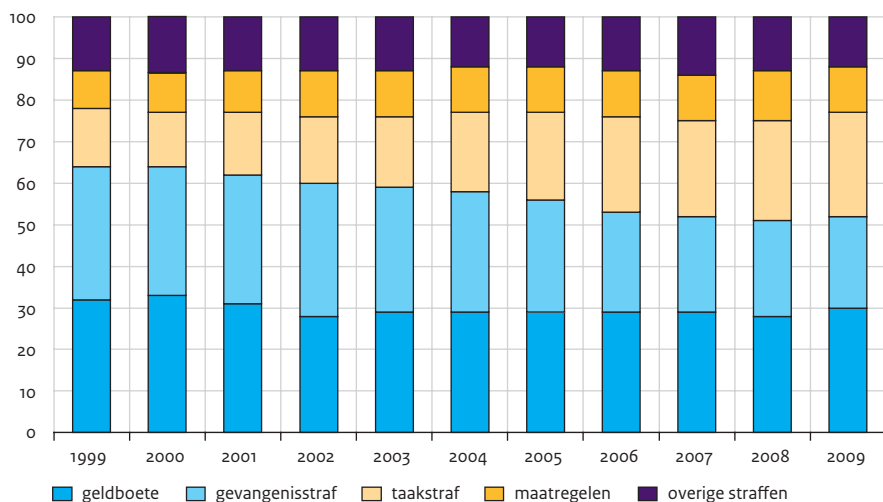
afgerekend op het ophelderen van misdrijven. In de huidige overeenkomst tussen de korpsbeheerders en de regering, Landelijke prioriteiten 2008-2011, is bepaald dat de politie minimaal 250.909 verdachten aflevert aan het OM. Dit minimum is niet gehaald, volgens de politie vanwege de problemen rond de invoering van de vvh. Een misdrijf wordt als opgehelderd beschouwd indien ten minste één verdachte bij de politie bekend is, ongeacht of deze voortvluchtig is of ontkent het delict te hebben begaan. Het aantal opgehelderde misdrijven steeg van 279.000 in 2005 tot 286.000 in 2007, waarna het kelderde tot 264.000 in 2009. Gerelateerd aan de ontwikkeling van de geregistreerde criminaliteit betekent dit een verbetering van het ophelderingspercentage tussen 2005 en 2007 van 21% naar 23% en een verslechtering daarna tot 21% in 2009.

Justitie

Gezien het veel lagere aantal opgehelderde delicten is het niet verwonderlijk dat het aantal ingeschreven zaken bij het OM ook is afgenomen van 273.000 in 2007 tot 231.000 in 2009, het laagste aantal in het afgelopen decennium. In 2009 bracht het OM 52% van de zaken voor de rechter. Deze kwam in 91% van de zaken tot een schuldigverklaring. Dit aandeel daalt sinds 2005, na jarenlang 95% te hebben bedragen. Van de straffen of maatregelen die de rechter in 2009 oplegde, was 30% een geldboete en 22% een gevangenisstraf (figuur 11.4). Het aandeel gevangenisstraffen daalt al tien jaar. Het aandeel opgelegde taakstraffen (25% in 2009) stijgt juist sterk.

Figuur 11.4

Afdoeningen door de rechter, naar type sanctie, 1999-2009 (in procenten)

Bron: CBS (Statistiek rechtbankstrafzaken '99-'09)

De ernst van het strafbare feit komt behalve in het soort straf ook tot uitdrukking in de hoogte van deze straf. De gemiddelde duur van de opgelegde (onvoorwaardelijke) gevangenisstraffen schommelde de afgelopen tien jaar sterk en bedroeg 145 dagen in 2009. Voor geweldsmisdrijven is de duur sterk gestegen, terwijl deze voor vermogens-, vandalisme- en verkeersdelicten juist afnam. Tussen 2000 en 2007 werden wat meer gevangenisstraffen opgelegd van een tot zes maanden ten koste van de straffen korter dan een maand. Tussen 2007 en 2009 is dit omgedraaid. De hoogte van de opgelegde geldboetes is recent weer wat gestegen, vooral de allerhoogste boetes van 600 euro of meer. Een mogelijke verklaring voor veranderingen in de hoogte van straffen is niet per se dat er lichter of zwaarder gestraft wordt, maar ook dat meer of minder ernstige misdrijven meer of minder vaak voorkomen.

11.6 De zorg voor het slachtoffer

De strafrechtelijke keten draait om de dader, die moet worden opgespoord en vervolgd. Het idee dat ook het slachtoffer aandacht verdient, ontstond in de jaren zeventig en leidde bijvoorbeeld tot de oprichting van Slachtofferhulp Nederland (SHN) in 1984. Inmiddels is de opvatting dat het slachtoffer niet alleen recht heeft op hulpverlening, maar ook op directe financiële of emotionele genoegdoening door de dader. In de Wet Terwee en de Aanwijzing slachtofferzorg in 1995, die de voorzieningen voor slachtoffers sterk bevorderden, staan de hoofdverantwoordelijkheden van politie en justitie geformuleerd:

- 1 een correcte bejegening van en adequate informatieverstrekking aan het slachtoffer;
- 2 het treffen van schaderegelingen tussen slachtoffers en daders;
- 3 het versterken van de positie van slachtoffers in het strafproces;
- 4 de opvang en begeleiding van slachtoffers.

Per 1 januari 2011 is de Wet versterking positie slachtoffer van kracht. Deze zorgt ervoor dat slachtoffers niet langer zelf achter schadevergoeding aan hoeven. Ook wordt hierin het recht op rechtsbijstand, het recht op inzage van stukken en het recht op informatie over het vrijkomen van de dader geregeld. Het huidige kabinet staat bovendien meer coulance bij zelfverdediging voor en heeft een landelijk netwerk van slachtofferloketten voor ogen. Aan de hand van de genoemde indeling van verantwoordelijkheden bekijken we hier de hulpverlening aan slachtoffers en voorzieningen om hen bij de rechtsgang te betrekken.

In 2009 gaf de overheid in totaal 40 miljoen euro uit aan slachtofferzorg. Sinds 2000 stegen deze uitgaven jaarlijks, met in totaal 255% (De Heer-de Lange en Kalidien 2010). De politie en OM zijn verantwoordelijk voor adequate informatievoorziening (1). Van de politie wordt verwacht dat zij slachtoffers informeert over het verloop van de zaak, hen wijst op de mogelijkheden van slachtofferhulp, en preventieadviezen verstrekt. Van de IVM-respondenten die contact hebben gehad met de politie vanwege informatie of advies (3,7%) was 70% tevreden over dit contact, tegen 66% in 2008. In 2010 was 14% ontevreden over het laatste contact omdat de politie onvoldoende informatie gaf. In 2009 was dit 16%. Ook was 23% in 2010 ontevreden omdat ze geen bericht over de afloop kregen, tegen 25% in 2009.

Politie en OM zijn er ook om een schaderegeling tussen slachtoffer en dader voor de zittingsdatum te treffen (2). Lukt dit niet, dan kan de officier van justitie een vordering tot schadevergoeding eisen. Door de voorschotregeling sinds 2011 zal deze procedure wijzigen. Het CJIB kreeg in 2009 11.830 verzoeken tot incassering van schadevergoeding binnen en handelde er 13.000 af. Van de laatste werd 82% volledig betaald. Het totaal te innen bedrag bedroeg ruim 21 miljoen euro. In tien jaar is het aantal aanvragen verdubbeld en het totaal te innen bedrag ruim verdrievoudigd. Een alternatieve manier om de schade vergoed te krijgen voor slachtoffers van opzettelijk geweld met ernstig letsel is sinds 1975 een verzoek tot uitkering door het Schadefonds Geweldsmisdrijven. De maximale uitkeringen, nu 22.700 euro voor materiële en 9100 euro voor immateriële schade, worden verhoogd wanneer de Eerste Kamer wijziging van de Wet schadefonds geweldsmisdrijven goedkeurt. In 2010 kwamen er 7454 nieuwe (eerste) verzoeken tot uitkering binnen en werden 8218 zaken afgehandeld. Het aantal aanvragen is door de jaren heen almaar groter geworden. Er werd in 2010 10,7 miljoen euro uitgekeerd (Schadefonds Geweldsmisdrijven 2011).

Sinds 1 mei 2004 kunnen slachtoffers zich in het strafproces laten horen (3) via een schriftelijke slachtofferverklaring (ssv). Deze verklaring wordt aan het strafdossier toegevoegd en kan tijdens de zitting worden voorgelezen door de officier van justitie of de rechter. Sinds 1 januari 2005 is hieraan het spreekrecht toegevoegd. Slachtofferhulp Nederland (SHN) heeft in 2009 4199 mensen begeleid bij een ssv of spreekrecht (SHN 2010). Het aantal slachtoffers dat gebruikmaakt van spreekrecht wordt op zo'n 250 per jaar geschat. Staatsecretaris Teeven overweegt enkele beperkingen weg te nemen om het spreekrecht te stimuleren, namelijk dat uitsluitend over de gevolgen van het misdrijf gesproken mag worden en alleen door het slachtoffer of één nabestaande (TK 2010/2011b).

De opvang van slachtoffers is toevertrouwd aan Slachtofferhulp Nederland (4). SHN adviseert slachtoffers op praktisch en juridisch gebied, en biedt de eerste emotionele ondersteuning. In 2009 waren 145.000 mensen aangemeld bij SHN en werden ruim 107.000 mensen geholpen, meestal slachtoffers van geweld (46%, excl. zeden). Relatief veel mensen waren in 2009 slachtoffer van vermogensdelicten (27%). Met 18% vormen slachtoffers van verkeersdelicten (18%) ook een aanzienlijke groep. De meeste mensen ontvingen emotionele ondersteuning (bijna 40.000), op afstand gevolgd door praktische ondersteuning (bijna 20.000), en hulp bij het verhalen van schade (ruim 13.000) (SHN 2010).

11.7 Beleving van veiligheid door de bevolking

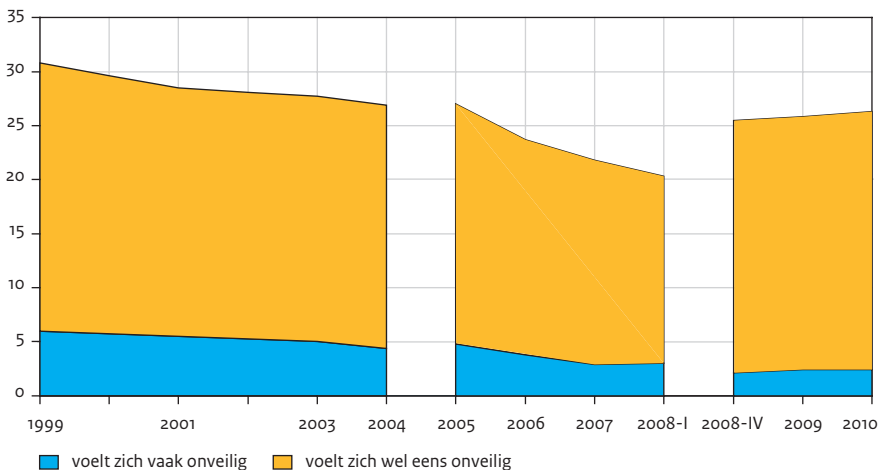
Voor het dagelijks leven van burgers is de beleving van veiligheid misschien nog wel belangrijker dan de feitelijke veiligheid. Burgers pikken allerlei signalen van vermeende (on)veiligheid uit hun omgeving op om zich al dan niet veilig te voelen, bijvoorbeeld het niveau van verloedering in de buurt. Door deze signalen en persoonlijkheidskenmerken kunnen veiligheidsgevoelens te pessimistisch of te rooskleurig bij de feitelijke veiligheidssituatie afsteken (bv. Oppelaar en Wittebrood 2006; Skogan en Maxfield 1981; Wilcox Rountree 1998).

Volgens het onderzoek Culturele Veranderingen van het Sociaal en Cultureel Planbureau ontwikkelde de bezorgdheid over criminaliteit als maatschappelijk probleem zich lange tijd gunstig. Na een terugval in 2008 lijkt deze trend zich in 2010 te herpakken. In de jaren negentig vond meer dan 90% van de Nederlanders dat ‘de misdaad de laatste tijd toeneemt’. Dit aandeel daalde tot 64% in 2006. Hoewel in 2008 weer 71% deze mening was toegeedaan, was dat nog maar 68% in 2010. Ook het percentage Nederlanders dat vindt dat misdaad ‘een echt probleem aan het worden is’ daalde van 90% in 1994 tot 70% in 2006. In 2008 kreeg deze mening met 76% even meer steun, maar in 2010 viel deze weer terug naar 71%. Toch is nog altijd een ruime meerderheid van de Nederlanders negatief over de criminaliteit in de samenleving.

Voelen Nederlanders zich ook persoonlijk onveilig? Hoewel onduidelijk is om welke emotie het precies gaat, zei ruim 26% in 2010 zich wel eens onveilig te voelen (IVM '10). Vrouwen en jongeren zeggen vaker zich wel eens onveilig te voelen dan mannen en ouderen. Vooral vrouwen voelen zich minder vaak onveilig naarmate ze ouder worden. Ook hogeropgeleiden en stedelingen, waaronder relatief veel niet-westerse migranten, voelen zich vaker onveilig (De Heer-de Lange en Kalidien 2010). Tussen 1999 en 2008 voelden steeds minder mensen zich wel eens onveilig. Sinds 2008 blijft het aandeel nagenoeg gelijk (zie figuur 11.5). In 2010 voelde ruim 2% zich vaak onveilig, zo ook in 2008 en 2009. De snelle afname van de onveiligheidsgevoelens is volgens de IVM dus tot een halt gekomen.

Figuur 11.5

Onveiligheidsgevoelens onder de bevolking van 15 jaar en ouder, 1999-2010 (in procenten)

Bron: BZK/Justitie (PMB '99-'04); CBS (VMR '05-'08, IVM '08-'10)

Zoals gezegd hangen onveiligheidsgevoelens niet zozeer samen met het feitelijke risico op criminaliteit, maar eerder met allerlei signalen uit de omgeving. Inderdaad schat

slechts 7% de feitelijke kans om slachtoffer te worden van woninginbraak (heel) hoog in, slechts 5% de kans op zakkenrollerij en nog geen 2% de kans op mishandeling, veel minder dan het aantal mensen dat zich onveilig zegt te voelen.

De perceptie van de fatsoenlijke omgangsvormen in de samenleving kan het veiligheidsgevoel in belangrijke mate beïnvloeden. Ruim 25% van de Nederlanders geeft aan dat ze wel eens respectloos worden behandeld door onbekenden op straat.

Door winkelpersoneel, onbekenden in het openbaar vervoer en overheidspersoneel is dit respectievelijk 19%, 17% en 14%. Ook zegt 7% dat dit voor bekenden als de partner, vrienden of familie geldt. Alleen respectloos gedrag door *bekenden* is vanaf 2008 niet gedaald.

Een ander signaal is de perceptie van verloedering en antisociaal gedrag. In 2010 kwamen vormen van verloedering volgens 8% (bekladding) tot 31% (hondenpoep op straat) van de mensen vaak in de eigen buurt voor. Alle vormen van verloedering werden minder gerapporteerd dan in 2008 en 2009. Sociale overlast kwam in 2010 volgens 2% (mensen op straat lastigvallen) tot 11% (overlast van groepen jongeren) vaak voor in de buurt, niet veel anders dan in 2008 en 2009.

De politie kan burgers een gevoel van bescherming geven. Een kleine 42% was in 2010 (zeer) tevreden over het functioneren van de politie *in de buurt*. Het optreden van de politie scoorde wat hoger dan de beschikbaarheid. Men was vooral tevreden over het feit dat de politie je serieus neemt (44%). Daarentegen vond maar 17% dat de politie contact heeft met de mensen, en maar 19% dat de politie de zaken efficiënt aanpakt. In 2010 waren iets minder mensen positief over de politie in de buurt dan in 2008. Het oordeel over de politie *in het algemeen* was gemiddeld wat gunstiger. Zo vond 53% dat de politie het uiterste zal doen om je te helpen als het er echt om gaat en dat de politie benaderbaar is. De minste mensen (19%) vonden dat de politie de criminaliteit succesvol bestrijdt. Ook dit algemene oordeel heeft zich tussen 2008 en 2010 licht negatief ontwikkeld.

11.8 Daadkracht in het duister

Het veiligheidsbeleid van het kabinet-Rutte is nog relatief jong en het zal een klus worden de effectiviteit van de aangekondigde daadkracht in beeld te krijgen. Want als iets de criminaliteit de laatste jaren kenmerkt, is het wel het vertroebelde zicht erop. Door methodebreuken en registratieachterstanden zijn eenduidige conclusies over de omvang en ontwikkeling van de criminaliteit vrijwel onmogelijk. Aan zowel slachtoffer- als politiecijfers wordt momenteel getwijfeld en beide schetsen daarnaast ook een tegenstrijdig beeld van de ontwikkeling van de criminaliteit. Omdat de *IVM* in tegenstelling tot de politiecijfers geen hinder heeft van methodebreuken tussen 2008 en 2010, geeft deze de recente trend waarschijnlijk betrouwbaarder weer. Misschien valt daarom enig optimisme te ontleen aan de opvallende val in geweld, vandalisme en vermogensmisdrijven tussen 2009 en 2010.

Voor het eerst laat jeugdcriminaliteit, al jaren een beleidsprioriteit, een gunstige ontwikkeling zien. Hoewel minderjarigen als verdachten nog altijd zijn oververtegenwoordigd, is hun aandeel tussen 2007 en 2009 na jaren van groei wel afgenomen. De geïntensiverde aanpak van specifieke misdrijven als agressie tegen mensen met een

publieke taak, huiselijk geweld en discriminatie is volop in ontwikkeling. De eerste stap lijkt gezet met een toegenomen meldingsbereidheid. Slachtoffers van huiselijk geweld en discriminatie wenden zich inmiddels vaker tot de politie of een meldpunt. Aggressie tegen mensen met een publieke taak wordt vaker aan de leidinggevende gemeld, nog niet aan de politie. Toegenomen aandacht voor problemen leidt aanvankelijk vaak tot hogere prevalentiecijfers. Meer tijd en onderzoek moeten uitwijzen of dit later omslaat in een afname.

Het aantal mensen dat zich wel eens (26%) of vaak (2%) onveilig voelt, is sinds 2008 nauwelijks veranderd. De jarenlange afname van het gevoel van veiligheid lijkt gestopt, met de kanttekening dat deze trendbreuk samenvalt met de overgang van de VMR op de IVM. Slechts weinigen schatten de kans op daadwerkelijk slachtofferschap hoog in. Daarentegen zijn mensen vaak van mening dat er sociale of fysieke problemen in de buurt zijn, hoewel het aantal mensen dat verloedering en onfatsoen rapporteert, is afgenomen. De tevredenheid over de politie is licht afgenomen. Vergeleken met de persoonlijke veiligheid en de veiligheid in de buurt zijn Nederlanders al jaren bovenal kritisch over criminaliteit als maatschappelijk probleem.

Het huidige kabinet kijkt sterk naar de rechtshandhaving om de veiligheid te verbeteren. Het oppakken en stevig bestraffen van daders, maar ook het ondersteunen van slachtoffers zijn hierbij belangrijke pijlers. De politiesterke groeit al jaren. Sinds 2007 blijft het aandeel executieve politie, oftewel blauw op straat, stabiel. Het is natuurlijk de vraag of dit onder de forse bezuinigingen op peil blijft. Ook klagen agenten over het registratiesysteem BVH, waardoor het gevoel heerst dat ze veel tijd verknoeien achter het bureau. Dit doet afbreuk aan de opsporingscapaciteit. Het ophelderingspercentage is in 2009 achteruitgegaan. Justitie kreeg in 2009 dan ook minder zaken te verwerken en het aandeel schuldigverklaringen nam verder af. Of er in 2009 zwaarder of lichter gestraft werd, verschilt per delict. Minder mensen belandden in de gevangenis. De duur van gevangenisstraffen is sterk toegenomen voor geweldsmisdrijven, maar afgenomen voor de meeste andere delicten. Er werden hogere geldboetes opgelegd. De rechten van slachtoffers hebben zich met de Wet versterking positie slachtoffer per januari 2011 in deze kabinetsperiode verder versterkt. Er wordt steeds meer geld besteed aan slachtofferzorg. Steeds meer mensen doen een beroep op het Schadefonds geweldsmisdrijven of Slachtofferhulp Nederland; ook het gebruik van het schriftelijke of mondelinge spreekrecht neemt toe.

De overheid tast meer dan ooit in het duister over de ontwikkeling van de sociale veiligheid in Nederland en de resultaten van haar beleid. Het ligt voor de hand de informatisering van de politie zo snel mogelijk op orde te brengen, zodat zowel de betrouwbare registratie als de opsporing weer op peil komen. Op advies van de Algemene Rekenkamer heeft de minister toegezegd het systeem op de schop te zullen nemen en de meest gebruikte formulieren in BVH nog dit jaar te vereenvoudigen.

Noten

- 1 De cijfers in deze paragraaf zijn terug te vinden op de website van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) (www.statline.nl) en op de website van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) (www.wodc.nl) (zie ook De Heer-de Lange en Kalidien 2010).
- 2 In 2005 is een nieuwe landelijke slachtofferenquête geïntroduceerd: de Veiligheidsmonitor (VMR). In 2008 is daar de Integrale Veiligheidsmonitor (IVM) weer voor in de plaats gekomen. De IVM-cijfers vallen opvallend hoog uit ten opzichte van de VMR en politieregistraties, mogelijk door te enquêteren via internet (Van Dijk 2011; TK 2010/2011C).
- 3 Het onderzoek uit 1997 had een algemenere vraagstelling, niet specifiek gekoppeld aan het laatste voorval.
- 4 Deze aantallen zijn inclusief bijschattingen voor de politieregio Haaglanden, waarvan cijfers ontbraken.
- 5 Zie Van Dijk et al. 2010 voor de definitie van 'evident huiselijk geweld'.
- 6 Deze HKS-cijfers zijn direct verkregen via Dienst IPOL van de KLPD en wijken af van de HKS-cijfers van het CBS, die de groep ingezetenen verdachten op andere wijze vaststelt. De CBS-cijfers worden daarnaast vaak gepresenteerd inclusief verdenkingen van Halt-misdrijven.
- 7 Ingezetenen: personen van wie het CBS op basis van de Gemeentelijke Basisadministratie heeft vastgesteld dat het inwoners van Nederland betreft.
- 8 De verschillende databronnen waarmee de strafrechtketen hier beschreven wordt, zijn onderling niet altijd goed vergelijkbaar.

Literatuur

- Art. 1 (2010). *Kerncijfers 2009. Landelijk overzicht van discriminatieklachten geregistreerd bij antidiscriminatiebureaus en meldpunten in Nederland*. Rotterdam: Art. 1.
- AZ (2007). *Samen werken, samen leven. Beleidsprogramma Kabinet Balkenende IV 2007-2011*. Den Haag: ministerie van Algemene Zaken.
- Dijk, J. van (2011). Leugens en misdaadstatistieken (column). In: *Secondant*, jg. 25, nr. 2, p. 56.
- Dijk, T. van, S. Flight, E. Oppenhuis en B. Duesmann (1997). *Huiselijk geweld. Aard, omvang en hulpverlening*. Hilversum: Intomart.
- Dijk, T. van, M. van Veen en E. Cox (2010). *Slachtofferschap van huiselijk geweld. Aard, omvang, omstandigheden en hulpzoekgedrag*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
- Goudriaan, H., P. Nieuwebeerta en K. Wittebrood (2005). Overzicht van onderzoek naar determinanten van aangifte doen bij de politie. Theorieën, empirische bevindingen, tekortkomingen en aanbevelingen. In: *Tijdschrift voor Veiligheid en Veiligheidszorg*, jg. 4, nr. 1, p. 27-48.
- Heer-de Lange, N.E. de, en S.N. Kalidien (2010). *Criminaliteit en rechtshandhaving 2009. Ontwikkelingen en samenhangen*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
- Heijden, P.G.M. van der, M.J.L.F. Cruyff en G.H.C. van Gils (2009). *Omvang van huiselijk geweld in Nederland*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
- Jacobs, M., M. Jans en B. Roman (2009). *Aard en omvang van ongewenst gedrag tegen werknemers met een publieke taak. Een vervolgonderzoek*. Tilburg: IVA beleidsonderzoek en advies.
- KLPD/IPOL (2010). *Landelijk verdachtenbeeld 2009. Een analyse van verdachten op basis van gegevens uit HKS*. Zoetermeer: KLPD-Dienst IPOL.

- Nieuwenhuis, A. en H. Ferwerda (2010). *Tot de dood ons scheidt. Een onderzoek naar de omvang en kenmerken van moord en doodslag in huiselijke kring*. Arnhem: Bureau Beke.
- Noije, L. Van, en K. Wittebrood (2008). *Sociale veiligheid ontsleuteld. Veronderstelde en werkelijke effecten van veiligheidsbeleid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Oppelaar, J. en K. Wittebrood (2006). *Angstige burgers*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Schadefonds Geweldsmisdrijven (2011). *Jaarverslag 2010*. Rijswijk: Schadefonds Geweldsmisdrijven.
- SHN (2010). *Jaarverslag 2009*. Utrecht: Slachtofferhulp Nederland.
- Smit, P.R. (2008). Nederland in internationaal perspectief. In: A.Th.J. Eggen en S.N. Kalidien (red.), *Criminaliteit en rechtshandhaving 2007. Ontwikkelingen en samenhangen* (p. 279-302). Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Skogan, W.G. en M.G. Maxfield (1981). *Coping with Crime. Individual and Neighbourhood Reactions*. Londen: Sage Publications.
- Tavares, C. en G. Thomas (2010). Crime and Criminal Justice. In: *Statistics in focus*, nr. 58/2010. Luxemburg: Eurostat.
- TK (2007/2008). *Programma Veilige Publieke Taak*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, bijlage bij 28684, nr. 117.
- TK (2010/2011a). *Politie*. Brief van de minister van Veiligheid en Justitie. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, 29628, nr. 229.
- TK (2010/2011b). *Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Justitie (VI) voor het jaar 2011*. Brief van de staatssecretaris van Veiligheid en Justitie. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, 32500 IV, nr. 9.
- TK (2010/2011c). *Aanhangsel van de Handelingen*. Vragen gesteld door de leden der Kamer, met de daarop door de regering gegeven antwoorden. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, 1602.
- TK (2010/2011d). *Aanpak huiselijk geweld*. Brief van de minister van Veiligheid en Justitie. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, 28345, nr. 112.
- V&J, ministerie van Veiligheid en Justitie (2011). Geraadpleegd 16 maart 2011 via www.rijksoverheid.nl/ministeries/venj
- Wagenaar, W. en J. van Donselaar (2010). Racistisch en extreemrechts geweld in 2009. In: Peter R. Rodrigues en Jaap van Donselaar (red.), *Monitor Racisme & Extremisme*. Negende rapportage. Amsterdam: Pallas Publications.
- Wit, W. De, en E. Sombekke (2010). *Poldis 2009. Criminaliteitsbeeld Discriminatie*. Nijmegen: ITS, Radboud Universiteit Nijmegen.
- Wilcox Rountree, P. (1998). Reexamination of the crime-fear linkage. In: *Journal of Research in Crime and Delinquency*, jg. 35, nr. 3, p. 341-372.
- Wittebrood, K. en J. van Wilsem (2000). Jongeren en geweld. De relatie tussen slachtofferschap, ouderschap en leefstijl. In: *Sociale wetenschappen*, jg. 43, nr. 3, p. 59-71.

12

Wonen en woonomgeving

12 Wonen en woonomgeving

Jeanet Kullberg en Michiel Ras

-
- Het eigenwoningbezit is gestegen tot 57%. Van de hoogste inkomens heeft 90% een koophuis, van de laagste 20%. Een scheve verdeling naar inkomen is ook in andere landen gebruikelijk, maar in Nederland werken inkomensafhankelijke regelingen een scheve verdeling sterk in de hand.
 - De laagste en de hoogste inkomens profiteren het meest van overheidsuitgaven aan wonen. De laagste krijgen huurtoeslag, de hoogste een gunstige fiscale behandeling van het eigen huis. Middeninkomens profiteren veel minder.
 - Hogeropgeleiden beschikken over meer woningkwaliteit (grotere en beter uitgeruste woning, vaker een eengezinshuis) dan lageropgeleiden.
 - De woningmarkt stagneert, mede door de crisis. De woningprijzen dalen en het aandeel eigenaars met een hypotheek die hoger ligt dan de verkoopwaarde lag in 2009 rond de 15%. Dit zal veel betrokkenen weerhouden van verhuizen. Bij verkoop kan dit een restschuld opleveren.
 - Sinds de invoering van de Europese norm om 90% van de sociale huurwoningen uitsluitend toe te wijzen aan inkomens tot 33.614 euro, moet ongeveer een op de vijf woningzoekenden uitwijken naar een koophuis of een particuliere huurwoning.
 - De kwaliteit van de woningvoorraad verbeterde de afgelopen jaren, waarbij vooral de vier grootste gemeenten (G4) en de krachtwijken hun kwaliteitsachterstand zagen verminderen. Ook nam daar de tevredenheid met de woningen en met de woonomgeving toe.
 - In de krimpregio's is de tevredenheid met de woonomgeving nog altijd hoog, maar gaat wel enigszins achteruit. De tevredenheid met voorzieningen (winkels, basisscholen, speelgelegenheden) nam er af, met uitzondering van het openbaar vervoer.
-

12.1 Beleidsdoelen

In het Regeerakkoord van het kabinet-Rutte is het bevorderen van doorstroming op de woningmarkt een belangrijk doel, dat vooral uitgewerkt wordt door veranderingen in de regels rondom huren. Voor de eigenaren van een huis zijn enkele tijdelijke maatregelen in verband met de crisis op de woningmarkt verlengd. Voorbeelden zijn de verruimde grens om voor hypotheekgarantie in aanmerking te komen en de mogelijkheid om bij een haperende verkoop van het eigen huis tijdelijk over twee koophuizen fiscaal voordeel te genieten. Per augustus 2011 worden nieuwe hypotheek tegen strengere voorwaarden verleend. Dit gebeurt op initiatief van de banken en de Autoriteit Financiële Markten. Per 15 juni is de overdrachtsbelasting voor een jaar verlaagd om de verhuisdrempel voor woningkopers te verlagen. In de huursector wil het kabinet mensen die ondanks een goed inkomen in een sociale huurwoning zijn blijven wonen, bewegen tot verhuizen, of in elk geval tot het betalen van een meer marktconforme huur. Niet op verzoek van het kabinet, maar vanwege Europese regelgeving omtrent staatsteun,

wordt sinds januari 2011 een strengere bovengrens gesteld aan de inkomens van nieuwe huurders binnen de sociale huursector. Veel huurders met een hoger inkomen dan die nieuwe grens moeten uitwijken naar commerciële huur of naar een koopwoning. Huurders van een corporatiewoning krijgen volgens het Regeerakkoord het recht om hun woning tegen een redelijke prijs te kopen. Dit moet de eigen verantwoordelijkheid en de binding aan de wijk vergroten, een doelstelling die overigens botst met het bevorderen van doorstroming. Bovendien gaat het voornemen voorbij aan het feit dat het eigendoms- en dus ook het verkooprecht bij de woningcorporaties ligt.

In het Regeerakkoord is aandacht voor mantelzorg en het (vooral nog zeer kleinschalige) aanbod van mantelzorg- en kangoeroe- of meergeneratiewoningen, die verzorger en verzorgde dicht bij elkaar kunnen brengen.

De Vogelaarheffing zal per 1 januari 2012 worden afgeschaft (TK 2010/2011a). Deze heffing was er om binnen de gehele corporatiesector middelen over te dragen aan woningbeheerders in 40 zogenaamde krachtwijken in grote steden die met een cumulatie van maatschappelijke problemen kampen. De investeringen in de oplossing van zowel fysieke als sociale problemen in deze wijken moeten nu bekostigd worden door de desbetreffende corporaties en (deel)gemeenten zelf, wat tot een flinke reductie van investeringen zal leiden. De geringe investeringscapaciteit komt mede doordat de woningcorporaties een substantiële bijdrage gaan leveren aan het bekostigen van de huurtoeslag. De regering richt de blik als het om leefbaarheid gaat vooral op krimpgebieden buiten de Randstad, zoals Zuid-Limburg, Oost-Groningen en Zeeuws-Vlaanderen. In dit hoofdstuk zullen we aandacht hebben voor de tevredenheid met het wonen in zowel de krachtwijken als de krimpgebieden. Hierna gaan we in op objectieve woonomstandigheden (§ 12.2), waardering voor woning en woonomgeving (§ 12.3), en woonuitgaven en de effecten van de financiële maatregelen (§ 12.4).

12.2 Hoe woont de bevolking?

Hoogopgeleiden wonen beter

Anno 2009 woont een ruime meerderheid van de Nederlanders in een koopwoning (tabel 12.1). Hogeropgeleiden wonen veel vaker in een koopwoning en iets vaker in een eengezinswoning, hebben meer kamers tot hun beschikking en ook meer vierkante meters. Dat komt deels doordat ze vaak een hoger inkomen hebben en doordat ze vaak deel uitmaken van een jong gezin waarvoor die ruimte belangrijk is, terwijl onder de lageropgeleiden meer ouderen zijn. De gemiddelde woningbezetting is onder de laagopgeleiden dan ook geringer dan onder hogeropgeleiden: 1,9 personen tegenover 2,4 respectievelijk 2,5 onder de middelbaar en hogeropgeleiden. Het aantal vierkante meters per bewoner (niet in de tabel) verschilt weinig tussen hoger- en lageropgeleiden. Ook als we rekening houden met de huishoudenssamenstelling, de leeftijd, het inkomen en de gemeentegrootte wonen hoogopgeleiden vaker in een koopwoning en ook iets vaker in een eengezinswoning vergeleken met lageropgeleiden. Het effect van het inkomen is wel veel groter dan dat van de opleiding.

Tabel 12.1

Aandeel huishoudens met een koophuis in 2002 en 2009 (in procenten), aandeel met een eengezins-huis (in procenten), gemiddeld aantal vierkante meter in de woning en totale woningkwaliteit^a (in indexcijfers, gemiddelde = 100) in 2009, naar opleiding, huishoudenssamenstelling, etnische achtergrond en woongebied

	2002 % in koophuis	2009 % in koophuis	2009 % in een- gezinshuis	2009 opp. in m ²	2009 woning- kwaliteit
opleiding					
laag	36	38	61	100	83
middelbaar	59	60	69	118	96
hoog	72	75	72	138	118
huishoudenssamenstelling					
alleenstaand	30	37	43	90	78
paar met thuiswonende kinderen	76	81	90	148	118
paar zonder kinderen	63	68	75	129	110
eenoudergezin	29	35	68	108	84
etnische achtergrond					
autochtone Nederlander	58	63	72	123	104
niet-westerse migrant ^b	20	29	40	92	70
westerse migrant ^b	47	53	64	116	95
woongebied					
G4	30	35	23	88	77
G21	48	52	63	111	89
rest van Nederland	61	66	79	129	108
40 krachtwijken krimpgebieden ^c					
	16	25	24	81	59
	61	64	80	126	94
totaal	54	59	68	120	100

a De woningkwaliteit is gebaseerd op de woz-waarde, gecorrigeerd voor regionale prijsverschillen.

b En hun kinderen.

c Parkstad Limburg (stadsgewest Heerlen-Kerkrade), Oost-Groningen (COROP-gebieden Oost Groningen en Delfzijl en omgeving) en Zeeuws Vlaanderen.

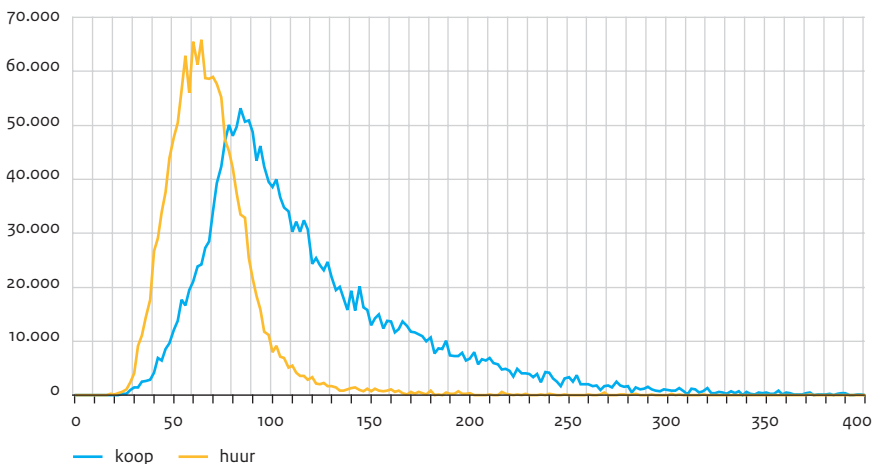
Bron: VROM (WoON'09) SCP-bewerking

Koophuizen bieden gemiddeld genomen een hogere woningkwaliteit dan huurhuizen (figuur 12.1), maar voor een deel van de voorraad overlapt de kwaliteit. De woningkwaliteit in tabel 12.1 en figuur 12.1 is gebaseerd op de woz-waarde, gecorrigeerd voor regionale prijsverschillen. Hoe meer kwaliteit, des te hoger de woning gewaardeerd

wordt binnen hetzelfde woningmarktgebied. Het duurst zijn grote, vrijstaande woningen in een aantrekkelijke woonomgeving. De gemiddelde woningkwaliteit is op 100 gesteld.¹ Kopen vereist voldoende inkomen en inkomensperspectief om een lening te krijgen en zodoende selecteert de eigendomsvorm naar inkomen en naar opleidingsniveau. Daar komt bij dat de rijksoverheid lagere inkomens huurtoeslag biedt om een goed huis te kunnen huren en veel huurwoningen van woningcorporaties bij voorrang aan lagere inkomens worden verhuurd. Ook wordt een lagere dan marktconforme huur berekend. Hogere inkomens komen niet voor sociale huurwoningen in aanmerking, maar profiteren juist wel van een voordelige fiscale behandeling van het eigen huis. Onder de laagste 20% van de inkomens heeft een op de vijf huishoudens een eigen huis; onder de hoogste inkomens is dat bijna 90%. Onder alle inkomensgroepen groeide het eigenwoningbezit in de afgelopen tien jaar (figuur 12.2).

Figuur 12.1

Woningkwaliteit binnen de voorraad huur- en koopwoningen, 2009 (x-as: woningkwaliteit^a met 100 als gemiddelde; y-as: aantal woningen)

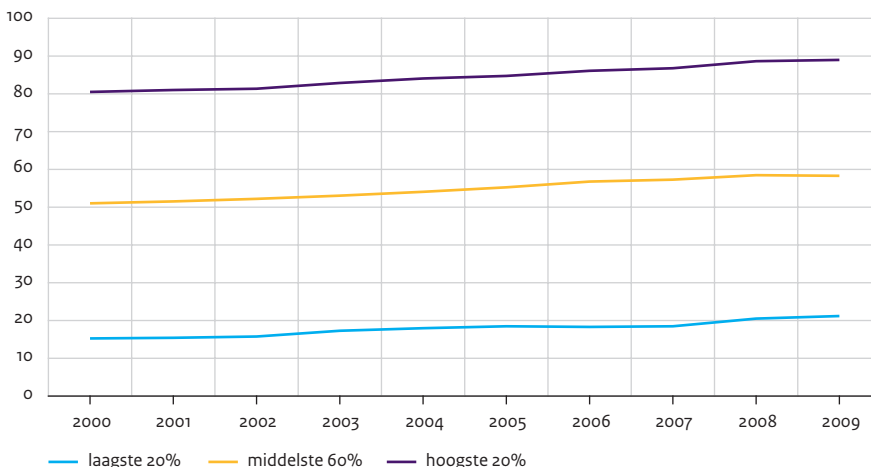

a De woningkwaliteit is gebaseerd op de wo_z-waarde, gecorrigeerd voor regionale prijsverschillen.

Bron: VROM (WoON'09) SCP-bewerking

Figuur 12.2

Aandeel huishoudens met een koophuis, naar inkomensgroep, 2000-2009 (in procenten)

Bron: CBS (StatLine)

Tabel 12.1 laat zien dat de toename van het eigenwoningbezit zich niet beperkte tot paren en gezinnen met kinderen, maar dat ook alleenstaanden en eenoudergezinnen vaker in het bezit van een eigen huis gekomen zijn in de periode 2002-2009. Onder hen was de toename groter dan onder de gezinnen die vanouds al veel vaker een koophuis hebben. Dat komt onder meer doordat starters vaker een woning zijn gaan kopen. Zowel hoger- als lageropgeleiden kochten in 2009 vaker een huis dan in 2002. Onder niet-westerse migranten² steeg het eigenwoningbezit sterker dan onder autochtone Nederlanders. Deze groep maakt als het ware een inhaalslag op de koopmarkt door en boekte ook vooruitgang in het aantal vierkante meters in de woning (niet in de tabel).

In tabel 12.1 is te zien dat de woningkwaliteit waarover men beschikt, toeneemt met het opleidingsniveau, waarbij vooral het contrast tussen de hoogstopgeleiden en de beide andere groepen groot is. Dat het verschil tussen laag- en middelbaar opgeleiden relatief gering is, komt vermoedelijk doordat de lagere inkomens recht hebben op huurtoeslag en zodoende ook de betere huurwoningen kunnen betalen. Gezinnen met kinderen en paren beschikken over meer woningkwaliteit dan alleenstaanden en eenoudergezinnen, en autochtone Nederlanders wonen beter dan niet-westerse migranten. In tabel 12.1 zijn de gebieden met de meest manifeste bevolkingskrimp weergegeven: Parkstad Limburg, Zeeuws-Vlaanderen en Oost-Groningen. De woningen zijn daar ruim en doen in kwaliteit nauwelijks onder voor het landelijk gemiddelde. De ruime markt maakt het mogelijk om op te schuiven naar betere woningen. Vooral de minst aantrekkelijke woningen blijven leeg en dat geeft – als ze niet worden afgebroken – problemen op het terrein van leefbaarheid van de omgeving (waarover meer in § 12.3). Ook is de waardedaling van

woningen in krimpgebieden voor de eigenaren een verontrustende zaak: het bemoeilijkt verkoop en verhuizen naar een andere regio (SER 2011).

Toename woningkwaliteit stukt bij recente geboortecohorten

De gemiddelde woningkwaliteit nam voor opeenvolgende cohorten vanaf geboortjaar 1900 steeds toe, maar vanaf cohort 1967 stagneerde die kwaliteitstoename.³ Recentere cohorten beschikken op een leeftijd van 35 jaar over minder kwaliteit dan het cohort voor hen. Voor een deel wordt dit verklaard door uitgestelde gezinsvorming (meer wooncomfort is nog niet nodig) in combinatie met een langer verblijf in de stad, waar de woningen kleiner zijn en vaker gestapeld. Het lijkt erop dat degenen die in de stad carrière gemaakt hebben, daar vervolgens langer blijven wonen. Maar ook als we daarmee rekening houden, blijkt (zowel binnen als buiten de G4) de kwaliteitstoename gestopt te zijn (Kullberg en Iedema 2010: 399. Hier speelt vermoedelijk de hausse op de woningmarkt van de jaren 1990 en 2000 een rol, waarna de prijzen tot aan de economische crisis tot recordhoogte stegen. Starters op de koopmarkt konden moeilijk meebieden met doorstromers die overwaarde uit de woning konden inzetten. In de jaren 2000 kocht bijna een op de drie starters en in de jaren 2007-2008 zelfs ruim een op de drie een huis, mede dankzij landelijke koopsubsidies en gemeentelijke startersleningen. Inmiddels zijn (per maart 2010) de koopsubsidies uitgeput; startersleningen bestaan nog wel in diverse gemeenten (Van Ginkel 2010; www.svn.nl). Daling van de huizenprijzen maakt het voor starters de laatste jaren iets makkelijker om een woning te kopen, maar vanwege strengere hypotheekvoorwaarden is de financiering lastiger geworden.

Ruim 300.000 gezinnen in een flat

Gezinnen met thuiswonende kinderen beschikken over de grootste woningen en in 90% van de gevallen zijn dat eengezinshuizen. Van alle gezinnen met kinderen die in flats wonen, is bijna de helft een eenoudergezin (VROM/CBS 2010: 25). De meeste kinderen in flatwoningen wonen in een van de vier grootste gemeenten (G4). Daar wonen ruim 175.000 gezinnen in flats. In de rest van het land wonen alles bijeen 140.000 huishoudens met kinderen in flats. De leeftijd waarop jongere huishoudens een eengezinshuis betrekken schuift op, mede doordat relatievorming en het krijgen van kinderen worden uitgesteld. Oudere mensen blijven juist steeds langer in een eengezinshuis wonen: ze worden ouder, ze blijven langer gezond en hun aantal neemt toe ten opzichte van de jongere huishoudens.

Het aandeel eengezinshuizen is landelijk tussen 2002 en 2009 iets afgenomen, alleen in de G4 hield het kleine aandeel van 23% stand; in de krachtwijken nam dit aandeel iets toe. In deze door oud-minister Vogelaar aangewezen 40 wijken werden op substantiële schaal kleine huurhuizen vervangen door grotere koophuizen, waaronder eengezinshuizen. Niettemin is het woningaanbod nog altijd sterk onderscheidend, met veel kleine, gestapelde huurwoningen.

Woningzoekers

De leeftijd waarop starters voor het eerst een zelfstandige woning (dus geen studentenkamer) betrekken, is sinds midden jaren tachtig nauwelijks veranderd: voor vrouwen is

dit gemiddeld met 26 jaar, voor mannen met 28 jaar. Vergelijken met andere Europese landen is dat jong. Starters, zowel degenen die voor het eerst een huis zoeken als degenen die na (echt)scheiding verhuizen terwijl hun partner in de oude woning blijft, vinden sneller een woning dan doorstromers. Dat komt vooral doordat ze een dringender verhuiscens hebben, harder zoeken en meer concessies doen (GfK Panel Services Benelux 2009). Slechts een op de tien verhuisceneigden die na twee jaar nog niet verhuisd zijn, geeft aan niets te kunnen vinden. Een kwart, meest doorstromers, blijkt na twee jaar toch niet langer te willen verhuizen (idem).

Situaties van echtscheiding of het beëindigen van samenwonen, waarbij een van de partners het huis verlaat, maken 7% tot 8% uit van alle verhuizingen en een even groot aandeel komt voort uit sloop van de oude woning, meestal vanwege herstructurering. Deze woningzoekenden hebben voorrang bij de toewijzing van sociale huurwoningen. Vanaf 2006 werden ruim 20.000 woningen per jaar gesloopt; in 2010 daalde dat aantal tot 15.000 (CBS StatLine). Verdere sloop ligt in de krimpgebieden met manifeste overschotten in de rede, terwijl in stedelijke gebieden met woningtekorten, met name in de noordelijke Randstad, terughoudendheid meer voor de hand ligt.

Mantelzorgwoningen

De regering wil meer ruimte geven aan vormen van 'meergeneratiewonen', waarbij de jongere generatie mantelzorg aan de ouder(s) kan geven. De gedachte is dat aan mantelzorg (nog) meer behoefte zal ontstaan door enerzijds vergrijzing en anderzijds bezuinigingen op de AWBZ en de WMO en dat ruimtelijke nabijheid die mantelzorg vergemakkelijkt (zie ook hoofdstuk 4). Naar aanleiding van de vermelding van kangoeroewoningen in het Regeerakkoord, voerde Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg (2011) een *quick scan* uit onder enkele woningcorporaties met ongeveer een tiental van dergelijke woningen. Het gaat om setjes van een grotere en een aangrenzende kleine woning, met gecombineerde huurcontracten voor meestal kind en ouder(s). De woningen blijken de bewoners te bevallen; ze blijven er lang zitten, maar bij overlijden of vertrek is het toch lastig om nieuwe bewoners te vinden. Interesse is er bij mensen die intensief verzorgd worden, maar ook wel als de hulprelatie eerder omgekeerd is en de ouders bijvoorbeeld op kleinkinderen passen. Er lijkt geen groei te zijn in de belangstelling.

In het algemeen vertoonde het inwonen van ouders bij een van hun kinderen een dalende lijn van begin jaren tachtig tot eind jaren negentig, tot enkele tienduizenden personen. Daarbij komt dat in dergelijke situaties lang niet altijd sprake is van een zorgrelatie: het gaat evengoed om opvang van een ouder na bijvoorbeeld een echtscheiding van de ouders (Kullberg 2010: 189). Hoewel het meergeneratiewonen een marginaal verschijnsel is, kan het voor de betrokkenen in een grote behoefte voorzien. Behalve meergeneratiewoningen zijn ook verplaatsbare units op het eigen erf schaars, omdat veel tuinen te klein zijn om een dergelijke voorziening te plaatsen (als men al een tuin heeft) en de kosten van het plaatsen bovendien hoog zijn. Belemmeringen in de sfeer van bouwregelgeving en vergunningen wil het kabinet-Rutte wegnemen.

De gemiddelde duur van een mantelzorgrelatie tussen kind en (schoon)ouder bedraagt vijf jaar waarin gemiddeld zestien uur per week gezorgd wordt. Er zijn ruim 1 miljoen

kinderen die voor hun (schoon)ouders zorgen en dat aantal groeit. Daarbij neemt de intensiteit van de zorg toe naarmate de zorgrelatie langer duurt en vaak zal niet te voorzien zijn hoe lang die verzorging gaat duren (De Boer et al. 2009). De behoefte om nabij te verblijven zal wellicht ook pas in de loop van de verzorging nijpend worden en vervolgens van betrekkelijk korte duur kunnen zijn. In de Woonvisie van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) (TK 2010/2011c) wordt geopperd om mantelzorgers bij een herziening van de Huisvestingwet, door aangepaste verhuurregels, makkelijker in de buurt van de zorgvrager te kunnen huisvesten. Toch ligt het minder voor de hand dat mantelzorgers, met name de hogeropgeleiden voor wie de reisafstand het meest aan de orde is, (koop)huis en haard zullen verruilen voor een kortstondig intermezzo in de wooncarrière, in de woonplaats en buurt van hun naaste die verzorgd moet worden. Het omgekeerde ligt iets meer voor de hand: dat wanneer de hulpbehoefte de draagkracht van burens ontstegen is, de te verzorgen ouder nog enige tijd in de buurt van het verzorgende familielid komt te wonen, in een geschikte woning of zorgunit. Maar daarvoor zullen veel reguliere woningen niet voldoen.

Nederland in Europa

Nederlandse woningen behoren qua ouderdom tot de middenmoot van Europa: driekwart is van na de Tweede Wereldoorlog en de helft is van na 1970. Ook het aantal bewoners per woning ligt met 2,3 personen rond het Europese gemiddelde, net als de beschikbare oppervlakte per bewoner. Van de ingezetenen van de 27 EU-landen woont bijna 42% in een flat; in Nederland is dat nog geen 15%.⁴ Hier is het rijtjeshuis de dominante woonvorm, wat verder alleen in het Verenigd Koninkrijk en Ierland het geval is (Eurostat 2011). Zo goed als alle woningen zijn voorzien van een badkamer, stromend warm water en verwarming, wat vooral in Oost-Europese landen in minstens een derde van de woningen niet het geval is (Dol en Haffner 2010).

Vergeleken met andere Europese landen is in Nederland het aandeel koopwoningen altijd nog vrij laag, hoewel groter dan in Duitsland en vergelijkbaar met Frankrijk. Maar er zijn maar weinig Europese landen waar het woningeigendom zich zo sterk concentreert bij hogere en middeninkomens. Behalve in Nederland is dat alleen in Zweden en Duitsland het geval (Dol en Haffner 2010: 80). De vraagondersteuning in Nederland werkt een dergelijke verdeling sterk in de hand. De hypotheerente-aftrek heeft ertoe bijgedragen dat de totale hypotheekschuld in geen land zo hoog is als in Nederland, aflossen is immers onvoordelig. Maar ook zijn de hypotheekvoorwaarden tot voor kort erg gunstig geweest. Verder is in Nederland het aandeel sociale huurwoningen met een derde erg groot, terwijl er weinig particuliere huurwoningen zijn (9% van de woningvoorraad). De omvang van de sociale huursector en het gevaar van oneerlijke concurrentie met de particuliere verhuurders, hebben geleid tot de recente strengere toewijzingsnorm voor vrijkomende sociale huurwoningen aan de lagere inkomens (waarover meer in § 12.4).

12.3 Subjectief: hoe tevreden is men met de woonsituatie?

Tevreden met de woning

Tevredenheid met de woning vormt tot op zekere hoogte een afspiegeling van hoe de feitelijke woonsituatie is. Hoe hoger de woonkwaliteit, des te groter meestal de tevredenheid. Degenen die zeer tevreden zijn, beschikken gemiddeld over tweemaal zo veel woningkwaliteit als degenen die zeer ontevreden zijn.

Figuur 12.3 laat zien dat 90% van de Nederlandse huishoudens tevreden of zeer tevreden is met de woning. Verschillen zijn er vooral naar inkomen, al dan niet van niet-westerse afkomst zijn en naar woongebied, maar ook naar opleiding. Hoe lager het inkomen en de opleiding, des te minder tevreden men is. Niet-westerse migranten (vooral Marokkaanse en Turkse Nederlanders) zijn minder tevreden dan autochtonen en in de grote steden is men gemiddeld genomen minder tevreden dan in kleinere steden en dorpen (niet in de figuur). Binnen de steden steken de krachtwijken ongunstig af, maar die zijn dan ook uitgekozen op sociaal-economische achterstanden, veel kleine huurwoningen en overlastproblemen. In de krimpregio's is de tevredenheid met de woning juist groter dan daarbuiten.

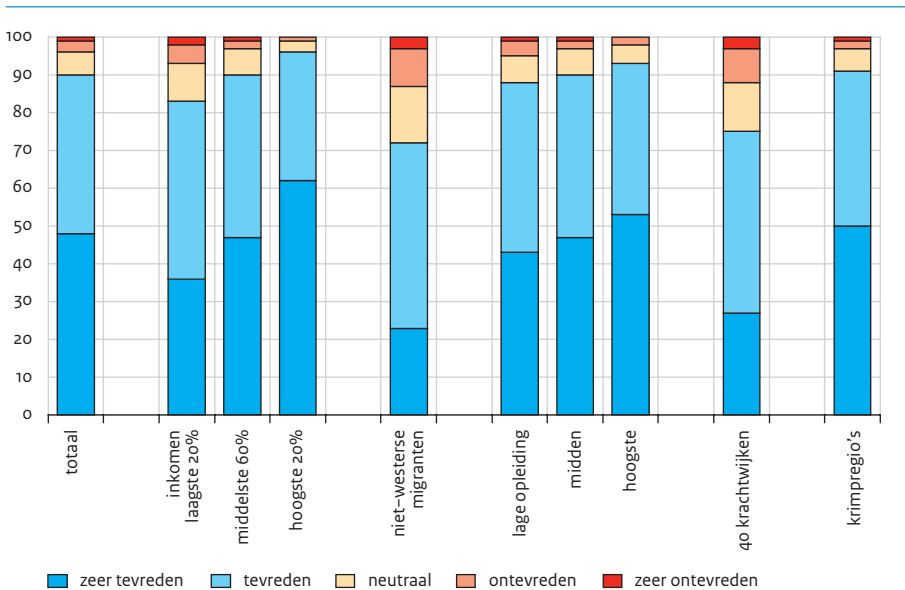
De geringe tevredenheid van lagere inkomensgroepen en mensen in stedelijk gebied is vooral terug te voeren op de geringere woonkwaliteit waarover zij beschikken. Als voor die kwaliteit wordt gecorrigeerd, vervalt het verschil in tevredenheid. Dat is niet zo voor gezinnen met kinderen, jongere huishoudens (vergeleken met 65-plussers), mensen met serieuze lichamelijke beperkingen, migranten en huurders. Die tonen zich kritischer, ook bij redelijk vergelijkbare woningkwaliteit en andere kenmerken. Voor een deel is dit goed te verklaren vanuit de meer of minder goed passende woning: passend bij de gezinsgrootte en bij eventuele lichamelijke beperkingen.

De veranderingen ten opzichte van 2002 (niet in de figuur) zijn overwegend marginaal, met uitzondering van de G4 en de krachtwijken in het bijzonder. Daar nam het aandeel zeer tevreden bewoners met 3 respectievelijk 5 procentpunten toe en het aandeel ontevredenen nam navenant af. Dit mocht ook verwacht worden met het oog op de substantiële aanpassing van de woningvoorraad in een aantal wijken. Bewoners die bij de sanering de wijk verlaten, vinden vaak een betere woning dan ze achterlieten, al zien velen van tevoren wel op tegen het sloopproces (Kleinhans 2006; Kleinegris et al. 2009). Niet-westerse migranten liepen, zoals we in paragraaf 12.2 zagen, de kwaliteitsachterstand voor een deel in, en dat blijkt ook uit een grotere tevredenheid met de woning: deze nam met 5 procentpunten toe ten opzichte van 2002. Al met al namen de verschillen tussen gebieden en groepen wat af.

De meeste kritiek wordt geleverd op de buitenruimte bij de woning (een op de vijf is daarmee niet tevreden), gevolgd door de ruimte in de woning (13% ontevreden) en de onderhoudstoestand van de woning (10% ontevreden). Kritiek op de onderhoudstoestand werkt het sterkst door in een mindere tevredenheid met de woning als geheel; kritiek op de buitenruimte het minst.⁵

Figuur 12.3

Tevredenheid met de woning naar inkomen, niet-westerse herkomst, opleiding en woongebied, 2009 (in procenten)

Bron: vrom (WoON'09) SCP bewerking

Tevreden met de woonomgeving

De tevredenheid met de woonomgeving ligt wat lager dan die met de woning zelf; gemiddeld is 84% van de huishoudens tevreden of zeer tevreden. De verschillen naar inkomen, opleiding, etnische achtergrond en woonlocatie zijn iets minder groot dan als het om de woning zelf gaat. De krachtwijken steken wel ongunstig af, maar opnieuw geldt: daarop zijn ze uitgekozen. Bewoners zijn vooral tevreden met de omgeving als er geen verloederende, overlast of criminaliteit is.

Terwijl er weinig veranderde in de algehele waardering tussen 2002 en 2009, was dat in de G4 en meer nog in de krachtwijken anders: het aandeel dat zeer tevreden is, nam in de krachtwijken toe met 4 procentpunten ten koste van de ontevredenen. Ook uit de Leefbaarometer, een monitor met aandacht voor (merendeels objectieve) kenmerken als armoede onder de bevolking, de kwaliteit van de woningvoorraad, publieke ruimten en voorzieningen, en overlast en criminaliteit, blijkt dat de leefbaarheid met name in de krachtwijken de laatste jaren verbeterde (vrom 2010). In 2010 is de situatie ten opzichte van 2008 bovendien stabiel gebleven, ondanks toegenomen werkloosheid in die laatste jaren. Ook is de stemming in de krachtwijken over hoe de buurt zich ontwikkelt positiever geworden in de afgelopen jaren (vrom/CBS 2010: 66). In 2009 was sprake van een trendbreuk: meer bewoners ervoeren dat hun buurt verbeterd was dan dat er meenden dat ze achteruit was gegaan. Ook de verwachting voor de toekomst was aanmerkelijk

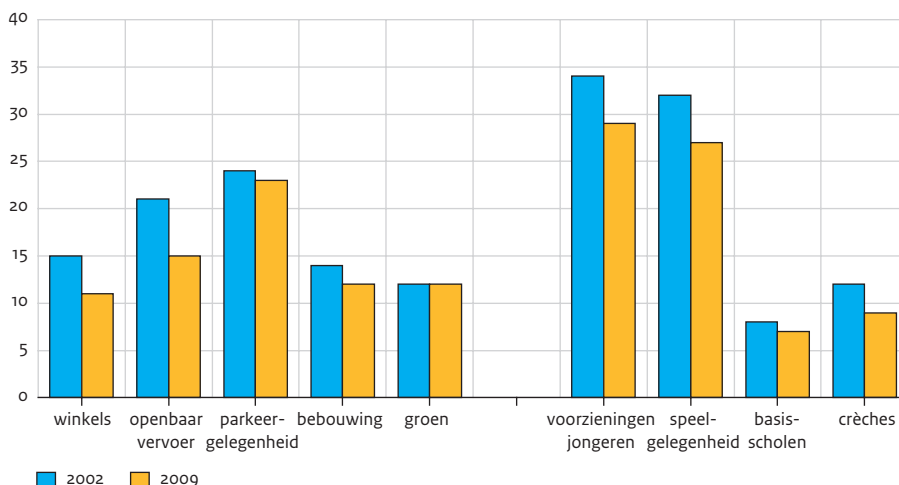
positiever dan in voorgaande jaren, vooral in de krachtwijken, maar ook elders in de grote steden en landelijk (ibidem).

Zowel de herstructurering in krachtwijken en andere stadswijken, als de verkoop van sociale huurwoningen had gunstige effecten op de leefbaarheid en veiligheid in de wijk en op de tevredenheid met de omgeving. De verkoop van koopwoningen voltrok zich vooral buiten de krachtwijken (Wittebrood en Permentier 2011). De herstructurering zorgt voor grotere spreiding van lagere inkomensgroepen over de stad en voor behoud van midden- en soms hogere inkomens voor de wijk.

In de krimpregio's is geen sprake van geringere tevredenheid met de omgeving dan gemiddeld in Nederland. Het spookbeeld van leegstand (in Parkstad Limburg momenteel 5% – SER 2011) en verloedering doemt nog niet op uit de tevredenheidscijfers. Wel deed zich tussen 2002 en 2009 een verschuiving voor van het oordeel 'zeer tevreden' naar 'tevreden', met 7 procentpunten. De leefbaarheidsthematiek heeft in de krimpregio's – anders dan in de krachtwijken – veel minder te maken met overlast en onveiligheidsgevoel, en veel meer met behoud van de gemeenschap en van het draagvlak voor voorzieningen. Die kwestie klinkt veel minder door in het totale oordeel over de woonomgeving.

Figuur 12.4

Aandeel huishoudens dat ontevreden is met diverse voorzieningen in de buurt, 2002 en 2009 (in procenten)

Bron: VROM (WBO'02; WOON'09) SCP-bewerking

Figuur 12.4 geeft de tevredenheid weer met een aantal voorzieningen in de buurt. Het oordeel is, bij de voorzieningen voor jongeren en voor kinderen, alleen geveld door mensen met kinderen in de relevante leeftijdsgroepen. Over vrijwel alle voorzieningen

behalve het groen in de buurt is men positiever geworden. Het meest ontevreden is men, verbeteringen in het oordeel ten spijt, met voorzieningen voor jongeren en speelvoorzieningen. Het aantal huishoudens voor wie die voorzieningen belangrijk zijn is een op de acht respectievelijk een op de vijf.

Opvallend is het positievere oordeel over het openbaar vervoer in de buurt, waarvan een derde van de huishoudens gebruik zegt te maken. In de G4, waar het aanbod heel rijk is, ligt het gebruik tweemaal zo hoog als elders. Toch nam de tevredenheid juist ook buiten de steden en in de krimpggebieden in het bijzonder toe. Hier kan de invoering van decentralisatie en marktwerking mogelijk een rol spelen, waarbij de opheffing van onrendabele lijnen werd goedge maakt door de inzet van kleinschalige en meer vraaggerichte en flexibele vormen van openbaar vervoer (In 't Veld 2010; zie ook hoofdstuk 10).

Ten opzichte van elders in Nederland ontwikkelde de tevredenheid met voorzieningen in de krimpggebieden zich voor het overige minder gunstig. Dat geldt in het bijzonder de basisscholen: het aandeel ouders dat (zeer) ontevreden was, verdubbelde van 4% tot 8%; een geringer aanbod van scholen is hieraan debet. Toch is de onvrede met de basisscholen in de krachtwijken tweemaal zo groot als in de krimpregio's. De tevredenheid met voorzieningen voor jongeren en speelgelegenheid voor kinderen ontwikkelde zich vooral gunstig in de G21. In de krachtwijken nam – opvallend – de tevredenheid met speelvoorzieningen juist af, wat verder alleen in de krimpregio's het geval was. Onduidelijk is of dit aan de voorzieningen als zodanig ligt of aan de wijze waarop ze (door anderen) gebruikt worden.

12.4 Betaalbaarheid van het wonen

Woonuitgaven huurders en eigenaarbewoners

In 2009 betaalden huurders gemiddeld 600 euro per maand aan wonen, inclusief bijkomende uitgaven voor energie, water en heffingen van lagere overheden (tabel 12.2). Lageropgeleiden betalen gemiddeld netto 560 euro en dit loopt op tot 680 euro voor hoogopgeleiden. Deze verschillen ontstaan door de woning zelf; de bijkomende uitgaven zijn voor alle opleidingsniveaus vrijwel gelijk. De woonquote (het aandeel van de totale woonuitgaven in het netto-inkomen, dus het beslag dat het wonen op het inkomen legt) loopt minder uiteen, van 36,9% bij laag- tot 35,4% bij hoogopgeleiden. Eigenaarbewoners zijn met 810 euro per maand meer kwijt aan het wonen en de verschillen naar opleidingsniveau tussen hen zijn groter (640 voor laag- en 900 voor hoogopgeleiden). Ook hier maken de uitgaven voor de woning zelf het verschil. Deze bestaan vooral uit de netto hypotheeklasten (gemiddeld 460 euro per maand, niet in de tabel), die uiteraard enorm kunnen verschillen tussen starters en huishoudens die de hypotheek (vrijwel) geheel hebben afbetaald. De gemiddelde bijkomende uitgaven variëren nauwelijks. De woonquotes liggen lager dan bij huurders (door de gemiddeld hogere inkomens van eigenaarbewoners) maar lopen meer uiteen (door grotere inkomensverschillen): van 28,4% bij lage tot 24,8% bij hoge opleidingsniveaus.

Tabel 12.2

Gemiddelde woonuitgaven en woonquote^a van huurders en eigenaarbewoners naar opleidingsniveau, 2009 (in euro's per maand en in procenten)

	N (mln.)	netto woonuitgaven	bijkomende uitgaven	totale uitgaven	woonquote
huurders	2,86	390	210	600	36,6
laag	1,29	340	210	560	36,9
middelbaar	0,94	390	220	610	36,8
hoog	0,63	460	210	680	35,4
eigenaarbewoners	4,11	490	310	810	26,3
laag	0,78	340	300	640	28,4
middelbaar	1,42	470	310	780	27,3
hoog	1,91	580	320	900	24,8

a Het aandeel van de totale woonuitgaven in het netto-inkomen.

Bron: vROM (WoON'09) SCP-bewerking

De woonquotes zijn in de loop der tijd gestegen (tabel 12.3). Bij huurders trad de grootste stijging (6 procentpunten) op tussen 2002 en 2006. Deze stijging wordt voor ruim de helft veroorzaakt door bijkomende uitgaven, vooral door sterk gestegen energielasten. Ook na 2006 stegen vooral de bijkomende uitgaven, maar inkomensgroei zorgde ervoor dat de quotestijging in dit tijdvak beperkt bleef. Bij eigenaarbewoners zien we de grootste lastenstijging eveneens tussen 2002 en 2006 optreden, voor het grootste deel door bijkomende uitgaven. Na 2006 stegen de inkomens sterk, maar ook rentestand, hypotheekschuld en energiekosten namen toe met als resultaat een lichte stijging van de woonquote. In de tijd gezien valt op dat de woonquotes van huurders met verschillende opleidingsniveaus naar elkaar toe zijn gegroeid, en die van eigenaarbewoners juist wat meer uiteen zijn gaan lopen.

Tabel 12.3

Gemiddelde woonuitgaven en woonquote^a van huurders en eigenaarbewoners naar opleidingsniveau, 2002-2009 (in euro's per maand en in procenten); jaarkomen (netto) van huurders en eigenaarbewoners naar opleidingsniveau, 2009 (in euro's x 1000)

	totale uitgaven 2002	totale uitgaven 2006	totale uitgaven 2009	woon- quote 2002	woon- quote 2006	woon- quote 2009	jaar- inkomen 2009
huurders	460	540	600	30,3	36,3	36,6	23,2
laag	430	510	560	32,1	37,8	36,9	20,8
middelbaar	460	550	610	29,2	35,8	36,8	23,7
hoog	510	600	680	27,1	33,5	35,4	27,5
eigenaarbewoners	580	670	810	21,6	25,0	26,3	43,3
laag	450	530	640	22,5	26,3	28,4	30,7
middelbaar	580	650	780	22,6	26,0	27,3	39,4
hoog	650	750	900	20,3	23,6	24,8	51,3

a Het aandeel van de totale woonuitgaven in het netto-inkomen.

Bron: VROM (WBO'02; WON'06 en '09) SCP-bewerking

De gestegen hypotheekschulden vormen een risico nu de woningprijzen niet langer stijgen maar sinds 2008 zelfs nominaal dalen. Eigenaarbewoners die de rentelasten niet langer kunnen opbrengen, kunnen met een restschuld achterblijven na verkoop van de woning (zie Ras et al. 2010). Dit is niet alleen het geval bij stijgende rente en oplopende werkloosheid, maar ook bij echtscheiding. Vooral degenen die rond de prijspiek van 2008 kochten, lopen dit risico. Het percentage huishoudens dat een grotere hypotheekschuld heeft dan de waarde van de woning ligt in 2009 op 15% (BZK 2010). Het aantal huishoudens dat na een gedwongen woningverkoop met verlies een beroep deed op de Nationale Hypotheek Garantie (NHG) neemt inderdaad toe, maar ligt met enkele honderden per kwartaal nog steeds op een relatief laag niveau (SWEW 2011).

In hoofdstuk 2 is ingegaan op het profijt dat huishoudens hebben van de overheid. We kijken hier kort naar het profijt van regelingen op het gebied van de volkshuisvesting (zie Pommer et al. 2011). Bij huurders gaat het om het voordeel van een lagere dan marktconforme huur en om de huurtoeslag.⁶ Eigenaarbewoners hebben voordeel van het fiscale regime rond de eigen woning. Ze mogen enerzijds de gehele betaalde hypotheekrente in mindering brengen op hun belastbaar inkomen en hoeven anderzijds slechts een laag eigenwoningforfait bij het inkomen op te tellen in verband met het voordeel uit eigenwoningbezit.

De laagste en de hoogste inkomens⁷ blijken het meest te profiteren. Onder de lage inkomens hangt het profijt samen met dat van huurders, vooral door de huurtoeslag (60%) maar ook door de lage huren (40%). Onder hoge inkomens domineert het voordeel voor eigenaarbewoners. De laagste inkomens ontvangen ongeveer 20% en de hoogste

inkomens ruim 25% meer dan bij een volstrekt gelijke verdeling het geval zou zijn, terwijl de middeninkomens het met 15% minder dan gemiddeld moeten stellen. Sinds 1999 nam het voordeel van de hoogste inkomens wat af ten gunste van de laagste inkomens. Rond het fiscale regime voor eigenaarsbewoners woedt al enige tijd een felle discussie waarin verdelingsaspecten, bevordering van eigenwoningbezit, economische stabiliteit, dreigende waardedaling van woningen en verworven rechten een rol spelen.

Uitgaven van scheefwoners

Voor huishoudens met lagere inkomens is de betaalbaarheid van het wonen in Nederland geregeld via woningcorporaties. Zij verhuren woningen met een huur die laag is doordat de woningen vaak van eenvoudige kwaliteit zijn, maar ook doordat de huur lager wordt gesteld dan de marktconforme huur. Lage inkomens zijn bovendien beschermd via de huurregulering. De maximale huurverhoging, bij wet geregeld, is vaak beperkt, zeker vergeleken met de prijsstijgingen in de koopsector in de periode tot 2008. Toch worden regelmatig hogere inkomens toegelaten tot een huurwoning met een bescheiden huur. Mogelijke argumenten hiervoor zijn inkomensmenging, het tegengaan van segregatie of een slechte verhuurbaarheid van bepaalde woningen. Daarnaast zijn er uiteraard huishoudens die met een laag inkomen worden toegelaten, maar daarna een inkomensstijging meemaken. In Nederland is er tot nu toe, in tegenstelling tot in een aantal andere landen, geen regeling die in dat geval het inkomen opnieuw toetst en vervolgens toestaat de huur extra te verhogen of een verhuizing op te leggen. De wachttijden voor goedkope huurwoningen bedragen in veel gebieden meerdere jaren. Het scheefwonen beperkt de doorstroming op de woningmarkt. Ook kan men zich afvragen of gesubsidieerd huren niet beperkt moet blijven tot de laagste inkomens. In het Regeerakkoord is daarom afgesproken de uitstroom van hogere inkomens met een huur onder de zogenaamde liberalisatiegrens (in 2011: 652 euro per maand) te bevorderen. Zij betalen een lage huur en hebben daarmee een bescherming die gezien hun inkomen niet noodzakelijk is. Het plan is om de huur van huurders met een belastbaar inkomen boven 43.000 euro in woningen met een huur onder de liberalisatiegrens, de zogenoemde scheefwoners, sneller te verhogen. Per jaar zal deze groep huishoudens dan te maken krijgen met een maximale huurverhoging van 5% boven de inflatie. Invoering was gepland per 1 juli 2011, maar doordat de uitvoering lastiger blijkt dan voorzien is de streefdatum voor invoering inmiddels verschoven naar 1 juli 2012 (Rijksoverheid 2011).

Tabel 12.4

Gemiddelde woonuitgaven en woonquote van huurders naar belastbaar inkomen en naar huur, 2009 (in euro's per maand); woningkwaliteit en netto-uitgaven per eenheid woningkwaliteit (in indexcijfers, gemiddelde = 100 en in euro's per jaar)

	N (mln.)	huur huur	huur- toeslag	netto- huur ^a	woon- quote	woning- kwaliteit	netto-uitgaven per eenheid woning- kwaliteit
inkomen < 43.000 en huur < liberalisatiegrens	2,09	410	100	310	38,5	67	59
inkomen > 43.000 en huur < liberalisatiegrens	0,40	450	0	450	20,4	76	76
huur > liberalisatiegrens	0,19	840	0	840	47,5	93	117
alle huurders	2,68	440	80	370	36,6	70	66

a Nettohuur = huur – huurtoeslag.

Bron: vROM (WoON'09) SCP-bewerking

Tabel 12.4 presenteert de uitgaven van huurders naar belastbaar inkomen en naar huur. Huurders met een inkomen onder 43.000 euro en met een huur onder de liberalisatiegrens zijn netto gemiddeld 310 euro per maand kwijt aan de huurwoning: hun huur bedraagt 410 euro en zij ontvangen gemiddeld 100 euro aan huurtoeslag. Ze vormen met bijna 2,1 miljoen huishoudens veruit de grootste groep huurders. De groep scheefwoningers is met 400.000 huishoudens een stuk kleiner. Zij betalen gemiddeld 450 euro huur per maand en ontvangen vanwege hun hogere inkomen geen huurtoeslag. Hun nettohuur is bijna anderhalf keer zo groot als die van de lage inkomens. Krijgen ze er ook meer voor terug? Hun woning blijkt gemiddeld 13% meer woningkwaliteit te bieden, maar het verschil in huur is groter. Per saldo betalen ze per eenheid woningkwaliteit 29% meer (76 tegenover 59 euro). Scheefwoningers betalen dus bijna een derde meer per eenheid dan de lage inkomens en huren zo bezien dus minder 'scheef' dan de term doet vermoeden.

Een vergelijking met huurders met een huur boven de liberalisatiegrens geeft echter een heel ander beeld. Die groep van 190.000 huishoudens betaalt gemiddeld 840 euro per maand, woont in woningen die 22% meer woningkwaliteit leveren en is per eenheid woningkwaliteit 54% meer kwijt dan de scheefwoningers. Vergeleken met de vrije sector zijn 'scheefwoningers' dus inderdaad goedkoper uit.

Blijft scheefwonen bestaan?

Het is natuurlijk de vraag wat de scheefwoningers zullen gaan doen als hun huur conform de kabinetsplannen versneld verhoogd wordt. Ruwweg zijn hun opties: blijven zitten, goedkoper gaan huren of een koopwoning zoeken.⁸

We geven hier een schatting van wat er gebeurt als deze groep van 400.000 huishoudens vier jaar lang 5% extra huurverhoging bovenop de inflatie krijgt. Hiervoor gebruiken we

het model uit Ras et al. (2006), geactualiseerd in Ras et al. (2011). Dit model geeft inzicht in het gedrag van huishoudens: hoe zouden ze willen wonen als de financiële prikkels (huur, huurtoeslag enz.) veranderen? We kunnen hiermee voor de lange termijn een verwachting uitspreken. Concrete verhuizingen voor de eerstkomende jaren kunnen niet worden beschreven.

Voor de berekening nemen we aan dat de woningen daadwerkelijk ruim 20% duurder verhuurd zullen worden. Dit is nog niet vanzelfsprekend: het woningwaarderingsstelsel laat niet voor al deze woningen een zo hoog nieuw huurniveau toe. Verhuurders kunnen bovendien uit bijvoorbeeld markttechnische overwegingen besluiten de huur niet (zo ver) te verhogen. In krimpregio's zal dit zeker meespelen. Daar zullen huurders ook wellicht huiverig zijn om te kopen, bij gebrek aan perspectief op een prettige verkoop van de woning later in hun leven.

Wanneer alle scheefwoners in hun woning blijven wonen, stijgt hun gemiddelde woonquote van 20,4% naar 24,5%. Maar op de lange termijn zullen ongeveer 70.000 scheefwoners gegeven deze veel hogere huur liever gaan kopen. Wie dan nog steeds huurt, zal vanwege de gestegen prijzen gemiddeld 9% minder woningkwaliteit willen consumeren. Dit compenseert de huurverhoging van ruim 20% voor bijna de helft.

Toch leveren zij de verhuurders per saldo circa 350 miljoen euro extra huur op. De overheid zou hiervan 200 miljoen euro kunnen heffen om de toegenomen hypotheekrenteaftrek te bekostigen. De nieuwe groep eigenaarbewoners zal namelijk naar verwachting samen jaarlijks ruim 200 miljoen euro belastingteruggave door hypotheekrenteaftrek gaan ontvangen. De overige 150 miljoen euro lijkt dan een voordeel voor verhuurders, maar zij moeten wel administratiekosten maken omdat de inkomens van de huurders regelmatig getoetst moeten worden. Hoeveel dit kost, is onbekend (Muller 2011).

Corporaties mogen hooguit 10% inkomens boven 33.614 euro toelaten

Volgens de nieuwste Europese richtlijn mogen corporaties sinds 1 januari 2011 hooguit 10% van hun sociale huurwoningen toewijzen aan huishoudens met een belastbaar jaarinkomen boven 33.614 euro (TK 2010/2011b). De achterliggende gedachte is dat staatssteun aan corporaties alleen is toegestaan als dit geld de laagste inkomens ten goede komt.⁹ De maatregel geldt generiek voor alle corporaties. In gebieden met lage inkomens (bijvoorbeeld de krimpregio's) zal het behalen van het quotum minder problemen opleveren, maar voor huishoudens in de dichterbevolkte delen van het land zijn grotere gevolgen te verwachten.

We kennen de inkomens van toegelaten huishoudens niet precies, maar met onze gegevens (Woononderzoek Nederland (WoON) 2009) kunnen we wel de inkomens nagaan van huishoudens die in de afgelopen twee jaar een corporatiewoning zijn gaan huren met een huur onder de liberalisatiegrens.¹⁰ Het blijkt dat 26% van hen een belastbaar inkomen heeft boven 33.614 euro. Wanneer corporaties alleen huishoudens met een inkomen van hooguit ongeveer 39.000 euro zouden toelaten, wordt de Europese 10%-norm gehaald. De groep boven 39.000 euro, die dan niet meer zou worden toegelaten, omvat nog steeds 19% van de huishoudens die recent in corporatiewoningen werden toegelaten. Hun opties zullen dan bestaan uit kopen of huren bij een andere partij, of kopen of huren bij de corporatie, maar nu tegen een huur boven

de liberalisatiegrens. Of dit in de praktijk lukt, is onzeker. Zo stellen de Raden voor de leefomgeving en infrastructuur in een advies over middeninkomens op de woningmarkt (RLI 2011) dat voor de lagere middeninkomens (33.614 tot 43.000 euro) de sprong in huurprijs naar de niet-gereguleerde huursector te groot is, terwijl de sprong naar de koopsector wordt bemoeilijkt door de toch nog hoge kooprijzen en de strengere kredietcriteria.

Interesse om woning te kopen

Een ander voorstel uit het Regeerakkoord is om huurders van corporatiewoningen het recht te geven hun woning tegen een 'redelijke' prijs te kopen. Hebben huurders van een corporatiewoning daar inderdaad belangstelling voor? Corporaties verkochten vanaf 2000 jaarlijks ruwweg 5000 huurwoningen aan zittende huurders. Maar dit aantal daalt sinds 2006 gestaag, met ruim 2000 verkopen in 2009 als laatste meting (Kadaster 2011), ook al wordt steeds vaker een substantiële prijskorting geboden (Jókövi 2011).

In het WoON '09 zien we inderdaad dat ongeveer 3% van de corporatiehuurders in de afgelopen vijf jaar de huurwoning heeft gekocht. Aan de rest van de corporatiehuurders is gevraagd of zij interesse zouden hebben om de woning tegen de 'marktwaarde' te kopen. Ongeveer 12% zegt hier direct ja tegen maar de grote meerderheid, 78%, reageert direct met nee. In de krachtwijken en vooral in de krimpregio's ligt het enthousiasme om te kopen lager.

De redenen om al dan niet te willen kopen zijn divers. Het verwerven van eigen bezit en het eigen baas kunnen zijn worden wel als argument voor genoemd, en ouderdom van de respondent en financiële beperkingen zijn een vaak genoemd tegenargument.

De groep scheefwoners blijkt tweemaal zo vaak interesse te hebben om de woning tegen de marktwaarde te kopen. Zoals te verwachten is de belangstelling onder lagere inkomens juist minder.

12.5 Slotbeschouwing

Vooraf het inkomen is bepalend voor de positie op de woningmarkt. De verschillen naar opleidingsniveau zijn voor een flink deel te herleiden tot inkomensverschillen tussen hoger- en lageropgeleiden. Contrast in woningkwaliteit is er vooral tussen enerzijds de hoogstopgeleiden en anderzijds degenen met een lage of middelbare opleiding.

Hoewel zowel de nieuwbouw als de herstructurering van woningen door de crisis op een laag pitje staan, is over een langere reeks van jaren de woonkwaliteit verder verbeterd. In de steden en in de krachtwijken in het bijzonder was dit het geval, waarbij zowel de herstructurering als de verkoop van huurwoningen een positieve rol speelden. Die verkoop van corporatiewoningen verloopt wel steeds moeizamer, ondanks toenemende kortingen op de aankooprijzen. In de krachtwijken nam de woontevredenheid onder de meeste bewoners toe. De uitdaging zal daar zijn om met veel minder geld toch het onderhoud van de wijken op peil te houden en de optimistische verwachtingen levend te houden.

In de krimpggebieden is men nog erg tevreden met het wonen, al liep de tevredenheid met enkele basisvoorzieningen als winkels, basisscholen en speelgelegenheid terug.

De woonuitgaven zijn in de loop der tijd gestegen. Bij huurders zijn de energielasten en heffingen samen gestegen tot meer dan een derde van de totale woonlast. Bij goedkope woningen is dat aandeel nog groter en energiebesparing is zodoende een belangrijk thema geworden binnen de woonlastenbeheersing. Voor eigenaarsbewoners stegen na 2006 behalve de inkomens ook de rente, hypotheekschuld en energiekosten. De gestegen hypotheekschulden vormen een risico nu de woningprijzen niet langer stijgen maar sinds 2008 dalen. Eigenaarsbewoners die de rentelasten niet langer kunnen opbrengen, kunnen met een restschuld achterblijven na verkoop van de woning. Met name degenen die rond de prijsspiek van 2008 kochten, lopen dit risico, ondanks de recente maatregelen.

De beleidsdoelstelling om de woningmarkt in beweging te krijgen door huren meer marktconform te maken heeft nog geen vorm gekregen. Een extra huurverhoging voor huishoudens die met een goed inkomen in een sociale huurwoning zitten, zal naar verwachting zeker een prijsprikkel zijn: deze huurders krijgen nu beduidend meer waar voor hun geld dan huurders in de commerciële sector. Ongeveer een zesde van de 400.000 huishoudens die nu scheefwonen, zal een koophuis wensen; ook zal er interesse zijn in een goedkopere huurwoning, als zulke woningen beschikbaar zijn. Een prikkel om meer passend naar inkomen te gaan wonen gaat ook uit van de nieuwe toewijzingsnorm, waarbij bijna alleen nog de inkomens tot ruim 33.000 euro voor sociale huur in aanmerking komen. Daardoor moet ongeveer een op de vijf woningzoekende huurders uitwijken naar commerciële huur of een koophuis.

Noten

- 1 Voor een toelichting op de berekeningen van woningkwaliteit: zie het concept 'woondiensten' in Ras et al. 2006.
- 2 In dit hoofdstuk wordt met migranten bedoeld: migranten en hun kinderen/nakomelingen.
- 3 Voor deze cohortanalyse op basis van de woningbehoefteonderzoeken vanaf het jaar 1977 is een iets andere maat voor kwaliteit gebruikt dan in de rest van dit hoofdstuk, omdat in vroege edities van dit onderzoek minder woningkenmerken gemeten zijn; zie ook Kullberg en Iedema (2010: 389).
- 4 Van de personen; in tabel 12.1 zijn huishoudens weergegeven.
- 5 Dit blijkt uit een regressievergelijking waarbij de algehele tevredenheid met de woning verklaard wordt uit een reeks specifieke kritiepunten op de woning.
- 6 Hierbij moesten de markthuren geschat worden, omdat in de Nederlandse situatie maar heel beperkt commercieel wordt verhuurd. Deze commerciële verhuur vindt nauwelijks in vrije markt-omstandigheden plaats door de concurrentie van gesubsidieerde woningen en de subsidies op het eigenwoningbezit.
- 7 De indeling in inkomens is verschillend: in Pommer et al. (2011) zijn de inkomens in drie even grote groepen verdeeld. Hier houden we de indeling in onderste 20%, middelste 60% en bovenste 20% aan. We richten ons op zelfstandig wonende huishoudens, exclusief de onderste 10% inkomens uit Pommer et al. (2011), die vooral thuis- en uitwonende studenten zijn. Zij profiteren nauwelijks van de hier beschreven regelingen. De resultaten uit Pommer et al. (2011) zijn omgerekend naar de indeling die we hier gebruiken.

- 8 Of, geheel tegen de bedoeling van de maatregel in, hun belastbaar inkomen verlagen. Dit is ook bij de nieuwe Europese toelatingsgrens (33.641 euro) een optie die wel eens genoemd wordt. Of huishoudens zo gemakkelijk hun inkomen (tijdelijk) verlagen, konden we niet onderzoeken. Maar dergelijke scherpe inkomensgrenzen geven huishoudens ongetwijfeld *second thoughts* bij mogelijkheden tot inkomensgroei.
- 9 Steun aan corporaties is niet expliciet op de rijksbegroting terug te vinden. De corporaties hebben medio jaren negentig via de bruteringsoperatie in een klap het saldo van toekomstige subsidies en uitstaande leningen ontvangen. Daarmee hebben ze ook nu nog een gunstiger positie dan marktpartijen op de woningmarkt.
- 10 Ter controle bekeken we ook de huishoudens die zeggen een huurwoning met een huur onder de liberalisatiegrens te willen betrekken. Ook al is dit zeggdrag in plaats van doegdrag, de verdeling over inkomens spoort toch goed met de verdeling die we in dit hoofdstuk hebben gepresenteerd.

Literatuur

- Aedes-Actiz Kenniscentrum Wonen-Zorg (2011). *Kangoeroewoningen: woningen met kansen en beperkingen*, Quickscan 2011. Geraadpleegd 6 juni 2011 via www.kenniscentrumwonzorg.nl/dossiers/woonvariaties
- Boer, Alice de, Marjolein Broese van Groenou en Joost Timmermans (red.) (2009). *Mantelzorg. Een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- BZK (2010). *Woonuitgaven huurders en kopers. Uitkomsten WoOn2009*. Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Dol, C. en M. Haffner (red.) (2010). *Housing statistics in the European Union*. Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Eurostat (2011). *Housing Statistics*. Geraadpleegd 26 juli 2011 via epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained
- GfK Panel Services Benelux (2009). *Ruimte op de woningmarkt. Onderzoek naar de realisatie van verhuishwensen*. Dongen (GfK Panel Services Benelux).
- Ginkel, J. van (2010). *Inventarisatie financieringsconstructies*. Rotterdam: Ecorys.
- Jókóvi, Margit (2011). *Waarom verkoopt de ene corporatie meer huurwoningen dan de ander?*
In: *Tijdschrift voor de volkshuisvesting*, jg. 17, nr. 1, p. 22-25.
- Kadaster (2011). *Verkochte sociale huurwoningen per jaar naar zittende/niet-zittende huurder. Aanpassing huurprijzen per 1 juli 2011*. Geraadpleegd 6 juni 2011 via www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/persberichten/2011/03/29/aanpassing-huurprijzen-per-1-juli-2011.html
- Kleinegris, R., R.J. Kleinhans en R. Vermeulen (2009). O, o Den Haag: herstructurering achter de duinen.
In: *Geografie*, jg. 18, nr. 6, p. 12-15 (www.geografie.nl).
- Kleinhans, R.J. (2006). *Sociale implicaties van herstructurering en herhuisvesting* (proefschrift). Delft: Delft University Press.
- Kullberg, Jeanet (2010). *Gepaste afstand. Over ruimtelijke nabijheid van ouders en kinderen*. In: Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmerts en Vic Veldheer (red.), *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010* (p. 183-202). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kullberg, Jeanet en Jurjen Iedema (2010). *Generaties op de woningmarkt*. In: Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmerts en Vic Veldheer (red.), *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010* (p. 387-410). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Muller, Léon (2011). Inkomensstoets zet huizenmarkt juist nog meer op slot. In: *Tijdschrift voor de volkshuisvesting*, jg. 17, nr. 2, p. 13-16.
- Pommer, Evert (red.), Jedid-Jah Jonker, Ab van der Torre en Hetty van Kempen (2011). *Minder voor het midden. Profijt van de overheid in 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ras, Michiel, Evelien Eggink, Edwin van Gameren en Ingrid Ooms (2006). *Uitgerekend wonen. Een model voor de vraag van huishoudens naar wonen en de gevolgen van beleidswijzigingen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ras, Michiel, Ingrid Ooms en Evelien Eggink (2010). *Kopers in de knel? Een scenariostudie naar de gevolgen van de crisis voor huiseigenaren met een hypotheek*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ras, Michiel, Ingrid Ooms, Edwin van Gameren en Evelien Eggink (2011). Housing Consumption and Financial Policy Instruments in the Netherlands. In: *Housing Studies*, jg. 26, nr. 7-8, p. 975-995
- Rijksoverheid (2011). *Aanpassing huurprijzen per 1 juli 2011*. Geraadpleegd 6 juni 2011 via www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/persberichten/2011/03/29/aanpassing-huurprijzen-per-1-juli-2011.html
- RLI (2011). *Open deuren, dichte deuren. Middeninkomensgroepen op de woningmarkt*. Den Haag: Raden voor de leefomgeving en infrastructuur.
- SER (2011). *Bevolkingskrimp benoemen en benutten*. Den Haag: Sociaal-Economische Raad (Advies 11/03, maart 2011).
- SWEW, Stichting Waarborgfonds Eigen Woningen (2011). *Kwartaalcijfers Stichting Waarborgfonds Eigen Woningen (2^e kwartaal 2011)*. Geraadpleegd 6 september 2011 via www.nhg.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/PDF/kwartaalberichten/Factsheet_2e_kwartaal_2011.pdf
- TK (2010/2011a). *Aanpak Wijken*. Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van 31 januari 2011. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, 30995, nr. 87.
- TK (2010/2011b). *Kamervragen mevrouw De Boer d.d. 28 december 2010 over het aan de laars lappen van EU-regels staatssteun woningcorporaties*. Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van 8 februari 2011. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, Aanhangsel nr. 1360.
- TK (2011/2011c). *Woonvisie: 'Naar een evenwichtige woningmarkt'*. Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van 8 februari 2011. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, 32847 nr. 1.
- Veld, N. in 't (2010). *Ontwikkeling openbaar vervoer 2000-2008. Vraag en aanbod*. Utrecht: Kennisplatform Verkeer en Vervoer.
- VROM (2010). *Leefbaarheid door de tijd*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- VROM/CBS (2010). *Het wonen overwogen. De resultaten van het WoonOnderzoek Nederland 2009*. Den Haag: ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Wittebrood, K. en M. Permentier (2011). *Wonen, wijken en interventies. Krachtwijkenbeleid in perspectief*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Geraadpleegde websites

www.svn.nl

13

Leefsituatie, geluk en
kwaliteit van leven

13 Leefsituatie, geluk en kwaliteit van leven

Jeroen Boelhouwer

-
- Tussen 1999 en 2010 is de leefsituatie van Nederlanders met 6% verbeterd (betere huisvesting, meer vakanties, toegenomen sociale participatie). Voor de meeste Nederlanders heeft de economische crisis nog geen invloed op hun leefsituatie.
 - 82% van de Nederlanders is gelukkig. Gemiddeld geven Nederlanders een 7,8 voor het leven dat ze leiden.
 - De leefsituatie van hoogopgeleiden, mensen die werken en mensen met hogere inkomens is beter dan die van laagopgeleiden, mensen die niet werken en mensen met lagere inkomens.
 - In de afgelopen tien jaar gingen de laagste 20% inkomens, niet-westerse migranten en alleenstaanden er wat hun leefsituatie betreft meer dan gemiddeld op vooruit; aan de andere kant gingen de hoogste 20% inkomens, mensen met een kleine baan en middelbaar opgeleiden er minder dan gemiddeld op vooruit. Geen enkele groep ging erop achteruit.
 - Het verschil in leefsituatie tussen laag- en hoogopgeleiden is in 2010 14%. Dit verschil is sinds 1999 nauwelijks veranderd. De verschillen tussen hoge en lage inkomens en tussen werkenden en niet-werkenden namen wel af.
 - Het verschil in geluk tussen hoog- en laagopgeleiden is 4%. Ook dat is in de afgelopen tien jaar niet veranderd. Het verschil in geluk tussen lage en hoge inkomens nam wel af.
 - Zelfredzaamheid is, naast inkomen, opleiding en gezondheid, belangrijk voor het verbeteren van de leefsituatie.
 - Bij de meeste groepen gaat een verbetering van de leefsituatie gepaard met een groter geluk. Voor mensen die hun gezondheid als slecht ervaren is dat niet het geval. Voor hun geluk is gezondheid blijkbaar van grotere betekenis dan de andere aspecten van hun leefsituatie.
 - Nederlanders behoren nog steeds tot de meest gelukkigste volken in Europa.
 - Ook de objectieve kwaliteit van leven is naar Europese maatstaven in Nederland hoog.
-

13.1 Sturen op geluk; de overheid als geluksmachine of pechdemper

Sinds het in 2009 verschenen rapport *on the Measurement of Economic Performance and Social Progress* (Stiglitz et al. 2009) is de aandacht van beleidsmakers en politici voor kwaliteit van leven gegroeid. Het rapport werd geschreven in opdracht van de Franse president Sarkozy en schetst het belang van het opnemen van sociale en ecologische factoren – naast economische – om te beschrijven hoe het met een land gaat. Naar aanleiding van dit rapport zijn in veel Europese landen initiatieven genomen om kwaliteit van leven als doel mee te nemen in het beleid, of om te onderzoeken of dit mogelijk is. In het Verenigd Koninkrijk is in 2010 een nationale discussie gestart, geïnitieerd door premier Cameron, over het meten van *national wellbeing*; die discussie moet eind 2011 tot een plan leiden (BPMO 2011). Ook in Duitsland is, op verzoek van het parlement, een commissie ingesteld die een voorstel moet doen voor een systeem van indicatoren om kwaliteit

van leven (zowel objectief als subjectief) te meten (Deutscher Bundestag 2010). In een aantal andere landen trachten nationale statistische bureaus sociale indicatoren in de nationale rekeningen te integreren of worden rondetafelbijekomsten gehouden met het doel te komen tot een meting van kwaliteit van leven (OECD 2011). Ook het Europees Parlement vraagt om betere cijfers (EP 2011) en internationale organisaties als de OECD nemen initiatieven om de kennis te bundelen (Progress of societies, Beyond GDP). Aan de jaarlijkse rapporten van de Verenigde Naties over Human Development worden sinds 2010 naast de objectieve cijfers cijfers over geluk en tevredenheid toegevoegd (UNDP 2010). Tot slot nam de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties op 19 juli 2011 een resolutie aan die de lidstaten oproept om te werken aan aanvullende cijfers waarmee welzijn en geluk een prominente plek krijgen in het beleid (UN 2011).

Het rapport van Stiglitz et al. (2009) blijkt dan ook een goede motor te zijn om sociale indicatoren een plaats te geven in het overheidsbeleid. Het rapport geeft een goed overzicht van de (wetenschappelijke) stand van zaken en laat mogelijkheden zien om gebruik te maken van de kennis die er is. Er staan dan wel weinig nieuwe inzichten in het rapport, de aanjaagrol die het voor beleidsmakers en politici heeft, is belangrijk (Noll 2011). Dat niet alles nieuw is, moge blijken uit de lange traditie van sociale monitoren in bijvoorbeeld de Scandinavische landen, Frankrijk, Duitsland en Nederland.

Ook in Nederland wordt na de eeuwwisseling de horizon verbreed: naast de rapporten over milieu en duurzaamheid van het Planbureau voor de Leefomgeving en de sociaal-culturele rapporten van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) verschijnen steeds vaker andere publicaties. In 2001 werd de eerste Sociale staat van Nederland (SSN) uitgebracht door het SCP (als opvolger van de *Sociale en Culturele Verkenningen* waar de Tweede Kamer om had gevraagd als sociaal-culturele tegenhanger van de Macro Economische Verkenningen (MEV) van het Centraal Planbureau (CPB)). In de SSN is de leefsituatie van burgers het centrale thema, met aandacht voor zowel de objectieve kant als geluk en tevredenheid. Ook het CPB besteedde in een MEV al eens aandacht aan geluk (CPB 2007) en bracht een publicatie uit over brede welvaart (CPB 2009). Daarnaast is tijdens het kabinet-Balkenende IV een start gemaakt met een nieuwe monitorreeks over de duurzaamheid van de Nederlandse samenleving (de Monitor Duurzaam Nederland). Bovendien is in het beleid steeds vaker sprake van doelstellingen die niet gaan over de feitelijke leefsituatie van burgers, maar over hun waardering daarvan. Het veiligheidsbeleid kan dienen als voorbeeld: naast aandacht voor objectieve veiligheid (zoals slachtofferschap), moet er ook aandacht zijn voor subjectieve veiligheid: ook de gevoelens van onveiligheid moeten worden teruggedrongen (zie hoofdstuk 11).

Inmiddels lijkt het tij in Nederland weer wat te keren. Tijdens de Regeringsverklaring stelde de minister-president: 'Als we ons maar goed realiseren dat de welvaart van een land en het geluk van de mensen niet wordt bepaald in Haagse kantoren. De kracht van Nederland zit in ieder van ons, in elke inwoner. En het is die kracht die we als kabinet willen mobiliseren.' (Kabinet-Rutte 2010). In het debat dat volgde werd de metafoor gebruikt dat 'de geluismachine wordt uitgezet'. Dit past in het streven van de regering om uit te gaan van de eigen kracht van mensen; die kracht moet eerst worden benut. Vanuit deze optiek kan het stelsel van sociale zekerheid opgevat worden als een

geluksmachine. Maar de sociale zekerheid kan ook worden gezien als ‘pechdemper’ (Hilhorst 2011). Het overheidsbeleid is er dan op gericht om de scherpe kanten van de ‘pech’ die mensen tegenkomen af te halen. Bijvoorbeeld door inkomensondersteuning te bieden en mensen te helpen bij hun integratie of bij re-integratie op de arbeidsmarkt.

In de Sociale staat van Nederland schetsen we een beeld van de kwaliteit van leven van Nederlanders. Bij kwaliteit van leven onderscheiden we een objectieve en een subjectieve kant (zie hoofdstuk 1). In dit hoofdstuk worden beide kanten van de kwaliteit van leven beschreven. Anders dan in de andere hoofdstukken gebeurt dat hier niet per sector, maar samenvattend voor alle sectoren.

De kwaliteit van leven in Nederland vergelijken we aan het eind van het hoofdstuk met die in andere Europese landen. Daarbij gebruiken we niet de leefsituatie-index (die uitsluitend voor Nederland geldt), maar andere maatstaven, zoals de Human Development Index en het geluk in de betreffende landen.

13.2 Objectieve kwaliteit van leven: de leefsituatie-index

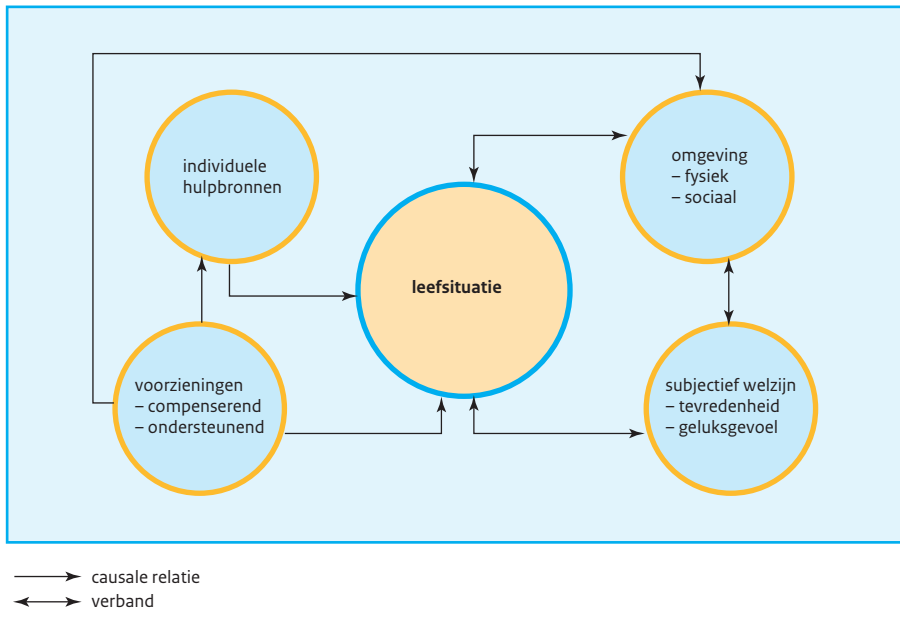
De leefsituatie-index beschrijft de objectieve kwaliteit van leven. Deze index integreert acht belangrijke maatschappelijke domeinen, die in de andere hoofdstukken afzonderlijk aan bod zijn gekomen. De index geeft in één getal weer hoe het met mensen gaat op basis van hun gezondheid, woonsituatie, sociale participatie, sportbeoefening, bezit van duurzame consumptiegoederen, mobiliteit, sociaal-culturele vrijetijdsactiviteiten en vakantiegedrag (zie Boelhouwer (2010) voor een uitgebreide beschrijving van de index en de achtergronden daarvan). De leefsituatie van mensen staat niet op zichzelf, maar wordt beïnvloed door ontwikkelingen binnen de Nederlandse samenleving (zie hoofdstuk 2). Meer direct wordt zij beïnvloedt door het overheidsbeleid (via een scala aan voorzieningen om achterstanden zo veel mogelijk te voorkomen) en door individuele, maar wel door de overheid te beïnvloeden, hulpbronnen (onderwijs, opleiding, werk, gezondheid). Daarnaast spelen ook persoonlijke kenmerken als huishoudenssamenstelling en leeftijd een rol.

De feitelijke situatie die we meten met de leefsituatie-index zetten we af tegen de waardering die mensen voor hun situatie hebben. Zijn mensen met een goede leefsituatie gelukkiger en meer tevreden dan mensen met een slechte leefsituatie? Verder bekijken we de relatie tussen de leefsituatie van mensen en de omgeving waarin zij wonen: is de buurt waarin mensen met een goede leefsituatie wonen anders dan een buurt waar mensen met een slechte leefsituatie wonen?

Het kader waarbinnen de leefsituatie wordt beschreven, is schematisch weergegeven in figuur 13.1.

Figuur 13.1

Analytisch kader voor de beschrijving van de leefsituatie

13.3 De leefsituatie was in 2010 beter dan in 1999

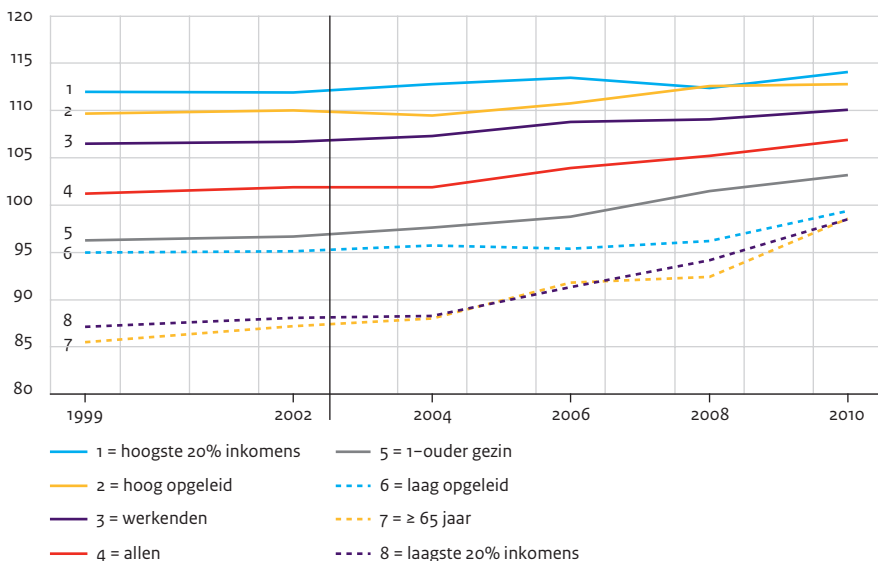
In de afgelopen tien jaar is de leefsituatie van Nederlanders met 6% verbeterd (figuur 13.2). Deze verbetering hield echter geen gelijke tred met de reële groei van het bruto binnenlands product (bbp), dat in dezelfde periode meer steeg (zie hoofdstuk 2). Wel is de leefsituatie sinds 1999 vrijwel constant gestegen, terwijl het bbp in 2009 een terugval te zien gaf. Dat deze terugval in bbp niet in de leefsituatie wordt weerspiegeld, heeft een aantal oorzaken. In de eerste plaats werken economische veranderingen vertraagd door in de leefsituatie. Wanneer iemand bijvoorbeeld zijn baan verliest betekent dat niet direct (en niet automatisch) dat diegene moet verhuizen, stopt met sporten of met vrijwilligerswerk. Verder merken burgers in hun dagelijks leven (nog) weinig van de economische crisis. Over het algemeen krijgen eerst bedrijven te maken met de gevolgen van economische neergang (minder omzet en winst), vervolgens komt de overheid aan de beurt (minder inkomsten) en daarna pas de burgers (via bezuinigingen). In 2011 is de overheid bezig geweest om de gevolgen die zij van de crisis ondervindt te vertalen in beleid. De gevolgen van deze bezuinigingsoperatie zullen pas vanaf 2012 in de samenleving te merken zijn. Dit betekent overigens niet dat er in 2011 in het geheel geen gevolgen waren voor burgers; ook nu al zijn er mensen die hun baan verliezen of in hun inkomen achteruitgaan (denk aan zzp'ers). Het gaat echter om relatief kleine aantallen

en de werkloosheid loopt weliswaar op, maar is lager dan bijvoorbeeld een jaar of vijf geleden (zie hoofdstuk 6).

Door de jaren heen is de leefsituatie van de volgende groepen beter dan gemiddeld: de hoge inkomens, hogeropgeleiden, 18-34-jarigen en werkenden. Ook beter dan gemiddeld is de leefsituatie van autochtone Nederlanders, mensen die samenwonen met een partner of buiten de grote steden wonen. Minder goed dan gemiddeld is de leefsituatie van de tegenpolen van deze groepen (zie figuur 13.2 voor een selectie van groepen waar we in de ssN naar kijken).

Figuur 13.2

Ontwikkeling van de leefsituatie van enkele sociale groepen tussen 1999 en 2010 (in indexscores, 1997 = 100 voor de gehele bevolking)

Bron: CBS (POL5-SLI'99 en '02; SLI'08; CV/SLI'10-11) SCP-bewerking; SCP (CV'04 en '06)

In de afgelopen tien jaar is het opvallend dat met name de groepen met een minder goede leefsituatie een inhaalslag hebben gemaakt. Zo verbeterde de leefsituatie van ouderen (65-plus) met 16,5% (van een score van 85 naar een score van 99), die van het laagste inkomenskwintiel met 13,8% en van de niet-werkenden met 10%. Ook de leefsituatie van alleenstaanden en niet-westerse migranten verbeterde relatief veel, met ongeveer 12%. De achterstand van niet-westerse migranten ten opzichte van autochtone Nederlanders wordt geleidelijk aan kleiner (tabel 13.1).

Opvallend zijn de vrij geringe verschillen in de mate waarin de leefsituatie van de verschillende opleidingsgroepen is verbeterd. De leefsituatie van mensen met een lage opleiding verbeterde met 5,3%, die van mensen met een middelbare opleiding met

3,3% en die van mensen met een hoge opleiding met 3,7%. Als we iets meer inzoomen op de mensen met een lager opleidingsniveau zien we echter dat de leefsituatie van de mensen met alleen basisonderwijs met 10,5% verbeterde.

Dat de groepen met de minst goede leefsituatie een deel van hun achterstand inliepen, leidde ertoe dat de verschillen in leefsituatie in de afgelopen tien jaar kleiner zijn geworden. Als we ons beperken tot de verschillen in hulpbronnen, blijkt dat de verschillen tussen de hoge en lage inkomensgroepen en tussen werkenden en niet-werkenden inderdaad kleiner geworden zijn (zie tabel 13.1). Met name de verschillen tussen de inkomensgroepen zijn sterk verminderd: was het verschil in leefsituatie in 1999 nog 25 punten, in 2010 was dat teruggebracht tot 15 punten (wat overigens nog steeds een aanzienlijk verschil is). Het verschil tussen de laag- en hoogopgeleiden is echter nauwelijks veranderd. Wel was het verschil in 2010 kleiner dan in 2008.

Tabel 13.1

De leefsituatie naar hulpbronnen en etniciteit, 1999-2010 (in indexscores, 1997 = 100 voor de gehele bevolking)

	1999	2002	2004	2006	2008	2010
allen	101	102	102	104	105	107
onderste 20% inkomen	87	88	88	91	94	99
bovenste 20% inkomen	112	112	113	114	112	114
<i>verschil</i>	25	24	25	23	18	15
laagopgeleiden	95	95	96	95	96	99
hoogopgeleiden	110	110	110	111	113	113
<i>verschil</i>	15	15	14	16	17	14
niet-werkenden	92	93	94	96	97	101
werkenden	106	108	107	109	109	110
<i>verschil</i>	14	15	13	13	12	9
ervaren gezondheid zeer goed	107	108	108	110	111	112
ervaren gezondheid (zeer) slecht	88	86	83	83	90	91
<i>verschil</i>	19	22	25	27	21	21
autochtone Nederlanders	102	103	103	105	.	108
niet-westerse migranten	91	93	93	96	.	102
<i>verschil</i>	11	10	10	9		6

. Gegevens ontbreken.

Bron: CBS (POLS-SLI'99 en '02; SLI'08; CV/SLI'10-'11) SCP-bewerking; SCP (CV'04 en '06)

Door te kijken naar de verschillende domeinen van de leefsituatie ontstaat een indruk van de oorzaken van een grote of juist geringe verbetering van de leefsituatie. De algemene verbetering van de leefsituatie kwam tot stand door positieve ontwikkelingen over de hele linie. Op alle domeinen werd vooruitgang geboekt, maar vooral was er een sterke toename van het bezit van consumptiegoederen, verbeterde de woonsituatie, namen de mobiliteitsmogelijkheden toe en werd er meer op vakantie gegaan (figuur 13.3).

Mensen met een laag inkomen gingen er meer dan gemiddeld op vooruit. Ook bij hen komt de verbeterde leefsituatie door een vooruitgang op alle afzonderlijke domeinen (figuur 13.3). Vooral het toegenomen bezoek aan culturele uitgaansgelegenheden (zoals musea en theaters) valt op, evenals het toegenomen bezit van duurzame consumptiegoederen en de grotere mobiliteit.

Eenzelfde patroon zien we bij de andere twee groepen waarvan de leefsituatie het meest verbeterde (niet-westerse migranten en mensen van 65 jaar en ouder). Bij de niet-westerse migranten verbeterde de situatie eveneens op nagenoeg alle domeinen, alleen de iets verslechterde gezondheid valt op. Voor zowel niet-westerse migranten als ouderen verbeterde de woonsituatie sterker dan voor de laagste inkomensgroep (zie ook hoofdstuk 12).

Bij de groepen die er het minst op vooruitgingen, past in de eerste plaats de opmerking dat zij ook in 1999 al een relatief goede leefsituatie hadden. De mogelijkheden om grote vooruitgang te boeken zijn dan vanzelfsprekend minder. Op de meeste sociale domeinen leverden mensen met een hoog inkomen, mensen met een kleine baan (minder dan twaalf uur per week) en mensen met een middelbare opleiding (de drie geringste stijgers) een deel van hun voorsprong in (figuur 13.4).

Bij de hoge inkomensgroep valt enerzijds op dat hun mobiliteitsmogelijkheden verder toenamen (meer auto's en ov-abonnementen) en anderzijds dat zij minder gingen sporten (vgl. Breedveld et al. 2008: 77-78).

Figuur 13.3

Ontwikkeling van de domeinen van de leefsituatie voor drie groepen met een relatief grote verbetering van de leefsituatie tussen 1999 en 2010 (in indexscores, 1999 = 100 voor elk van de domeinen; het bolletje geeft de gemiddelde ontwikkeling in Nederland weer)

Bron: CBS (POLS-SLI'99 en CV/SLI'10-'11) SCP-bewerking

Figuur 13.4

Ontwikkeling van de domeinen van de leefsituatie voor drie groepen met een relatief geringe verbetering van de leefsituatie tussen 1999 en 2010 (in indexscores, 1999 = 100 voor elk van de domeinen)

Bron: CBS (POLS-SLI'99 en CV/SLI'10-'11) SCP-bewerking

De hiervoor besproken verschillen in achtergrondkenmerken hangen deels met elkaar samen. Lageropgeleiden en mensen die niet werken hebben vaker een laag inkomen dan hoogopgeleiden en werkenden. Sinds 1997 maken we gebruik van een index waarmee we de cumulatie van achterstand kunnen laten zien op drie belangrijke hulpbronnen. Deze sociale achterstandsindex kijkt naar het opleidingsniveau (maximaal basisonderwijs versus hogeropgeleid), de arbeidsmarktpositie (werkt iemand wel of niet) en de inkomenspositie (al dan niet een huishoudensinkomen onder de lage inkomensgrens). Omdat er nog weinig werkenden zijn onder mensen van 65 jaar of ouder, bestaat de index voor hen uit twee indicatoren.

In 2010 was het percentage mensen dat te maken heeft met een cumulatie van achterstanden flink kleiner dan in 1999, onder zowel mensen jonger dan 65 jaar als 65-plussers (tabel 13.2). Wel was in 2010 het percentage mensen met een cumulatie van achterstanden licht gestegen ten opzichte van 2008.

Tussen 1999 en 2010 is het verschil in leefsituatie tussen mensen met en mensen zonder achterstand kleiner geworden. Dit is vooral te zien bij de groep van 65 jaar en ouder.

Tabel 13.2

Cumulatie van achterstanden in enkele hulpbronnen (inkomen, opleiding, arbeidsmarkt) en gemiddelde leefsituatie, naar leeftijdscategorie, 1999-2010 (in procenten en indexscores, 1997 = 100 voor de gehele bevolking)

	procenten					indexscores				
	1999	2002	2006	2008	2010	1999	2002	2006	2008	2010
allen						101	102	104	105	107
personen < 65 jaar										
geen achterstand	58	62	61	70	66	108	108	110	110	110
achterstand op twee of drie indicatoren	17	13	11	3	8	91	90	92	92	94
<i>verschil in leefsituatie</i>						17	18	18	18	16
personen ≥ 65 jaar										
geen achterstand	42	51	65	73	74	94	94	98	95	101
wel achterstand	58	49	36	27	26	78	80	82	85	91
<i>verschil in leefsituatie</i>						16	14	16	10	10

Bron: CBS (POLS-SLI'99 en '02; SLI'08; CV/SLI'10-'11) SCP-bewerking; SCP (CV'06)

13.4 Inkomen is belangrijker dan opleiding voor de leefsituatie

Naast de hiervoor besproken hulpbronnen spelen ook leeftijd en huishoudenssamenstelling een rol bij de leefsituatie. Bij elkaar verklaren deze kenmerken en de hulpbronnen meer dan 40% van de verschillen in leefsituatie tussen mensen (tabel 13.3). Tussen 1999 en 2008 waren opleiding en inkomen het meest bepalend voor de leefsituatie, gevolgd door leeftijd, maar in 2010 is leeftijd iets belangrijker dan opleiding geworden.

Tabel 13.3

De invloed van hulpbronnen en enkele andere achtergrondkenmerken op de leefsituatie, 1999-2010 (in bèta-coëfficiënten)

	1999	2002	2006	2008	2010
leeftijd ^a	0,26	0,25	0,22	0,27	0,26
inkomen ^b	0,28	0,30	0,38	0,26 ^b	0,30
arbeidsmarktpositie ^c	0,10	0,11	0,05	0,06	0,02
opleiding ^d	0,26	0,27	0,24	0,30	0,24
huishoudenssamenstelling ^e	0,12	0,13	0,08	0,13	0,07
inkomensbron ^f	0,10	0,06	0,12	0,13	0,10
gezondheid ^g	.	.	0,18	0,15	0,19
verklaarde variantie (%)	56	55	54	52	42

a Onderverdeeld in de categorieën: 18-24 jaar, 25-34 jaar, 35-44 jaar, 45-54 jaar, 55-64 jaar, 65-74 jaar, ≥ 75 jaar.

b Onderverdeeld in decielen. Tot 2008 zijn de huishoudensinkomens gemeten op het moment dat mensen ondervraagd zijn. Voor 2008 zijn alleen inkomens bekend uit het jaar 2006. In tegenstelling tot andere jaren is nu echter voor de meeste mensen een inkomen bekend op basis van gegevens van de belastingdienst (voor 2008 was er geen inkomen bekend van ongeveer 15%-20% van de respondenten).

c Onderverdeeld in de categorieën: werkt niet, werkt wel.

d Onderverdeeld in de categorieën: lager onderwijs/vglo; mulo, mavo, vwo-3; lbo; mbo, havo, vwo; hbo, universiteit.

e Onderverdeeld in de categorieën: alleenstaande, paar zonder kind(eren), paar met kind(eren), eenoudergezin, overig.

f In 1999 en 2002 onderverdeeld in de categorieën: loon, winst, vut, pensioen/aow, sociale uitkering/beurs, overig. Vanaf 2006 onderverdeeld in: loon; winst; vut, aow; Anw, ww, wao, bijstand; studiebeurs; overig.

g Onderverdeeld volgens het criterium: Heeft wel of niet langdurige aandoening, ziekte of handicap; data zijn pas vanaf 2004 beschikbaar.

. Gegevens ontbreken.

Bron: CBS (POLS-SLI'99 en '02; SLI'08; CV/SLI'10-'11) SCP-bewerking; SCP (CV'06)

In 2010 kunnen we met de hulpbronnen en achtergrondkenmerken de verschillen in leefsituatie minder goed verklaren dan in eerdere jaren (overigens lag tot 1993 de verklaarde variantie op hetzelfde niveau als nu).¹ Behalve dat de verschillen in leefsituatie tussen sociale groepen kleiner zijn geworden, kan dit ook betekenen dat de opgenomen determinanten aan relevantie hebben ingeboet. Wellicht dat bijvoorbeeld een hulpbron ontbreekt.

Al enige tijd is de verhouding tussen overheid en samenleving aan het veranderen. Steeds meer wordt ingezet op de eigen verantwoordelijkheid van burgers. Om aan die verantwoordelijkheid vorm te kunnen geven moeten burgers een zekere mate van zelfredzaamheid hebben en toegerust zijn om de nieuwe verantwoordelijkheid op te kunnen pakken.

Als de veranderende rol van de overheid betekent dat zij minder ondersteunende en compenserende voorzieningen in stand houdt, kan dat gevolgen hebben voor de leefsituatie

van mensen. Denk bijvoorbeeld aan het inperken van het persoonsgebonden budget (pgb), het verkleinen van de zorgpakketten en het stoppen van hulp bij inburgering. Doordat burgers zelf verantwoordelijk worden voor (een deel van) deze voorzieningen ontstaat behoefte aan een nieuwe hulpbron, naast de reeds opgenomen hulpbronnen gezondheid, inkomen, opleiding en arbeidsmarktpositie; we geven die hulpbron voor nu even met zelfredzaamheid aan (vgl. Boelhouwer 2010). Bij zelfredzaamheid onderscheiden we in deze ssn sociale competenties (omgaan met eigen onzekerheid bij sociale contacten) en *locus of control* (de mate waarin iemand vindt zelf controle over het leven te hebben).² Als we deze kenmerken toevoegen aan de hulpbronnen die van invloed zijn op de leefsituatie, stijgt het percentage verklaarde variantie tot 46%. Bovendien hebben beide metingen van zelfredzaamheid een zelfstandig effect op de leefsituatie (respectievelijke bèta's 0,09 en 0,17). Tegelijkertijd wordt de invloed van de andere indicatoren iets kleiner – die van gezondheid het meest (daling van 0,19 naar 0,15).

13.5 Sociale netwerk van belang voor de leefsituatie

Naast de hiervoor besproken hulpbronnen is ook het sociale netwerk waarover mensen kunnen beschikken van belang voor hun leefsituatie. Hoe kleiner het sociale netwerk is, hoe groter de kans op sociaal isolement. De meeste Nederlanders hebben veel contact met anderen en daarin is de afgelopen jaren weinig verandering gekomen (zie hoofdstuk 8). Er is een duidelijke relatie tussen de frequentie van sociale contacten en de leefsituatie: hoe frequenter het contact, hoe beter de leefsituatie is (tabel 13.4). Bij het contact met vrienden en kennissen is het verschil in leefsituatie tussen mensen die vaak en mensen die nooit contact hebben met anderen het grootst. Sinds 1999 is het verschil echter wel afgenomen.

Tabel 13.4

Gemiddelde leefsituatie naar frequentie van sociale contacten, 1997-2010 (in indexscores, 1997 = 100 voor de gehele bevolking)^a

	1997	2002	2006	2008	2010
allen	100	102	104	105	107
contact met familieleden					
een keer per week (73%)	100	102	105	106	108
zelden of nooit (2%)	84	86	86	94	93
contact met de buren					
een keer in de week (41%)	100	103	104	106	108
nooit (11%)	94	95	98	101	102
contact met vrienden en kennissen					
een keer per week (59%)	102	103	105	107	109
zelden of nooit (2%)	79	77	81	92	90

a Tussen haakjes aandeel in de bevolking in 2010.

Bron: CBS (POLS-SLI'99 en '02; SLI'08; CV/SLI'10-'11) SCP-bewerking; SCP (CV'06)

Uit hoofdstuk 3 bleek dat mensen de manier waarop we in Nederland met elkaar samenleven het grootste probleem in de samenleving vinden. Uit de specifieke onderwerpen die mensen daarbij noemen bleek al dat deze problemen zich niet per se op het niveau van de eigen directe sociale contacten of de eigen buurt afspeelen. In het algemeen is de tevredenheid over de omgangsvormen en de sociale cohesie in de buurt dan ook redelijk groot (tabel 13.5).

Mensen die positief oordelen over de sociale cohesie in de buurt hebben een betere leefsituatie dan mensen die negatief oordelen. Daarbij zijn de verschillen het grootst tussen mensen die vinden dat er prettige omgangsvormen in de buurt zijn en mensen die dat niet vinden.

Tabel 13.5

Sociale cohesie en leefsituatie, 2010 (in procenten en indexscores, landelijk gemiddelde = 107)

	procenten		indexscores	
	(hele- maal) mee eens	(hele- maal) mee oneens	(hele- maal) mee eens	(hele- maal) mee oneens
Ik heb veel contact met mijn directe burens.	56	21	105	105
In deze buurt gaat men op een prettige manier met elkaar om.	78	5	106	100
Ik woon in een gezellige buurt met veel saamhorigheid.	48	17	105	105
Mensen kennen elkaar in deze buurt nauwelijks.	20	51	103	107
Ik ben tevreden met de bevolkingssamenstelling in deze buurt.	78	7	106	103
alle vragen positief	28		107	
alle vragen negatief	1		99	

Bron: CBS (CV/SLI'10-'11) SCP-bewerking

De buurt waarin mensen leven kan ook beschreven worden aan de hand van de index voor sociaal-economische achterstand, die het SCP ontwikkelde (Knol 1998). In deze index zijn gegevens opgenomen over het percentage werklozen, mensen met een lage opleiding en een laag inkomen. Net als bij sociale contacten en sociale cohesie zien we een positief verband met de leefsituatie: mensen die wonen in een wijk met een hoge status hebben een betere leefsituatie dan mensen die wonen in een wijk met een lage status (tabel 13.6). Het verschil is in de afgelopen tien jaar echter wel afgenomen: van 14 punten in 1999 tot 8 punten in 2010. Dat komt voornamelijk doordat de leefsituatie in wijken met een lage status meer dan gemiddeld is verbeterd. Daarmee reflecteert de ontwikkeling van lagestatuswijken die van mensen in een achterstandspositie; we zagen al eerder dat hun leefsituatie verbeterde.

Tabel 13.6

De leefsituatie naar sociaaleconomische achterstand van de wijk, 1999-2010 (in indexscores, 1997 = 100 voor de gehele bevolking)

	1999	2002	2006	2008	2010
allen	101	102	104	105	107
wijk met een lage status	93	96	98	99	103
wijk met een gemiddelde status	101	103	105	106	107
wijk met een hoge status	107	107	108	110	111
verschil tussen hoge en lage status	14	13	10	11	8

Bron: CBS (POLS-SLI'99 en '02; SLI'08; CV/SLI'10-'11) SCP-bewerking; SCP (CV'06)

13.6 Subjectieve kwaliteit van leven: geluk en tevredenheid

In de voorgaande paragrafen bleek dat de economische crisis nog niet doorwerkt in de objectieve leefsituatie van mensen en dat de verschillen tussen sociale groepen veelal kleiner worden. De vraag is of dat ook geldt als we kijken naar de subjectieve kant van kwaliteit van leven: geluk en tevredenheid.

Een grote meerderheid van meer dan 80% van de Nederlanders zegt gelukkig te zijn (tabel 13.7). Dit percentage is al geruime tijd stabiel. Ons persoonlijk geluk is dus weinig afhankelijk van de economische crisis, de aankondiging van bezuinigingen naar aanleiding daarvan en de somberheid over de richting die Nederland opgaat (zie hoofdstuk 3).

Tabel 13.7

Geluk, 1999-2010 (in procenten)^a

	1999	2002	2006	2008	2010
erg gelukkig	21	21	15	16	16
gelukkig	68	67	67	68	66
niet gelukkig, niet ongelukkig	9	9	14	14	14
niet zo gelukkig	3	3	4	2	3
ongelukkig	1	1	1	1	1

a Tot en met 2002 werd de vraag gesteld in een mondeling afgenomen vragenlijst, daarna in een schriftelijke. Dit is de belangrijkste oorzaak voor de verschillen tussen 2002 en 2006 in het percentage erg gelukkige mensen.

Bron: CBS (POLS-SLI'99 en '02; SLI'08; CV/SLI'10-'11) SCP-bewerking; SCP (CV'06)

In het vervolg van deze paragraaf kijken we naar een iets andere vraag naar geluk, namelijk een vraag die betrekking heeft op de tevredenheid met het leven in het algemeen.³ In antwoord op deze vraag, die ook internationaal veel gebruikt wordt, kunnen mensen

hun tevredenheid met een rapportcijfer van 1 tot 10 weergegeven. In de afgelopen jaren is de tevredenheid met het leven iets gestegen, van een 7,6 in 2004 tot een 7,8 in 2010. Als we naar verschillende achtergrondkenmerken kijken, valt op dat mannen en vrouwen ongeveer even tevreden met het leven zijn en dat de verschillen tussen leeftijdsgroepen gering zijn (tabel 13.8).

De verschillen naar etniciteit zijn eveneens tamelijk gering. De tevredenheid van niet-westerse minderheden is in de afgelopen vijf jaar groter geworden, waardoor het verschil met autochtone Nederlanders is verminderd. Hoewel niet-westerse migranten op een flink aantal terreinen nog een achterstandspositie hebben (zie hoofdstuk 6 over inkomen en werk), weerspiegelt de toegenomen levenstevredenheid wellicht toch dat hun positie op een aantal terreinen geleidelijk is verbeterd. Zo steeg het eigenwoningbezit onder niet-westerse migranten (§ 12.2), verbeterde hun onderwijspositie (§ 5.2) en verbeterde hun leefsituatie in het algemeen (tabel 13.1).

Het grootst zijn de verschillen naar huishoudenstype: eenoudergezinnen geven het leven iets meer dan een 7, terwijl paren zonder kinderen het met een 8 waarderen. Opvallend is de gestaag toenemende tevredenheid bij alleenstaanden. Daarbij speelt vermoedelijk mee dat zich onder de alleenstaanden steeds meer (tevreden) ouderen bevinden (zie hoofdstuk 2).

Tabel 13.8

Tevredenheid met het leven naar enkele achtergrondkenmerken, 2004-2010
(in gemiddelde rapportcijfers)

	2004	2006	2008	2010
allen	7,6	7,7	7,9	7,8
18-34 jaar ^a	7,7	7,7	8,0	7,8
35-64 jaar	7,6	7,7	7,9	7,8
≥ 65 jaar	7,7	7,7	7,9	8,1
mannen	7,6	7,7	7,9	7,8
vrouwen	7,7	7,7	7,9	7,9
alleenstaanden	7,2	7,2	7,3	7,6
eenoudergezinnen ^a	7,0	7,0	7,7	7,2
paren met kinderen	7,7	7,9	8,0	7,9
paren zonder kinderen	7,9	7,9	8,0	8,0
autochtone Nederlanders	7,7	7,8	.	7,9
niet-westerse migranten	6,7	7,1	.	7,5
westerse migranten ^a	7,7	7,6	.	7,6

a Geen significant verschil tussen 2010 en 2004 ($p < 0.05$).

. Gegevens ontbreken.

Bron: CBS (SLI'08 en CV/SLI'10-'11) SCP-bewerking; SCP (CV'04 en '06)

Bij de leefsituatie zijn de verschillen naar inkomen en arbeidsmarktpositie in de afgelopen tien jaar kleiner geworden en de verschillen naar opleiding zijn gelijk gebleven. Deze ontwikkeling zien we terug in de levenstevredenheid. Dus niet alleen de objectieve kwaliteit van leven, maar ook de subjectieve kwaliteit van leven van de laagste inkomensgroep en de niet-werkenden is verbeterd (tabel 13.9). Bovendien is het verschil in levenstevredenheid met de hoogste inkomensgroep en de werkenden kleiner geworden, net als het geval was bij de leefsituatie.

Eveneens vergelijkbaar is dat de ervaren gezondheid de grootste verschillen te zien geeft: mensen die hun gezondheid als (zeer) slecht ervaren, zijn veel minder gelukkig dan anderen. Door de jaren heen zit hier bovendien weinig verandering in, terwijl de mensen die zichzelf gezond vinden meer tevreden zijn geworden. Het verschil in levenstevredenheid tussen gezonde en ongezonde mensen is in de afgelopen jaren dus toegenomen. Bij de leefsituatie was het omgekeerde het geval: daar werden de verschillen in de afgelopen vijf jaar kleiner.

Terwijl voor de meeste groepen een verbetering van de leefsituatie gepaard gaat met een toenemende tevredenheid met het leven, is dat voor mensen die hun gezondheid als slecht ervaren niet het geval. Voor hen is gezondheid blijkbaar van grotere betekenis voor het geluk dan de andere aspecten van hun leefsituatie.

Tabel 13.9

Tevredenheid met het leven naar hulpbronnen, 2004-2010 (in gemiddelde rapportcijfers)

	2004	2006	2008	2010
allen	7,6	7,7	7,9	7,8
onderste 20% inkomen	6,9	7,0	7,6	7,5
bovenste 20% inkomen ^a	8,1	8,0	8,0	8,0
laagopgeleiden	7,5	7,5	7,8	7,7
hoogopgeleiden ^a	7,8	7,8	8,0	8,0
niet-werkenden	7,4	7,5	7,8	7,7
werkenden	7,8	7,8	7,9	7,9
ervaren gezondheid zeer goed	7,8	7,9	8,1	8,0
ervaren gezondheid (zeer) slecht ^a	6,4	6,1	6,6	6,4
inkomensbron loon/salaris ^a	7,7	7,8	7,9	7,8
inkomensbron (sociale) uitkering (excl. studiebeurs en pensioen) ^a	6,5	6,6	7,0	6,7

a Geen significant verschil tussen 2010 en 2004 ($p < 0.05$).

Bron: CBS (SLI'08 en CV/SLI'10-'11) SCP-bewerking; SCP (CV'04 en '06)

Nederlanders zijn niet alleen tevreden met het leven als geheel, maar ook met verschillende onderdelen van hun leefsituatie (tabel 13.10). In hoofdstuk 12 is al ingegaan op de hoge tevredenheidscijfers voor de woning en de woonomgeving. Maar ook met de vrienden- en kennissenkring, de opleiding, de financiële middelen en de maatschappelijke positie zijn de meeste mensen erg tevreden. Al deze aspecten krijgen een rapportcijfer boven de 7. Bovendien is de tevredenheid in de afgelopen tien jaar iets toegenomen. Alleen het oordeel over de financiën van het huishouden bleef ongeveer gelijk. Dit sluit aan bij de ontwikkeling van de koopkracht van huishoudens in dezelfde periode, ook die bleef nagenoeg stabiel (§ 2.3).

Ook onveranderd, maar dan op een lager niveau, is de tevredenheid met de Nederlandse samenleving. Waar de aspecten van de individuele leefsituatie hoger dan een 7 scoren, krijgt de samenleving als geheel net iets meer dan een 6,5. Waarschijnlijk spelen hierbij de maatschappelijke problemen en ontwikkelingen een rol die mensen wel op de samenleving, maar niet op hun eigen situatie betrekken (zie ook hoofdstuk 3).

Tabel 13.10

Tevredenheid met onderdelen van de leefsituatie, hulpbronnen en de Nederlandse samenleving, 1999-2010 (in gemiddelde rapportcijfers)^a

	1999	2002	2006	2008	2010
woning	7,9	7,9	8,0	8,0	8,1
vrienden- en kennissenkring	7,7	7,9	8,0	8,0	8,1
woonomgeving	7,7	7,7	7,7	7,8	7,9
maatschappelijke positie	7,4	7,5	7,4	7,6	7,6
financiële middelen huishouden	7,4	7,4	7,1	7,3	7,3
opleiding	7,1	7,2	7,4	7,5	7,5
het leven op dit moment	.	.	7,7	7,9	7,8
Nederlandse samenleving	6,6	6,4	6,5	6,5	6,6

a 1 = slechtste waardering en 10 = beste waardering.

. Gegevens ontbreken.

Bron: CBS (POL5-SLI'99 en '02; SLI'08; CV/SLI'10-'11) SCP-bewerking; SCP (CV'06)

Hiervoor constateerden we een grote mate van overeenkomst in de ontwikkeling van de objectieve leefsituatie en de subjectieve tevredenheid. Achter deze gemiddelden gaan nog wel enkele verschillen schuil. Mensen met een slechte leefsituatie zijn over alle aspecten van die situatie beduidend minder tevreden dan mensen met een goede leefsituatie (tabel 13.11). Het verschil in tevredenheid met de financiële middelen van het huishouden bedroeg in 2010 bijna 2 volle punten.

Bovendien waren mensen met een slechte leefsituatie in 2010 fors minder tevreden met de financiële middelen dan in 1999, terwijl de tevredenheid hiermee van mensen met een goede leefsituatie onveranderd bleef. Ook is de tevredenheid met de

maatschappelijke positie van mensen met een slechte leefsituatie gedaald, terwijl die van mensen met een goede leefsituatie is gestegen.

Tabel 13.11

Oordelen over enkele onderdelen van de leefsituatie en de Nederlandse samenleving, naar kwaliteit van de leefsituatie^a, 1999 en 2010 (in gemiddelde rapportcijfers)

	slechte leefsituatie		gemiddelde leefsituatie		goede leefsituatie	
	1999	2010	1999	2010	1999	2010
woning	7,7	7,8*	7,9	8,0	8,2	8,4
kennissenkring	7,4	7,3*	7,8	8,0	7,9	8,3
woonomgeving	7,5	7,7*	7,7	7,7*	7,9	8,0*
maatschappelijke positie	6,9	6,4	7,4	7,5*	7,8	8,0
financiële middelen huishouden	6,8	6,1	7,4	7,1	8,0	8,0*
opleiding	6,4	6,6*	7,1	7,4	7,5	7,9
het leven op dit moment	.	7,0	.	7,7	.	8,2
Nederlandse samenleving	6,3	6,4*	6,6	6,5	6,9	6,8*

a Slechte leefsituatie: score < 85; gemiddelde leefsituatie: score 85-115; goede leefsituatie: score > 115.

. Gegevens ontbreken.

* Geen significant verschil tussen 2010 en 1999 ($p < 0.05$).

Bron: CBS (POLS-SLI'99 en CV/SLI'10-'11) SCP-bewerking

13.7 Kwaliteit van leven in Europees perspectief

Evenals in de andere hoofdstukken van de SSN zetten we de situatie in Nederland af tegen de situatie in Europa. Ook daarbij wordt de objectieve kwaliteit van leven onderscheiden van de subjectieve kwaliteit. Voor de subjectieve vergelijking kan gebruikgemaakt worden van de levenstevredenheid die ook voor Nederland is besproken. Voor de objectieve kwaliteit moeten we uitwijken naar andere indicatoren, omdat de leefsituatie-index alleen voor Nederland beschikbaar is. Voor de Europese vergelijking nemen we hier een van de eerste internationale initiatieven van de Verenigde Naties (de Human Development Index) en het meest recente initiatief van de Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (de Better Life Index). De verschillen in levenstevredenheid zijn groot. Inwoners van de Scandinavische landen zijn het meest gelukkig, Oost-Europeanen het minst. Nederland bevindt zich in de top van de ranglijst, tussen de Scandinavische landen. De verschillen in de tijd zijn vrij gering en wijzen vooral in de richting van een toenemende tevredenheid (tabel 13.12).

Tabel 13.12

Tevredenheid met het leven, Nederland in Europees perspectief, 1999-2010
 (in gemiddelde rapportcijfers)^a

	1999	2005	2010
Denemarken	8,2	8,2	8,2
Noorwegen	7,6	7,9	8,1*
Nederland	7,5	7,6	7,9
Finland	7,7	7,9	7,9
Zweden	7,7	7,8	7,9
Luxemburg	7,6	7,7	7,6
Ierland	7,6	7,6	7,4
België	7,3	7,3	7,3
Verenigd Koninkrijk	7,1	7,1	7,2
Oostenrijk	7,8	7,6	7,1
Duitsland	7,2	7,1	7,0
Spanje	6,9	7,0	7,0
Frankrijk	6,5	6,6	6,8
Polen	5,9	6,4	6,6
Italië	6,9	6,7	6,6
Slowakije	5,5	5,9	6,4
Tsjechië	6,4	6,5	6,4
Griekenland	6,4	6,4	6,1
Portugal	6,0	5,7	5,5
Hongarije	5,6	5,5	5,2

a De cijfers voor 1999 en 2005 zijn tienjaarsgemiddelden (van respectievelijk 1990-1999 en 1996-2005) om te veel fluctuaties te vermijden. De cijfers voor 2010 zijn van één enkele Eurobarometer meting.

* Het cijfer van Noorwegen is afkomstig uit UNDP (2010).

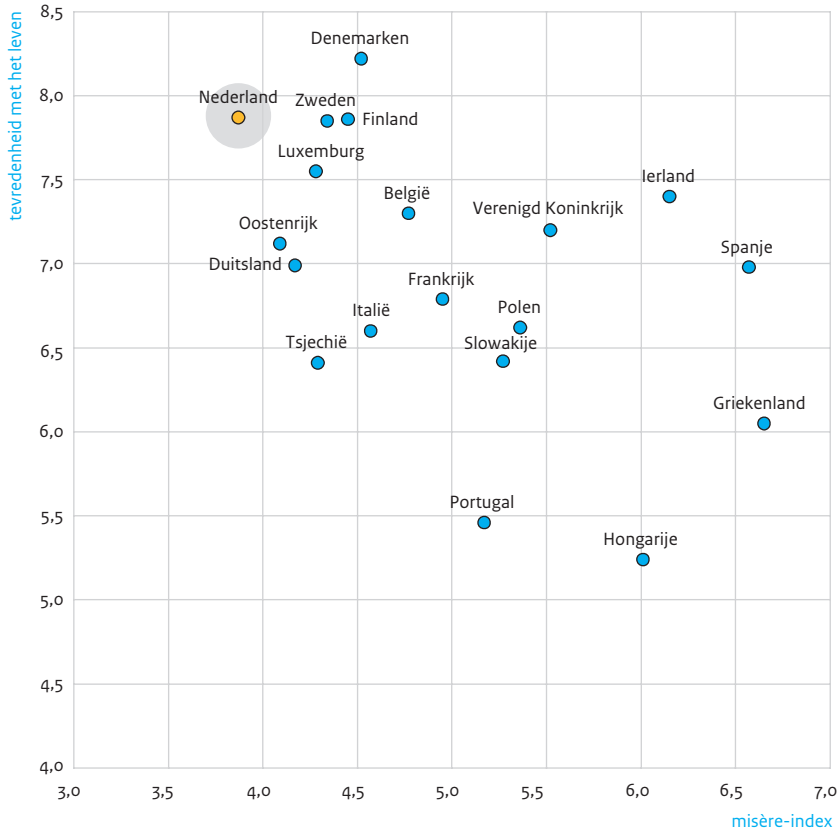
Bron: Veenhoven (2011); Europese Commissie (Eurobarometer 74.1 najaar 2010)

Portugal, Italië en Griekenland zijn in de onderste regionen van de ranglijst te vinden. Dit zijn drie landen waar de economische crisis hard is aangekomen. Opvallend is dat Ierland nog vrij hoog in de ranglijst staat, terwijl ook daar de crisis relatief hard heeft toegeslagen. In hoofdstuk 2 zagen we al dat Ierland op de misère-index, die aangeeft hoe goed of slecht een land er economisch gezien voorstaat, slecht scoorde.

Als we de gelukscijfers relateren aan de misère-index, dan is er een redelijke mate van samenhang, maar het is niet altijd zo dat in landen waar de misère groot is, de inwoners minder gelukkig zijn dan in landen waar het economisch beter gaat (figuur 13.5). Met name in Spanje en Ierland zijn de inwoners nog vrij gelukkig, hoewel die landen er economisch niet best voor staan. Het geluk van mensen is dus zeker niet volledig afhankelijk van de economische prestaties van het land waarin ze leven.

Figuur 13.5

Tevredenheid met het leven en plaats op de misère-index, 2010 (in gemiddelde rapportcijfers en indexcijfers)

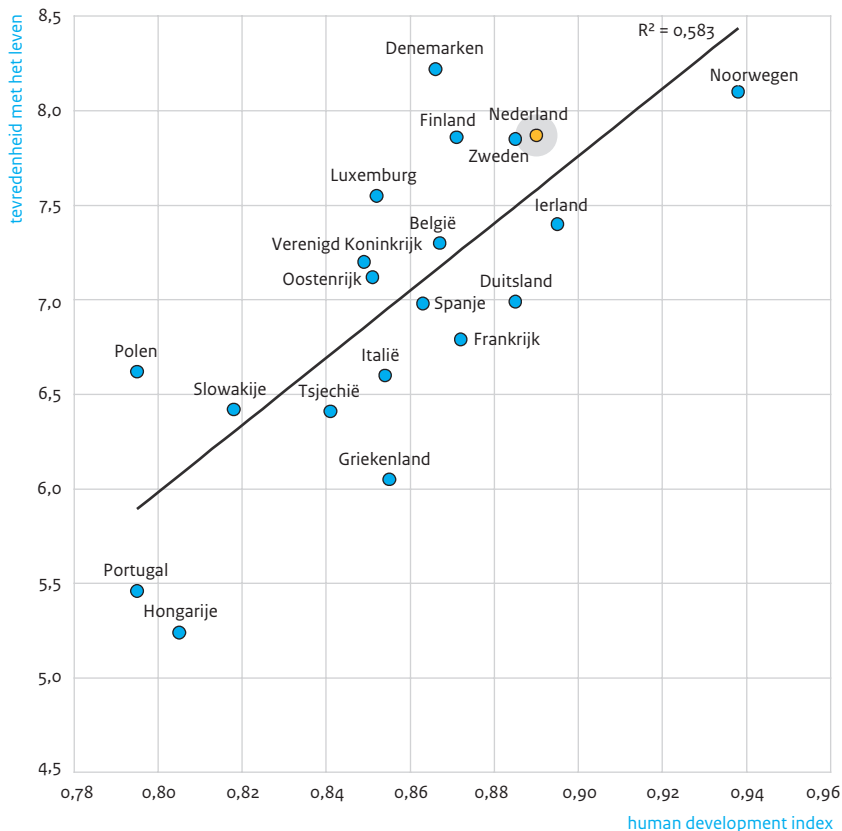

Bron: Europese Commissie (Eurobarometer 74.1 najaar 2010); OECD (Economic outlook 2010)

De verschillen in geluk tussen landen hebben voor een deel te maken met verschillen in leeftijdsopbouw. In het algemeen zijn ouderen in Europa minder gelukkig dan jongeren, maar het maakt daarbij nog wel uit in welk land iemand woont. Ouderen zijn niet minder gelukkig dan jongeren in landen waar het bbp hoger is en in landen waar de levensverwachting hoger is (Gallup 2011).⁴ De verschillen tussen landen zijn groot: mensen van 75 jaar of ouder in de rijkste landen (zoals het Verenigd Koninkrijk en Duitsland) zijn tot drie keer zo gelukkig als ouderen in de armste landen. Naar levensverwachting zijn de verschillen iets kleiner, maar nog steeds aanzienlijk (ouderen in landen waar de levensverwachting ten minste 78 jaar is, zijn twee keer zo gelukkig als ouderen in landen waar de levensverwachting niet hoger is dan 73 jaar).

Figuur 13.6

Tevredenheid met het leven en plaats op de Human Development Index, 2010 (in gemiddelde rapportcijfers en indexcijfers)

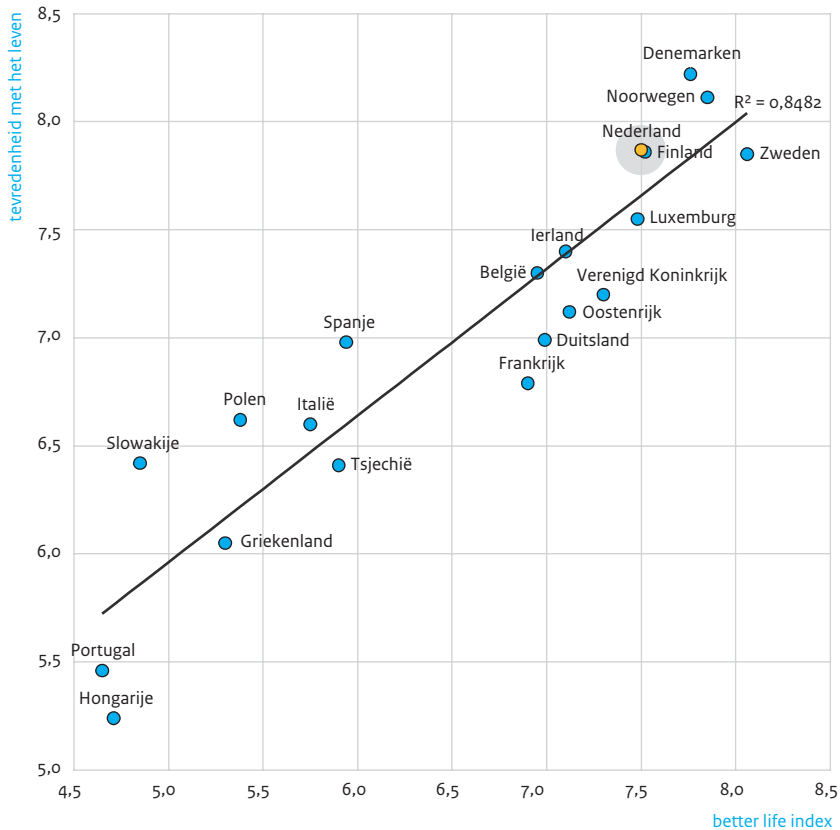
Bron: Europese Commissie (Eurobarometer 74.1 najaar 2010); UNDP (2010)

In de Human Development Index van de Verenigde Naties zijn zowel de levensverwachting als het bbp opgenomen, aangevuld met cijfers over het opleidingsniveau (UNDP 2010). Deze drie indicatoren, die staan voor gezondheid, inkomen en opleiding, zijn volgens de Verenigde Naties de belangrijkste kansen en mogelijkheden die mensen hebben (vergelijk de hulpbronnen bij de leefsituatie-index). Nederland bevindt zich in de top van deze ranglijst, met een derde plaats tussen de landen die we hier vergelijken (achter Noorwegen en Ierland) (Nederland staat zevende op de volledige ranglijst van 165 landen). Opvallend is dat Ierland zich hier in de top bevindt. Portugal is, net als bij de misère-index, terug te vinden bij de Oost-Europese landen (figuur 13.6). De scores van de westerse landen zijn vrij hoog en liggen dicht bij elkaar, waardoor er door de tijd slechts weinig verschuivingen optreden.

Zoals te verwachten valt uit de hiervoor beschreven relatie tussen levensverwachting, bbp en geluk, is er een positief verband tussen de Human Development Index en geluk (figuur 13.6).

Figuur 13.7

Tevredenheid met het leven en plaats op de Better Life Index, 2010 (in gemiddelde rapportcijfers en indexcijfers)

Bron: Europese Commissie (Eurobarometer 74.1 najaar 2010); OECD (2011)

Over de Human Development Index (HDI) wordt al vanaf 1990 gerapporteerd, waarmee die index een van de langstlopende mogelijkheden geeft om de kwaliteit van leven van landen te vergelijken. In juli 2011 kwam de OECD met een nieuwe maatstaf: de Better Life Index. De inhoud van deze index is breder dan die van de HDI, en daardoor meer vergelijkbaar met de leefsituatie-index. In de Better Life Index wordt gekeken naar huisvesting, inkomen, werkgelegenheid, sociale netwerken, opleiding, het milieu, kwaliteit van het bestuur, gezondheid, levenstevredenheid, veiligheid, en de balans tussen werk

en vrije tijd (OECD 2011). Als we de domeinen even zwaar laten wegen, ontstaat een ranglijst waarbij Nederland de vijfde positie inneemt, direct achter de Scandinavische landen.⁵

De samenhang met levenstevredenheid is bij de Better Life Index het grootst, maar dat is deels tautologisch omdat tevredenheid met het leven onderdeel uitmaakt van de index. Desalniettemin zien we in grote lijnen dezelfde ordening van landen: de Scandinavische landen aan kop met Nederland in hun midden en Ierland er vlak achteraan, en de Oost-Europese landen onderaan, vergezeld van Portugal.

13.8 Slotbeschouwing

De kwaliteit van leven in Nederland bevindt zich op een hoog niveau. Niet alleen is de objectieve leefsituatie van burgers goed, ook zijn de meeste mensen gelukkig en tevreden met hun eigen situatie (en wat minder met de Nederlandse samenleving). Ook in vergelijking met andere Europese landen is de kwaliteit van leven goed.

In de afgelopen tien jaar zijn bovendien veel verschillen in leefsituatie tussen groepen kleiner geworden. Vooral de verschillen naar inkomen, arbeidsmarktpositie en etniciteit werden kleiner. Daarentegen bleef het verschil tussen laag- en hoogopgeleiden onveranderd en werd het verschil groter tussen mensen die hun gezondheid goed vinden en mensen die hun gezondheid slecht vinden.

Door veranderingen in het beleid worden burgers steeds meer verantwoordelijk voor hun eigen situatie (zie bv. het gezondheidsbeleid, het integratiebeleid en het beleid ten aanzien van sport). Zelfredzaamheid (waaronder we hier verstaan: sociale vaardigheden en de mate waarin iemand vindt zelf controle over het leven te hebben) kan bijdragen aan het verbeteren van de leefsituatie. Maar het hebben van een redelijk inkomen en een goede opleiding blijven belangrijker. Door daar in te investeren kan de leefsituatie van burgers verder vergroot worden.

Ongewis is nog welke gevolgen het bezuinigingspakket, dat voor 2012 is aangekondigd, zal hebben en of de zelfredzaamheid van burgers (al) groot genoeg is om de verwachte koopkrachtdaling te kunnen compenseren.

Uit de internationale vergelijking blijkt in elk geval dat de kwaliteit van leven in Nederland nog verder omhoog kan. Dat geldt voor zowel de objectieve kwaliteit van leven – op geen enkele index behaalt Nederland de hoogste score – als de subjectieve kwaliteit van leven. De overheid is niet direct verantwoordelijk voor het geluk van mensen maar kan indirect, door het creëren van de juiste randvoorwaarden, wel degelijk sturen op geluk.

Noten

- 1 Dat het percentage verklaarde variantie in 2010 lager was dan in eerdere jaren kan komen doordat de verschillen in leefsituatie tussen groepen kleiner zijn geworden of doordat er veranderingen zijn opgetreden in het steekproefdesign (dat klopt, maar die waren er in eerdere jaren ook), in

responsgroepen (dat is onbekend) en in de weegfactor (daarin zijn nagenoeg geen verschillen opgetreden). Het percentage verklaarde variantie tot en met 1993 lag steeds rond de 45%.

- 2 De schaal voor *locus of control* bestaat uit de volgende vijf stellingen: Ik heb weinig controle over de dingen die me overkomen; Sommige van mijn problemen kan ik met geen mogelijkheid oplossen; Er is te weinig dat ik kan doen om belangrijke dingen in mijn leven te veranderen; Ik voel me vaak hulpeloos bij het omgaan met de problemen van het leven; Soms voel ik dat ik een speelbal van het leven ben. De schaal is een optelling van de antwoordmogelijkheden, waarna een vijfpuntsschaal is gevormd. De schaal voor *sociale vaardigheden* bestaat uit de volgende vraag over vijf situaties: Hoe moeilijk of makkelijk zijn deze handelingen voor u? Een gesprek beginnen met iemand die je niet zo goed kent; tegen iemand zeggen dat hij/zij op zijn/haar beurt moet wachten, als diegene voordringt (in de rij waar jij ook in staat); aan iets meedoen dat helemaal nieuw voor je is; voor jezelf opkomen als iemand je beschuldigt van iets dat je niet gedaan hebt; naar een feestje gaan waarvan de zeker weet dat je niemand kent.
- 3 De samenhang tussen geluk en tevredenheid met het leven is redelijk groot: de Pearson's correlatiecoëfficiënt is 0,64.
- 4 In dit onderzoek van Gallup wordt niet gevraagd naar de levenstevredenheid in het algemeen, maar naar het 'ervaren geluk gisteren'.
- 5 De OECD biedt de mogelijkheid om op de website een eigen weging van de verschillende domeinen toe te passen. Door verschillende weegfactoren te hanteren ontstaan verschillende rangordes. Omdat er geen algemeen aanvaardde basis is om de domeinen te wegen, presenteren we hier een index waarbij de domeinen gelijke gewichten krijgen, zoals we ook doen bij de leefsituatie-index (zie voor een discussie hierover Boelhouwer 2010).

Literatuur

- Boelhouwer, Jeroen (2010). *Wellbeing in the Netherlands. The scp life situation index since 1974*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- BPMO, the British Prime Minister's Office (2011). *A transcript of a speech given by the Prime Minister on wellbeing on 25 November 2010*. Geraadpleegd 15 juli 2011 via www.number10.gov.uk/news/pm-speech-on-well-being
- Breedveld, Koen, Carlijn Kamphuis en Annet Tiessen-Raaphorst (red.) (2008). *Rapportage sport 2008*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/W.J.H. Mulier Instituut.
- CPB, Centraal Planbureau (2007). *Macro Economische Verkenning 2008*. Den Haag: Sdu.
- CPB, Centraal Planbureau (2009). *Brede welvaart en nationaal inkomen*. Den Haag: Sdu.
- Deutscher Bundestag (2010). *Einsetzung einer Enquete-Kommission 'Wachstum, Wohlstand, Lebensqualität' Wege zu nachhaltigem Wirtschaften und gesellschaftlichem Fortschritt in der Sozialen Marktwirtschaft*. Antrag der Fraktionen CDU/CSU, SPD, FDP und BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN. Deutscher Bundestag, Drucksache 17/3853.
- EP, European Parliament (2011). *Report on GDP and beyond. Measuring progress in a changing world*. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament (2011/2088(IN1)). A7-0175/2011.
- Gallup (2011). *Europeans' Happiness Doesn't Necessarily Fade With Age*. Geraadpleegd 4 juli 2011 via www.gallup.com/poll/148064/Europeans-Happiness-Doesn-Necessarily-Fade-Age.aspx
- Hilhorst, Pieter (2011). De Pechdemper. In: *de Volkskrant*, 14 juni 2011.

- Kabinet-Rutte (2010). *Regeringsverklaring*. Geraadpleegd 19 juni 2011 via www.rijksoverheid.nl/regering/het-kabinet/regeringsverklaring
- Knol, F.A. (1998). *Van hoog naar laag; van laag naar hoog. De sociaal-ruimtelijke ontwikkeling van wijken tussen 1971 en 1995*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-cahier 152).
- Noll, Heinz-Herbert (2011). The Stiglitz-Sen-Fitoussi-Report: Old Wine in New Skins? Views from a Social Indicators Perspective. In: *Social Indicators Research*, jg. 102, nr. 1, p. 111-116.
- OECD (2011). *OECD Better Life Initiative. Compendium of OECD well-being indicators*. Geraadpleegd 21 juli 2011 via www.oecd.org/document/28/0,3746,en_2649_201185_47916764_1_1_1_1,00.html
- Stiglitz, Joseph E., Amartya Sen en Jean-Paul Fitoussi (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Geraadpleegd 6 september 2009 via www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/en/index.htm
- UN (2011). *Happiness: towards a holistic approach to development*. Algemene Vergadering Verenigde Naties, resolutie A/RES/65/309.
- UNDP (2010). *Human Development Report 2010. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development*. New York: United Nations Development Programme.
- Veenhoven, R. (2011). *States of Nations: Data file to be used for the cross-national analysis of happiness*. World Database of Happiness, Erasmus Universiteit Rotterdam. Geraadpleegd 12 juli 2011 via worlddatabaseofhappiness.eur.nl/statnat/statnat_fp.htm

14

Slotbeschouwing:
donkere wolken op komst?

14 Slotbeschouwing: donkere wolken op komst?

Rob Bijl

14.1 Het gaat nog steeds goed met de Nederlanders

Objectieve kwaliteit van leven

Eind 2011 gaat het nog steeds goed met Nederlandse burgers. De kwaliteit van leven in ons land is hoog. Ondanks de schommelingen in de economie is de kwaliteit van leven van de Nederlandse burgers – hun woonsituatie, gezondheid, sociale participatie, vrijetijdsbesteding, mobiliteit en bezit van duurzame consumptiegoederen – de afgelopen tien jaar onafgebroken verbeterd. Ook de recente financiële en economische crisis heeft tot dusver nog weinig invloed gehad op de leefsituatie van de meeste mensen. Drie groepen zijn er de afgelopen tien jaar meer dan gemiddeld op vooruitgegaan: mensen met een laag inkomen, niet-westerse migranten en ouderen boven de 65 jaar. Bij hen zien we de verbeterde kwaliteit van leven vooral weerspiegeld in een relatief sterke verbetering van de woonsituatie en een toename van het bezit van duurzame consumptiegoederen (uiteraard mogelijk gemaakt door een hoger inkomen). Ook hun mobiliteit is fors toegenomen: men gaat vaker op vakantie en andere vormen van uitgaan en sociale participatie zijn flink toegenomen. Hoewel hierdoor de verschillen in kwaliteit van leven tussen de verschillende bevolkingsgroepen zijn afgenomen, zijn ze nog steeds wel aanzienlijk. Opleidingsniveau is hier een belangrijke indicator. Hogeropgeleiden scoren 14% positiever op onze leefsituatie-index dan laagopgeleiden.

Nederland heeft het afgelopen decennium een gunstige economische ontwikkeling doorgemaakt en heeft de economische crisis, zeker in internationaal perspectief, tot nu toe goed doorstaan. De welvaart van de Nederlandse bevolking is op een constant niveau gebleven. Nederland steekt gunstig af tegen de ons omringende landen. Het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking is op dat van Luxemburg na het hoogste van de Europese Unie. Evenals in 2008 had Nederland in 2010 de laagste score van de EU-landen op de zogenaamde ‘misere-index’, een graadmeter die is samengesteld uit drie belangrijke economische indicatoren: werkloosheid, inflatie en begrotingstekort. In de afgelopen jaren is het inkomen van vrijwel alle groepen burgers erop vooruitgegaan, gemiddeld met zo’n 6% over de periode 2001-2009.

De hoge levensstandaard zien we onder meer terug in de manier waarop de burgers hun *vrije tijd* besteden. Nederlanders hebben sowieso veel vrije tijd. Het is interessant te zien dat de combinatie van veel vrije tijd en weinig financiële drempels heeft geleid tot hoge cultuurdeelname, mediagebruik en sportparticipatie; hoger dan in de meeste andere Europese landen. Samen met Denemarken en Zweden kent Nederland de hoogste kunstbezoekcijfers van Europa. Nederlanders zijn sportiever dan de gemiddelde Europeaan en worden alleen nog voorafgegaan door de Finnen, Zweden en Ieren. Sinds het begin van deze eeuw is er een toename van alle vormen van vrijetijdsbesteding, maar veruit het sterkst toegenomen zijn het privé internetgebruik en de sportbeoefening.

Om mee te kunnen doen in de samenleving, bijvoorbeeld om te kunnen werken en te kunnen recreëren, is *mobilititeit* belangrijk. Mobilititeit is een belangrijk onderdeel van de kwaliteit van leven van de burgers. Opvallend is dat de mobiliteit per hoofd van de bevolking de laatste tien jaar min of meer constant is gebleven. We leggen per dag net zo veel kilometers (35) af en zijn dagelijks evenveel minuten (65) onderweg als tien jaar geleden. Maar omdat er meer mensen zijn dan tien jaar geleden, is het wel aanzienlijk drukker geworden in Nederland. Uiteraard is het woon-werkverkeer een belangrijke bron van mobiliteit, maar inmiddels is de mobiliteit als gevolg van onze vrijetijdsbesteding nagenoeg even groot. Het is dan ook zeven dagen per week druk op de weg. Ondanks de grote verkeersintensiteit hoort Nederland al jaren tot de verkeersveiligste landen van Europa. Het aantal verkeersdoden per miljoen inwoners bedraagt 41 (in 2008), in de meeste andere landen ligt dat aantal ongeveer tussen de 60 en 80, met als uitschieter Griekenland met bijna 140 verkeersdoden per miljoen inwoners.

Autobezit kan worden gezien als een teken van welvaart. Sinds 2000 is het aantal auto's in Nederland flink gestegen. Zo'n 85% van de Nederlanders heeft een auto. Steeds meer huishoudens hebben er twee. Er zijn meer auto's dan huishoudens in ons land: per 1000 huishoudens zijn er 1032 personenauto's. Opvallend is het gestegen autobezit onder 65-plussers. Hun mobiliteit is aanzienlijk toegenomen, zoals onder meer blijkt uit het feit dat inmiddels 71% van hen een auto heeft, tegen 59% tien jaar geleden. De 65-plusser met alleen een kortingskaart voor het openbaar vervoer lijkt een verdwijnend fenomeen te zijn.

Een uiterst belangrijk aspect van de kwaliteit van leven van mensen is *veiligheid*. In het dagelijks leven van burgers is de beleving van (on)veiligheid misschien nog wel belangrijker dan de feitelijke veiligheid zoals die naar voren komt uit gegevens van politie en justitie. Burgers pikken allerlei signalen van vermeende (on)veiligheid uit hun omgeving op, bijvoorbeeld de mate waarin hun buurt verloedert. Ongeveer een kwart van de burgers voelt zich wel eens onveilig, een percentage dat de laatste jaren constant is. Ook hoort criminaliteit al sinds jaar en dag tot de top 5 van de meest genoemde maatschappelijke problemen. Overigens denken maar weinig mensen dat zij daadwerkelijk slachtoffer worden van een misdrijf.

Zorgelijk is dat wij in deze Sociale staat van Nederland (SSN) moeten constateren dat het moeilijk is, door allerlei methodologische problemen en registratieachterstanden, harde conclusies te trekken over de omvang en de ontwikkeling van de criminaliteit in Nederland. Met de nodige slagen om de arm lijkt het er echter op dat de criminaliteit de afgelopen paar jaar is afgenomen.

Voor de meeste mensen is de kwaliteit van leven nauw verbonden met eigen huis en haard. Sinds 2002 is het *eigenwoningbezit* gestegen van 54% naar 59%. Van de mensen met de hoogste inkomens heeft zelfs 90% een koophuis. Over het algemeen zijn de Nederlanders tevreden met hun woning, 90% zegt (heel) tevreden te zijn. Natuurlijk zijn er verschillen naar inkomen, etnische achtergrond en woongebied. Maar zelfs in de krachtwijken, waar sociaal-economische achterstanden bestaan en veel kleine huurwoningen en overlastproblemen zijn, is nog altijd 75% van de bewoners tevreden met hun huis. In de vorige editie van de SSN was voorspeld dat de gevolgen van de kredietcrisis van 2008-2009 vermoedelijk pas vanaf 2010 merkbaar zouden zijn. Uit de huidige cijfers blijkt

dat dit inderdaad het geval is. In 2010 was er minder werkgelegenheid en is de werkloosheid gestegen van 4% naar ongeveer 5%, wat zich heeft vertaald in een toename van het beroep op de ww en de bijstandsregelingen. Overigens was de werkloosheid in Nederland in 2010 nog steeds de laagste in Europa. Huishoudens zijn er iets in koopkracht op achteruitgegaan en de armoede is met 0,5 procentpunt toegenomen tot ruim 6%. Mogelijk zijn de (vooralsnog) beperkte negatieve gevolgen van de crisis de reden dat de tevredenheid met het eigen inkomen de laatste paar jaar is gegroeid van 60% naar 62%. In de afgelopen tien jaar springen er twee groepen uit die het financieel beter hebben gekregen: de ouderen en de gezinnen met kinderen. Gemiddeld zijn de inkomens in Nederland reëel met 6% gestegen in de periode 2001-2009. Bij de ouderen was dat 10% voor de alleenstaanden en zelfs 16% voor de paren. Die inkomensverbetering is te danken aan een reële stijging van de AOW met 8% en aan verbeterde pensioenregelingen. Benadrukt mag hier zeker ook worden dat, anders dan vaak nog gedacht wordt, armoede bij 65-plussers heel weinig voorkomt. De gezinnen met kinderen profiteerden vooral van de veranderingen in het zorgstelsel in 2006. Hun koopkracht ging door de nieuwe regelingen met gemiddeld 8% omhoog.

Hoewel het kan verbazen dat de crisis nog weinig invloed heeft gehad op de leefsituatie van de meeste burgers, is dat wel verklaarbaar. Economische veranderingen werken immers vertraagd door in de leefsituatie van mensen. Wie zijn baan verliest stopt bijvoorbeeld niet direct en per se met sporten of met vrijwilligerswerk en hoeft ook niet direct zijn huis uit. Over het algemeen krijgen eerst bedrijven te maken met de gevolgen van een economische neergang (minder omzet en winst), vervolgens komt de overheid aan de beurt (minder inkomsten en hogere (werkloosheids)lasten), en daarna pas de burger (via bezuinigingen). De gevolgen van de bezuinigingsmaatregelen van het kabinet-Rutte zullen pas vanaf 2012 in de samenleving te merken zijn. De grootste klappen moeten nog komen. Dat neemt niet weg dat er ook nu al mensen zijn die hun werk verliezen of er in inkomen op achteruitgaan. In het bijzonder geldt dat voor zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers). Op het totaal aantal werklozen gaat het echter nog om kleine aantallen.

Subjectieve kwaliteit van leven

Ook wat betreft de subjectieve kant van de levenskwaliteit – geluk en tevredenheid – hebben de Nederlandse burgers het goed getroffen. Meer dan 80% zegt gelukkig of zeer gelukkig te zijn en dat hoge percentage is door de jaren heen stabiel. Ons persoonlijke geluk is weinig gevoelig voor de economische crisis, de aankondigingen van bezuinigingen of somberheid over de richting die Nederland opgaat.

In vergelijking met andere landen scoort Nederland bovengemiddeld goed op diverse internationale meetinstrumenten om de kwaliteit van leven in landen met elkaar te vergelijken. Een daarvan is de Human Development Index (HDI) van de Verenigde Naties. Nederland staat op de zesde plaats in Europa, na de Scandinavische landen en Ierland, wat betreft tevredenheid met het leven; we geven ons leven een 7,8. Ierland scoort opvallend hoog op de HDI. Dat is frappant omdat Ierland momenteel in economisch zeer zwaar weer zit.

Nederland mag het in Europees perspectief dan goed doen, in ons land heerst toch de sfeer dat er het nodige mis is met de politiek en maatschappij en er bestaat veel onvrede. De Nederlander mag graag klagen en is misschien zelfs enigszins ‘realiteitsresistent’: het doet er niet toe hoe het echt gaat, het gaat gewoon nooit goed. Sinds begin 2008 – nog voor de crisis – is er een constante meerderheid van de bevolking die het in Nederland eerder de verkeerde dan de goede kant ziet opgaan. En die stemming is bijzonder stabiel: wat er de afgelopen jaren ook is gebeurd, tussen de 60% en 65% van de burgers is somber gestemd over waar het met Nederland naartoe gaat; niet meer dan 25% vindt dat het juist de goede kant opgaat met ons land. Al wordt er dan flink gesomberd over de toekomst van Nederland, over de eigen financiële situatie maakt nauwelijks iemand zich zorgen. Ongeacht de crisis is sinds begin 2008 meer dan 80% positief gestemd over de eigen financiële toekomst. Dat vertrouwen is tot nu toe crisis-proof gebleken.

14.2 Kwetsbare groepen: sociale ongelijkheid in Nederland hardnekkig

Dit florissante beeld van de Nederlanders als een steeds welvarender, tevreden en gelukkig, maar wel wat klagend volk is echter niet het hele verhaal. In deze editie van de Sociale staat van Nederland is nauwkeuriger gekeken naar mogelijk kwetsbare groepen die minder dan andere delen in de welvaart en het welzijn van Nederland. Nederland kent nog veel verschillen en ongelijkheden in de mogelijkheden van burgers om deel te nemen aan die welvaart en om hun individuele ambities en belangen te realiseren. Soms zijn deze verschillen gewenst of getolereerd, maar soms resulteren zij in als onnodig en ongerechtvaardigd beschouwde ongelijke kansen en kwaliteit van leven. Opleidingsniveau blijkt een sterke voorspeller te zijn van (verschillen in) de leefsituatie van mensen. Dat geldt voor zowel de hardere kant in de maatschappij (arbeidsmarktpositie, onderwijskansen, woonsituatie) als de belevings- en opinie kant (vertrouwen, geluk e.d.). Toegang hebben tot en gebruik kunnen maken van de verschillende vormen van sociaal, cultureel en financieel kapitaal zijn bepalend voor de kwaliteit van leven. Tussen mensen met een hoge opleiding en degenen met een lager onderwijsniveau bestaan er wat dat betreft aanzienlijke verschillen. Deze verschillen, in een aantal gevallen mag zelfs wel van een kloof worden gesproken, blijken door de jaren heen hardnekkig te zijn. Juist nu er door de verslechterde economische vooruitzichten op vele maatschappelijke domeinen bezuinigd zal gaan worden, is extra aandacht geboden voor die groepen die nu al in minder gunstige omstandigheden verkeren.

Verkleuring en verdunning van de huishoudens

Demografische ontwikkelingen bepalen mede het speelveld waarbinnen de leefsituatie van burgers zich ontwikkelt. Nederland wordt net als de omringende landen gekenmerkt door een verkleuring van de bevolking en een verdunning van de huishoudens. Dat laatste komt vooral door de toename van het aandeel alleenstaanden (van 33,4% in 2000 naar 36,1% van de huishoudens in 2010). De vergrijzing neemt verder toe (van 13,5% 65-plussers in 2000 naar 15,5% in 2010), waarmee Nederland overigens nog altijd een van de minst vergrijsde landen in Europa is. Nederland heeft een groeiend aandeel migranten en hun nakomelingen in de bevolking (van 17,1% in 1999 tot 20,6% in 2011),

ruim de helft van hen is van niet-westerse herkomst. De ‘verkleuring’ van Nederland is bescheiden, zeker in vergelijking met de omringende landen. Beweringen als zou er sprake zijn van massa-immigratie van niet-westerse migranten in Nederland zijn niet op feiten gestoeld, zo blijkt uit deze ssn. Vergeten wordt ook nog wel eens dat er jaarlijks vele duizenden migranten, de meesten op leeftijd, remigreren naar hun herkomstland. In 2010 werd veruit de grootste groep immigranten gevormd door mensen die Nederlander van geboorte waren en die na een emigratieperiode terugkeerden. Daarnaast zijn er relatief veel immigranten afkomstig uit westerse landen als het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en de Verenigde Staten.

Middeninkomens profiteren het minst van de overheid

De welvaart van de burgers wordt ook bepaald door voorzieningen die de overheid voor burgers beschikbaar stelt op het gebied van onderwijs, zorg, cultuur, recreatie, openbaar vervoer en dergelijke. De laatste jaren zijn deze publieke diensten wel duurder geworden. Dit komt onder andere omdat er veel arbeid mee is gemoeid en arbeid in deze sectoren doorgaans moeilijk is te vervangen of te verbeteren door bijvoorbeeld machines. Niet alle burgers profiteren in dezelfde mate van deze publieke diensten. Vooral de lage en hoge inkomens profiteren. Lagere inkomensgroepen hebben vooral profijt van inkomensbeschermende voorzieningen, zoals de zorgpremie, de zorgtoeslag, de huurtoeslag en de thuiszorg. Hogere inkomensgroepen hebben vooral profijt van de gunstige fiscale behandeling van de eigen woning (hypotheekrenteaftrek), het hoger onderwijs en de cultuursubsidies. Middeninkomens profiteren minder.

Sociale ongelijkheid in vrijetijdsbesteding

In de vrijetijdsbesteding zijn er verschillen naar opleidingsniveau: laagopgeleiden kijken meer televisie dan hogeropgeleiden, maar internetten minder. Daarentegen sport nog niet de helft van de laagopgeleiden tegen driekwart van de hoogopgeleiden. Hetzelfde beeld zien we bij kunstbeoefening (zelf muziek of theater maken, beeldende kunst, schrijven e.d.): iets minder dan een derde van de laagopgeleiden en ruim de helft van de hogeropgeleiden heeft op dit vlak iets gedaan. Wat betreft het kunstbezoek zijn de verschillen nog groter. Van de hogeropgeleiden bezoekt jaarlijks meer dan 80% wel eens een vorm van ‘hogere’ of populaire kunst (museum, concert, toneel, musical, popconcert e.d.), tegen 46% van de lageropgeleiden. Door de jaren zijn geen grote veranderingen te constateren. De maatregelen van het kabinet-Rutte, zoals de verhoging van de btw op het cultureel aanbod en de beperking van de subsidiestroom zullen de in het beleid altijd voorgestane sociale nivellering van het cultuurbezoek waarschijnlijk niet bevorderen.

Laagopgeleiden minder invloed: diplomademocratie?

De laatste decennia wordt de Nederlandse politieke agenda zo niet bepaald dan toch wel sterk beïnvloed door wat politici denken dat ‘de burger’ meent en wenst. De stem van het volk, oftewel de publieke opinie, wordt in het maatschappelijke en politieke debat gezien als een graadmeter van de stemming in het land.

Lageropgeleiden zijn over de hele linie pessimistischer over de samenleving, negatiever over de politiek en meer bezorgd over misdaad en materiële aangelegenheden. Hogeropgeleiden onderscheiden zich door meer optimisme, vertrouwen en tolerantie. Het gevoel grip te hebben op het eigen leven verklaart deze verschillen het best. Dergelijke bevindingen zijn niet nieuw en niet specifiek voor Nederland. Al in de jaren zestig van de vorige eeuw signaleerden politicologen en sociologen dat opleidingsniveau de belangrijkste verklaring biedt voor verschillen in sociale en politieke voorkeuren en gedrag. De combinatie van verschillen in voorkeuren en verschillen in politieke participatie en representatie kan ertoe leiden dat de politieke agenda vooral wordt afgestemd op de wensen van hogeropgeleiden en op wat zij denken dat ook de minder hoog opgeleiden belangrijk vinden. Deze ‘diplomademocratie’ geeft aanleiding tot veel onvrede.

Bezuinigingseffecten bij mantelzorgers

Gedurende verschillende fasen in het leven doen mensen een beroep op elkaar voor zorg, of zijn zij zelfs op anderen aangewezen. Voor kinderen is het vanzelfsprekend dat hun ouder(s) voor hen zorgen, voor veel ouders is het steeds meer de kunst om die zorg goed te combineren met een betaalde baan. Vaak kunnen ouders rekenen op de steun van hun eigen ouders (de grootouders van hun kinderen dus) en van anderen uit hun sociale netwerk. Ouders blijken hun kinderen ook in latere levensfasen te ondersteunen. Zo ontvangt bijna een derde van alle jongvolwassen kinderen financiële steun van hun ouders – bijvoorbeeld voor de koop van een woning. Jongvolwassen kinderen geven ook steun aan hun ouders, maar over het algemeen ontvangen zij beduidend meer steun dan zij zelf geven. Dit geldt niet alleen voor jongvolwassen kinderen. Pas in een late fase in het leven – als ouders een hoge leeftijd bereikt hebben en behoefte krijgen aan zorg – draait de zorgverlening om, maar dan zijn de kinderen vaak ook al vijftig of zestig jaar. Vanuit het perspectief van overbelasting van zorgers en keuzevrijheid van degenen die zorg nodig hebben, is het belangrijk dat er een keuze bestaat tussen informele en formele zorg. Het huidige kabinet acht het van belang dat ouders de keuze houden tussen georganiseerde opvang en gastouderopvang. Daarnaast wil het kabinet de zorg dichtbij huis verbeteren en streeft het naar een betere afstemming tussen verschillende zorgleveranciers (uit het persoonlijk netwerk en professionals).

Juist op het terrein van de formele of geïnstitutionaliseerde zorg staan er de komende tijd forse bezuinigingen op stapel. Zo zijn er medio 2011 bezuinigen voor de kinderopvang gelanceerd. Daarnaast is het kabinet voornemens de toegang tot het persoonsgebonden budget (pgb) sterk te beperken. Daarmee zal voor een deel van de mantelzorgers hun vergoeding verloren gaan. Dit kan betekenen dat de druk op ‘informele’ zorgverleners, mantelzorgers en vrijwilligers in de zorg zal gaan toenemen. De combinatie van werk en mantelzorg zal mogelijk moeilijk worden en dat kan verstrekende gevolgen hebben voor de mantelzorgers zelf, maar ook voor degenen die zij verzorgen.

Basis in het onderwijs nog niet op orde, de lat kan hoger

De ambitie van de overheid is dat Nederland tot de top 5 van kenniseconomieën in de wereld gaat behoren. De *Global Competitiveness Index*, een index die de internationale

concurrentiepositie van een land weergeeft, is hiervoor het uitgangspunt. Nederland staat daarin nu op de zevende plaats. Kennis, onderzoek en innovatie zijn enkele indicatoren van de index.

De voornemens van het Regeerakkoord zijn inmiddels uitgewerkt in verschillende actieplannen. Kern van de actieplannen is meer aandacht voor basisvaardigheden, hogere prestaties en meer excellentie. Scholen in het primair en voortgezet onderwijs moeten meer opbrengstgericht gaan werken. Dat wil zeggen: doelgericht toewerken naar zo hoog mogelijke prestaties. Taal en rekenen/wiskunde staan weer centraal in het primair onderwijs. In deze ssn constateren we dat op dit moment de basis niet op orde is. Nog te veel leerlingen en studenten missen essentiële basiskennis op het gebied van taal en rekenen/wiskunde; de prestaties gaan eerder achteruit dan vooruit. Ruim 14% van de 15-jarige leerlingen is laaggeletterd, wat goede onderwijsprestaties en participatie in de samenleving in de weg staat. Voor veel leerlingen met onderwijsachterstanden is het niet haalbaar om het basale niveau voor de arbeidsmarkt, de startkwalificatie, te behalen. De voortijdige schooluitval is de afgelopen jaren wel flink afgenomen (van 15% in 2001 naar 10% in 2010), maar is nog wel hoger dan het streefcijfer van 8%.

Niet-westerse migranten hebben gemiddeld genomen een minder goede onderwijspositie dan westerse migranten en autochtone Nederlanders. Zij zijn vaak lageropgeleid, al verbetert hun opleidingsniveau geleidelijk.

Er zijn ook leraren die de basisvaardigheden niet goed beheersen. Terecht worden er meer eisen gesteld aan de kennis en kunde van aankomende en zittende leraren. Leerkrachten moeten beter worden toegerust om zorgleerlingen in het reguliere onderwijs op te vangen. Het uitblijven van scholing op dit punt kan de kwaliteit van het primaire onderwijs verlagen.

Wil Nederland tot de top 5 van kenniseconomieën gaan behoren dan is versterking van de basisvaardigheden alleen niet voldoende, de lat zal ook omhoog moeten. In vergelijking met andere landen kent Nederland weinig slechtpresteerders, maar ook weinig uitschieters aan de bovenkant. Voor meer excellentie moeten kwaliteit en productiviteit van het (hoger) onderwijs verder stijgen, maar de overheid streeft ook naar een hoger opleidingsniveau van de gehele bevolking. Hier dient zich dan meteen het bekende trilemma aan van drie doelstellingen die moeilijk gelijktijdig gerealiseerd kunnen worden. Verbetering van de kwaliteit en van het rendement kan ten koste gaan van de toegankelijkheid van het onderwijs. Als de exameneisen omhooggaan en selectie aan de poort van de hogeschool of universiteit plaatsvindt, zullen toegelaten studenten weliswaar vaker hun studie afmaken, maar zullen minder leerlingen en studenten toegang tot hogere opleidingen hebben. Dit staat het streven naar 50% hoogopgeleiden in de weg.

Hoogopgeleiden leven gemiddeld zeven jaar langer, laagopgeleiden hebben meer psychische stoornissen

Het laatste decennium stijgt de levensverwachting opvallend snel. Met 78,5 jaar behoort de levensverwachting van mannen tot de hoogste van Europa. Die van vrouwen is vier jaar hoger, maar door hun rookgedrag bleef de stijging van de levensverwachting van vrouwen wat achter. De verwachting is dat de komende jaren per kalenderjaar de levensverwachting met 0,2 jaar toeneemt. Hoogopgeleiden leven gemiddeld zeven jaar langer

dan laagopgeleiden (het verschil is bij de mannen 7,3 jaar, bij de vrouwen 6,4 jaar). Dit verschil is de laatste jaren niet kleiner geworden. Laagopgeleiden hebben ook aanzienlijk meer lichamelijke beperkingen en een tweemaal grotere kans op een psychische stoornis dan hogeropgeleiden.

Nederlanders leven steeds langer, maar worden ze ook gezonder? Dit blijkt niet het geval te zijn. In de afgelopen tien jaar is het gemiddeld aantal levensjaren zonder ziekte gedaald van 49 tot 48 jaar voor mannen en van 44 tot 42 jaar voor vrouwen. Nederland telt zo'n 4,5 miljoen mensen met een chronische ziekte, waarvan ruim een kwart meer dan één ziekte heeft. Hierbij moet wel bedacht worden dat driekwart van de mensen met een chronische aandoening zich toch gezond blijkt te voelen. Overigens is de toename van het aantal zieken niet per definitie verontrustend. Deels wijst het immers op een gunstige ontwikkeling in de volksgezondheid. Omdat er meer bekend is over ziekten, kunnen ziekten steeds vroeger worden opgespoord en zijn er meer mensen met een diagnose. Ook de behandeling van veel ziekten verbetert in de loop van de tijd, waardoor mensen met een aandoening langer kunnen overleven.

Ongezonde leefstijlen groot probleem: verschillen tussen bevolkingsgroepen

Roken is nog steeds een van de grootste volksgezondheidsproblemen. Het aantal rokers is de afgelopen tien jaar weliswaar gedaald, maar is nog steeds hoog vergeleken met ons omringende landen. Ook het overmatig alcoholgebruik is nog zorgelijk. Op het terrein van de seksuele gezondheid vormen etnische groepen en asielzoekers de belangrijkste risicogroepen, zoals onder meer blijkt uit het onder hen verhoudingsgewijs grote aantal tienerzwangerschappen. Ook jongeren met een lage opleiding vormen een aandachtsgroep. Hoe lager het schoolniveau, des te eerder jongeren hun eerste seksuele ervaringen hebben met alle risico's van dien: ongewenste zwangerschappen, seksueel overdraagbare aandoeningen en psychosociale problemen. Bijna de helft van de Nederlanders tot slot heeft overgewicht en ongeveer één op de tien heeft ernstig overgewicht (obesitas). De oorzaak is duidelijk: we eten te veel en verkeerd.

Niet-westerse migranten maken inhaalslag op huizenmarkt

Vooral het inkomen is bepalend voor de positie op de woningmarkt. Mensen met een hoger inkomen hebben over het algemeen een koopwoning, met meer vierkante meters en van een aanzienlijk betere kwaliteit dan degenen met een lager inkomen. Sinds 2002 is het eigenwoningbezit over de gehele linie flink gestegen. Onder niet-westerse migranten en hun nakomelingen steeg het aantal huiseigenaren sterker dan onder autochtonen. Zij maken een inhaalslag op de koopmarkt, maar lopen met 29% eigenhuizenbezit nog ver achter bij het landelijke percentage van 59%. De gestegen hypotheekschulden vormen een risico nu de woningprijzen sinds 2008 fors zijn gedaald. Eigenaarbewoners die de rentelasten niet langer kunnen opbrengen, kunnen na gedwongen verkoop van de woning met een restschuld achterblijven. Met name degenen die rond de prijsspiek van 2008 kochten, lopen dit risico, ondanks de recente maatregelen van het kabinet (verruimde grens voor hypotheekgarantie en mogelijkheid om tijdelijk fiscaal voordeel te genieten over twee koophuizen bij een haperende verkoop van het eigen huis).

De afschaffing van het krachtwijkenbeleid voor de 40 zogeheten Vogelaarwijken in de steden betekent dat de investeringen in het oplossen van zowel de fysieke als de sociale problemen in deze wijken nu bekostigd moeten worden door de woningcorporaties en gemeenten, hetgeen tot een flinke reductie van de investeringen zal leiden. Wat dit gaat betekenen voor de leefbaarheid in deze wijken en voor de kwaliteit van leven van de bewoners is ongewis. Uit de meest recente actualisatie van de Outcomemonitor Wijkenaanpak (CBS 2011; Gorissen et al. 2011) blijkt dat de aandachtswijken sinds de start van de wijkenaanpak in 2007 op een beperkt aantal indicatoren verbetering laten zien. Hoewel meer dan de helft van de aandachtswijken op het gebied van veiligheid en leefbaarheid bezig is met een inhaalslag, stagneren andere ontwikkelingen of neemt in sommige gevallen de achterstand zelfs toe. De Cito-scores van leerlingen uit de aandachtswijken blijven onveranderd en er is weinig vooruitgang in de inkomenspositie van huishoudens in de wijken.

Risico op slachtofferschap criminaliteit niet voor iedereen even groot

25% van de Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder is jaarlijks slachtoffer van criminaliteit. De meesten waren slachtoffer van vandalisme en vermogensdelicten (elk 13%), 5,5% was slachtoffer van geweld. Sommige bevolkingsgroepen lopen meer risico dan andere. Vooral jongeren (40%) en jongvolwassenen (34%) lopen meer kans om slachtoffer te worden. Ouderen lopen, anders dan vaak gedacht wordt, veel minder risico (16%). Slachtofferschap wordt vooral verklaard door dagelijkse activiteiten en leefstijlen, die weer samenhangen met kenmerken als leeftijd en opleiding. Jongeren begeven zich bijvoorbeeld vaker in risicovolle uitgaansgebieden. Gemeenschappelijke routineactiviteiten en leefstijlen helpen ook verklaren waarom de dader- en slachtofferpopulaties elkaar deels overlappen: veel daders worden zelf slachtoffer. Extra beleidsaandacht voor een bepaald delict lijkt een gunstige uitwerking te hebben op de meldingsbereidheid. Mede hierdoor is een toename van huiselijk geweld en discriminatieklachten geregistreerd. Huiselijk geweld kan fysiek, seksueel of psychisch van aard zijn. Vanwege de langdurige afhankelijkheidsrelatie tussen dader en slachtoffer gaat het vaak om structureel geweld. Volgens een recente schatting zijn jaarlijks 200.000 mensen slachtoffer van ruim 112.000 plegers van huiselijk geweld. Twee derde van de slachtoffers zijn vrouwen, de meesten van hen in de leeftijd van 18-30 jaar, van de daders is de grote meerderheid (83%) man, 60% van hen is van allochtone herkomst.

Nederland is een sociaal actief land, toch zijn er ook sociaal geïsoleerden

Nederland is een actief land, alleen de Denen zijn nog vaker lid van verenigingen en hebben meer sociale contacten. Ook zijn we redelijk gul voor goede doelen en zetten we ons vergeleken met andere Europeanen vaak in als vrijwilliger. De maatschappelijke participatie is vooral groot onder hogeropgeleiden, in huishoudens met een hoog inkomen en onder kerkgangers. Hoewel niet meer dan 300.000 mensen lid zijn van een politieke partij, is er in Nederland wel degelijk politieke interesse en bereidheid om in actie te komen. Vier op de tien Nederlanders zijn wel eens politiek actief, hoewel opvallend is dat dit activisme steeds vaker via de computer plaatsvindt: het aantal burgers dat via internet,

e-mail of sms meegedaan heeft aan een politieke discussie of actie is gestegen van 10% in 2002 naar 21% in 2010. En dat aandeel zal waarschijnlijk nog wel verder stijgen.

De participatiegraad is dus hoog, maar tegelijkertijd zijn er in Nederland nog steeds groepen mensen te onderscheiden die aan de kant staan en die niet of nauwelijks participeren en weinig tot geen sociaal netwerk hebben, of dit nu op de arbeidsmarkt is, in het verenigingsleven of in de politiek. We treffen naar verhouding veel ouderen, laag-opgeleiden, werklozen en mannen aan in deze categorie. Deze groep kwetsbaren is de laatste jaren verdubbeld naar zo'n 4% van de bevolking.

14.3 Donkere wolken stapelen zich op

Kunnen we verwachten dat de stijging van de kwaliteit van leven van de Nederlanders net zo zal doorgaan als de afgelopen tien jaar? En dat de hiervoor beschreven sociale ongelijkheden minder zullen worden? Of dat op zijn minst het huidige niveau van welvaart en welzijn gehandhaafd blijft? Er hangen donkere wolken boven ons land. Tot nu toe heeft Nederland de crisis goed doorstaan, beter zelfs dan de meeste andere Europese landen. 2012 zal echter het jaar van de waarheid worden, als de gevolgen van de door het kabinet-Rutte aangekondigde bezuinigingen merkbaar worden in de portemonnee en als de financiële gevolgen voor Nederland van de eurocrisis, die daar nog eens bovenop komen, in hun volle omvang duidelijk zijn geworden.

In de vorige editie van de *SSN* werd nog verwacht dat de financiële en economische problemen binnen afzienbare tijd voorbij zouden zijn en dat Nederland daar er relatief ongeschonden uit zou komen. Nu, eind 2011, zijn de vooruitzichten somberder. De economie groeit minder dan verwacht of gehoopt en door de lagere belastinginkomsten en hogere uitgaven aan werkloosheidsuitkeringen zal het overheidstekort in 2015 tweemaal zo groot zijn als in 2010 was voorspeld. Uit de Miljoenennota 2012 blijkt dat de lange reeks van bezuinigingen van het kabinet-Rutte vrijwel iedereen zal raken. Loonstijgingen worden in 2012 grotendeels tenietgedaan door de inflatie, die tegen de 3% aan zit. De koopkracht van de burgers zal de komende drie jaar dalen. In de *Macro Economische Verkenning 2012* van het Centraal Planbureau (CPB 2011) wordt gesteld dat de signalen voor de mondiale economie op rood staan. In de hoogontwikkelde economieën was de afzwakking van het groeitempo in de eerste helft van 2011 het sterkst, als gevolg van de toegenomen onzekerheid op de financiële markten, budgettaire sanering, de hoge olieprijs en de nucleaire ramp in Japan. Daarbij komt dat in de opkomende markten de invoergroei afzwakt. Nederland is een relatief kleine, maar zeer open economie die meevaart op de internationale conjunctuurgolven. Internationale economische of financiële crises raken de Nederlandse economie hoofdzakelijk via de export, als gevolg van minder wereldhandel. De economische crisis duurt voorlopig voort en zal zeker gevolgen gaan hebben voor de kwaliteit van leven van veel Nederlandse burgers. Was het eerst een bankencrisis, inmiddels is de gehele eurozone besmet waardoor de economische groei in Europa in gevaar komt (MEV 2011). De crisis is inmiddels zo ernstig dat het er openlijk gespeculeerd wordt op het uiteenvallen van het eurogebied. De president van de Europese Centrale Bank, Jean-Claude Trichet, sprak in oktober in het Europees Parlement van 'de ergste crisis sinds de Tweede Wereldoorlog'.

Inmiddels lijkt er meer aan de hand te zijn dan alleen een financiële en economische crisis. De wijze waarop de crisis door overheden te lijf wordt gegaan blijkt een andere manier van handelen van die overheden te vereisen dan gewoonlijk. De internationale dimensie van de huidige crisis overstijgt de nationale politiek van de afzonderlijke Europese landen. De besluitvorming rond de Europese schuldencrisis is uiterst moeizaam, omdat alle betrokken spelers rekening moeten houden met de belangen 'thuis'. Waarom moeten 'wij' opdraaien voor het financiële wanbeheer van 'die anderen'? Monetaire besluiten om de crisis te beteugelen worden op Europees niveau genomen door onder meer de Europese Centrale Bank (ECB). De ECB legt landen eisen op aangaande bezuinigings- en liberaliseringsmaatregelen en de nationale parlementen staan daarbij grotendeels aan de zijlijn. Er zijn plannen voor een strakker geleide eurozone die ten koste gaan van de speelruimte van de nationale parlementen. Zo is er recent een Europese banktoezichthouder, de European Banking Authority, in het leven geroepen. Dergelijke bovennationale, technocratische besluitvormingsprocessen, die beperkt onderworpen zijn aan een democratische controle, kunnen bij steeds meer burgers de vrees aanwakkeren dat de economische crisis en de manier waarop die bestreden wordt tot minder democratie leidt. Hierdoor kan het vertrouwen dat burgers hebben in de politiek en de instituties die bij de (bestrijding van) de crisis zijn betrokken onder druk komen te staan. Nu nog is het vertrouwen van de Nederlandse burgers in maatschappelijke instituties en in de politiek groter dan in enig ander Europees land. Door de monetaire en economische crisis ligt een vertrouwenscrisis echter wel op de loer.

Ook voor de langere termijn beginnen er donkere wolken te verschijnen boven het huidige welvarende en gelukkige Nederland. Er worden steeds meer vragen gesteld bij de houdbaarheid van onze welvaart en ons welzijn in de komende decennia. In de recent verschenen *Monitor Duurzaam Nederland 2011* (CBS/PBL/CPB/SCP 2011) wordt aangetoond dat de wijze waarop onze welvaart op dit moment tot stand komt steeds meer die van onze kinderen en kleinkinderen bedreigt en dat wij ook nog eens teren op anderen, op de ontwikkelingslanden. De Nederlandse samenleving kent een hoge kwaliteit van leven, maar we zijn bezig onze hulpbronnen uit te putten. De Monitor Duurzaam Nederland benadrukt in dit verband een aantal zorgen ten aanzien van milieu en natuur, de financiële houdbaarheid van Nederland, het kennisniveau van de bevolking en problemen rond verdeling en maatschappelijke ongelijkheid.

Voor het oplossen van deze duurzaamheidsproblemen is er niet één blauwdruk die overheden zonder meer kunnen volgen. De keuze voor een optie met een positief effect op het ene terrein gaat immers dikwijls gepaard met een negatief effect op een ander terrein. Daarnaast is bij het maken van die keuzes niet alleen inzicht in de huidige stand van zaken van belang, maar ook inzicht in de in gang gezette ontwikkelingen, zoals de aanstaande krimp van de bevolking.

De economische crisis is een actueel probleem, dat nu alle aandacht opslokt. De problemen rond de op termijn niet houdbare wijze waarop Nederland zijn welvaart verkrijgt, zijn veel sluipender, maar vormen een minstens even fundamenteel gevaar voor het welzijn en de kwaliteit van leven van de burgers op de langere termijn. Het is goed dat de discussie daarover steeds nadrukkelijker wordt gevoerd.

In deze Sociale staat van Nederland hebben we geconstateerd dat er op vele gebieden hardnekkige sociale ongelijkheid is. Of het nu gaat om de gezondheidssituatie en levensverwachting, om onderwijsachterstanden, om politieke invloed, om de kwaliteit van de woning en de woonomgeving, of om de kans werkloos te raken, de verschillen zijn soms groot en lopen grotendeels langs de lijnen van het opleidingsniveau. Als de economische vooruitzichten zo somber blijven als ze op dit moment zijn, en dat is toch heel aannemelijk, dan moet gevreesd worden dat burgers die nu al in een kwetsbaarder positie verkeren het eerst en het sterkst getroffen gaan worden in hun kwaliteit van leven.

Literatuur

- CBS (2011). *Outcomemonitor Wijknaanpak*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS/PBL/CPB/SCP (2011). *Monitor Duurzaam Nederland 2011*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek/Planbureau voor de Leefomgeving/Centraal Planbureau/Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CPB (2011). *Macro Economische Verkenning 2012*. Den Haag: Centraal Planbureau/Sdu.
- Gorissen, Ivo, Jeroen van den Tillaart, Linda Muller en Marleen Geerdinck (2011). Beperkte ontwikkelingen in de aandachtswijken. In: *Sociaaleconomische trends*, nr. 3, p. 13-17.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het SCP. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

Sociale en Culturele Rapporten

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008.

ISBN 978 90 377 0368-9

Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmerts en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

SCP-publicaties 2010

- 2010-1 *Liever Mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests* (2010). Iris Andriessen, Eline Nievers, Laila Faulk, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0421 1
- 2010-2 *Op weg met de Wmo. Evaluatie van de Wet maatschappelijke ondersteuning 2007-2009* (2010). Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans (red.), Gijs van Houten, Anna Maria Marangos, Mathijs Tuynman, Martha Dijkgraaf, Jennifer van den Broeke, Judith van der Veer, Jelmer Shalk, Jurjen Iedema, Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0463 1
- 2010-4 *Steeds meer verstandelijk gehandicapten? Ontwikkelingen in vraag en gebruik van zorg voor verstandelijk gehandicapten 1998-2008* (2010). Michiel Ras, Isolde Woittiez, Hetty van Kempen, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0468 6
- 2010-5 *Een baanloos bestaan. De betekenis van werk voor werklozen, arbeidsongeschikten en werkenden* (2010). Patricia van Echtelt. ISBN 978 90 377 0350 4
- 2010-6 *The social state of the Netherlands 2009* (2010). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Peggy Schyns (red.). ISBN 978 90 377 0466 2
- 2010-7 *The minimum agreed upon. Consensual budget standards for the Netherlands* (2010). Stella Hoff, Arjan Soede, Cok Vrooman, Corinne van Gaalen, Albert Luten, Sanne Lamers. ISBN 978 90 377 0472 3
- 2010-8 *Sociale uitsluiting bij kinderen: omvang en achtergronden* (2010). Annette Roest, Anne Marika Lokhorst, Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0493 8
- 2010-9 *Beperkt aan het werk. Rapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsparticipatie* (2010). Gerda Jehoel-Gijsbers (red.). ISBN 978 90 377 0489 1
- 2010-10 *Minder werk voor laagopgeleiden? Ontwikkelingen in baanbezit en baankwaliteit 1992-2008* (2010). Edith Josten. ISBN 978 90 377 0474 7
- 2010-11 *At home in the Netherlands* (2010). Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0487 7

- 2010-12 *FAQs over kunstbeoefening in de vrije tijd* (2010). Andries van den Broek.
ISBN 978 90 377 0456 6
- 2010-13 *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd* (2010). Andries van den Broek (red.).
ISBN 978 90 377 0456 3
- 2010-14 *Toekomstverkenning kunstbeoefening* (2010). Andries van den Broek.
ISBN 978 90 377 0491 4
- 2010-15 *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2010). Saskia Keuzenkamp et al. ISBN 978 90 377 0501 0
- 2010-16 *Publieke dienstverlening in perspectief. SCP-memorandum voor de kabinetsformatie 2010* (2010). Evert Pommer en Evelien Eggink (red.). ISBN 978 90 377 0513 3
- 2010-17 *Wellbeing in the Netherlands. The SCP life situation index since 1974* (2010). Jeroen Boelhouwer. ISBN 978 90 377 0345 0
- 2010-18 *Minderheden in de mixed-mode? Een inventarisatie van voor- en nadelen van het inzetten van verschillende dataverzamelmethode onder niet-westerse migranten* (2010). R. Feskens, J. Kappelhof, J. Dagevos, I. Stoop. ISBN 978 90 377 0517 1
- 2010-19 *Just different, that's all. Acceptance of homosexuality in the Netherlands* (2010). Saskia Keuzenkamp (ed.) et al. ISBN 978 90 377 0502 7
- 2010-20 *Discriminatiemonitor niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt 2010* (2010). Eline Nievers en Iris Andriessen (red.). ISBN 978 90 377 0438 9
- 2010-21 *Iemand moet het doen. Ervaringen van verzorgers van partners* (2010). Judith van Male, Marion Duimel en Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0518 8
- 2010-22 *Uit de armoede werken. Omvang en oorzaken van uitstroom uit armoede* (2010). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0519 5
- 2010-23 *Het werken waard. Het arbeidsaanbod van laagopgeleide vrouwen vanuit een economisch en sociologisch perspectief* (2010). Mariëlle Cloin. ISBN 978 90 377 0514 0
- 2010-24 *Zorgen voor Zorg. Ramingen van de vraag naar personeel in de verpleging en verzorging tot 2030* (2010). Evelien Eggink, Debbie Oudijk en Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0512 6
- 2010-25 *Alle kanalen staan open. De digitalisering van mediagebruik* (2010). Frank Huysmans en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0521 8
- 2010-26 *Tijd op orde? Een analyse van de tijdsorde vanuit het perspectief van de burger* (2010). Mariëlle Cloin, Marjon Schols en Andries van den Broek, m.m.v. Maria Koutamanis. ISBN 978 90 377 0520 1
- 2010-27 *Maten voor Gemeenten 2010. Een analyse van de prestaties van de lokale overheid* (2010). Bob Kuhry, Jedid-Jah Jonker en Ab van der Torre. ISBN 978 90 377 0522 5
- 2010-28 *Naar Hollands gebruik? Verschillen in gebruik van hulp bij opvoeding, onderwijs en gezondheid tussen autochtonen en migranten* (2010). Angela van den Broek, Ellen Kleijnen en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0525 6
- 2010-29 *Sport: een leven lang. Rapportage sport 2010* (2010). Annet Tiessen-Raaphorst, Desirée Verbeek, Jos de Haan en Koen Breedveld (red.). ISBN 978 90 377 0504 1
- 2010-30 *Komt tijd, komt raad? Essays over mogelijkheden voor een nieuwe tijdsorde* (2010). Andries van den Broek en Mariëlle Cloin (red.). ISBN 978 90 377 0523 2
- 2010-31 *Definitief advies over het wmo-budget huishoudelijke hulp voor 2011. Van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Uitgebracht aan het bestuurlijk overleg financiële verhoudingen* (2010). Ab van der Torre en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0535 5
- 2010-32 *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010* (2010). Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

- 2010-33 *Armoedesignalement* (2010). SCP/CBS. ISBN 978 90 377 0458 7
 2010-34 *Wie zijn de cliënten van de langdurige AWBZ-thuiszorg?* Isolde Woittiez.
 ISBN 978 90 377 0541 6

SCP-publicaties 2011

- 2011-1 *KLEUR. SCP-nieuwjaarsuitgave 2011* (2011). ISBN 978 90 377 0537 9
 2011-2 *Stemming onbestemd. Tweede verdiepingstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (2011). Paul Dekker en Josje den Ridder (red.). ISBN 978 90 377 0528 7
 2011-3 *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somali-sche migranten* (2011). Jaco Dagevos en Edith Dourleijn (red.). ISBN 978 90 377 0526 3
 2011-4 *Emancipatiemonitor 2010* (2011). Ans Merens, Marion van den Brakel-Hofmans, Marijke Hartgers en Brigitte Hermans (red.). ISBN 978 90 377 0503 4
 2011-5 *Moeilijk werken. Gezondheid en de arbeidsdeelname van migrantenvrouwen* (2011). Myra Keizer en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0524 9
 2011-6 *Informele groepen. Verkenningen van eigentijdse bronnen van sociale cohesie* (2011). E. van den Berg, P. van Houwelingen en J. de Hart (red.). ISBN 978 90 377 0527 0
 2011-7 *Gezinsrapport 2011* (2011). Freek Bucx (red.). ISBN 978 90 377 0538 6
 2011-8 *Hoe cultureel is de digitale generatie? Het internetgebruik voor culturele doeleinden onder school-gaande tieners* (2011). Marjon Schols, Marion Duimel en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0457 0
 2011-10 *Kwetsbare ouderen* (2011). Cretien van Campen (red.). ISBN 978 90 377 0542 3
 2011-11 *Minder voor het midden. Profijt van de overheid in 2007* (2011). Evert Pommer (red.), Jedid-Jah Jonker, Ab van der Torre, Hetty van Kampen. ISBN 978 90 377 0437 2
 2011-12 *Wonen, wijken en interventies. Krachtwijkenbeleid in perspectief* (2011). Karin Wittebrood, Matthieu Permentier, m.m.v. Fenne Pinkster. ISBN 978 90 377 0065 7
 2011-13 *Armoedegrens op basis van de budgetbenadering – revisie 2010* (2011). Arjan Soede. ISBN 978 90 377 0551 5
 2011-14 *Werkgevers over de crisis* (2011). Edith Josten. ISBN 978 90 377 0543 0
 2011-15 *Op weg naar een inclusieve arbeidsmarkt. Bijdragen van de sprekers op het symposium 15 oktober 2010, Den Haag* (2011). Gerda Jehoel-Gijsbers (red.). ISBN 978 90 377 0546 1
 2011-16 *Eropuit! Nederlanders in hun vrije tijd buitenshuis* (2011). Desirée Verbeek en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0547 8
 2011-17 *De opmars van het pgb. De ontwikkeling van het persoonsgebonden budget in nationaal en inter-nationaal perspectief* (2011). K. Sadiraj, D. Oudijk, H. van Kempen, J. Stevens. ISBN 978 90 377 0557 7
 2011-19 *Kwetsbare ouderen in de praktijk. Een journalistieke samenvatting* (2011). Malou van Hintum. ISBN 978 90 377 0555 3
 2011-20 *Dimensies van sociale uitsluiting. Naar een verbeterd meetinstrument* (2011). Stella Hoff en Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0532 4
 2011-21 *Chinese Nederlanders. Van horeca naar hogeschool* (2011). Mérove Gijsberts, Willem Huijnk, Ria Vogels (red.). ISBN 978 90 377 0529 4
 2011-22 *Gemengd leren. Etnische diversiteit en leerprestaties* (2011). Lex Herweijer. ISBN 978 90 377 0575 1
 2011-23 *Voorbestemd tot achterstand? Armoede en sociale uitsluiting in de kindertijd en 25 jaar later* (2011). Maurice Guiaux m.m.v. Annette Roest en Jurjen Idema. ISBN 978 90 377 0577 5

- 2011-24 *Kinderen en internetrisico's. EU Kids Online onderzoek onder 9-16-jarige internetgebruikers in Nederland* (2011). Nathalie Sonck en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0576 8
- 2011-25 *De basis meester. Onderwijskwaliteit en basisvaardigheden* (2011). Monique Turkenburg. ISBN 978 90 377 0574 4
- 2011-26 *Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland 2011. Internationale vergelijking, ontwikkelingen en actuele situatie* (2011). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0579 9
- 2011-27 *Poolse migranten. De positie van Polen die vanaf 2004 in Nederland zijn komen wonen* (2011). Jaco Dagevos (red.). ISBN 978 90 377 530 0
- 2011-28 *Gewoon aan de slag? De sociale veiligheid van de werkplek voor homoseksuele mannen en vrouwen* (2011). Saskia Keuzenkamp en Ans Oudejans. ISBN 978 90 377 0581 2
- 2011-29 *Acceptance of homosexuality in the Netherlands 2011. International comparison, trends and current situation* (2011). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0580 5
- 2011-30 *Nederland in een dag. Tijdsbesteding in Nederland vergeleken met die in vijftien andere Europese landen* (2011). Mariëlle Cloin, Carlijn Kamphuis, Marjon Schols, Annet Tiessen-Raaphorst en Desirée Verbeek. ISBN 978 90 377 0405 1
- 2011-31 *Overheid en onderwijsbestel. Beleidsvorming rond het Nederlandse onderwijsstelsel (1990-2010)* (2011). Ria Bronneman-Helmers. ISBN 978 90 377 0567 6
- 2011-32 *Frail older persons in the Netherlands* (2011). Cretien van Campen (ed.). ISBN 978 90 377 0553 9
- 2011-33 *Maten voor gemeenten. Een analyse van de prestaties van de lokale overheid* (2011). Evert Pommer en Ingrid Ooms, m.m.v. Saskia Jansen, Jedid-Jah Jonker, Hetty van Kempen en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0585 0
- 2011-36 *Zorg in de laatste jaren. Gezondheid en hulpgebruik in verzorgings- en verpleeghuizen 2000-2008* (2011). Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0586 7
- 2011-37 *Jeugdzorg in groeifase. Ontwikkelingen in gebruik en kosten van de jeugdzorg* (2011). Evert Pommer, Hetty van Kempen en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0587 4
- 2011-38 *Verlofvragen. De behoefte aan en het gebruik van verlofregelingen* (2011). Edith de Meester en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0589 8
- 2011-39 *De sociale staat van Nederland 2011* (2011). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Mariëlle Cloin, Evert Pommer et al. ISBN 978 90 377 0558 4
- 2011-40 *Kunnen meer kinderen meedoen? Verandering in de maatschappelijke deelname van kinderen, 2008-2010* (2011). Annette Roest. ISBN 978 90 377 0570 6
- 2011-41 *Samenvatting Overheid en onderwijsbestel*. Ria Bronneman-Helmers. ISBN 978 90 377 0590-4

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabeelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90 377 0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90 3770265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90 377 0261 9
- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90 377 0262 7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens. ISBN 978 90 5260 260 8

Overige publicaties

- Hoe het ons verging... Traditionele nieuwjaarsuitgave van het SCP* (2010). Paul Schnabel (red.). ISBN 978 90 377 0465 5

- Wmo Evaluatie. Vierde tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking; twee jaar na de invoering van de Wmo* (2010). A. Marangos, M. Cardol, M. Dijkgraaf, M. de Klerk. ISBN 978 90 377 0470 9
- Op weg met de Wmo. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais. Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans. Samenvatting door Karolien Bais* (2010). ISBN 978 90 377 0469 3
- NL Kids online. Risico's en kansen van internetgebruik onder jongeren* (2010). Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0430 3
- Kortdurende thuiszorg in de AWBZ. Een verkenning van omvang, profiel en afbakening* (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0471 6
- De publieke opinie over kernenergie* (2010). Paul Dekker, Irene de Goede, Joop van der Pligt. ISBN 978 90 377 0488 4
- Op maat gemaakt? Een evaluatie van enkele responsverbeterende maatregelen onder Nederlanders van niet-westerse afkomst* (2010). Joost Kappelhof. ISBN 978 90 377 0495 2
- Oudere tehuusbewoners. Landelijk overzicht van de leefsituatie van ouderen in instellingen 2008-2009* (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0499 0
- Kopers in de knel? Een scenariostudie naar de gevolgen van de crisis voor huiseigenaren met een hypotheek* (2010). Michiel Ras, Ingrid Ooms, Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0498 3
- Gewoon anders. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2010). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0502 7
- De aard, de daad en het Woord. Een halve eeuw opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit in protestants Nederland, 1959-2009* (2010). David Bos. ISBN 978 90 377 0506 5
- Werkloosheid in goede banen. Bijdragen aan de scp-studiemiddag 2010* (2010). Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0516 4
- Europa's welvaart. De Lissabon Agenda in een breder welvaartspectief en de publieke opinie over de Europese Unie* (2010). Harold Creusen (CPB), Paul Dekker (SCP), Irene de Goede (SCP), Henk Kox (CPB), Peggy Schijns (SCP) en Herman Stolwijk (CPB). ISBN 978 90 377 0492 1
- Maakt de buurt verschil?* (2010). Merové Gijsberts, Miranda Vervoort, Esther Havekes en Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0227 9
- Mantelzorg uit de doeken* (2010). Debbie Oudijk, Alica de Boer, Isolde Woittiez, Joost Timmermans, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0486 0
- Monitoring acceptance of homosexuality in the Netherlands* (2010). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0484 6
- Registers over wijken* (2010). Matthieu Permentier en Karin Wittebrood (SCP), Marjolijn Das en Gelske van Daalen (CBS). ISBN 978 90 377 0499 0
- Data voor scenario's en ramingen van de GGZ* (2010). Cretien van Campen. ISBN 978 90 377 0494 5
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 1* (2010). Paul Dekker, Josje den Ridder en Irene de Goede. ISBN 978 90 377 0490 7
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 2* (2010). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0507 2
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 3* (2010). Josje den Ridder, Lonneke van Noije en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0508 8
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 4* (2010). Josje den Ridder, Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0531 7
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2011. Deel 1* (2011). Eefje Steenvoorden, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0549 2
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2011. Deel 2* (2011). Josje de Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0564 4
- Burgerperspectieven 2011. Deel 3* (2011). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0582 9

